Otto Anderssen

Henrik av Navarra

og de franske huguenotter

Kristiania
Forlagt av H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard) 1911

HENRIK AV NAVARRA

OG DE FRANSKE HUGUENOTTER

HENRIK AV NAVARRA
OG DE FRANSKE HUGUENOTTER

FRA BARTHOLOMÆUSNATTEN TIL
DET NANTISKE EDIKT 1572—1599

AV

DR. OTTO ANDERSSEN

L'histoire est une résurrection
Michelet

KRISTIANIA
FORLAGT AV H. ASCHEHOUG & CO. (W. NYGAARD)
1911

NATIONALTRYKKERIET

Fortegnelse

over

den vigtigste litteratur som er benyttet.

Albert, Paul, *La Littérature Française,* I. Paris 1875.

Aubigné, Agrippa d', *Histoire Universelle.* Maillé 1616.

Ambert, Duplessis de Mornay. Paris 1848.

Anquez, L., *Histoire des Assemblées Politiques des Réformés de France,* 1573—1622. Paris 1859.

Baschet, Armand, *La Diplomatie Vénétienne.* Paris 1862.

Berger de Xivrey, *Lettres missives de Henri* IV. I—V. Paris 1843—1850.

Bouillé, René, *Histoire des Ducs de Guise*, III. Paris 1850.

Bulletin de la Société de l'Histoire du Protestantisme Français 1853—1909. Paris.

Cimber & Danjou, *Archives Curienses* IX—XIII. Paris.

Calendar of State Papers, Foreign Affairs, 1572—1582. London.

Calendar of Letters and State Papers, Spanish Affairs. London.

Capefigue, *Histoire de la Réforme et de la Ligne,* III—VIII. Paris 1834—1835.

Capefigue, *Catharine de Médicis.* Paris 1856.

Chronologie Novenaire de Palma Cayet Col. Petitot.

Davila, *Storia delle Guerre Civili di Francia,* III—V. Firenze 1823.

Elkan, *Die Publizistik der Bartholomäusnacht und Mornays Vindiciæ.* Heidelberg 1905.

Félice, G. de, *Histoire des Protestants de France.* Paris 1850.

Ferrière, Hector de la og Baguenault de Puchesse, *Lettres de Catharine de Médicis,* V—IX. Paris.

Groen van Prinsterer, *Archives ou Corréspondance Inédite de la Maison d'Orange-Nassau,* Série I, IV—V. Suppl. 1837—1847.

Haag, Eug. & Em., *La France Protestante,* I—X. Paris 1846—1858.

Hotman, F., *Gaule Franque.* 1574.
Lavisse, Ernest, *Histoire de France,* VI. Paris 1904.
Maimbourg, *Histoire de la Ligue.* Paris 1683.
Martin Henri, *Histoire de France,* IX og X. Paris 1857 & 1858.
Mathieu Pierre, *Histoire des derniers troubles de France.* 1604.
Meaux, Vicomte de, *Les Luttes Réligieuses en France.* Paris 1879.
Mémoires de Marguérite de Valois, Col. Petitot.
—»— de J. A. de Thou, Col. Petitot.
—»— de Henri, Duc de Bouillon, Col. Petitot.
—»— de Villeroy, Col. Petitot.
—»— du Duc d'Angoulême, Col. Petitot.
—»— d'Agrippa d'Aubigné, Édit. Lalanne.
—»— Journaux de L'Estoile I & II Cologne 1719.
—»— de Messire Philippes de Mornay I & II. Paris 1625.
—»— du Duc de Nevers I & II. Paris 1665.
Michelet, J., *Histoire de France,* X. Paris 1856.
Oeconomies Royales par Due de Sully, I & II. Paris 1663.
Rambaud, A. *Histoire de la Civilisation Française,* I. Paris 1885.
Ranke, Leopold v., *Französische Geschiehte,* I—II. Leipzig 1868.
Soldan, *Geschichte des Protestantismus in Frankreich* II. Leipzig 1855.
Thou, J. A. de, *Histoire Universelle,* IV, V, VI, VII, VIII & IX. La Haye 1740.
Tommaseo, M. N., *Rélations des Ambassadeurs Vénétiennes,* II. Paris 1838.

Indhold.

KAPITEL I

Huguenotternes politiske theorier

Den franske protestantisme efter Bartholomæusnatten — Den theokratisk-borgerlige huguenotisme — Protestantiske flyveskrifter — François Hotman og «Franco Gallia», Théodore de Bèze og «Du Droit des Magistrats», Philip de Mornay og «Vindiciæ adversus Tyrannos» — Protestanternes politiske forsamlinger — Fem nye borgerkrige — Frankrike og dets nabomagter.

Bartholomæusnatten var en forbrydelse som paa engang rammet den franske protestantisme og den franske stat og samfund. Klartskuende protestanter og blandt dem i første række Coligny hadde vistnok længe været paa det rene med at Frankrike ikke lot sig erobre for Calvins reformation. Den katholske kirke, den monarkiske absolutisme, det franske folketemperament, hadde vist sig for sterke for en aandsretning som dristig hadde utfordret dem alle tre paa engang. Dertil kom at mægtige feudale og municipale interesser følte sig truet av denne bevægelses sociale og kirkelige grundsætninger, og at ogsaa rent personlige magthensyn stillet sig imot dens fremtrængen.

Men selv om protestantismen hadde maattet opgi tanken om at bli Frankrikes kirke og folkets religion, vilde den dog, hvis den i en uforstyrret tilværelse hadde faat lov til at virkeliggjøre sine idealer, ha været en altid mægtig, altid

levende kraft i nationens religiøse og politiske liv. Frankrike vilde ha eiet et stort religionssamfund som forbandt kristendommens grundsætninger med tankens pligt og ret til inden disse grænser at prøve kirkelig lære og kirkelig tradition, — hvis naturlige konsekvens maatte bli hævdelsen av troens og tankens frihet som almindelig princip — som stillet strenge etiske idealers krav op mot folkets materialistiske instinkter, som i sin kirkeordnings republikansk-demokratiske væsen vilde været en taus, men bestandig virkningsfuld protest mot enevældets overgrep og misbruk, som ved den sterke vegt det lagde paa menneskets borgerlige og sociale pligter og følelser, vilde ha været et altid virkende eksempel for alle nationens stænder og klasser, som ved den agtelse for studier, den høie oplysning der fra første stund hadde været dens ære, vilde ha virket som en stor skole for det øvrige folk. Det er ikke for dristig at vove den slutning, at Frankrikes senere historie gjennem protestantismens virksomme indflydelse vilde kunne ha formet sig mere som en rolig evolution end som en heftig svingen mellem de store ensidigheter i idéer og i forfatning, mellem enevælde og revolution, klerikalisme og filosofisk atheisme.

Men om Bartholomæusnatten saaledes saaret protestantismen i dens dype røtter, saa dens livsstamme ikke længere steg dristig i høiden eller bredte sig frodig i vidden, blev denne kirke dog ikke rammet til døden. Den skulde tvertimot paa en slaaende maate komme til at vise hvilken merkværdig livsevne en religiøs overbevisning dog kan eie, og hvorledes den kunde skyte friske skud selv efter at ljaaen haddeført sin skarpe eg over dens rotblade.

Catharina av Medicis og med hende paven og Philip II var i begyndelsen under den illusion at Bartholomæusnatten hadde knust protestantismen. De hadde i den grad i sit had gjort den til ét med dens førere, med Calvin og Condé, Jeanne d'Albret og Coligny, at de fuldt og fast trodde at med disses død var selve deres sak dømt til undergang. Den 29de

september 1572 var der en stor ordenspromotion av Saint Michelriddere. Blandt de nyutnævnte var ogsaa Henrik av Navarra, som nylig hadde avsvoret sit kjætteri. Da den glimrende procession gik forbi Catharina som stod omgit av de fremmede magters gesandter, bøiet den nye konvertit sig ydmygt for hende. Hun hilste ham igjen med sin plumpe latter og vendte sig triumferende rundt til gesandterne. Hun kunde unde sig den glæde at haane Jeanne d'Albrets søn. Saa grundig syntes hans omvendelse at være, at han skrev ydmyge breve til paven og ved en kongelig ordonnance avskaffet den reformerte kirke i Béarn. Med en diplomatisk behændighet, som avtvinger os en uvillig beundring, var det lykkes Catharina i løpet av høsten at bringe de storme til hvile som Bartholomæusnatten fra alle verdenshjørner kaldte ind over Frankrike. Gjennem sine smidige ambassadører hadde hun ved løfter og forespeilinger beroliget de tyske protestanter, sluttet en overenskomst med huset Oranien, smigret Elisabeth til at staa fadder til Karl IX's datter og til at kokettere med tanken om at egte den kongelige unggut hertugen av Alençon, vundet Polens throne for sin søn Henrik av Anjou i skarp kaplek med keiser Maximilian, og hadde samtidig forstaat at holde sig undav pavens og Philip II's forsøk paa at utnytte Frankrike for sin politik.

Hun kunde et øieblik endog tro at protestantismen trak de sidste aandedrag i Frankrike. Rædslen hadde demoraliseret selv de sterkeste. De som hadde været huguenotternes førere ved kongelig blod, fornem adel, aandelig og moralsk storhet eller krigersk dygtighet, var ikke mere; døden, flugten og, hvad der var det værste, frafaldet under dødsrædslen hadde gjort huguenotterne til en hjord uten hyrder. De sterke arme som i ti aar hadde ført de tunge sverd, var blit trætte, den brændende overbevisning om at være Guds utvalgte folk var blit til tvil. Hvor kunde han ellers ha tillatt en saa stor forbrydelse at ramme den sande tro? Guds folk var straffet for sine synder, og det tilkom Gud alene at kræve

myndigheterne til regnskap, hvis de hadde krænket retfærdigheten. De velhavende borgere som offervillig hadde baaret «*la cause*»-saken, som de kaldte den, med sine midler, saa sig ved ruinens rand; fristelsen til at redde resterne ved at dølge sin tro blev mange for sterk. Der var dem som søkte nye hjem hinsides Alperne, Jurafjeldene, Rhinen og Kanalen, ja i fjerne lande, hvor rædslerne ikke kunde naa øine og ører[1]). Philip de Mornay optok endog Colignys plan om at grunde et nyt Frankrike i den nye verden, uten at den dog gjennemførtes. Adskillige gik fra sin tro, om end færre end man har ment. Da hertugen av Guise reiste rundt i sit guvernement Champagne og opfordret de huguenotske adelsmænd til at fremstille sig og avsverge sin tro, møtte bare et faatal; — de øvrige var flygtet[2]). De fleste søkte at undgaa mistanke og forfølgelse ved at fjerne alt fra sit liv som kunde minde om deres religion[3]). Det saa et øieblik ut som om den mægtige havbølge der nylig saa dristig hadde løftet sin kam, var sunket sammen i sig selv.

Catharinas tro viste sig at være en illusion. Denne kvinde som i religion aldrig drev det videre end til overtro og frygt, lærte ingensinde at forstaa protestantismen; dens moralske og religiøse magt over sindene var hende et mysterium; for hende var det hele politik og personlig magtbegjær. Naar førerne var borte, vilde ogsaa protestantismen forsvinde. Til sin overraskelse og skræk ser hun nu de mørke linjer av en ny truende hær tegne sig i horizonten. Det er *de reformerte*

[1]) Blandt dem var Colignys enke, Jaqueline d'Entremont, som med sine stedbarn flygtet til Savoyen. Dennes hertug, Philibert Emmanuel, var lav nok til at hevne sit had til Coligny og protestantismen ved at holde den vergeløse kvinde, som endnu var svak efter at ha født en datter, fængslet for resten av livet.

[2]) Bouillé: Hist. des ducs de Guise II. s. 525.

[3]) «Der var en anden slags reformerte som vilde hverken flygte eller væbne sig, hvem kjærligheten til hjemmet og rædslen for krigen fik til at tale høit om sine brødres uretfærdighet og om pligten til at adlyde selv de daarlige konger.» (d'Aubigné).

prester og det reformerte folk, hos hvem middelalderens byfrihets aand hadde faat nyt liv under Calvins kirkelige republikanisme, og sammen med dem Béarns og Languedocs haardføre godseiere og bønder, som nu rykker frem i fronten. Bibelens og Calvins aand er like levende hos disse som før, og den reformerte kirkes strenge orden og tugt har git dem sin militære disciplin. De føler sig som et hevnens redskap i Guds haand. Denne hær er mindre glimrende og mindre overmodig end den huguenotske adelshær som Condé ti aar i forveien hadde ført op til Paris's porte, men den er like fast og like uovervindelig. Borgere og lavadel avløser her aristokratiet, presterne prinserne, de demokratisk-politiske forsamlinger høiadelens raadsmøter, et nyt og interessant skifte i reformens historiske fremtræden. — Det merkelige er at just denne theokratisk-borgerlige huguenotisme gjør kampen i høiere grad end før til en kamp mellem politiske principer. Huguenotternes politiske holdning blir uforsonligere likeoverfor huset Valois og det av dette dynasti repræsenterte monarki. Det var ikke længere mulig i forfølgelserne, løfte- og fredsbruddene, massakrerne at se handlinger som skyldtes illoyale og magtsyke ministre og partiførere, rivaliserende familier eller en ufransk kongemoders intriger. Kongen selv hadde tat ansvaret, og det blev kongedømmet selv, hvis sak blev trukket ind i spillet. «Staten har, siger Philip de Mornay, faat sprækker og rystelser efter Bartholomæusnatten, siden kongens tillid til undersaatterne, og disses til kongen, det eneste forbindende cement i staterne, paa en frygtelig maate er krænket.»

Man stod nu likeoverfor et saadant tilfælde som Calvin i sin «Institution» hadde fundet gjorde oprør mot den lovlige magt ikke alene til en ret, men til en pligt. Hadde ikke kongen brutt alle guddommelige og menneskelige love, hadde han ikke laant sin arm til med forbrydelsens vaaben at slaa ned den sande tro? At bøie sig for de kongelige edikter, som til forbrydelsen føiet paalægget om at fornegte den

evangeliske sandhet, det vilde være at adlyde mennesker mere end Gud. Saaledes gjør Bartholomæusnatten den anklage, at reformen var fiendtlig mot det franske monarki, som dens fiender saa virkningsfuldt hadde rettet mot huguenotterne, fra usandhet om til sandhet.

Denne aand behersker en række *flyveskrifter* som ser lyset i de nærmeste aar efter blodbadet. De har den samme uforsonlighet i tankegang og voldsomhet i uttryk som udmerker *La Boéties* berømte filippika mot kongedømmet i 1548: *Contre Un.* Mange av disse er dog merkelige mere ved sin lidenskap og sin spot end ved tankens styrke og fremstillingens kunst. Et par av dem er med al sin voldsomhet betydeligere ved indhold og stil. Mest kjendt er *Le Réveille Matin des Francais* som utkom i Basel i 1573. Forfatteren, *Nicolas Barnaud,* var undsluppet fra blodbadet i Paris. Den er i to dialoger, av hvilke den første skildrer Bartholomæusnatten og dens forhistorie, den anden er en utvikling av den theori at staten er en gjensidig kontrakt mellem konge og folk. Krænkes denne av kongen, har folket ret til gjennem sine stænderforsamlinger at gjøre oprør. En anden pamflet er den kjendte protestantiske boktrykker *Henri Etiennes* skrift: *La Vie* etc. *de Catharine de Medicis,* hvis tendens fremgaar av de tilføiede ord: «som fortæller om alle de midler hun har brukt for at usurpere kongeriket Frankrikes styre og ødelægge dets stat.»

Disse flyveskrifter avspeiler de tanker og følelser som rørte sig i de dype række under det frygtelige indtryk av den store forbrydelse; forsaavidt har de sin interesse. Av en høiere orden og varigere værd er dog et par statsretslige skrifter som utgik fra reformens ledende aander. Blandt disse indtok *François Hotman* en høi rang. Han hørte til «la noblesse de robe», hans far var medlem av Pariserparlamentet, og sat som dommer i det berygtede «Chambre ardente», og det var den dype sympathi som den høisindede unge mand kom til at føle for dettes ofre, der førte ham til at bryte

med katholicismen og dermed med en glimrende løpebane i statstjenesten, og slutte sig til Calvin. Han gjorde indgaaende studier i romersk og fransk retsvidenskap og var i den følgende tid lærer ved universiteterne i Strassburg, Valence og Bourges. Han besøkte Coligny like før dennes reise til Paris i 1572; da han hørte om attentatet paa admiralen, forstod han at en almindelig forfølgelse vilde komme efter. Han flygtet til Genf, som var huguenotternes sikre asyl i denne tid og som derfor ogsaa var fuld av flygtninger. Herfra førte han med sin veltalende og grundige pen en uforsonlig kamp mot protestantismens forfølgere.

Jeg har i min tidligere fremstilling git en prøve paa den unge Hotmans glødende harme og svidende satire, som den fremtraadte i hans flyveskrift «Til Frankrikes Tiger», denne skaanselløse hudfletning av kardinalen av Lothringen efter sammensvergelsen i Amboise. Der brænder en lignende ild i den gripende skildring av Bartholomæusnatten som utkom, først i Basel i 1572, dernæst i Edinburgh i 1573 under titelen: «*De furoribus Gallicis*» — om de franske rædsler — og som oversat paa mange sprog spredtes over hele Europa. Om Hotman ikke alene er forfatter av dette skrift, har han i et hvert fald inspireret det og været medarbeider av det[1]). Av en helt anden art er det store verk han utgav samme aar i Genf, dediceret til grev Fredrik av Pfalz: *Franco Gallia — France Gaule.* — Det er en historisk-politisk utsigt over Frankrikes tidligere historie, som munder ut i en forkastelse av det absolute monarki — kongedømmet av Guds naade — som stridende mot de principer der bestemte den offentlige ret og den paa denne ret hvilende lovgivning i det middelalderske Frankrike. «Grundene til Frankrikes nuværende ulykker er intet andet end det dype spil som den drev, der for omtrent 100 aar siden omstyrtet vore fædres gode love og forord-

[1]) Cfr. «Die Publizistik der Bartholomæusnacht und Mornays Vindiciæ» von Alb. Elkan, Heidelberg.

ninger.» Det gjældende princip i disse hadde altid været det som er uttrykt i den latinske sætning: «Salus populi suprema lex» — folkets vel den høieste lov.

Suveræniteten hviler med andre ord hos folket; dette har den fulde ret til at indsætte og avsætte kongen, som saaledes kun er folkets fuldmægtig, der har at vareta dets interesser. Folket har heller aldrig opgit sin ret til at kontrollere kongens magtutøvelse. Folkeraadet hos de merovingiske konger fortsattes i de følgende tider som «fællesstænder», og skjønt disse siden Ludvig XI's tid efterhaanden blev sjeldnere, staar de endnu ved magt og er over kongen, paa samme maate som koncilerne er over paven. Med likefrem sigte paa de samtidige forhold i Frankrike hævder han ogsaa med grunde fra bibelen, at ikke enhver motstand av undersaatterne mot øvrigheten er utilladelig, at retfærdig væbnet motstand ikke er stridende mot loven om kristelig taalmodighet, at man har ret til at reise sig mot usurpatorer og tyranner, at enhver fyrste er bundet av landets love, og at de er at betragte som tyranner, hvis de bryter disse. Med tydelig sigte paa Catharina, hævder han ogsaa at kvindelige regentskaper er stridende mot den historiske statsret.

Hotmans «Franco-Gallia» vakte betydelig opsigt og avfødte en hel litteratur. Vi gjenfinder saaledes dens tanker i en anonym bok, men hvis forfatter er ingen ringere end *Théodore de Bèze* *«Du Droit des Magistrats sur leurs Sujets»*, i hvilken et theokratisk-folkelig styre sættes op mot eneveældet, og hvor motstand mot en tyrannisk fyrstes undertrykkelser forsvares, naar disse gjælder troen. Med stor kraft og logisk skarphet utvikles de samme theorier i en merkelig bok, som kom ut nogen aar senere, i 1579 i Edinburgh: *Vindiciæ adversus Tyrannos* — eller med sin franske titel, *De la puissance légitime du Prince sur le Peuple et du Peuple sur le Prince* — om fyrstens lovlige magt over folket og folkets over fyrsten. Forfatteren av dette skrift, J. Brutus, har man nu identificeret med *Philip de Mornay*, seigneur *Duplessis*, hvem vi allerede tidligere har

Rettelser.

Side 256 3dje linje fra ned. *ham*, skal være *Henrik*.

Side 259 4de linje fra ned. *sønnesøn*, skal være *dattersøn*.

lært at kjende som Colignys medarbeider i hans store Mémoire om krigen med Spanien[1]). I fortalen angriper han Machiavelli som den der har været tyranniets advokat. «I Frankrike, siger han, er det det fri styre som er gammelt, og tyranniet som er nyt.» I en strengt opbygget fremstilling prøver han de spørsmaal, om undersaatterne er bundet til at adlyde en fyrste som befaler dem noget mot Guds lov, om det er tillatt at gjøre motstand mot en fyrste som selv bryter Guds lov og ødelægger kirken, eller som undertrykker og ødelægger staten, og hvor langt retten til motstand gaar. Svarene paa disse spørsmaal finder han i grundsætningerne om folkets suverænitet og det gjensidige kontraktsforhold mellem fyrste og folk. De kan derfor ikke være tvilsomme[2]).

Saaledes har de ledende franske huguenotter med talent og grundighet, historisk og filosofisk, hævdet konstitutionelle theorier, som de ganske vist ikke skulde føre til seir i sit eget land, men som det lykkedes deres trosfæller i andre lande med større eller mindre held at virkeliggjøre. Det er deres ære. Men det er klart, at idet den oprindelig religiøse konflikt saaledes føres over paa statsretslige theoriers grund, faar den en mere principiel karakter, blir motsætningerne dypere og uforsonligere, og dermed forsvinder ogsaa enhver mulighet for at protestantismen kan erobre Frankrike. Den absolutistisk-monarkiske tanke hadde slaat dype røtter i nationen i de hundrede aar Hotman nævnte, saa dype at misstyre, uduelighet, moralsk uværdighet ikke hadde formaadd at løsne dem. Kongedømmet var i den almindelige opfatning blit ét med nationen gjennem seiren over England, landets samling, den glimrende aktion utad. Gjennem lensadelens metamorfose til en hofadel, gjennem embedsverkets bureaukratiseren, videnskapens og kirkens sanktion, gjennem det

[1]) De franske huguenotter 1559—1572, s. 341.

[2]) En mere indgaaende behandling av de her nævnte skrifter og dermed sammenhængende forhold kan man læse i en artikel «Le Protestantisme Français et la République» av G. Bonet-Maury i Bul. de l'hist. du Protest. fr. bind 53 s. 234 fg.

sterke indtryk som et straalende hof, de kongelige slotte der som monarkiets statelige symboler reiste sig rundt om i landet, kunstens og digtningens apotheose av det gjorde paa folkets fantasi, hadde kongedømmet mere og mere befæstet sin stilling. Det var, gjennem den gradvise hendøen av folkets medvirken i lovgivning og retspleie, blit den eneste institution som repræsenterte almenviljen. Mot denne nationale monarkisme i tanke og i kjendsgjerninger prellet en Hotmans, en de Bèzes og en de Mornays' veltalende historisk-politiske theorier av, saameget mere som de utgik fra en kirkelig lære- og livsretning, som trods eller snarere formedelst sin religiøse idealitet og sin fordringsfulde moral ikke hadde formaadd at assimilere sig med de folkelige instinkter[1]).

Men inden det protestantiske samfund fik disse theorier en bestemmende indflydelse. Det var dem som kaldte tillive og stemte tonen i de *politiske forsamlinger* som uavhængige av kirkelige synoder og kollokvier, ja til fortrængsel av disse, trær sammen efter Bartholomæusnatten, og som av protestantismen fra en *ecclesia militans* gjør en *respublica militans*. Fra først av har de en rent defensiv karakter, men snart organiserer de huguenotterne som politisk parti, som militær og økonomisk enhet, som et retssamfund utenfor landets almindelige. De underhandler og slutter overenskomster, erklærer krig og slutter fred, alt med det formaal at sikre sine trosfæller religionsfrihet og borgerlige og politiske rettigheter. Vi har allerede nu den stat i staten som Richelieu skulde bekjæmpe. Det er disse politiske forsamlinger, hvem en væsentlig del av æren for det nantiske edikt tilkommer. Men samtidig som de stiller en uovervindelig front mot tilintetgjørelsen, lar de derved uigjenkaldelig falde protestantismens haab om at erobre Frankrike.

Saalangt fra at slaa vaabnene ut av hænderne paa hugue-

---

[1]) Venedigs gesandt Lippomano uttrykker dette saaledes: den franske aand har en naturlig avsky for kjætteriet.

notterne, drog Bartholomæusnattens forbrydelse *fem borgerkrige* efter sig inden aarhundredets timeglas løp ut, blodige og ødelæggende krige, i hvilke der ikke mangler dramatiske optrin, heroiske personligheter, men som ikke har de første kriges store linjer og mægtige pathos, og i hvilke heller ikke en monumental personlighet som admiral Coligny legemliggjør reformens religiøse og etiske storhet og løfter kampen op paa den store tragedies skueplads. Betegnende for hvorledes krigene i denne periode mere og mere overflyttes fra det rent religiøse felt til det politiske, er de alliancer som sluttes mellem huguenotterne og fronderende katholske partier, i hvis spidse vi finder store familier, ja den præsumtive tronarving. Tilsidst møter vi den tilsyneladende abnormitet, at kongen selv allierer sig med den religion hvis dødsfiende han hadde været, ja fremdeles var, samtidig som et eiendommelig forbund av middelaldersk byrepublikanisme, ultramontan klerikalisme og fronderende feodalisme under Guiserfamiliens ledelse likefrem sigter mot huset Valois' avsættelse.

Denne utviskning av konfliktens strengt religiøse karakter møter os ogsaa i dens *forhold til Frankrikes nabomagter.* I religionskrigenes første perioder bestemmes disses holdning til de kjæmpende partier væsentlig av religiøse motiver. Huguenotterne søker støtte hos Englands dronning og Tysklands protestantiske fyrster, medens katholikerne vender sig mot Philip II som mot sin naturlige allierede i det øieblik de to landes utenrikspolitiske interesser er bragt ind under en overenskomst i freden til Câteau Cambresis.

Man kunde tro at den nye styrkeprøve mellem Frankrikes religiøse partier skulde ha bragt disse fremmede magter til igjen at ordne sig i de gamle slaglinjer. Dette blev dog ingenlunde straks tilfældet. Ganske vist vedblir Elisabeth at optræ som de franske huguenotters selvfølgelige protektor. Hendes breve til Catharina savner næsten aldrig en eller anden, snart streng, snart venskabelig forestilling om at denne maa vise retfærdighet og barmhjertighet mot sine reformerte

undersaatter; men hun lar sig selv, ikke av sin øieblikkelige harme over Bartholomæusnattens forræderi, rive med til at følge den energiske religionspolitik som hendes ledende ministre raadet til, og hun betaler de nødlidende huguenotter heller med gode ord end med gode dukater. Ja hun trær i virkeligheten efter denne begivenhet for en stund i en venskapeligere og fortroligere personlig og diplomatisk forbindelse med den franske enkedronning end nogensinde før. De to like forfængelige, snu og beregnende kvinder finder hinanden i en ny giftermaalsplan, som i hele tolv aar sætter deres forslagne hjerner og flittige penner i uavladelig virksomhet. Catharina bringer nok en beiler ind i spillet, sin yngste søn, hertugen av Alençon; han er, da hans egteskapelige kandidatur stilles, atten aar, og Elisabeth er firti; han er liten, styg, merket av kopperne, endnu skjegløs, og hun har sikkert nok selv følt komiken i en forbindelse med denne «lille frosk», som hun spottende kaldte ham, hvormeget hun end har følt sig smigret ved at hendes noget modne yndigheter har kunnet tænde den skjegløse ynglings følelser i brand. Thi at saa var tilfælde, kunde hun læse i Catharinas breve, og sikkert ikke uten en smule jomfruelig hjertebanken, selv om prinsen for hende først og fremst var en trumf i det store og farefulde politiske spil hun nu førte.

For Catharina gjaldt det at sætte en krone paa sin sidste søns hode; for Elisabeth var maalet at sikre sig Frankrike som allieret mot sine indre og ydre fiender. Efterat Bartholomæusnatten hadde tilføiet protestantismen i Frankrike, som man mente, et ulivssaar, vender den mægtige katholske motreformation sin offensiv mot England. Kunde det lykkes at fravriste protestantismen denne ø, vilde reformationens sak være uigjenkaldelig tapt i Vesteuropa. Fangen Maria Stuart var Elisabeth en farligere fiende end hun vilde været som Skotlands dronning. For de troende katholiker var hun en martyr, længe før hendes blod hadde vætet skafottet. Deres øine var vendt mot hendes fængsel i Fotheringay; hun var

Englands retmæssige dronning, Elisabeth var en bastard og en usurpator, og det var deres religiøse pligt at gjengi Maria hendes retmæssige throne, skulde det end ske gjennem oprør, sammensvergelser eller attentater. Gregor XII tar selv ledelsen i denne aktion. Han egger Don Juan d'Austria til fra Nederlandene at føre sine walloner og italienere over kanalen, han søker at reise det katholske Irland; men fremfor alt mobiliserer han kirkens nye garde, dens glimrende organiserte og glimrende førte jesuiterorden. Fra dens franske seminarer i Rheims og i Douai, som engelske katholiker hadde grundlagt, rettes en uophørlig og energisk propaganda mot England og Skotland for at gjenerobre disse lande for katholicismen.

Elisabeth maatte under trykket av disse farer søke en tilnærmelse til den eneste stat som kunde yde hende nogen støtte av værdi, og som, skjønt en katholsk magt, hadde den fælles politiske interesse med hende, at sætte en skranke for det spanske vælde. Efter Bartholomæusnatten indtrær ogsaa en svingning i det franske hofs politik likeoverfor Spanien. Catharina vender Philip II en kold skulder, pleier hemmelige underhandlinger med Ludvig av Nassau og Philip av Oranien, ja vover sig endog senere til at optræde som den spanske konges rival til den portugisiske trone. Baade dynastisk og politisk beregning leder hende derfor til at møte Elisabeths tilnærmelser, og hun gjør dette saameget heller som hun derigjennem tilkjøper sig friere hænder mot huguenotterne; saalænge de to dronninger ser sin interesse i at operere sammen, kan ikke disse gjøre regning paa nogen virksom støtte fra England.

Heller ikke kunde de gjøre regning paa en saadan, i samme grad som før, fra sine trosfæller paa fastlandet. De protestantiske Nederlande har netop nu sin sværeste kamp for at verge sin egen tilværelse mot Spaniens ærgjerrige og talentfulde prins, Don Juan d'Austria. I det romerske monarki følger den fanatiske, spansk opdragne Rudolf II efter den tolerante Maximilian; under hans ægide sender Roms jesuiter-

seminar, Collegium Germanicum, sine paa engang sværmeriske og beregnende unge missionærer for at erobre tilbake de tyske lande for katholicismen, og denne propaganda møtes av en oprevet protestantisme; lutheraner og kalvinister øder de kræfter de burde anvendt mot den fælles motstander, i en forbitret kamp om religiøse dogmer og kirkelige former. Fra den kant kunde de franske huguenotter saa meget mindre regne paa virksom hjælp som Catharinas behændige diplomati ogsaa hadde forstaat at dæmpe det raseri der saa voldsomt var blusset op hos de tyske fyrster, da budskapet om Bartholomæusnattens rædsler bares over Rhinen.

Vi skal i det følgende se hvorledes de politiske konstellationer skifter og ændres. Catharinas statskunst er uten principer og uten konsekvens; det er en politik for øieblikket og for personlige og dynastiske, mere end for nationale maal. Antispansk idag, er hun spanskvenlig imorgen; undertiden følger hun de to linjer samtidig. Og ogsaa Elisabeths diplomati, skjønt langt mere maalbevidst og vidtskuende, gjør av og til utslag, som vidner om at hun som politiker ikke helt har formaadd at skille sig ved sin kvindelige lunefuldhet. Mot slutningen av det tidsrum jeg her behandler, samler de kjæmpende interesser i Vesteuropas politik sig til en stor og avgjørende kamp, i hvilken dog magterne ordner sig fuldt saa meget efter politiske som efter religiøse hensyn. Vi finder da England og Spanien i et opgjør paa liv og død, og mellem dem et dypt spaltet Frankrike, hvis partier for sine formaal søker sin støtte hos den ene eller den anden av disse magter.

Huguenotterne er i den kamp for at være eller ikke at være, som er paatvunget dem ved Bartholomæusnattens utryddelsespolitik, foreløbig henvist til at stole paa sig selv. Vi skal se med hvilken beundringsværdig seighet deres sterkt decimerte flok førte denne kamp.

KAPITEL II.

Fjerde religionskrig.

La Rochelles beleiring — François de la Noue — Fredsediktet i Boulogne — Møter av reformerte delegerte i Montauban og Nîmes — Forsamlingen i Milhau og huguenotternes politiske organisation — Alliance mellem huguenotter og politikere — François av Alençon — Den store hofsammensvergelse — Den femte religionskrigs utbrud — Karl IX's død — Montgomerys henrettelse.

Ved freden i St. Germain hadde huguenotterne faat fire sikkerhetspladse: La Rochelle, Montauban, La Charité og Cognac. Men foruten disse sterkt befæstede stæder var der en hel række andre, hvor de helt raadde grunden, som Sancerre ved Loire, Nîmes og Milhau, Sommières og mange andre byer i Languedoc, Guienne, Béarn, Dauphiné og tilgrænsende provinser. Til disse byer kom flygtningerne fra Paris og de andre hovedsteder for massakrerne. Den første lammende skræk avløses av den voldsomme harme og den faste beslutning at forsvare sin tro og sin frihet til det yderste.

Det franske hofs parole var: kjætternes utryddelse, hvis ikke med det gode saa med vold, og de kongelige guvernører i de provinser hvor huguenotterne hadde sin hovedstyrke, gjør sig til sine landsmænds bødler med en redebonhet som var en bedre sak værdig. Villars, generalløitnant i Guienne, hvem Karl IX hadde git Colignys admiralsstilling, kan være

et eksempel blandt mange. Hans breve til kongen, til Catharina, til Henrik av Anjou avslører en koldblodig grumhet, som likefrem forfærder[1]). Han foreslaar «at straffe disse rebeller ved at hænge dem op i slotsvinduerne. Det er paatide at bruke denne form, hvis I vil bli kvit dette utøi.» «Hvis Deres Majestæt vil skaffe mig artilleri, haaber jeg snart at bringe dem til fornuft og straffe dem tillikemed dem av deres førere, som man har sparet i Paris, saa Deres Majestæt skal bli tilfreds med det.» «Jeg venter ikke at opnaa noget av dem med mildhet; for at hindre deres planer iler jeg med at samle mine tropper efter Deres Majestæts befaling, gaa løs paa dem og hugge dem istykker.»

Man ser av de samme breve at denne terrorisme til at begynde med skræmte mange til frafald eller til underkastelse. «De fleste av den huguenotske adel rører sig ikke,» skriver Villars til kongen, men han skriver ogsaa at der er dem «som viser daarlig vilje til at omvende sig, og som siger at de heller vil dø sammen og forsvare sit saa godt de kan, end overgi sig i mordernes hænder.» Disse huguenotter strømmet til de faste byer, om hvilke nu den forbitrede *fjerde religionskrig* føres.

De organiserte sig politisk og militært, hver by med sin chef, sit raad, sin lovgivende og bevilgende forsamling; hvert større distrikt, den hele provins med sin general og sin delegation. Den kirkelige disciplin viste sig nu som før at være et ypperlig underlag for den militære[2]).

I det midtre land samlet forsvaret sig om byerne *La Rochelle* og *Sancerre*, i Guienne om *Montauban*.

Som under den tredje religionskrig og efter freden i St. Germain var La Rochelle huguenotternes faste borg. Byen hadde sit frihetsbrev helt fra Eleonora av Aquitaniens dage,

---

[1]) Cfr. Lettres de Villars i Bul. de l'hist du Prot. fr. 1873, s. 253 fg.

[2]) Den første organisation har vi ifølge Mémoires de l'Estat de France i Béarn.

og den var stolt herav. Naturen hadde befæstet den; hav og store sumper omgav den til tre kanter; mot nord, hvorfra den kunde angripes, var den beskyttet med moderne forsvarsverker, som skyldtes den italienske ingeniør Scipio Vergano. Der laa saaledes den sterke bastion med det betegnende navn «Evangeliet», hvorom man under beleiringen skulde kjæmpe med den største heftighet. Byen var ikke stor, den hadde neppe mere end 18000 indvaanere, men dens borgere var velstaaende, selvfølende, frihetselskende, fulde av energi, og som gløgge handelsmænd aarvaakne og paapasselige. De hadde ikke latt sig dysse i søvn av Catharinas lokkende ord, og de delte ikke Colignys optimisme. Mistænksomme øine fulgte Strozzis flaate, som laa i det nærliggende Brouage og hvis officielle bestemmelse var Florida. De frygtet og med fuld grund for at de, trods freden i St. Germain og trods bryllupsløfter og venskapseder, en vakker morgen kunde faa se Strozzis skibe for fulde seil stevne ind i havnen og finde kanonmundingerne rettet mot sine murverker. De vidste at «sakens» være eller ikke være kunde komme til at avhænge av at deres by laa der som dens urørlige citadel.

Efterretningen om «det røde bryllup» blev derfor signalet ikke til frygt eller selvopgivelse, men til kamp paa liv og død. Selv kunde borgermilitsen ikke stille mere end 1 600 mand til forsvaret, men fra Strozzis flaate, fra Paris og andre byer, fra de nærliggende provinser, strømmet tapre og prøvede krigere til byen — de dannet det uovervindelige korps «de fortapte barn» — saa garnisonen snart mønstret 3000 mand. Desuten kom ogsaa 55 prester, som ved sine ildnende prækener holdt motet oppe hos borgere og soldater. Sjælen i ordningen av forsvaret var byens borgermester *Jaques-Henri*, «en kjøbmand formet i admiral Colignys store tiders skole.» (De Thou.). Han satte forsvarsverkerne istand, provianterte byen, fordelte forsvaret paa otte bykvartaler under erfarne officerer; alle maatte tjene uten sold.

La Rochelles holdning gjorde et sterkt indtryk paa Catha-

rina og kongen. De sendte breve og underhandlere for at berolige byen og lokke den til overgivelse; men alt prellet av paa borgernes mot og klokskap. «De hadde, svarte de, i den forvirring hvori alle ting var, besluttet at vaake over sin sikkerhet, at bruke baade i religionen og i borgerstyret den frihet som kongen hadde tilstaat dem»[1]. Kongen hadde overdraget marschal Biron kommandoen over byen, et heldig valg, forsaavidt som han var kjendt som en maateholden mand. Han fordømte ogsaa i de sterkeste ordelag og «med taarer i øinene» blodbadene i landet, og han søkte indtrængende at overtale borgerne til at underkaste sig. Men de lokkende ord kunde ikke fjerne den dype mistillid til kongen. Selv breve fra Henrik av Navarra forblev virkningsløse. Hertil bidrog ogsaa efterretningen om det oprørende blodbad som i begyndelsen av oktober fandt sted i Bordeaux som en følge av en jesuiterprests ophidselser, et blodbad som kostet flere hundrede borgere livet. Skjønt denne nye forbrydelse officielt blev skarpt misbilliget av kongen, førte den til at alle planer om forsoning gik op i røk. La Rochelle mottok de kongelige edikter som utstedtes for at berolige huguenotterne med avgjort mistro. De tok heller krigen og dens uvisse utfald end freden og, som de mente, den visse undergang.

Det er allikevel tvilsomt om La Rochelles lille styrke længe kunde ha motstaat det forenede angrep av Birons hær og Strozzis flaate. Men et eiendommelig tilfælde bragte dem en prøvet kriger som fører, en av dem som var opdraget i Colignys skole, og i hvis personlighet vi gjenfinder de samme træk av religiøst alvor og ædel menneskelighet, parret med fremragende krigersk dygtighet, som hos den store admiral. Det er *François de la Noue*, protestantismens Bayard, over hvem Henrik IV ridset ind i historien de skjønne ord, da han døde

---

[1]) De Thou: Hist. Univ. IV, s. 648 og 649, hvor borgernes interessante brev til kongen findes i utførlig gjengivelse.

i 1591: «Han var en stor kriger og et endnu større menneske.»

La Noue var Bretagner og født i 1531; han levet i sin hjembygd en rik godseiers liv, delt mellem krig, jagt og studier. En reise til Italien hadde gjort ham til en discipel av humanismens religion; senere var han blit knyttet til Guisernes familie og hadde ledsaget Maria Stuart til Skotland. Gjennem d'Andelot førtes han til Calvins tro, som blev den livsbestemmende overbevisning hos ham. I de tre første religionskrige finder vi ham ved Condés og Colignys side som deres ven og næstkommanderende i alle de store slag og i utallige smaakampe, hvor hans ridderlige egenskaper vakte venners og fienders beundring. Han var ved Condés og Colignys side, da de med hustruer og barn efter fredsbruddet i 1568 flygtet over Loire til La Rochelle, han tok febersyk kommandoen ved Jarnac, da Condé var rammet av snigmorderkuglen, og utsatte sit liv saa han blev fiendens fange. Ved Montcontour fik han samme skjæbne, da admiralen haardt saaret overlot ham førerskapet. Da Coligny senere vilde ha ham utvekslet med Catharinas fætter Strozzi, motsatte kardinalen av Lothringen sig dette med følgende ord: «Der er i Frankrike mange Strozzier, men bare en La Noue.»

Som sin beundrede chef holdt La Noue den strengeste mandstugt i sin hær; hvor han førte kommandoen, var kvinder sikre paa sin ære, oldinger og barn paa sit liv. Plyndring og herjing taaltes ikke. For ham var disse borgerkrige en stor ulykke, en hjertesorg, og han søkte at mildne deres onder saa godt han kunde. Selv maatte han yde sin tribut til de lidelser de voldte, med lange aar i krigsfangenskap og med tapet av sin arm. Under den svære amputation i La Rochelle holdt Jeanne d'Albret det saarede lem med egne hænder. Det var efter denne amputation han fik den kunstige arm som skaffet ham tilnavnet «bras de fer» — jernarmen.

La Noue blir efter Bartholomæusnatten en av protestantismens forgrundsskikkelser. Uten at være en stor statsmand, neppe heller en stor general, hadde han den egte kristnes, den ridderlige krigers og uselviske fædrelandsvens egenskaper i skjøn forening. Hans retskaffenhet, ubestikkelighet og loyalitet var saa erkjendt, at han paa engang kunde tjene sine trosfæller og sin konge, uten at skyggen av en mistanke om dobbeltspil kastet sit mørke over hans ære, og der var en saadan etisk renhet og mildhet i hans karakter, at han gik gjennem Louvres sale, uten at et fnug av dets moralske smuds heftet sig ved hans vams, at han red over slagmarken, uten at hans hests hov traadte paa en falden fiende. Hans to hustruer elsket ham med en kjærlighet, som minder om den hvormed Coligny dyrkedes av sine. Han var først gift med de Télignys søster. Senere egtet han Marie de Juré eller Luré[1], enken efter Louis de Mouy, som i 1569 var blit dræpt av Colignys morder Maurevert, der feilagtig tok ham for admiralen. Da La Noue i 1580 og hans søn av første egteskap Odet i 1584 faldt i spaniernes hænder, var hun utrættelig i sine bestræbelser for at lette deres haarde fangenskap og utfri dem av det. Man har en række breve fra hende til den engelske minister Walsingham[2], hvis hjælp hun søker, breve som gjør hende selv og hendes mand like stor ære. Midt op i al den moralske opløsning som vi i denne tid er vidne til hos kronens bærere og deres omgivelser, er det velgjørende at se ind i dette skjønne familieliv.

La Noues *Discours politiques et militaires*, 26 i tallet — den sidste er hans memoirer — viser at han ikke alene var en kriger av rang, men ogsaa en stor forfatter, en uavhængig og eiendommelig tænker, en energisk skribent, hvis mandige stil minder om en Thukydid eller en Plutark. Der er en ualmindelig tolerance og upartiskhet i hans dom om personer

---

[1]) Cfr. Calend. of St. Pap. 1579—80, Preface, s. XXII. [2]) Bul. de l'hist. du prot. fr. 1892, s. 8.

og forhold, en sympathisk melankoli over borgerkrigenes ødelæggelse, men samtidig en urokkelig overbevisning om at krigen var for huguenotterne en paatvungen nødvendighet. Efter freden i St. Germain skriver han i sine «Discours»: «Til slutning bør i disse ting fornuften tjene os til fører, den som lærer os aldrig at gripe til vaaben, med mindre en retfærdig sak og stor nødvendighet tvinger til det. Thi krigen er et voldsomt og ualmindelig middel, som naar den læger et saar, slaar nye; derfor skal man kun i nødsfald gaa til krig. Man bør tvertimot altid tragte efter freden, det vil si den faste og hæderlige fred; thi den falske fortjener ikke at bære sit navn, men bør heller kaldes en snare og en lokkefugl, som den var der fremkaldte den anden krig. — Maatte Gud gi en saa god fred til Frankrike, som ligger saa sønderrevet og berøvet alle gode seder, at det kan fornyes i skjønhet, saa det ikke længer er en fabel for nationerne, men et eksempel paa dyd.»

La Noue hadde i 1572 sammen med Ludvig av Nassau og Genlis kommando over den hær som med Karl IX's hemmelige bifald og støtte var faldt ind i Flandern. Han var blit hertugen av Albas fange, da denne erobret Mons i september maaned. Av Alba utlevertes han til guvernøren i Pikardi, hertugen av Longueville. Gjennem denne fik han en anmodning fra kongen om at komme til hoffet. Karl IX hadde først troløst git guvernøren befaling til at gjøre det av med La Noue og hans fæller, naar de overskred den franske grænse, men han kom senere paa den tanke at nytte hans hjælp til at bringe La Rochelle til lydighet. La Noue fulgte denne anmodning, skjønt han intet andet ventet end at dele admiralens skjæbne; alt laa efter Bartholomæusnatten i haabløs nat for ham. Han gav den kongelige smiger og de kongelige undskyldninger av den store forbrydelse det værd de fortjente, men hans loyalitet og patriotisme bød ham motta det hverv at faa borgerne i La Rochelle til at gaa ind paa en fredelig overenskomst. Det var netop i dette

øieblik av den høieste vigtighet for Catharina at kunne fremstille sin politik som en fredens politik og Frankrike som et fredens land. Med al sin behændighet var det endnu ikke lykkes biskop Monluc at overvinde de hindringer som reiste sig mot Henrik av Anjous valg til polsk konge. Bartholomæusnattens blod skræmte den polske adel, som skjønt overveiende katholsk hadde forstaat at vise tolerance mot protestanterne i landet. Foran det avgjørende valgmøte paa Kamiensletten ved Warschau ønsket Monluc at kunne fortælle at Frankrike var rolig og loyalt, at med Colignys og de andre sammensvornes død — dette var som bekjendt den officielle version — var al kilde til indre ufred borte.

La Noues mission var en av de delikateste og vanskeligste som kunde tænkes, og kun en mand av hans uangripelige karakter kunde overhodet paata sig den uten at kalde tillive mistanke fra den ene eller anden side. Til en begyndelse vistes han ogsaa tilbake; da han første gang mødte La Rochelles utsendinger utenfor byen, mottok disse ham med følgende ord: «Det er sandt vi er kommet for at underhandle med La Noue, men vi ser ham ikke her.» La Noue viste dem sin arm, som han nylig hadde mistet i La Rochelle i den protestantiske saks tjeneste. De svarte: «Vi har kjendt en La Noue som har levet i fortrolig samliv med os, men han har aldrig optraadt i denne karakter for os. De har hans træk, men ikke hans hjerte, vend tilbake til de folk som har utsendt Dem.»

La Noue bar denne haan med en romers stoicisme; saa stor var hans personlighets magt at man tilsidst ikke alene aapnet byens porte for ham, men endog gjorde ham til dens kommandant.

Paa engang kongens fuldmægtig og kongens fienders general, med begges ubetingede tillid, det var en i historien enestaaende situation. Selv følte han dens overordentlige ansvar. «Døden vil være mig kjærere end livet,» sagde han, «og jeg gik frivillig i den, hvis jeg kunde gjøre det uten at

krænke Gud.» Han gik som ved et under usaaret ut av denne prøve — et herlig vidnesbyrd om den store og rene karakters magt over menneskene. Dag og nat gav han til byens forsvar som general og som soldat, men samtidig blev han aldrig træt av at tilraade underhandlinger og fred, og under alt dette, siger de Thou, «anklaget kongen ham aldrig for at ha gjort noget som var uværdig en mand av ære eller mot det ord han hadde git; og da han saa sig nødt til at forlate Rochelles borgere, fordi man ikke vilde høre paa fred, saa de aldrig paa ham som paa en frafalden eller forræder.»

La Noues mission mislykkedes, og maatte mislykkes. Selv hans svigløse tunge kunde ikke forlene de kongelige ord med den troværdighet at La Rochelles borgere kunde fæste lid til dem. De saa beleiringshæren dag for dag vokse; tilslut fik den en forsterkning av 6000 krigsvante schweizere. Hele den kongelige hærmagt mobilisertes for at heise liljebanneret paa La Rochelles murtinder. Henrik av Anjou overtok selv kommandoen, under ham kjæmpet hertugen av Alençon og Henrik av Navarra, som, fortæller Brantôme, man kunde se bruke mot sine gamle trosfæller «en fin, let forgyldt bøsse av milanesisk arbeide.» Den franske høiadel stillet sine fornemste mænd; der var den unge prins av Condé, Guise-familiens hoder, hertugen av Aumale, Henrik av Guise og Mayenne, av Montmorencyslegten konnetablens yngste søn, Thoré og hans dattersøn Turenne. Der var Catharinas italienere, hertugen av Nevers, greven av Retz, admiral Strozzi, der var marschallerne Brissac og Montluc og en række andre høie adelsmænd, som vilde vinde ære og berømmelse i kampen mot de kalvinske borgere. Beleiringen varte i ni maaneter og var en uophørlig række stormangrep og utfald, hvorunder man paa begge sider lagde sit hensynsløse franske mot for dagen. Et vældig artilleri sendte sine kugler ind over byen, taarne og tinder sank i grus, i murene blev der skudt store brescher; men naar beleirerne gjennem disse aapninger vilde trænge ind, mødte de et nyt forsvarsverk som

borgerne hadde reist indenfor, og fra murene hældte deres hustruer og døttre glødende bek ned paa de kongelige tropper. Særlig haardt raste kampen rundt bastionen «Evangeliet», mot hvilken 13000 skud blev avfyrt. Store partier av den blev sprængt istykker ved miner, og den var flere gange i angripernes hænder, men de blev altid igjen drevet tilbake. La Noue var sjælen i forsvaret; hensynsløst utsatte han sit eget liv; døden vilde været ham kjærkommen for at løse ham ut av hans pinlige dobbeltstilling. Da han ikke længer saa nogen utvei til at faa en hæderlig fred istand mellem de to partier, nedlagde han kommandoen, forlot byen og begav sig til hertugen av Anjous leir. Skjønt dette var et følelig tap for de beleirede, fortsatte de kampen med usvækket kraft, opflammet av sine ubøielige prester.

Otte store stormangrep blev gjort paa byen, som alle blev slaat tilbake. Hertugen av Aumale faldt, Strozzi blev saaret, og mange av de høieste officerer delte deres skjæbne. Den syvende storm gjorde 28 officerer og 1000 soldater ukampdygtige, og efter det ottende fortvilede forsøk mistet tropperne motet. Der gik gjennem rækkerne en uhyggelig mumlen om at nederlagene var en Guds straf; en dag generalerne sat rundt spillebordene, saa man blodmerker under Henrik av Guises terninger;[1]) sygdom decimerte hæren. Hos førerne begyndte de motsætninger som senere skulde bryte ut i aapenbart fiendskap, at vise sig. Hertugen av Alençon, Henrik av Navarra, prinsen av Condé lagde hemmelige raad op om at forlate leiren, sætte sig fast i byerne Angoulême og Saint-Jean d'Angely, utrope Alençon til protestanternes og de moderate katholikers fører og gaa løs paa kongen og Anjou. La Noues kloke forsigtighet fik dem til at opgi baade denne tanke og planen om at gaa ombord paa den engelske flaate, som med Montgomery ombord krydset utenfor kysten ved La Rochelle. Han kjendte Elisabeths

[1]) Et lignende jerntegn fortælles ogsaa ved en senere anledning.

karakter og hendes politiske tænkemaate; han vidste at de i høiden vilde møte en kjølig tilbakeholdenhet, og det var hans franske hjerte imot i utrængsmaal at søke over til et fremmed land og en fremmed suveræn. Som vi skal se, blev denne fyrstelige fronde imidlertid det følgende aar til en virkelig sammensvergelse.

Karl IX maatte gaa til Kanossa; Frankrikes konge, som hadde set sine samlede stridskræfter holdt i schak av La Rochelles borgere, maatte ydmyge sig til at aapne underhandlinger med disse. Henrik av Anjou, som netop var valgt til polsk konge, var ikke mindre ivrig efter at faa en ende paa kampen. De hadde begge faat den sterkeste og mest ydmygende tilskyndelse til at søke fred. Polens protestanter hadde ikke alene ved kongevalget sikret sin egen religionsfrihet, men tvunget biskop Monluc til at forpligte sin konge til det samme for deres trosfæller i Frankrike og til at love at gjenindsætte disse i alle deres rettigheter og æresstillinger, ja de fremtvang endog et løfte om at morderne skulde straffes. Som svidende svøpeslag føltes ogsaa de alvorlige ord som Ludvig av Nassau sendte Karl i juni 1573, saameget mere svidende som de kom fra en motstander, der av hensyn til eget fædreland hadde set sig tvunget til at søke en alliance med Bartholomæusnattens bødler. Han fremholder indtrængende, at kun ved at slutte fred med huguenotterne vilde det lykkes den franske konge at gjenvinde de tyske protestanters tillid og venskap og gjenoprette sin krones anseelse. Thi «idag, siger han, er Deres Majestæt nær sin ødelæggelse, Deres stat svækket paa alle kanter og liggende som et bytte for enhver som gaar løs paa den. Den er i den grad blottet for adel og krigere, at den ligner et gammelt hus som støttes op med bjelker, men som man allikevel ikke kan hindre fra at styrte sammen» [1]).

[1]) Groen van Prinsterer: Archives de la Maison Orange-Nassau I, 4, App. s. 85.

Fredsvilkaarene var haarde for kongen, og det var i virkeligheten La Rochelle som dikterte dem. «Vi maa slutte fred, skrev Karl til sin bror. Er vi kloke, maa vi slutte fred. Jeg sender dig vilkaarene underskrevet.» De omfattet foruten La Rochelle byerne Sancerre, Montauban og Nîmes. Den første hadde forsvaret sig med en næsten overmenneskelig haardnakkethet, saa at borgerne var drevet til den ubeskriveligste nød, før de overgav sin by[1]). Det lykkedes ikke ved freden at opnaa mere end en sterkt begrænset samvittighetsfrihet for denne by; men for de andre tiltvang de reformerte underhandlere sig store rettigheter.

Fredsvilkaarene, som fastsattes ved *ediktet i Boulogne* i juli og offentliggjordes den 11. august 1573, indrømmet disse byer fri religionsøvelse, ret for godseiere med dømmende myndighet — seigneurs haut-justiciers — til at avholde gudstjeneste og forrette kirkelige handlinger i sine huse for indtil ti personer, samvittighetsfrihet for alle protestanter i det hele land, fritagelse for byerne for enhver garnison, huguenotternes gjenindsættelse i alle rettigheter, æresposter og eiendomme, og indsættelse av guvernører og dommere til hvis hæderlighet og tolerance de hadde tillit. Det var i dette edikt man første gang bruker uttrykket *réligion prétendue réformée*, den religion som gjør fordring paa at være reformert.

De Thou fortæller at beleiringen av La Rochelle kostet den kongelige hær alt i alt 40000 soldater og 60 høiere officerer. Om der end vistnok er en betydelig overdrivelse i disse tal, har beleiringen i ethvert fald baade militært og økonomisk rammet den franske stat paa det føleligste; men endnu føleligere var det moralske nederlag kongemagten hadde lidt. Fra nu av optrær huguenotterne med en selvfølelse og med emancipationskrav som gaar langt utover

---

[1]) Cimber & Danjou: Arch. cur. de l'hist. de Fr. Ire série Tome 8 indeholder presten Jean de Lerys haarreisende skildring av denne beleirings rædsler.

deres fordringer i den tid Condé og Coligny var deres førere. Mere og mere bestemt fremtrær hos dem tanken om en selvstændig statsorganisation indenfor den franske stat som den virksomste form til vern om deres religiøse og kirkelige frihet.

Montauban og Nîmes, som var indbefattet i freden, var allikevel misfornøiet med den. De fandt, og med fuld ret, at den grænse som blev trukket mellem de forskjellige klasser av protestanter, var paa engang uretfærdig og skikket til at skape uro og forvirring. Katholikernes førere var i Languedoc *marschal Damville*, konnetablens søn, i Guienne og Gascogne, som ovenfor nævnt, markien av Villars. Det lykkedes dem ikke, trods enkelte seire og erobringer, at bryte de to sterke byers motstand, og i Dauphiné førte den stridbare Montbrun en guerillakrig med den samme dristighet og hensynsløshet som i religionskrigenes første tid.

Under paaskud av at raadslaa om gjennemførelsen av det sidste fredsedikt fik Sydfrankrikes huguenotter hertugen av Anjous tilladelse til at holde *møter av delegerte* i *Montauban* og *Nîmes*. Disse forsamlinger organiserte først Languedoc og Guienne i to guvernementer, med hver sin chef, og hver sine stændermøter. Derpaa undertegnet de den 25. august 1573, altsaa aarsdagen efter blodbadet, et dokument, i hvilket de opstillet følgende krav til kongen:

Rehabilitation av Coligny og de andre ofre for det skammelige blodbad som var dømt skyldige i majestætsforbrydelse.

Særegne domstole, fra hvilke skulde utelukkes medlemmer av de parlamenter som hadde vætet sine hænder i protestanternes blod.

Fuld religionsfrihet i det hele rike og adgang til alle embeder.

Oprettelsen av saakaldte *chambres mi-parties* — blandede

domstole — til paadømmelse av stridigheter mellem katholiker og protestanter.

Indrømmelse av flere ny frihetsstæder foruten de protestanterne allerede hadde.

Fuldstændig amnesti.

Ret til at skatlægge sig til bestridelse av utgifterne ved sidste krig[1]).

Vi ser disse prostestanter handler ikke som overvundne der bønfalder om naade, men som seirherrer der dikterer sine betingelser. Og da spørsmaalet om at overrække dette dokument til kongen stilles, — en halsløs gjerning, som det kunde synes — er mændene der ogsaa. Tre adelsmænd *Yolet*, *Philippi* og *Chavagnac*, «mænd av aand og som vidste hvad et hof var,» «av dem,» siger d'Aubigné, «som man kaldte jernpander,» fik i opdrag at forelægge forsamlingernes krav for Karl IX. De fandt ham i Villers-Cotterets, just som han fulgte den nyvalgte konge av Polen til grænsen. Catharina var med for at uthale avskeden med sin elskede Henrik til det sidste. De tre «jernpander» skulde ikke mildne avskedsstundens bitterhet. Deres dristige tale gav en endnu sterkere accent til de skrevne krav. Catharina, som ellers forstod at beherske sig saa godt, var ute av sig selv av raseri. «Om prinsen av Condé var ilive og stod midt i riket med tyve tusen hester og firti tusen mand fotfolk, vilde han ikke vove at fordre det halve av hvad I har den uforskammethet at forlange,» var det forbitrede ord hun slynget i ansigtet paa de uforstyrrelige utsendinger. «Vi har ikke i opdrag at underhandle,» var deres rolige svar, «vi har kun at bringe Deres Majestæts svar tilbake». Kongen viste sig mere imøtekommende end Catharina, utsigten til at bli kvit sin bror gjorde ham forsonlig stemt. Ogsaa de efterretninger han fik fra Sydfrankrike, gjorde det indlysende at en fredelig holdning var nødvendig. Parlamentspræsidenten i Toulouse skildrer i et brev til kongen tilstanden i de mørkeste

---

[1]) L. Anquez: Hist. des Assemblées politiques etc., s. 5.

farver og siger likefrem, at der er fare for at den hele provins blir protestantisk[1]). Kongen svarte derfor utsendingerne at videre underhandlinger skulde føres med Languedocs protestanter gjennem guvernøren, marschal Damville.

Catharina var for første gang fattig paa utveie. Den kunst at tumle med mennesker, at beseire dem, føre dem bak lyset, demoralisere dem, med smiger, løgn, bestikkelser, fristelser, forstod hun til fuldkommenhet, og hun hadde i rikelig maal nydt den triumf at se selv de fornemste ligge viljeløse i sit garn. Men her kom hun helt ut av likevegt. Likeoverfor disse borgere følte hun forstaaelsesløshetens hele usikkerhet. Disse steile delegationer og alvorlige forsamlinger lot sig ikke lokke eller daare. Guld, løfter, embeder, ja den «flyvende eskadrons» forførende yndigheter var virkningsløse likeoverfor disse smaafolk, som kun besjæltes av én følelse likeoverfor den snedige italienerinde — Madame la Serpente — nemlig den rotfæstede mistro, det retskafne had. Dette uhaandterlige demokrati skulde bli den frugtbare jordbund for saa store politiske vanskeligheter og farer, at hun mere end én gang har maattet gripe sig i at ønske Coligny tilbake til livet, for at se den uovervindelige fiende koncentreret i en enkelt levende og legemlig personlighet, som kunde rammes og dræpes endnu engang.

To maaneter efter forsamlingerne i Nîmes og Montauban, den 15. december 1573, møter otti repræsentanter for samtlige Frankrikes provinser, undtagen Limousin, i *Milhau* i Languedoc ved foten av Cevennerne. Forsamlingen er helt politisk, der var kun repræsentanter for adelen og tredjestanden, ingen prester; ogsaa landflygtige huguenotter hadde sendt delegerte. Tonen i denne *det protestantiske Frankrikes grundlovgivende forsamling*, thi den er intet mindre end en saadan, bestemtes av kongens avvisende svar paa Montaubanmøtets krav. Han paatok sig det hele ansvar for Colignys og de

[1]) Lettres de Catharine de Médicis IV, s. 273.

andres død, og vilde ikke gi nogen opreisning for deres liv og eiendom som var omkommet under blodbadene. De deputerte i Milhau svarte med at slutte en ubrødelig union og et gjensidig broderskap til fælles forsvar, til «Guds ære, Christi rikes fremme, til kronens vel og tjeneste og landets fred.»

Den politiske organisation som allerede var utstukket paa de tidligere møter, utdypes og gjennemarbeides i Milhau til at omfatte hele det protestantiske Frankrike. Man grundlægger her med utgangspunkt i den protestantiske kommune eller menighet og i tilslutning til de kommunale og provinsielle selvstyre-traditioner, som hadde holdt sig levende fra middelalderens stats-og samfundsliv, en *demokratisk-republikansk konføderation* med bestemte organer for de forskjellige magtsfærer, regjeringens, lovgivningens og beskatningens, retspleiens, for mere eller mindre omfattende distrikter.

Dioceset eller bispedømmet har sine forsamlinger og sine raad. Flere dioceser danner igjen en *generalitet* med sin forsamling, som vælges av diocesforsamlingerne, og sit raad. Disse raad er permanente og med næsten suveræn embedsmyndighet inden sine distrikter utenfor det judicielle omraade. Dets medlemmer vælges med det strengeste hensyn til karakter, duelighet og erfaring. I deres spidse staar *generalerne.* Generalitetsforsamlingerne vælger igjen tre repræsentanter, en adelsmand, en borger og en øvrighetsperson til *les états généraux* — fællesstænderne — som trær sammen hver tredje maaned og er den protestantiske konføderations øverste myndighet, i hvis hænder hviler krig og fred, skatternes fordeling, bestemmelsen om laan, kontrollen over generalerne o. l. Fællesstænderne utnævner ogsaa, naar det kræves, en øverste chef — *protecteur* — for alle Frankrikes menigheter, hvis myndighet dog var sterkt kontrolleret. Som den første protektor valgtes greven av *Montgomery* «som stedfortræder for kongen av Frankrike og Polen og med hans autoritet.»

Møtet i Milhau fastsatte ogsaa indgaaende regler for

troppeutskrivning, den militære disciplin, for forvaltningen av finanserne og retspleien, for det kommunale styre, regler jeg her ikke kan gaa nærmere ind paa[1]).

Denne faste, strengt gjennemtænkte og gjennemførte organisation, som dog kun traadte i kraft i Syd- og Midtfrankrike, gav huguenotterne en politisk magtstilling som deres tal ellers ikke kunde tillægge dem. Det viste sig paa en slaaende maate i det forhold at de ikke længer behøver at søke alliancer, men søkes som allierte. Organisationens helt politiske karakter lettet ogsaa forbindelsen med katholske partier og fraktioner.

Den næste politiske forsamling av huguenotter holdtes ogsaa i Milhau, i juli 1574. For denne fremlagde marschal Damville, Languedocs næsten suveræne guvernør, et forslag om en defensiv alliance, uten hensyn til religion, mot fælles fiender.

De reformerte stænder gav sin tilslutning til forslaget. *Alliancen mellem huguenotterne og politikerne fremtrær som en offentlig kjendsgjerning.* Denne alliance mottoges ikke med ublandet tilslutning av alle huguenotter. Mange fandt at den var uforenlig med deres religions hellige sak. Da den senere stiltes under hertugen av Alençons protektorat, fik denne uvilje hos alvorlige reformerte et endnu skarpere uttryk. Saaledes siger Duplessis de Mornay at «ved denne blanding vilde fromheten og de gode seder besmittes, og religionens hellige sak vilde tape meget av sin vegt, naar man blandet den med menneskelige interesser»[2]). Denne uvilje mot falske alliancer var særlig fremtrædende hos de saakaldte *Consistoriaux* — de som var virksomme i det reformerte menighetsliv, presterne og de bredere lag, hvis religiøse interesser ikke i samme grad var sammenblandet med verdslige hensyn som

---

[1]) Se med hensyn til enkeltheter L. Anquez: Hist. des Ass. polit. etc., s. 7 fg. og Bul. de l'hist. du pr. fr. 1904, s. 246 fg. [2]) Cfr. Anquez: Hist. des Ass. polit., s. 15.

hos adelsmændene, de fornemmere øvrighetspersoner og de ledende i byraadene. De første var uvillige til fredsbrud, men naar krigen først var paatvunget dem, var de like saa uvillige til at slutte fred uten sikre garantier for sin religionsutøvelse. De sidste var raskere til at trække sverdet, men ogsaa snarere til fred, naar de hadde fremtvunget sine ønsker i de rent verdslige anliggender[1]).

Shakespear knytter ofte med en dristig realisme de store tragiske konflikter umiddelbart sammen med de mindste og likegyldigste menneskelige optrin og følelser. Livet er jo saaledes at det store ikke kan løsrives fra det smaa, det hellige ikke fra det profane, de dype sindsbevægelser fra opmerksomheten for dagens nødvendige smaasorger og smaasysler. Saaledes er det ogsaa i historien. Det store og det smaa, det ophøiede og det lave, de dypeste spørsmaal og de egennyttigste interesser, mægtige følelser og tanker og jordbundne instinkter, alt er sammenfiltret av tusen traade. I den historiske og religiøse konflikt jeg her behandler, møter denne kjendsgjerning os i et næsten brutalt lys. Protestantismens og den katholske kirkes vældige opgjør blir mere og mere viklet sammen med smaa, ja usle menneskers stræben og rænker. Dette gjælder i særlig grad i dette tidsavsnit.

Vi maa her gaa tilbake til begivenheter som i slutningen av 1573 og begyndelsen av 1574 fandt sted ved det franske hof. Jeg har i min tidligere fremstilling omtalt, hvorledes *politikernes* parti opstod som uttryk for den tankegang at Frankrike ikke kunde reddes ut av religionskrigenes ruin uten ved et ærlig og maateholdent styre. Denne politik led sit store nederlag ved l'Hôpitals fjernelse og Bartholomæusnattens voldshandling. Men selve denne politiks grundtanke kunde ikke dø. De franskmænd som evnet at løfte sit sind op over partikampenes lidenskaper, som følte sit aandedræt besværet av den urene luft der laa som en giftig taake over hoffets

[1]) Cfr. Félice: Hist. des Prot. de France, s. 230.

sump og derfra spredte sin smitte utover det hele land, som med dyp smerte følte skjendselen av et styre der ved sit brud paa alle guddommelige og menneskelige love hadde bragt had og foragt over Frankrike. Disse franskmænd holdt fast ved l'Hôpitals forsoningstanke, som jo i virkeligheten ogsaa var Colignys. Til disse faa og spredte mænd, som av helt uegennyttige og patriotiske følelser arbeidet for et skifte i styre og i religionspolitik, sluttet sig en hel del forskjellige elementer, som man sammenfattet under navnet *malcontents* — de misnøide hvorav mange i virkeligheten ogsaa mere forfulgte personlige interesser og lot sig lede av private følelser end av almene hensyn. Samtidig som disse elementer tilførte politikernes parti formaaende mænd, svækket de partiets moralske holdning, dets enhet og faste optræden. Almene og personlige hensyn krydset hinanden uavladelig. Partiet manglet i høi grad førere med ubetinget autoritet, hadde ingen betydelig statsmand, ingen general hvis navn kastet straaler, end ikke en ledende personlighet som hadde ubetinget tillid og ærbødighet ved uanfegtet retskaffenhet. Men der manglet ikke partiet paa store navne, like op til selve dynastiet. *Generalstaben dannedes* av Montmorencyfamilien. Den ældste av brødrene, marschallen, en hæderlig, men kjølig personlighet, hvem begivenheterne hadde lært forsigtighet, holdt sig paa avstand. Han foretrak at iagttage tingene fra Chantilly; marschal Damville var endnu kongens tilsyneladende loyale tillidsmand i Languedoc. Men deres to yngre brødre, Thoré og Méru og deres nevø, den unge hetspore Turenne, var virksomme i de intriger, hvis hemmelige spind nu begyndte i Louvre med hertugen av Alençon som hovedmand.

François av Alençon, Catharinas yngste søn, var endnu ikke tyve aar gammel og hadde ingen andre betingelser for at være et politisk partis fører end sin byrd og sit had til sin mor og sine brødre. Det var vel ogsaa formeget forlangt, at en yngling, hvis karakter var formet under indflydelse av dette «hof av blod og silke,» skulde eie den hjertets ædle

varme, den alvorlige ansvarsfølelse, det fri og overlegne blik som kunde gjøre ham til en redningsmand for det av lidenskaper og stridigheter sønderrevne Frankrike. Han var en urolig, krigersk, ærgjerrig, impulsiv natur, samtidig snu og beregnende, færdig til at kaste sig ind i alle mulige foretagender, men uskikket til at gjennemføre dem, rede til at slutte sig til hvilkesomhelst alliancer, og likesaa rede til at opgi dem, en mand skikket til at røre vandene, men ikke til at gjengi dem sin klarhet. Som kongelig prins og præsumptiv thronarving — thi hans bror Karl var dødsdømt og hans bror Henrik endnu ugift og svækket av utsvævelser, — utrustet med sin mors ødsle gavmildhet, samlet han om sig et hof av tvilsomme existenser, adelige ledigggjængere og slagsbrødre og fremmede eventyrere. Han viste en beundringsværdig utholdenhet i én ting: han var den utrættelige beiler til dronning Elisabeths haand gjennem ti aar. Det er ikke godt at avgjøre hvem av de to er den mest barokke figur i dette mariage-spil, den aldrende kokette, hvis sind skifter som et aprilveir, hvis følelsers termometer stiger og falder med Catharinas smiger og forlokkende skildringer av sin søns ydre egenskaper, hans tiltagende mandighet, hans spirende skjeg, hans staturs fortrin, eller den ihærdige beiler, for hvem aar og rynker, temperament og religion intet veier, som brænder av iver efter at lægge sit hjerte for hendes føtter. Tingen var, som vi vet, at om det hele for Elisabeth ogsaa var en amourøs sport, var det dog først og fremst en politisk affære, og for hertugen av Alençon var det utelukkende en saadan. I sin utaalmodighet vilde han vinde en throne, og Englands forekom ham attraaværdig. Ogsaa Catharina arbeidet ivrig for dette egteskap, hvori hun saa paa engang et middel til at vende Alençons tanker bort fra ærgjerrige planer i Frankrike og til at berolige huguenotterne.

Hertugen av Alençon hadde, som vi har hørt, allerede under beleiringen av La Rochelle sammen med Henrik av Navarra, med hvem han hadde sluttet et intimt venskap,

været inde paa vilde frondørplaner, uten at dog disse kom til utbrud. Hans følelser mot moren var blit bitrere end nogensinde, fordi hun ikke hadde overdraget ham stillingen som rikets generalløitnant, da denne blev ledig ved Henrik av Anjous valg til polsk konge. Catharina, som saa hvorledes Karl IX's helse dag for dag forværredes, og som saaledes haabet snart at kunne hilse sin yndlingssøn velkommen hjem igjen som Frankrikes konge, frygtet, og med fuld grund, for at lægge den øverste militære kommando i hænderne paa sin ærgjerrige yngste søn, som sikkert ikke vilde vike tilbake for at bruke den til sin egen ophøielse. Hun foreslaar for kongen at hertugen av Lothringen, hendes svigersøn, skal utmerkes med denne kommando. Hun foretar netop i denne tid, med sigte paa at vinde den nødvendige støtte for sin sukcessionspolitik, en tilnærmelse til den mægtige Guiserfamilie, som siden Bartholomæusnatten hadde holdt sig paa kjølig avstand fra hoffet. Gatharina mødtes med aapne arme; kardinalen av Lothringen var vendt tilbake fra Rom og hadde med sin besnærende veltalenhet faat den uvillige katholske geistlighet til at yde den franske krone den økonomiske hjælp den saa haardt trængte. Han benyttet anledningen til paa et kirkemøte i høie toner at rose kongen for «det hellige bedrag og den fromme forstillelseskunst hvormed han hadde renset sit rike for kjættere»[1]). Henrik av Guise hadde igjen vist sig ved hoffet og ved sin hele statelige fremtræden hævdet den franske adels glimrende traditioner, da de polske utsendinger kom for at hilse sin konge. Hans to brødre Mayenne og Elbeuf hørte til det følge som dannet Henrik av Anjous eskorte gjennem Tyskland til Polen, og denne konges pludselige forelskelse i Nancy i den unge Louise de Vaudémont av den lothringske slegt aapnet nye og glimrende utsigter for familiens ærgjerrighet.

Intet under at hertugen av Alençon følte sig krænket

---

[2]) Cal. of State Papers 1572—74, s. 392.

og brændte av begjær efter at hevne sin tilsidesættelse. I Blamont, hvor Catharina sagde sit sidste farvel til kongen av Polen, hadde hun en forhandling med grev Ludvig av Nassau om at støtte Oraniernes sak i Nederlandene; til gjengjæld stillet disse i utsigt at de forenede provinser skulde erkjende den franske konges suverænitet. Hun tænkte derved ikke mindst paa at hindre dem i at hjælpe de franske huguenotter. Ludvig underretter i et brev sin bror om Catharinas løfter om hjælp, men skriver samtidig at denne kan bli tvilsom; thi i Frankrike stod man umiddelbart foran forsøk paa «at bringe uro i husholdningen»[1]. Det var trods Catharinas agtpaagivenhet lykkes hertugen av Alençon at hviske Ludvig i øret de ominøse ord: «Nu da jeg snart faar styret, som min bror hadde, vil jeg gjøre alt for at hjælpe Dem.»

Hvor langt hans planer gik, og i hvilken grad han var leder eller blot et middel, er ikke ganske klart. De dristigste fremtidssyner har sikkert nok tegnet sig for denne ungdommelige stræber. Kongens helse gik stadig nedover. Til hans almindelige konstitutionelle svakhet kom nu en alvorlig lungeaffektion, som han søkte at motarbeide ved voldsomme legemsanstrengelser. Hans død var kun et tidsspørsmaal. Saaledes aapnet sig en lokkende utsigt for Alençon til et regentskap, kanske til thronen selv; at veien hertil gik over Catharinas avsættelse var han selvfølgelig ikke i tvil om. Paa den anden side har sikkert nok baade Montmorencyerne og ogsaa ledende huguenotter villet bruke ham som et tjenlig redskap i sine planer. Saa sterkt var kongedømmet blit i folkeopfatningen, at alle partibevægelser, politiske eller religiøse, saa sig nødt til at dække sig bak legitimiteten.

Hvorom alting er, det maatte fremstille sig som den første nødvendighet at hertugen, Henrik av Navarra og prinsen av Condé, som hadde sluttet sig nær til ham, ved flugt unddrog

[1] Groen v. Prinsterer: Arch. de la maison d'Orange IV.

sig sit forgyldte fangenskap ved hoffet, hvor de to sidste levet i stadig angst for sit liv, for fra et eller andet gunstig sted at kunne organisere de uensartede kræfter til en fælles aktion. Utførelsen av denne plan stiller os ansigt til ansigt med en række optrin, forhold og mennesker, som gir os et uhyggelig indtryk av hvad det dog var for et rænkernes, forbrydelsernes og overtroens hjem dette franske hof, hvis midtfigur er denne mediceiske Agrippina. Naar man læser i de samtidige memoirer om de intriger og makinationer, rivninger og skandaler som danner det forvirrede væv om disse begivenheter, føler man likefrem væmmelse for den hele affære. Vikomten av Turenne, senere hertug av Bouillon, skriver herom: «Op i alle disse ting blander sig elskovshandler, som sedvanligvis foraarsaker de fleste av disse stridigheter ved hoffet. Der foregaar næsten aldrig en historie, uten at kvinder har sin del i dem, og oftest er de aarsak til uendelige ulykker for dem som elsker dem og som de elsker» [1]). Flugten skulde ske i forbindelse med en samtidig offensiv av huguenotterne i de nærliggende provinser, hvis ledere var La Noue og Montgomery. Et utvalgt korps skulde under den prøvede kriger Guitri gjøre et fremstøt mot St. Germain og der opta de unge prinser i sin midte for at føre dem til fæstningen Sedan, hvor de saa skulde forene sig med Ludvig av Nassau og i fællesskap med denne gaa løs paa Paris.

Foretagendet blev slet ledet og likesaa slet utført. Guitri indfandt sig en uke før den fastsatte tid og med en meget ringe styrke. Hertugen av Alençon, som viste sig at være dristigere i tanke end i handling, tapte motet. Han hadde blandt sine yndlinger en provençalsk eventyrer ved navn La Mole, en duellant og kvindedaarer, som ogsaa kunde rose sig av en intim krok i Margaretha av Valois' rummelige hjerte. Under tilskyndelse av denne dronning raadet La Mole hertugen til at tilstaa alt for sin mor. Der

[1]) Mém. de Duc de Bouillon. Ed. Pétitot., s. 100.

blev en almindelig panik. Midt paa natten flygtet hoffet i hui og hast til Paris, kongen i en bærestol og dronningen i vogn, kardinaler, kansler og andre høifornemme herrer paa spanske og italienske hester, holdende sig fast med hænderne i sadelbuen likesaa rædde for hestene som for fienderne — Agrippa d'Aubignés' spydige skildring. Hertugen av Alençon og Henrik av Navarra blev ført til Vincennes. Huguenotternes reisning foregik imidlertid med en raskhet og samtidighet, som viser hvor ypperlig organisert og forberedt de var; vi er i mars 1574 midt oppe i *den femte religionskrig*. La Noue gjør sig til herre i Poitou og Saintonge, Montgomery sætter sig fast i Normandi, Montbrun behersker Dauphiné, og i Languedoc forbereder Damville sin overgang til huguenotternes parti. Medens kongen i nedtrykt stemning indeslutter sig i Vincennes, møter Catharina disse truende farer med kraft og beslutsomhet, organiserer tre hære og sender derhos den kongelige hofsnigmorder Maurevert ivei for at dræpe La Noue. Denne leiesvend mødte imidlertid under dette forsøk den velfortjente skjæbne at falde for den hevnende haand av en huguenottisk adelsmand, hvis far han hadde dræpt.

Et flugtforsøk som hertugen av Alençon og Henrik av Navarra gjorde i april, opdagedes. Deres hjælpere i dette, et utsøkt selskap, La Mole, piemonteseren Coconnas, en av Bartholomæusnattens værste bødler og en italiensk astrolog Cosimo Ruggieri blev arresteret. De to første blev underkastet tortur og henrettet, men astrologen vovet Catharina ikke at røre. Vi hører om at voksbilleder, gjennemstukket av naale, og andre hemmelige ceremonier slog den overtroiske Catharina med angst og gru. I det hele gir forhørene et sørgelig indtryk av den moralske opløsning som hersket ved dette i det ydre saa glimrende hof[1]). Hertugen av Alençon spilte under disse en litet hæderlig rolle. Han fralagde sig alle planer mot kongen og dronningen og lagde skylden for

[1]) Cimber og Danjou: Arch. cur. I, 8

anslaget i St. Germain paa Montmorencyerne, som vilde bortføre ham med magt. Henrik av Navarra viste et mot og en værdighet som forraadte at i denne franske prins Hall slog Jeanne d'Albrets stolte hjerte. Han hadde, sagde han i sin skriftlige erklæring, set sine venner og tjenere dø for sine øine, han vidste hans eget liv var i stadig fare. Hertugen av Alençon hadde opfordret ham til at flygte, og han hadde ret til at gjøre det forsøk. «Det er alt hvad jeg vet, Madame. Det staar da til Dem og til kongen at behandle den mand jeg er, som han bør behandles» [1]).

Catharina, hos hvem alle tanker nu mere og mere samlet sig om at sikre sin magt ved kongens forestaaende død, lot arrestere marschallerne Montmorency og de Cossé. Derimot slog hendes plan om at fængsle Damville i Narbonne feil, og prinsen av Condé slap undav til Strassburg, hvorfra han erklærte sig som sin far for de protestantiske kirkers protektor, en stilling til hvilken han ogsaa valgtes av forsamlingen i Milhau i juli 1574. En begivenhet fyldte Catharina med en næsten ubændig glæde; det lykkedes marschal Matignon at ta Montgomery tilfange i den lille fæstning Donfort i Normandi, hvor denne hadde kastet sig ind med en haandfuld folk. Han forsvarte sig med det samme heltemot som han i den første krig hadde vist under beleiringen av Rouen. Endelig maatte han saaret og utmattet overgi sig med de femten mand han hadde igjen, «efterat han bare klædt i sin vams hadde gjort alt det som en mand gjør, der søker døden» Der har været reist tvil om, hvorvidt Matignon har lovet ham livet og friheten; men dette har utvilsomt været tilfældet ifølge breve som Catharina sendte til marschallen, og i hvilke hun uttrykkelig forbyr ham at holde sit ord til Montgomery, men øieblikkelig sende ham til Paris. Hun

---

[1]) Margaretha av Valois tillægger sig i sine memoirer æren for at ha forfattet sin mands svar. Det er heller ikke umulig at hun har hat del i dets avfattelse. Hun førte pennen med talent.

hadet denne huguenot som ingen anden, siden han hadde været den ulykkelige aarsak til hendes mands død; hun vilde ikke tro andet end at denne skyldtes ikke et tilfælde, men en plan. Den 30. mai gik hun tidlig om morgenen ind til sin søns sykeleie i Vincennes for straalende av glæde at fortælle ham den lykkelige efterretning. «Alle menneskelige ting har nu intet værd for mig,» var det svar hun fik av kongen. Døden hadde ham allerede i sit grep. *Han utaandet utpaa eftermiddagen* efterat ha overdraget regentskapet til sin mor. Det første hun gjorde, var at skrive til kongen av Polen med bøn om at komme hjem øieblikkelig. «Min eneste trøst er at se Dig her — for skulde jeg miste Dig, vilde jeg la mig levende begrave sammen med dig.»

Hun har det store ansvar for at Karl blev denne ulykkelige konge, hvis sørgelige tilværelse nu var endt. Hun hadde gjennem opdragelsen planmæssig fordærvet ham, vendt de gode anlæg han av naturen hadde, om til likesaa mange feil og laster, og endt med at gjøre ham til medskyldig i en av historiens største forbrydelser. I hans sidste timer strømmet alt dette ind paa ham. Der er ingen grund til at tvile paa, at den beretning om hans sidste timer som vi læser hos Pierre de l'Estoile, er sand. Den gjør et helt troværdig indtryk. Han fortæller at natten mellem den 29. og 30. mai var kongens dødskamp frygtelig. Tilstede var to kavallerer og kongens amme, som han holdt meget av, skjønt hun var protestant. Halvdød av træthet hadde hun sat sig ned paa en kiste, da hun hørte kongen stønne. Hun bøiet sig ned over ham og hørte ham mumle: «Aa, amme, du kjære, aa alt det blod, alt det blod. Saa slette raad jeg har faat. Tilgiv mig min Gud, jeg vet ikke hvor jeg er! Hvad skal der bli av alt dette? Jeg er fortapt!» «Konge», svarte ammen, «blodet komme over deres hoder, som har tilskyndet Dem til disse mord. Siden De angrer, vær sikker paa at Gud ikke vil lægge ansvaret paa Dem.» Og hun tørret med sit lommetørklæde den døendes øine, da hans eget var helt fugtig av taarer.

En maaned efter førtes *Gabriel de Montgomery til retterstedet* paa place de Grève. Man underkastet ham en forfærdelig tortur for at avtvinge ham en tilstaaelse om Colignys sammensvergelse, men han bar pinslerne uten at kny, og han døde med det ubøielige mot som han altid hadde vist i sit liv. Catharina overvar henrettelsen, sittende skjult bak et vindu i Hôtel de Ville.

Et sørgelig kongeliv og en sørgelig tid. Agrippa d'Aubigné har i første sang av sin store poetiske satire «*Tragiques*», det han har git den malende titel *Misères*, med gripende pathos skildret borgerkrigenes ødelæggelser. Han fremstiller Frankrike som en kvinde der har seet sit moderbrysts safter uttørres, og som med døden i hjertet tilslynger sit avkom disse ord: «I har, troløse, revet tilblods dette bryst som har næret eder. Lev da av gift, blodige yngel. Jeg har ikke andet end blod igjen til næring.» Og den moralske perversitet hos magthaverne brændemerker han i disse lidenskapelige ord: «Det er nu større skam at være troskyldig end utaknemmelig, at være uten svig end forræder, større skam at lide uret end at øve uret. Den retskafne mand er mere forhadt end den trefold lastefulde, at være mensvoren er bare at øve et statskup.»

Den samme harme og smerte som skjælver i digterens ord, kan vi læse i den borgerlige tale som føres av en samtidig iagttager, hvis navn er ukjendt. Han er sorgfuld over borgerkrigene «som har tændt ild overalt, saa man ustraffet kan brænde, herje og lægge øde,» som har ødelagt handel og industri. Han angriper konger og prinser og hoffets kvinder, som kun er optat av sine glæder og nydelser, sine ædle stene og kostbare kunstinteresser, sin vanvittige luksus i bygninger, i dragter, i fester, i gaver. «For at skaffe penger til disse overordentlige utgifter, maa man spille, laane og

sælge sig til nedværdigende vellyst, og endelig betale sine kreditorer med at opgi sit bo og gjøre fallit»[1]).

Giovanni Michieli, som vi tidligere har nævnt blandt de verdenskloke og skarpe iagttagere som republiken Venedig sendte som gesandter til hoffet i Louvre, gjør særlig opmerksom paa, hvorledes de oprevne tilstande brutaliserte instinkterne, opelsket de krigerske følelser i alle lag av samfundet til overmaal og vendte folket bort fra fredens yrke og mildere livsidealer. «I dette land, siger han, agtes ikke den adelsmand, stormand eller prins som ikke søker krigen.» — «Borgerkrigen har lært bønderne vaabenhaandverket; før var de uten vaaben og ukrigerske og brydde sig bare om sine marker og sit haandverk; men nu er de væbnede, øvede og krigsvante som gode veteraner, alle meget dygtige skytter; og finder man ikke nogen utvei til at bruke dem (og den utvei vilde være en ydre krig), er faren meget overhængende. Disse folk, som ikke har anden utvei til at tjene sit brød, som fra barnsben av er øvet i vaabenbruk, som ikke mere kan finde sig tilrette i freden, vil kanske gjøre oprør eller i det mindste bemægtige sig alt som falder i deres hænder. De vil ikke mangle førere, navnlig blandt adelen. Dette er en meget alvorlig fare, som gir meget at tænke paa»[2]).

Et sundt folk holder ogsaa sin krigerske evne oppe i selvhævdelsens interesse. Men intet folk indeslutter i længden sine høieste idealer inden krigens opgaver uten at sætte sin tilværelse som kulturfolk paa spil. Det blev Frankrikes redning, at det, inden aarhundredet randt ut, igjen blev et arbeidets og fredens land.

---

1) Citeret efter Ferrière: Lettres de Cath. de Med. IV, s. CLXXXIII.

2) Tommasseo: Relat. des Amb. Vénét, s. 255.

KAPITEL III

Den femte religionskrig

Henrik III blir konge — Catharinas regjeringsmémoire — Henriks hjemkomst og personlighet — Damvilles manifest mot det franske hof — Kardinalen av Lothringens død — Fællesmøter av huguenotter og politikere i Nîmes og Milhau — Krigen — De allierte partiers deputation til kongen — Hofkamarillaer — Hertugen av Alençons flugt, manifest og alliance mellem Damville og huguenotterne — Henrik av Guises seir ved Dormans — Vaabenstilstand — Kongens motstand mot denne — Condé og Johan Casimir gaar over Maas og Henrik av Navarra flygter fra hoffet — Fredsunderhandlinger i Châtenay — Freden i Beaulieu

Et og andet i Karl IX's karakter og liv leder tanken hen paa Caligula, endnu mere i *Henrik III's* karakter og liv leder tanken hen paa Elagabal. Han betegner i ethvert fald sikkert nok en thronens moralske dekadence, som har faa sidestykker i historien. Hans 15-aarige regjering, fra det øieblik han ved en natlig flugt unddrager sig sine kongelige pligter i Warschau, til han forladt som King Lear rammes av Jaques Cléments snigmorderdolk i Henrik av Navarras leir, er den store «débacle» av den principløse, falske og forbryderske politik som Catharina av Medicis hadde ført, siden hun i 1559 blev Frankrikes regent, en politik som var saa dypt i overensstemmelse med hendes eget væsen, at hun atter, likesom drevet av en naturlov, vendte tilbake til den, naar hun en enkelt gang syntes at ha villet lægge statsskibets

kurs ind i et renere farvand. Hun kunde aldrig holde sit ord, ikke engang mot sig selv. Statsmandskunst var ikke for hende beslutningernes og handlingernes store og smaa traade som løste sig ut fra og løp sammen i en stor ledende linje; den var i ordets dobbelte betydning et maskespil.

I den store lykkefølelse over at se sin kjæreste søn paa Frankrikes throne hæver hun sig et øieblik op over de personlige interessers og smaa følelsers politik til et høiere syn, end det vi hittil har lært at kjende, paa kongens og kongemagtens pligter og opgaver i den farlige og skjæbnesvangre situation i hvilken landet var stillet. Før Henrik III endnu er vendt tilbake til Frankrike, mottar han en av hende selv skrevet *mémoire*, i hvilken hun optrækker for ham de store linjer av den handleform han bør følge som konge. Det er umulig ikke at erkjende den intelligens og dømmekraft som denne mémoire forraader. Den viser en merkelig selverkjendelse, forsaavidt som hun tilraader et helt systemskifte i regjeringsledelsen. Den røber ogsaa at hun — desværre forsent — er bragt i uro over tendenser hos denne søn, som hun selv mere end nogen anden bar ansvaret for at ha opelsket.

Hun raader ham til at optræde kongelig, med den værdighet og mildhet som er hans natur, som herre ikke som kamerat. Som prins har han kunnet vinde sig tjenere, som konge bør han sørge for at styrelsen kan bli hans som i hans fars og bedstefars tid. Embeder skal han gi til dygtige og tro mænd, ikke til dem som vil utnytte gammelt venskap til personlig fordel; embederne er for staten, ikke for menneskene. *Ingen mand maa faa alt.* Magten maa fordeles mellem de fornemste og dueligste i hver provins. Det samme gjælder geistligheten. Han maa gjennemføre en streng orden i sit liv, staa tidlig op, selv træffe sine avgjørelser, selv aapne sine breve, personlig læse depescherne, holde vigtige ting hemmelige. Han skal haandhæve retten og være sen til at benaade, ingen hade og alle elske, naar de viser ham lydighet. Han skal personlig gi sine ordrer og føre kontrol med hensyn

til rikets finanser. Det finansraad som hun i den forrige konges mindreaarighet hadde indført for at frigjøre sig selv for ansvaret, bør formindskes og reformeres.

«Man vil kunne spørge, siden hun nu saa godt kan si og skrive dette, hvorfor har hun ikke selv gjort det før?»

«Hvis jeg hadde hat den magt jeg for øieblikket har, skulde jeg gjort det; et vidnesbyrd derom er, at det Gud ske lov er saa, siden jeg er her, og det skal kongen faa se, naar han nu snart kommer hit med saa stort ry»[1]).

I disse ellers saa kloke raad savner vi dog én ting. Hun gir intet raad om hvorledes hendes søn skal forholde sig i det alvorligste spørsmaal som vilde møte ham, naar han satte sin fot paa fransk jord, spørsmaalet om landets indre fred, en varig ordning av den religiøse konflikt, saa det oprevne folk kunde føres tilbake til national enhet og fredens følelser. Her ser vi igjen et vidnesbyrd om hvor evneløs hun var til at se uhildet, stort og statsmandsmæssig paa forholdene. De dypereliggende aarsaker til trækningerne i folkelegemet hadde hun endnu ikke lært at forstaa. For hendes blik fortonte det hele sig som tilfældige, personlige og utvortes bevægelser som rørtes av kræfter like under overflaten, selv Bartholomæusnattens skuffelse hadde ikke formaadd at helbrede hende for den tro, at hvad det kom an paa, var at faa garnet om færre eller flere av de «store lakse.»

Den blinde kjærlighet hun næret til Henrik, spændte hendes haab og forventning til denne til det høieste. Naar han gik over Frankrikes Rubicon, skulde han som en ny Cæsar slaa al motstand til jorden. Da de mødtes og holdt sit indtog sammen i Lyon, var der ogsaa straks den fuldkomne forstaaelse mellem dem om at likeoverfor huguenotterne var der kun én politik at forfølge, uforsonlighetens. Sin mors øvrige vise regjeringsmaksimer hadde flygtningen

[1]) Cfr. Ferrière: Lettres de Cath. de Méd. V, s. XXVIII, hvor dette dokument første gang er trykt.

fra Warschau neppe hat tid til at vie synderlig opmerksomhet under den hvirvel av glæder, gjennem hvilke han førtes hjem fra Wien til Venedig, fra Venedig til Turin, fra Turin til Lyon. Han kom dit den 5. september, ødelagt paa sjæl og legeme av dagenes fester og nattens orgier i lagunernes by, hvor en mægtig freske av Vizentino i dogepaladset den dag idag gjenkalder mindet om den storstilede pragt, med hvilken dens doge og senat mottok den fornemme gjest. Henrik er billedets midtfigur; han fremstilles netop som han fra republikens gyldne skib Bucentaurus stiger iland og hilses under en pragtfuld baldakin, av raadsherrer, kardinaler, patriarker og fornemme herrer. Den 23-aarige konge ser der endnu godt ut; den venetianske maler har med lettere haand gaat over merkerne av en misbrukt ungdom end den venetianske gesandt, som i 1572 skildrer ham saaledes: «Alle de instinkter i retning av krigersk sindelag og alvorlige planer som man har talt saa meget om, er ganske forsvundet; han hengir sig til en saadan makelighet, er i den grad en slave av sin vellyst, skyr i den grad al legemlig idræt, at alle forbauses over det. Han opholder sig sin meste tid hos damerne, duftende av parfum, med omhyggelig friseret haar, og med berlokker og ringer i ørene. Man gjør sig ingen idé om den utgift han sætter sig i ved sit skjønne og elegante linnet og sine dragter; han bedaarer damerne paa tusen maater, men især ved at gi dem juveler som koster enorme summer, saaledes at han opnaar hos dem hvad han vil» [1].

Det er denne feminiserede konge som stilles ansigt til ansigt med det store ansvar at føre Frankrike ut av denne langvarige og farlige krise, i hvilken samvittigheter i oprør og magtbegjærets interesser tvindedes sammen i en uløselig floke.

Han hadde hverken en fransk konges høie æresfølelse eller en klok statsmands, ikke engang et godt menneskes

[1]) Armand Baschet: La diplomatie vénétienne, s. 369.

tolerance. Han lot sig i festrusen i Turin lokke til at utlevere til hertugen av Savoyen Frankrikes sidste besiddelser fra de italienske krige, Pinerolo, Savigliano og Perosa. De alvorlige raad om at gjengi sit land freden ved at føre en forsonlig religionspolitik som keiser Maximilian og Venedigs doge hadde git ham, hadde ikke gjort noget indtryk paa ham, og da marschal Damville søker kongen i Turin for at bevæge ham til at gjøre huguenotterne de indrømmelser som han hadde forpligtet sig til at utvirke for dem, viser Henrik ham tilbake og tvinger ham saaledes likefrem til aapen alliance med disse.

Henrik skriver i 1584 til sin minister Villeroy at han hadde hat den tanke ved sin thronbestigelse straks at sammenkalde stænderne for «at holde sit rike i fred og gjenoprette sin autoritet» [1]. Har han virkelig næret en saadan plan, er den i ethvert fald ikke kommet videre end til at undfanges i tanken. Det blir en magt som reiser sig utenfor thronen der senere fremtvinger en ny stænderforsamling.

Kongen stilledes likeoverfor den alvorlige avgjørelse i den religiøs-politiske konflikt straks efterat han sammen med Catharina hadde holdt sit indtog i Lyon. Hun hadde utaalmodig ilt ham imøte; for sikkerhets skyld hadde hun tat med sig i sin egen vogn hertugen av Alençon og Henrik av Navarra; men et varsel om den politik hun vilde følge, var det at hendes høire haand fra Bartholomæusnatten, marschallen av Retz, altid var «ved hendes vinge» [2]. Hun hadde mønstret 6000 schweizere i Châlons, greven av Mansfeld bragte hende 4000 tyske reitere, og hertugen av Savoyen hadde andre 4000 italienere færdig for hende. Det var aabenbart at der skulde rettes et slag mot Sydfrankrikes huguenotter. I det raadsmøte som holdtes umiddelbart efter indtoget i Lyon, sluttet kongen sig til raadets krigerske fraktion. Paul de

---

[1]) Groen van Prinsterer: Archives I Supplem., s. 232.

[2]) Calendar of St. Pap. 1572—1574, s. 545.

Foix talte indtrængende for en fredelig politik under henvisning til de tidligere religionsedikter; men Réné de Villequier, som var Catharinas fortrolige redskap, tilraadet krig i voldsomme ord: «Enten maa Deres Majestæt gaa tilgrunde med hele staten, eller protestanterne tilintetgjøres». Krigen var i virkeligheten allerede bestemt i et hemmelig raad av Catharina, kongen, Birague og Chéverny. Den gamle Monluc, som var kaldt til hoffet for at faa sin marschalstav, hvis sværdeg var hakket og sløvet efter fire religionskrige, skriver sørgmodig i sine «Commentaires»: «Istedenfor at kongen burde bringe alt til ro og gi os freden, som var meget let, fik man ham til at beslutte krig, og endnu værre, man indbildte ham at alt vilde overgi sig, saasnart han rykket ind i Dauphinée.»

Al forhandling med huguenotterne avvistes, og pfalsgrevens og landgreven av Hessens gesandter, som kom for at lykønske kongen og tilraade ham imøtekommenhet, faar et avfeiende svar. Han valgte krigen, men han førte den ikke. Han steg ikke selv tilhest som sin hærs selvskrevne general, og lagde saaledes ikke kongemagtens tunge autoritet i vegtskaalen; han gav kommandoen til rivaliserende yndlinger, som var større mestre i hoffets intriger end i krigskunsten. Selv gik han ombord i en overdaadig utstyret flodbaat, som førte ham og Catharina ned Rhônen til Avignon.

Han hadde sammenkaldt Languedocs provinsialstænder til at gi møte der den 4. november, idet han saaledes vilde krydse Damville, som med selvtagen myndighet hadde sammenkaldt stænderne til Montpellier. Efter sit møte med kongen i Turin var denne stormand klar over at sverdet vilde komme til at avgjøre striden mellem hoffet og de forenede politikere og huguenotter. Damville var en likesaa uforfærdet som illusionsløs og ærgjerrig personlighet. Han var ikke den som lot sig fange av smukke ord og løfter, og han vidste at hans liv hadde værd nok til at Catharina betalte en høi pris for det. Man fortæller at han bevogtedes av en tæmmet ulv, og at en kjæmpe av en officer altid sov i hans værelse. Da loddet

engang var kastet, handlet han med utfordrende raskhet. Den 13. november *utstedte han et voldsomt manifest,* i hvilket han brændemerket de fremmede, som «hadde sammensvoret sig for at ødelægge staten, prinserne av blodet og den franske adel», og som lumskelig arbeidet paa at henvise kongens undersaatter til at leve som dyr. Han hadde grepet til vaaben ikke for at hevne den uret som var øvet mot ham personlig eller mot hans slegt, men for som kronens officer og franskmand at bøte paa de onder som rikets provinser led under. Han forlangte at de fremmede d. v. s. marschal de Retz og kansleren Birague skulde forvises fra landet, og at fællesstænderne skulde sammenkaldes. Selv tok han paa eget ansvar det ovennævnte skridt at sammenkalde provinsen Languedocs stænder.

Dette var en krigserklæring som avbrøt al mulighet for «unionens» frivillige underkastelse. Overalt har vaabnene nu ordet, i Poitou, i Dauphinée og Provence, i Languedoc og Guienne.

Man kan maale styrken av de aandelige kræfter som fører kampen paa begge sider, av de utslag de gir sig i handling. I Avignon holder Catharina og kongen hof, men hvilket hof. Elskovsintriger og fester om natten, og om dagen «flagellanternes» — les battus — processioner, hvor man hadde det opbyggelige syn at se dronningen, kongen, høie geistlige og hoffets damer og herrer piske hinandens nakne rygge og skuldre som bod for natlige synder, dem de med saa meget tryggere samvittighet igjen kunde gaa løs paa. Om dette kongelige bigotteri siger de Thou at «det fik selve tronens majestæt til at falde i foragt.» Som en følge av en av disse processioner blev *kardinalen av Lothringen* syk og *avgik ved døden 26. december 1574,* femti aar gammel. Samme dag han døde, fortæller L'Estoile, sagde Catharina ved taflet at nu skulde man faa fred, for nu var han som hindret det, død. Idet hun tok et glas vand, blev hun pludselig blek og begyndte at skjælve paa haanden saa sterkt, at hun nær hadde sluppet

det. «Jesus, jeg ser kardinalen av Lothringen!» ropte hun. Hun klaget ogsaa over at hun saa ham om natten. Hun har sikkert følt det som en lettelse at bli kvit denne ærgjerrige og mægtige prælat. De uforsonlige katholiker følte hans død som et uoprettelig tap. «Det er Guds vrede, som berøver Frankrike en saa god og værdig prælat,» ropte de, da et voldsomt uveir gik over Avignon umiddelbart efter hans død. «Det er djævlene som har samlet sig for at hente hans sjæl,» var huguenotternes forklaring. En mand av glimrende egenskaper og samvittighetsløs karakter, bærer han ved siden av Catharina hovedansvaret for den forbryderske politik, som hadde gjort Frankrike til en slagmark og Paris til en morderhule.

Samtidig med disse begivenheter utfoldet Languedocs forenede katholiker og huguenotter en kraftig virksomhet. I december 1574 holdt de et *fællesmøte* i *Nîmes* og i januar 1575 et nyt i *Milhau*, og i februar atter et i *Nîmes*. I dette sidste blev, siger de Thou[1]), «en ny slags republik dannet, sammensat av alle partier og adskilt fra den øvrige stat, som hadde sine love for religionen, det civile styre, retspleien, militærvæsenet, handelen, beskatningen og finantsstyret.» De fire og otti artikler som rummer forsamlingens beslutninger, gjentar og preciserer yderligere den forfatning som var vedtat aaret i forveien i Milhau og som for protestanternes vedkommende staar ved magt helt til 1588. De gir derhos et endnu klarere uttryk for den bevægelse mot dybden som jeg tidligere har gjort opmerksom paa. Saaledes bestemmer en av artiklerne at hver provins skal vælge tre deputerte, *én adelig* og *to av tredjestanden*, til den for landet fælles forsamling, som skulde sammentræ mindst én gang om aaret. Det er saaledes huguenotterne som først fastslaar det princip som senere blev gjort gjældende ved valg til fællesstænderne — saaledes i 1789 —, at tredjestanden skal ha en dobbelt

[1]) De Thou: Hist. Univ. V, s. 186.

saa sterk repræsentation som hver av de andre. Prinsen av Condé og i hans fravær Damville blev erkjendt som forbundets protektor.

De to religioners likestillethet og en protestantisk prins som øverste fører for de forenede katholiker og huguenotter er det merkelige resultat av disse politiske forsamlinger. Dette aapner et perspektiv ut mot en endelig løsning av den indre strid som truet med at lægge land og folk øde. Det viste sig altsaa at de to religioner kunde leve fredelig ved siden av hinanden, naar menneske- og borgerfølelsen fik gjøre sig gjældende. Det som skedde i Languedoc maatte jo ogsaa kunne ske i andre franske provinser. Men den vilje som kunde gjort denne mulighet til virkelighet var ikke tilstede. Det franske hof vilde kun den fred som kunde vindes over reformens blodige lik; hver vaabenhvile, hver fredsslutning, hver øieblikkets indrømmelse var for dette hof det nødvendige aandedrag for at hente kraft til nye og lumske anfald. Og den uforsonlige katholicisme, hvis ild holdtes vedlike av den romerske kurie og av fanatiske munke, hvis hær dannedes av det menige folk med sit irrationelle had og sine fordomme, og hvis førere var Guisernes ærgjerrige slegt, reiste sig steil og avvisende mot alle forsøk fra dens egne trosfællers side paa et fredelig kompromis. Vi staar om kort tid foran denne katholicismes store kraftsamling: «*ligaen.*»

Under alt dette *var Frankrike igjen landet med de hundrede valpladse.* Byer og borge beleires, erobres og gjenerobres; vi hører om dristige overfald, uavladelige skjærmydsler, mænds ridderlige bedrifter, kvinders og barns heltemodige forsvar. Ingen større feltslag bringer avgjørelse til den ene eller anden kant; det hele er billedet av en bølgende, forvirret guerilla, av hvilken en enkelt begivenhet hist og her løser sig ut med mere iøinefaldende optrin. I Poitou, hvor La Noue fører kommandoen mot den skaanselløse hertug av

Montpensier, er særlig beleiringen av byen *Lusignan* berømt. Byen laa op efter en høide som kronedes av en middelaldersk borg. Mellem byen og slottet var gravet en bred grav, over hvilken en vindebro førte; denne beskyttedes av en mægtig bastion, flankeret av to taarne. Selve byen var rik paa herlig middelaldersk, men forfalden arkitektur. Huguenotten René de Rohan hadde kastet sig ind i byen med firti adelsmænd og seks hundrede utvalgte soldater. Disse forsvarte sig her i over tre maaneter mot hertugen av Montpensiers hele hær. Et frygtelig, uophørlig bombardement og gjentagende stormangrep kunde ikke bøie forsvarernes mot. Et forsøk paa at overtale Rohan til forræderi avvistes med foragt. Besætningen blev efterhaanden drevet til den yderste nød. Soldaterne gik halvnakne, al proviant slap op, døde hester, katter og rotter blev deres eneste næring, de brøt husene ned for at skaffe sig ved i den svære vinterkulde. Efterat et samlet angrep av den kongelige hær var avslaat av den sterkt decimerte besætning den 22. november 1574, aapnedes underhandlinger om byens overgivelse av beleirerne, men først den 25. januar 1575 kapitulerte besætningen. Byen var da en ren ruinborg. Rohan fik fri avmarsch med resterne av garnisonen til La Rochelle, borgerne skulde beholde sine eiendele urørt og faa fuld amnesti. Slottet blev raseret, og saaledes tilintetgjordes et herlig mindesmerke om en slegt som i korstogstiden bar Jerusalems og Cyperns kroner. Selv det berømte Melusines taarn, hvortil saamange middelalderske sagn knyttet sig, blev jevnet med jorden.

Paa det sydlige krigsteater er forsvaret av den lille by *Livron*, ikke langt fra Avignon paa østsiden av Rhonefloden, berømt. Den unge og kjække La Haye holdt denne plads med fire hundrede mand mot marschal Bellegardes armé. Kvinderne kjæmpet paa murene side om side med soldaterne med uforlignelig mot. De avslog storm paa storm. Kongen selv indfandt sig i den katholske leir for at opmuntre soldaterne. Da huguenotterne hørte jubelropene som hilste hans

ankomst, flokket de sig sammen paa murene og «mottok ham meget forskjellig og paa en maate, som ikke vidnet om den ærbødige kjærlighet som nationen har for sine fyrster.» «Snigmordere, ropte de, hvad søker I her? Kommer I for at overfalde os i vore senge og myrde os, som I nylig gjorde med admiralen? Kom, smaa mignoner, og prøv paa egen bekostning om det er saa let som I tror at møte bare vore kvinder» [1]). Kongen saa sig nødt til at bite disse forhaanelser i sig og hæve beleiringen under paaskud av at maatte ile til kroningen i Rheims.

Kroningen fandt sted den 15. februar 1575 i den herlige kathedral. Dagen efter egtet han Louise de Vaudémont av huset Lothringen, et egteskap som ikke var efter Catharinas ønske; huset Lothringen hadde altid været den farligste rival til magten. Men kongen valgte hende, som han skriver til sin gesandt i Venedig, «dels for sin egen glædes skyld, dels formedelst haabet om at faa barn med hende,» et haab, som ikke gik i opfyldelse. De Thou, som var tilstede ved kroningen, fortæller at den høitidelige messe mot sedvane først blev læst disse to dage om aftenen, fordi kongen var optat med at ordne sine ædelstene og prøve sine egne og sin dronnings klær [2]). Dette vakte en almindelig forargelse, som ikke blev mindre ved den vanvittige ødselhet som utfoldedes under kroningen og ved indtoget i Paris.

Her mottok han den 11. april *en deputation fra prinsen av Condé, Damville og La Rochelles borgere,* hvis opdrag gik ut paa at søke fred med kongen og fremføre deres vilkaar for en saadan. Disse var oprindelig opstillet av forsamlingen i Nîmes og av denne oversendt til prinsen av Condé i Basel til godkjendelse. Her var ogsaa Théodore de Bèze tilstede, og, skriver han, «man blev tilslut enig om at stille sterke og gode krav og holde fast ved dem til det yderste» [3]).

---

[1]) De Thou: Hist. Univ. V, s. 184.
[2]) De Thou: Hist. Univ. V, s. 187.
[3]) Bul. de l'hist. du pr. fr. 1867, s. 270.

Kongen gav deputationen audiens i stort raad med enkedronningen, dronningen, hertugen av Alençon og Henrik av Navarra ved sin side. Dens ordfører Darennes overrakte kongen med nogen alvorlige og værdige ord det dokument som indeholdt de nævnte vilkaar. Kongen gav et naadig svar i den smidige form hvori han var en mester. Men da han hadde gjort sig kjendt med dokumentet, blev tonen en anden. Thi dette krævet uten avslag fuld og fri religionsøvelse overalt i riket for den reformerte kirke. Ordskiftet om de enkelte artikler blev utsat til den følgende dag og var meget varm. Darennes erklærte, at saafremt januarediktet av 1562, l'Hôpitals store fredsverk, blev godkjendt, vilde han og hans fæller være villige til at forhandle om de andre krav. Her kastet Catharina sig heftig ind: «Kongen kan ikke gjøre det; han vet det ikke vil tjene hans sak.» Men Clausonne, Damvilles fuldmægtig, avbrøt hende barsk: «Søk ikke at paavirke kongens hjerte som synes vendt mot rikets fred; det er ikke mulig at begrænse religionsfriheten til visse steder.»

Forhandlingerne fortsattes de følgende dage, men blev resultatløse. Deputationen optraadte snarere som de der stillet vilkaar end som supplikanter. De forlangte opreisning for Bartholomæusnattens ofre, blandede domstole, skattefrihet til skadesløsholdelse for krigens ødelæggelser, sammenkaldelse av fællesstænderne o. s. v. «Det var, som H. Martin siger, en velfortjent ydmygelse for kongemagten, men ogsaa finansielt at umuliggjøre styrelsen.» Samtidig med deputationen kom gesandter fra de schweiziske kantoner, saavel de katholske som de protestantiske, og fra hertugen av Savoyen for at lykønske kongen til hans thronbestigelse. Ogsaa disse gjorde ham indtrængende forestillinger om at gi sine undersaatter fred. Under trykket herav erklærte kongen sig villig til at indrømme protestanterne endel sikkerhetsstæder i enkelte provinser og visse andre rettigheter, ja endog at gjenindsætte admiralens og andre ofres barn i deres godser og rettigheter;

men da deputationen bad om at faa dette skriftlig, møtte de først avslag; vægelsindet som han var eller skræmt tilstillet han dem dog dagen efter skriftlige forslag som væsentlig faldt sammen med hans mundtlige tilsagn. Disse tilfredsstillet imidlertid ikke deputationen. De stolte ikke paa det kongelige ord og forlot Paris for, som de sagde, at forelægge saken for prinsen av Condé og Damville. To av dem blev dog igjen, forat forhandlingerne ikke skulde synes helt avbrutt.

Hvor oprigtige kongens indrømmelser har været ment, er naturligvis ikke godt at avgjøre. Hans indolence og nydelsesbegjær gjorde ham paa den ene side tilbøielig til at faa en ende paa uroen i landet; paa den anden side var hans katholske bigotteri om mulig endnu mørkere end før, og han var i høi grad uskikket til at hævde en selvstændig mening likeoverfor moren og hendes italienere, som var rasende over deputationens forlangende om at der skulde gives opreisning for Bartholomæusnatten, og ikke mindre over forlangendet om at Birague og Retz skulde holdes borte fra fredsunderhandlingerne[1]. Der er et brev av juni 1575 til prinsen av Condé fra den hollandske dr. Junius, som var sendt av Vilhelm av Oranien til kongen av Frankrike for at søke at mægle fred mellem denne og huguenotterne. Prinsens haab var, at dette igjen skulde føre til at han selv fik Frankrikes hjælp. Dr. Junius fortæller at kongen *ex tempore* gav ham et meget imøtekommende svar, og omtalte herunder at han hadde gjort huguenotterne større indrømmelser end nogensinde, og at han vilde være taknemmelig for dr. Junius's hjælp til at faa prinsen av Condé til at gaa ind paa hans forslag, men, tilføier saa dr. Junius, noget *skriftlig* har de ikke git mig med, og «det er ikke min sak at dømme om menneskets indre, som er i hjertet, det Gud alene kjender.»

---

[1]) Cal. of St. Pap. 1874—77, s. 50.

Selv mener han at der er al grund til at nære mistanke til forsikringernes oprigtighet[1]).

Under alle disse forhandlinger hvilte imidlertid ikke vaabnene. Damville kjæmper i Languedoc mot d'Uzès, som skjønt protestant fører kongens tropper; i Guienne har kongens guvernør Joyeuse sin fulde hyre mot Damvilles unge søstersøn, vikomten av Turenne, som endnu er ivrig katholik, og i Dauphinée kjæmper Montbrun mot Gordes. Kongen hadde fra Avignon opfordret denne stridbare huguenot til at nedlægge vaabnene. «Hvad for noget,» svarte han. «Kongen skriver til mig som konge, og som om jeg burde vise ham lydighet. Dette kan la sig høre i fred, men i krig, naar man har sverd i haand og sætet i sadlen, da er alle like.» I juni 1575 vandt han en stor seir over Gordes og hans schweizere, men nogen tid efter fik han laaret knust i en rytterkamp og blev tat til fange. Hoffets glæde var stor, og kongen lot ham stille for parlamentet i Grenoble. Han fik Montgomerys skjæbne og viste hans mot, dømtes til døden og henrettedes den 12. august 1575. Hans død kostet admiralens morder Besme livet. Denne leiesvend var blit fanget ved Jarnac paa hjemveien fra Spanien, hvor han hadde været i en hemmelig mission for hertugen av Guise. Man hadde spart hans liv for at kunne utveksle ham med Montbrun. Da denne blev henrettet, var Besmes skjæbne beseglet.

Da deputationen hadde bragt kongens svar til Damville, sammenkaldte denne en forsamling av delegerte fra alle de sydfranske provinser og la Rochelle. Han ønsket en endelig avgjørelse av spørsmaalet om krig eller fred, men forsamlingen vilde ikke uten videre ta ansvaret for en saadan avgjørelse. Den uttalte sig for en vaabenstilstand, men da kongen som betingelse for at gaa ind paa denne stillet krav paa at Damville skulde utlevere flere faste pladse han hadde erobret, bestemte forsamlingen sig for fortsat kamp. Imidlertid bemyn-

---

[1]) Groen v. Prinsterer, Arch. de la mais. d'Orange-Nassau I, 5, s. 239 fg.

diget de samtidig nogen av medlemmerne til at gjøre nye fredsforsøk hos kongen [1]), dog uten avslag i de vilkaar de før hadde opstillet.

En begivenhet ved hoffet skulde imidlertid føre til en hurtigere avgjørelse end man under disse forhold kunde vente. Hertugen av Alençon hadde siden la Moles og Coconnas sammensvergelse i virkeligheten været en statsfange, skjønt han tilsyneladende var gjenindsat i alle prinselige rettigheter. Forholdet mellem ham og kongen var til det yderste spændt, og der var uophørlige rivninger mellem deres hofstater, mellem kongens mignoner og Alençons favoriter. Medens Catharina støttet kongen, stod Margaretha av Valois paa Alençons side; hendes mand Henrik av Navarra drev om fra den ene til den anden, efter den sidste elskerindes luner. Alençons mest betrodde mand, Bussy d'Amboise, var Margarethas elsker, en ungdom fuld av overmot, en kvindebedaarer og professionel duellant, som under andre tider og forhold kunde være blit noget betydelig, men som i denne dekadente renæssances fordærvede og sanseeggende atmosfære ødet sin kraft som slagsbroder, forfører og intrigant. Kongen var dengang helt under herredømmet av du Guast, en ærgjerrig og forvorpen eventyrer, som var parat til at øve hvilkensomhelst forbrydelse, det være at røve en kvindes ære eller en mands liv, som forfulgte Margaretha med sande eller falske beskyldninger, og som aapent erklærte sig rede til at rende sin kaarde i hertugen, hvis kongen befalte det. Louvres korridorer og Parises gater gjordes usikre av disse spadassins og deres bander. Overfald og dueller hørte til dagens orden, tvilsomme og utvilsomme kvinder drev sit frække spil midt op i alle disse rænker og lidenskaper under Catharinas egen beskyttelse, som Mme de Suaves, der paa

---

[1]) Anquez: Hist. des. Ass. polit. etc., s. 22.

engang var Alençons, Navarras, Guises og du Guast's elskerinde. Og for at gjøre det hele skuespil saameget modbydeligere, ser vi Frankrikes konge, barfodet, i sæk og aske med sin hofnar, sine mignoner og hoffets damer i stor procession gaa gjennem gaterne fra kirke til kirke, læse messer og mumle sine bønner dagen efter nattens orgier. Henrik av Navarra skriver i et brev i januar 1576: «Hoffet er underligere end nogensinde. Vi er næsten alle rede til at skjære strupen over paa hverandre. Vi bærer dolker, pansre, ofte harnisker under klærne. Kongens liv er likesaa truet som mit. — Hele ligaen (Alençons mænd) vil min død. Jeg venter bare paa det rette øieblik til at levere dem slag» [1]).

Endelig maatte Bussy forlate Paris; kort efter blev du Guast dræpt i sin seng av maskerte mænd.

Hertugen av Alençon underholdt den hele tid hemmelige forbindelser med Damville og prinsen av Condé. Han søkte længe uten held en leilighet til at slippe væk, da han var under den strengeste bevogtning og hans liv flere gange i fare. Endelig lykkedes det ham ved søsterens hjælp. Under paaskud av at besøke en dame kjørte han en septemberaften til en av Paris's porte og red derfra med et par venner den hele nat til Dreux, som hørte til hans apanage.

Herfra utsendte han et *manifest,* i hvilket han erklærte sig som alle franskmænds beskytter mot «de fremmede og andre fredsforstyrrere,» som bedrog kongen og utsuget folket. Han vilde opretholde kongens magt og de rettigheter som rikets stænder hadde, befæste forfædrenes religion *uten at krænke den frihet som ved edikterne var tilkjendt protestanterne.* Han vilde opretholde rikets fred og til den ende arbeide for at sammenkalde rikets stænder. Han undertegnet sig: «kongens generalguvernør og Frankrikes frihets og velfærds beskytter.»

Tiltrods for de loyale ord var manifestet likefrem en krigserklæring, og det virket til at begynde med helt eksplo-

[1]) Lettres missives de Henri IV, I, s. 81.

sivt ved det franske hof. «Kongen vred sig paa sin seng, enkedronningen sat tilintetgjort og jamret sig»[1]).

I og for sig var stillingen ogsaa betænkelig, ikke ved vegten av hertugens personlige egenskaper, men ved hans høie rang og hans stilling som præsumtiv tronarving. Skjønt de som kjendte hans virkelige karakter tok det hele manifest som en fanfaronade, virket det i vide kredse som et krigssignal. «Folket tok alt dette som en alvorlig ting,» siger de Thou ikke uten ironi[2]). Det grep med begjærlighet efter alt som lovet at gjøre en ende paa dets lidelser. Inden huguenotterne var der ikke faa som saa med mistillid paa denne prins, der hittil ikke hadde forfulgt andre maal end sin personlige ophøielse, og hvis livsførsel noksom hadde vist av hvilken stamme han var en gren, som med sorg hadde været vidne til hvorledes evangeliets rene sak mere og mere blev overgroet av verdslige interesser av hensyn til personlig vinding, av alle de rænker og de begjær som saa frodig vokset op paa en jord som var gjødet av blod og forbrydelser. Alençon hadde aldrig lagt for dagen at han saa anderledes paa protestantismen end moren og brødrene. D'Aubigné fortæller, at han brukte at si «at man bare behøvet at kjende huguenotterne for at hade dem, og at den eneste skikkelige mand han hadde møtt blandt dem var La Noue»[3]). Som en egte søn av sin mor iler han ogsaa, umiddelbart efter det manifest i hvilket han erklærer sig for at være protestanternes beskytter, med at forsikre paven om at han ingenlunde hadde til hensigt at ta sig av disse kjættere, men at han bare vilde bruke dem for at gjenoprette orden i riket.

De fleste huguenotter, som utaalmodig stirret ut efter en endelig utløsning av saamange aars krige og forfølgelser, hilset prinsens manifest med glæde. Der holdtes

---

1) Cal. of St. Pap. 1574—1577, s. 141.
2) De Thou: Hist. Univ. V, s. 215.
3) D'Aubigné: Hist. Univ. III, kap. 4.

endog takkegudstjeneste i flere av deres byer, og der var dem som syntes de først fik det passende uttryk for sin enthusiasme ved at kalde ham den «nye Herkules», et av hans navne han før var blit kaldt med. «Man skulde tro at han var nedstegen fra himlen for at læge alle onder og dræpe alle Frankrikes uhyrer» er de Thous satiriske kommentar til disse stemningsutbrud[1]).

Bak disse laa der dog et rigtig instinkt. Alençons tilslutning til de forenede partier gav disses politik en høiere sanktion. Fra at være en revolt blev den en legitim politik og en national politik, mot fremmedherredømmet i hvis vold kongen var, og for folkets gamle friheter og rettigheter, de samme for hvilke admiralen saa energisk hadde traadt i skranken, i en viss forstand altsaa ogsaa god monarkisk politik. For den reformerte kirke var det særlig betydningsfuldt at dens sak saaledes blev knyttet sammen med andre store landsinteresser. Den stod ikke længer isolert i en uforsonlig kampstilling mot det nationale kongedømme og den øvrige katholske befolkning. Huguenotternes krav paa fri religionsøvelse og borgerlige rettigheter ophørte at være sekterianisme og partikularisme. De gik ind som et led i den almindelige nationale velfærdspolitik, hvis første og største maal var at bringe de oprørte lidenskaper til hvile, gi opreisning for hvad der var syndet mot ret og retfærdighet, mot guddommelige og menneskelige love, mot høitidelig besvorne traktater og edikter. Der aapnet sig en utsigt til at konfessionelle motsætninger, som hittil saa uforsonlig hadde spaltet folket, skulde kunne bringes ind under en modus vivendi ved at paalægge sig den disciplin og selvfornegtelse som hensynet til Frankrikes storhet og magtstilling krævet. Hadde Alençon været noget mere end en selvkjær urostifter som gik sine personlige ærinder og vilde ha hevn for «det saar som endnu blødte,» hadde han følt dypere som franskmand og set mere

[1]) De Thou: Hist. Univ. V, s. 216.

overlegent som statsmand, hadde han fremforalt hat autoritet blandt sine egne trosfæller, er det mulig at han i virkeligheten ogsaa kunde ha git Frankrike hvad han lovet i sit manifest: «en god, varig og fast fred.» Bevægelsens nationale pretensioner svækkedes ogsaa ved den iøinefaldende motsigelse i det forhold, at man brændemerker fremmedherredømmet samtidig som man gir tyske reitere i opdrag at ride den nye sommer ind i landet. Ganske vist hadde deres hestehove under alle disse krige trampet ned foraarets græsvolde og høstens grøde, som spanske og italienske landsknegte hadde herjet som græshopper i by og bygd, og ganske vist vilde det været selvopgivelse for den nye alliance at utkjæmpe kampen med egne midler mot en fiende som selv uten skrupler hvervet schweizere og piemontesere i tusener. Men ikke destomindre gav den sig ved at indkalde de fremmede leietropper, hvis fordringsfuldhet mere end en gang stillet ydmygende vilkaar, en blottelse som deres motstandere ikke var sene til at gjøre til en anklage. Bebreidet man kongen at han hadde opgit de franske besiddelser i Piemont, kunde han svare med at Condé hadde maattet tilkjøpe sig pfalzgrevens hjælp ved at overlate ham styret av Metz, Toul og Verdun, Henrik II's ærerike erobring fra habsburgerne. Forekastet man ham og enkedronningen at de lot sine griske italienere tilrane sig det guld som pintes ut av folkets sved, kunde de svare med at henvise til de tyske leietroppers blodige utpresninger.

Med sin sedvanlige beslutsomhet vilde Catharina tvinge Alençon til at komme tilbake til hoffet, for saaledes at kvæle den farlige alliance med politikerne og huguenotterne i fødselen. Hun sendte først hertugen av Nevers efter prinsen, men da denne kom tilbake med uforrettet sak, gav hun sig selv uforfærdet ivei med at opsøke ham. Hun møtte ham i Chambord, men han viste sig mindre let at haandtere end hun hadde haabet. Foruten de fordringer han stillet for sin egen part, deriblandt den befæstede by Blois, forlangte han

at marschallerne Montmorency og Cossé skulde løslates fra sit fængsel i Vincennes. Han følte sig sterk ved den tilslutning han hadde faat av La Noue og andre huguenotter i Vestfrankrike. Duplessis de Mornay fortæller at det oprindelig hadde været hendes og kongens agt at kvæle Montmorency i fængslet[1]. Et falsk rygte om at Damville var død hadde indgit hende den tanke at gjøre det av med den forhadte familie paa denne maate. Nu maatte hun bøie sig for Alençons vilje, uten at hun derved opnaadde at skille ham fra sine forbundsfæller. Stillingen var i dette øieblik meget truende. Prinsen av Condè hadde i Tyskland og Schweiz gjort store hvervinger. Ved hjælp av engelske penge og de subsidier han fik av de to yngste Montmorencyer, de Méru og de Thoré, hadde han reist en hær paa 12000 mand. Til denne sluttet sig hertug Johan Casimir, pfalzgreve Fredriks søn, med 4000 ryttere og landsknegte. Til gjengjæld hadde prinsen av Condé lovet ham guvernørstillingen over Metz, Toul og Verdun. Planen var nu en stor koncentration av alle «unionens» stridskræfter under Alençons kommando; var den blit gjennemført, hadde det været forbi med Catharinas og Henriks regimente, og vi kunde ha set en Frants III paa Frankrikes throne. Men det hode og den vilje som kunde ha tvunget de rivaliserende interesser ind under en overlegen, maalbevidst ledelse var ikke tilstede, og det skulde lykkes Catharina ved fiendernes uenighet og sit behændige diplomati at avvende faren, om end med store ofre.

Før Condé og Johan Casimir hadde faat organisert sine stridskræfter, gik den utaalmodige de Thoré med en avdeling reitere og nogen hundre franske huguenotter over Rhinen, marscherte gjennem Lothringen og ind i Champagne. Her møtte han imidlertid Henrik av Guise med en mange gange overlegen styrke, som i en fart var ført sammen av forskjellige elementer. Under ham kommanderte saaledes marschal-

[1]) Cfr. De Thou: Hist. Univ. V, s. 219.

lerne Strozzi og Biron. Under forsøket paa at forcere Marnefloden ved *Dormans,* østenfor Château-Thierry, led de Thoré et avgjørende nederlag. I virkeligheten førtes kampen paa hans side av det lille korps huguenotter, under kommando blandt andre av den unge Duplessis de Mornay, som vi tidligere har lært at kjende som admiral Colignys sekretær og den energiske forfatter av den politiske brochure «Vindiciæ». Reiterne viste stor feighet, og hovedstyrken overgav sig uten sverdslag. De Thoré slap undav med de øvrige i retning av Loire. Mornay med nogen faa huguenotter blev tat tilfange efter en haardnakket kamp. «Hvad har bevæget Dem til at gripe til vaaben,» spurte man ham. «Min religion» var hans svar. «Samtykker De i at opgi den?» «Jeg vil heller opgi livet.» Han blev senere git fri mot løsepenge. Henrik av Guise fik et geværskud i kjæven, som efterlot det svære merke der siden skaffet ham tilnavnet *le Balafré* — den arrede.

Glæden over seiren var stor ved hoffet; Catharina overskattet den ikke, men brukte den behændig som et middel til at vinde Alençon over paa sin side. Han blev utsat for en regulær beleiring. En hel maanet igjennem forhandlet hun uavladelig med ham, fulgte ham fra sted til sted og tilbragte dage paa hesteryggen, skjønt hendes sværhet nu var likefrem ængstende, og hun tilmed var syk. Og til den konge som sitter i Paris, optat av sine relikvier og sin pynt, sin latinske grammatik og sine hunde, skriver hun brev paa brev for at faa hans beslutninger. Men Alençon gjorde sig kostbar. Han hadde nu en hel armé om sig. La Noue og Turenne hadde ført sine tropper til ham, og prinsen av Condé og Johan Casimir hadde begyndt sin offensiv. De forhandlende parter var begge vant til at lyve og bedrage og næret den naturligste mistro til hinandens ærlighet; først den 8. november lykkedes det Catharina ved marschal Montmorencys loyale hjælp at faa istand en *seks maaneders vaabenstilstand* fra den 21. november 1575 til den 24. juni 1576.

Men de vilkaar hun maatte gaa ind paa var haarde.

500 000 frs. skulde betales Johan Casimirs reitere for at de skulde trække sig tilbake over Rhinen. Alençon skulde ha fem sikkerhetsstæder, deriblandt det sterke Bourges, og Condé skulde ha Mezières ved Maasfloden. Hertugen skulde endvidere ha en hel liten armé som garde; kongen skulde avskedige alle sine leietropper; endelig skulde protestanterne ha fri religionsøvelse over det hele rike. Det blev desuten bestemt at fredsunderhandlingerne skulde gjenoptages i januar.

Det var kun efter det sterkeste paatryk av Catharina at kongen gik ind paa denne vaabenstilstand, og *hans første tanke var at bryte den.* Han følte den som en ydmygelse, hvad den virkelig ogsaa var, og han gav sig helt ind under krigspartiet ved hoffet, hvis fører var Henrik av Guise, og som ikke var blit fredeligere stemt da han kom tilbake efter sin seir «med halve ansigtet dækket av sort fløil». Han lot hverve soldater i Schweiz og Tyskland, foretok store utskrivninger i Frankrike, befæstet Paris, laante penge av paven og Venedig. Paris hadde været den uforsonlige katholicismes hovedstøtte og hadde hittil villig baaret alle byrder, for at knuse protestantismen. Men da kongen denne gang ønsket et laan paa 200000 frs. for at betale schweizerne, «oprørte dette forslag alle aander i en utrolig grad. Da saa man bedre end nogensinde at denne store og folkerike by, hvis rigdom man indtil da hadde tat for at være saa umaadelig, i virkeligheten bare var rik paa ord og ikke paa penge» [1]). I et stort møte av Paris's borgerskap, geistlighet, parlament og andre institutioner paa byens raadhus fik den almindelige harme over rikets vanstyre det mest energiske uttryk, samtidig rigtignok en knusende dom over den politik de selv saa ivrig hadde støttet. I de femten aar borgerkrigene hadde varet, hadde Paris og andre byer laant kongen 36 millioner frs. og landets geistlighet 60 millioner, foruten andre gaver og ydelser, og allikevel var ikke rikets tilstand

[1]) De Thou: Hist. Univ. V, s. 223.

bedre end da uroligheterne begyndte. Aarsakerne hertil er at finde i den almindelige korruption som hersker i riket. De geistlige embeder er gjenstand for kjøp og salg, folket faar ingen religiøs opdragelse og forfalder derved til kjætteri. Domstolene er tilfals, og derfor en vederstyggelighet for deres naboer. Der er en mængde overflødige embeder, og embedsmændene er uduelige. De groveste forbrydelser gaar straffri, og kongens egne soldater myrder og plyndrer huse og hospitaler. Folket er derfor saa utarmet, at det bønfalder kongen om at gi det fred og avskaffe alle misbruk. Borgernes ordfører var dristig nok til at minde om at den hellige Ludvig hadde forbudt sin søn «at paalægge skatter uten nødvendighet, for ellers vilde ikke kongen mere være konge, men tyran» [1].

Skjønt kongen ved gode ord og løfter endnu engang fik borgerne til at betale, kunde han ikke længere skjule for sig selv at han stod likeoverfor en bevægelse inden sine egne trosfæller som kunde bli endnu farligere for kongedømmet, end de fiender han hittil sammen med dem hadde bekjæmpet. Men han hadde ikke kraft nok til at reformere sin politik, fordi han ikke hadde kraft nok til at reformere sig selv. Han gled viljeløs nedover det stryk som skulde føre landet ind i nye ulykker og ham selv til en æreløs død.

Vaabenstilstanden blev under disse forhold den rene fiktion. Kommandanten og borgerne i Bourges og Angoulême negtet at aapne sine porte for Alençon. Prinsen av Condé og Johan Casimir avskediget ikke sin hær, men førte den tvertimot atter mot vest. *Den 9. januar gik de 20000 mand sterke over Maasfloden* og marscherte ind i Burgund for at forene sig med La Noues og Turennes huguenotter. Alençon, som ved vaabenstilstanden personlig hadde opnaadd hvad han

[1]) Cfr. Cal. of St. Pap. 1574—1577, s. 216 og de Thou: Hist. Univ. V. s. 223 fg.

ønsket, saa sig nødt til at gjøre fælles sak med dem for ikke helt at bli sat ut av spillet. Han erklærte sig for de forenede hæres generalissimus, hvilket ikke hindret ham i samtidig at erklære sig for kongens loyale undersaat.

En uventet begivenhet skulde gjøre stillingen endnu mere indviklet. Den 3. februar *flygtet Henrik av Navarra fra Louvre.* Den uværdige tilværelse han siden blodbryllupet hadde ført ved dette fordærvede hof ved siden av den moderne Julia av en hustru, som gjorde ham til latter ved den kynisme med hvilken hun skiftet elskere for alles øine, en ydmygelse han ikke fandt anden opreisning for end selv at styrte sig ind i kjærlighetseventyr og utsvævelser, denne uværdige tilværelse hadde ikke helt formaadd at kvæle alle mandige og ædle følelser hos ham. I dypet av hans bevissthet laa endnu mindet om hans stolte mor, om admiralen og de andre trosfæller som hadde mistet livet for den tro som engang ogsaa var hans. D'Aubigné, som dengang var hans fortrolige kavaller, fortæller at han en nat hørte Henrik sukke og synge en av Davids salmer, i hvilken denne klaget over at han var forlatt av sine tro venner. D'Aubigné trækker saa forhænget tilside og taler aapent og djervt til ham. «Konge, er det da sandt at Guds aand endnu arbeider og bor i Dem? De klager over Deres venner, men disse staar med vaaben i haand, mens De har taarer i øinene. Deres venner frygter kun Gud, men De, konge, frygter en kvinde, for hvem De folder hænderne naar deres venner har næven knyttet; de andre er i sadlen, mens De ligger paa knæ. Hvad er det for en troldom som har gjort Dem til tjener her istedenfor at være herre derute? De begaar en forbrydelse mot Deres egen storhet og de krænkelser De har lidt; de folk som satte iverk Bartholomæusnatten mindes den godt, og tror ikke at de som har lidt dens smerte, har glemt den.» Og d'Aubigné opfordrer ham til at flygte sammen med sig og hans tro tjener, som allerede var bestemt paa det; thi

han burde betænke, at «de hænder som vil tjene Dem efter os, ikke vil vove at negte at bruke gift og kniv mot Dem»[1]).

Sterkere end disse djerve ord har dog andre motiver været virksomme: den haan og foragt som daglig østes ut over ham av kongen og de overmodige mignoner, skuffelsen over at han ikke fik generalløitnantværdigheten, som var forespeilet ham, og mest av alt frygten for helt at skulle stilles i skyggen av hertugen av Alençon og prinsen av Condé, som nu i spidsen for store armeer dikterte konge og regjering sine betingelser. Henrik forstod at hans livs store avgjørelse banket paa hans dør, og han mandet sig op til at rive sig løs fra sine kvinder og sine uværdige glæder. Under paaskud av at jage i St. Germainskogen fjernet han sig fra Paris, red saa en nat med nogle venner over Seinen ved Poissy og naadde efter to dages voldsomme ridt til byen Alençon; her holdt han over daapen sin reformerte læges søn og paahørte en protestantisk præken. Fra Alençon red han videre mot syd og satte over Loire ved Saumur. Da han saa den brede elv bak sig, drog han et dypt suk, løftet sine øine mot himlen og sagde: «Lovet være Gud som har frelst mig! Man har git min mor døden i Paris, man har der dræpt admiralen og alle mine bedste tjenere; man vilde ikke ha behandlet mig bedre, om Gud ikke hadde vaaket over mig;[2]) jeg vender ikke tilbake til det sted, med mindre man slæper mig dit.» Frihetens sterke luft begyndte igjen at farve blodet rødt i hans aarer.

---

[1]) Agrippa d'Aubigné: Hist. Univ. II, s. 183 fg.

[2]) I Cal. of St Papers 1574—1577 meddeler den engelske gesandt dr. Dale, at der av paalidelige mænd fortaltes at to dage før Henriks flugt spilte han terninger med hertugen av Guise i kongens kabinet. Der viste sig da pludselig paa bordet store bloddraaper. Dette mentes at varsle fare. Det er, som vi ser, den samme historie som skulde være hændt ved la Rochelles beleiring. Da Henrik IV henvendte sig til Pariserparlamentet i 1599 i anledning av det nantiske edikts indregistrering, begyndte han sin tale med at fortælle denne hændelse.

Men den var ikke sterk nok til at blæse den beslutsomhet ind i hans svækkede vilje, at han brøt broerne av, byttet messen om med bibelen, reiste den hvite standart og kaldte sine Gascognere og Béarnere under dens folder. Han vilde ikke helt bryte med kongen, og heller ikke med de katholske adelsmænd som hadde fulgt ham eller sluttet sig til ham, og han gik derfor først efter freden over til den reformerte kirke. Man har ment at Catharina hemmelig har begunstiget hans flugt for at bringe et nyt stridselement ind blandt fienderne. Sikkert er det ialfald at hertugen av Alençon ikke saa Henrik av Navarra som rival til den politiske magt med blidere øine end som rival i kjærlighet. Dennes flugt blev ham en ny spore til snarest at komme ut av en situation, i hvilken han følte sig mere og mere uvel. Han ønsket en overenskomst med kongen som kunde sikre ham en stilling der svarte til hans ærgjerrighet, han hadde i Catharina en utrættelig hjælper, som talte hans sak mot hoffets krigsparti [1]), og han viste ingen tilbøielighet til at alliere sig med den nye prætendent. Henrik av Navarra kom derfor i den følgende tid til at manøvrere paa siden av de kjæmpende partier. Skjønt han fik sterk tilslutning av huguenotske adelsmænd baade fra de nordlige og sydligere provinser, holdt dog mængden sig tilbake, saalænge han ikke aapent hadde sluttet sig til den reformerte religion. For disse var endnu prinsen av Condé den virkelige chef.

Denne prins sammen med hertug Johan Casimir førte sin hær over Loire ved La Charité og forente sig søndenfor Moulins med hertugen av Alençon. Under denne marsch begik de tyske reitere og landsknegte tiltrods for prinsens indtrængende forestillinger frygtelige ødelæggelser. Den hele krig hadde nu for disse professionelle soldater ophørt at være en strid for religiøse værdier; den blev en rovkrig, i hvilken plyndring og brandskatning av borgere og bønder

---

[1]) Cal. of St. Pap. 1574—1577, s. 247 fg.

blev et lovlig erhverv, og i hvilken alle krigslove sov. Anarkiet var ikke mindre i den kongelige hær som var trukket sammen ved Moulins og førtes av den helt uerfarne hertug av Mayenne, Henrik av Guises yngre bror. Da den ikke fik sin sold, gjorde den landskapet omkring til et øde ved sine frygtelige plyndringer. Tilstanden under denne «vaabenstilstand» var værre end i de første religionskriges værste tider[1]), og de som kommanderte leietropperne, fandt, siger en engelsk utsending, «de samme vanskeligheter som admiralen, men manglet hans taalmodighet og visdom.»

De forenede hære som nu beredte sig til at gaa løs paa Paris, tællet ikke færre end 30000 krigsvante soldater. Under disse omstændigheter indsaa hoffet at det var nødvendig for enhver pris at slutte fred. Men Catharina vilde, før hun strakte vaaben, endnu engang prøve det middel som hun ofte saa virkningsfuldt hadde brukt, sin «flyvende eskadron». *Hun møter frem paa slottet Châtenai,* søndenfor Fontainebleau, hvor fredsforhandlingerne skulde foregaa, med alle de farligste kvinder ved dette farlige hof. For de letfængelige franske adelsmænd, hvis livshunger var hvæsset av krigens strabadser og savn, var disse kvinder en uimotstaaelig fristelse. «Herrerne av prinsen av Condés og kongen av Navarras følge begyndte med sine blik og sine forelskede miner at vise tegn til at de vilde overgi sig som fanger til disse skjønne damer, og at de vilde følge dronningen hvor hun gik.» Men Johan Casimir og hans tyske reitere var utilgjængelige for de franske sirener; deres dristige sprog og daarende øine kom ikke op mot de solidere realiteter som hadde fristet dem til at søke over grænsen. De hadde vaabnenes magt, og de forstod at

---

[1]) De Thou: Hist. Univ. V, s. 304 fg. fortæller hvorledes i Vivarais i Languedoc kjæmpende katholiker og protestanter, mot Damvilles og d'Uzès uttrykkelige forbud, paa egen haand sluttet en overenskomst for at beskytte sin handel og sit arbeide mot plyndring av soldaterne. Det er i det hele merkelig, hvorledes de stridende religioner i denne del av Frankrike syntes let at kunne forsones hos det almindelige folk.

bruke den, og de holdt ogsaa sine forbundsfæller i sit faste grep. Der begyndte nu et kapløp mellem de allierte om at stille sine fordringer. «Ingen glemte,» siger en samtidig, «det gamle ordsprog: «Qui perd le sien, perd le sens» — den som opgir sit eget, opgir sin forstand. — Alle de personlige interesser hos førerne skulde tilfredsstilles og omkap med dem de fremmede leietroppers krav. De religiøse stridsspørsmaal skulde finde sin løsning, og disse var igjen uadskillelig forbundne med politiske og økonomiske problemer. Mange av de krav som de allierte stillet var likefrem ydmygende, og man kan ikke andet end føle en viss sympathi med hertugen av Nemours, naar han under forhandlingerne i kongens raad slynger disse harmfulde ord til prinsen av Condés fuldmægtig: «Hvis jeg var konge, vilde jeg sende Dem til et sted hvor De skulde tale lavere. Jeg vet ikke hvad slags undersaatter huguenotterne er; men hadde jeg saadanne som talte til mig som De nu taler til kongen, sendte jeg dem paa skafottet» [1]). Op i al denne forvirrede larm av hidsige, krævende og falske røster savner vi den myndige stemme av en stor franskmand og en stor statsmand, som kunde ha ført maateholdets og fædrelandskjærlighetens kloke og varme tale. Men den stemme hadde Catharina og hendes hjælpere bragt til taushet. Nu blev der paa begge sider et «do ut des», en kjøpslaaens- og prutningspolitik som nok førte til en fred, men ikke til en pacifikation, som kastet tvedragt ind blandt seierherrerne og fødte nye hevnplaner hos de overvundne.

Jeg skal ikke her nærmere gaa ind paa enkeltheterne i de forslag som gik frem og tilbake fra Moulins til Châtenai, fra Châtenai til Louvre og veien tilbake igjen, skjønt enkelte av dem har sin store interesse, saaledes den huguenotske grev Gilbert av Ventadours, som tok sigte paa en hel forfatningsreform, et nationalt koncil og et omfattende oplysningsverk [2]). Efter et par maaneders parlamentering blev

[1]) Mémoires de L'Estoile I, s. 64.

[2]) De Thou: Hist. Univ. V, s. 309.

fredsslutningen endelig undertegnet i *Beaulieu* den 6. mai 1576; den var i 63 artikler, hvilket noksom viser hvormange interesser skulde tilgodesees. Freden bærer i historien ogsaa navnet «*la paix de Monsieur*» [1]), fordi hertugen av Alençon tillagde sig æren av den. I ethvert fald gjorde han sig en stor vinding av den. Han fik for sin part som apanage store provinser i Mellemfrankrike, fem guvernementer av Frankrikes tretten, deriblandt Anjou med hertugtitelen, den han siden altid nævntes med, og alle kongelige rettigheter, derhos en stor pengesum. For den reformerte kirkes vedkommende fastslog fredsediktet i det væsentlige de fordringer som Condés og Damvilles utsendinger aaret i forveien hadde fremlagt for kongen og som denne saa heftig hadde avvist. Den reformerte religion blev offentlig anerkjendt, fri og offentlig reformert gudstjeneste skulde være tillatt over det hele rike, blandede domstole — chambres mi-parties — skulde oprettes i Frankrikes otte parlamenter, embeder, offentlige skoler, hospitaler, skulde staa aapne for protestanter med like ret som for katholiker; de skulde uten hindring kunne holde sine konsistorier og synoder; de reformerte presters egteskapsstiftelse erklærtes gyldig og deres barn legitime. Derimot maatte protestanterne forpligte sig til at betale tiende til den romerske kirke «efter den skik som gjaldt paa de forskjellige steder,» en bestemmelse som gjentoges i de følgende fredsslutninger. Samtidig maatte de betale sine egne prester. Otte sikkerhetsstæder skulde stilles til protestanternes uindskrænkede raadighet, fællesstænderne sammenkaldes inden seks maaneder. Endelig fik alle de som under de tidligere krige var dømt og straffet for sin tro og sin overbevisning, fuld æresopreisning, og deres enker og barn alle sine eiendomme tilbake. Coligny, Montgomery

---

[1]) «Monsieur» var en titel som førtes av den franske konges ældste bror eller av den næstældste av hans sønner, likesom titelen «Madame» førtes av kongens ældste datter og ogsaa av «Monsieurs» gemalinde.

og Montbrun nævnes her sammen med La Mole og Coconnas — «en sammenstilling, hvis skandale har faat hjertet til at banke hos de gamle huguenotter» — siger Henri Martin. Damville, Henrik av Navarra og prinsen av Condé og deres tilhængere gjenindsattes i alle sine æresstillinger og rettigheter. Condé fik derhos guvernørstillingen i Pikardi, og Henrik av Navarra guvernørstillingen i Guienne. Endelig maatte kongen ydmyge sig til at brændemerke Bartholomæusnatten som en forbrydelse som var skedd «til hans største mishag». Michelet kalder ikke urettelig freden «en lemlæstelse av Frankrike» og en grundlæggelse av en slags protestantisk republik. Et av de punkter som voldte størst vanskelighet, var forholdet til Johan Casimir og reiterne. Disses fordringer var voldsomme, idet de ikke alene gjorde krav paa at faa sin sold utbetalt for det sidste felttog, men ogsaa for den tjeneste de hadde gjort i de tidligere krige. Med stor behændighet lykkedes det Catharina at faa disse fordringer nedstemt. Allikevel maatte kongen forpligte sig til at betale dem 3600000 frs. «for at ha ruineret Frankrike saa godt», tilføier L'Estoile med bitter ironi, derav halvdelen straks og resten i rater for hvilke foruten gisler, kronjuvelerne stilledes som pant. Mot at opgi sine fordringer paa Metz, Toul og Verdun fik Johan Casimir personlig store eiendomme og pengebeløp. «Se til at faa hertugen betalt saa fort som mulig,» skriver Catharina til Bellièvre, overintendanten over finanserne; «thi før forlater han ikke riket, og la ham faa gislerne snarest, for jeg er mægtig vred.» Men skjønt Bellièvre var en mester i at søke utveie, og kongen maatte gaa til at utpresse yderligere laan av de allerede utpressede byer og geistlighet, kunde dog ikke de lovede kontante beløp reises. Reiterne tok sig betalt ved nye plyndringer, og Johan Casimir førte Bellièvre med sig som fange ved sit triumfindtog i Heidelberg.

Freden var saaledes en kapitulation over hele linjen, en ydmygelse av kongemagten som maatte forekomme selv den

uforsonligste huguenot som en grundig opreisning for «det store forræderi.» Men netop denne ydmygelse gjorde det umulig at freden kunde bli varig[1]. Catharina, hvis hjerne altid var færdig til at flette et nyt spind, saasnart et gammelt var ødelagt, som kjendte alle de smaa menneskelige følelser, selv om hun ikke forstod de store, hadde tilraadet alle ofre for at faa fred i den hensigt at lægge nye miner under den. Der laa nu en lokkende opgave for hendes machiavellistiske statskunst, at sprænge fra hinanden de uensartede elementer i denne alliance som for øieblikket hadde bragt seiren hjem, og saa isolere huguenotterne paany. I disse planer kom nye kræfter, som hun nok hadde faat øie paa og regnet med, men som ikke skulde vise villighet til at lægge sig tilrette under hendes tøile, til at spille ind.

---

[1]) Henrik III sagde i 1584 til Mornay, at «ediktet var pint ut av ham.» Den protestantiske historiker Languet siger, at «keiseren og andre som har større kjendskap til Frankrikes forhold, har litet haab om denne fred.» Cfr. Groen v. Prinsterer: Archives etc. I, 5, s. 350.

KAPITEL IV

Stænderne. Henrik III's Hof. Ligaen.

Stænderforsamlingen i Blois — Jean Bodin og »Republiken« — Den sjette religionskrig — Damville forlater huguenotterne — Freden i Bergerac og ediktet i Poitiers — Henrik III og mignonerne — Henrik av Guise — Ligaen i Pikardi — Ligaens grundlov — Advokat Davids mémoire.

Freden i Beaulieu bestemte at fællesstænderne skulde træ sammen inden seks maaneder; de indkaldtes ogsaa straks efter til møte i den gamle by ved Loire, *Blois*. Valgene foregik under en ualmindelig uro i sindene; den viser at folkets dypere lag nu er paa vei til at komme i bevægelse. En truende fiendtlig stemning mot freden og dens ophavsmænd gav sig tilkjende rundt om i landet; der revolteres mot dens bestemmelser; vi hører om opløp og overfald; en mægtig katholsk reaktion dæmmer op mot den seirende huguenottisme, og den finder sine førere i den familie som fra den religiøse kamps første øieblik hadde forstaat at forbinde sine ærgjerrige planer med den katholske sak. Guiserne trær igjen i forgrunden som i 1559 — denne gang er det andet slegtled som gir de ledende skikkelser til religionskrigens tragedie.

Jeg skal senere nærmere gaa ind paa denne katholske reisning, som under navnet den katholske liga gir disse kriges sidste fase sin karakter.

Jeg nævner imidlertid allerede her at den ikke uten virkning gjorde sig gjældende ved valgene og ogsaa med heftighet

søkte at lægge stændernes beslutninger under sin aand. Huguenotterne hadde i Blois bare en eneste repræsentant, en adelsmand fra Saintonge ved navn Mirambeau. Der har været git forskjellige forklaringer til denne eiendommelige kjendsgjerning, man har forklaret den som en virkning av den katholske stormbølge der overalt skyllet over den protestantiske minoritet, som et resultat av valgtryk og valgfusk fra embedsmændenes side efter kongelig ordre. Man har ogsaa søkt forklaringen i en frivillig resignation, fordi huguenotterne frygtet for at lægge for dagen i hvilken haabløs minoritet de var. Sikkert er det, at huguenotterne selv i de sterkeste uttryk klaget over at den hele valghandling var en krænkelse av alle regler for et frit og retskaffent valg, og over at man i strid med selve fredsediktet hadde henskutt religionsspørsmaalet til avgjørelse av stænderne, da dog dette hørte ind under et almindelig koncil. I et manifest stempler senere Henrik av Condé stænderne som «forførte og fordærvede»[1]. Under disse omstændigheter hadde huguenotternes førere intet andet valg end gjennem deputerte til Blois at protestere mot enhver krænkelse av fredsediktet.[2]

Stænderforsamlingen aapnedes av kongen den 6te december 1576. Den dristige reformative aand som hadde utmerket dens forgjænger i Orléans, var her som bortblæst. Religionsliden-

---

[1]) Agrippa d'Aubigné: Hist. Univ. II, s. 235 og 36.

[2]) Huguenotternes tanker fik et klart og veltalende uttryk i et skrift av Philip de Mornay: «Aux états de Blois pour la paix». Han skrev det anonymt, som en tolerant romersk katholiks tanker. Det utmerker sig ved den samme patriotiske aand, den samme skarpe logik, og den samme indtrængende varme som præger alt hvad denne talentfulde protestant skrev. Skriftet er et indlæg for freden, for de to religioners tolerante samliv, for de stridende meningers forsoning til gjenreisning av Frankrikes storhet. Det utkom, pudsig nok, med kansleren Biragues anbefaling. Denne ikke særdeles aandfulde og temmelig gamle mand søvnet ind under læsningen av de første sider og satte sit navn under en anbefaling av skriftet da han vaagnet, uten at vite hvad det handlet om. Det varte naturligvis ikke længe, før man forstod hvem der skjulte sig under den anonyme titel. (Cfr. Joachim Ambert: Duplessis Mornay, s. 149).

skapen hadde gjort menneskene likegyldige for indgripende stats- og samfundsreformer. Ingen modig kritik over styrelsens misgrep, dens slette finansstyre, ingen krav paa reformer i kirke, beskatning eller lovgivning. Alt dette, som burde været stændernes naturlige opgave, blev skutt tilside for det som ikke var dens opgave, at gi uttryk for den katholske reaktion mot det fredsedikt som nogen maaneder i forveien var besvoret. Det kunde synes at ha været en kongelig pligt at verge freden. Isteden er kongen den ivrigste til at forlange at stænderne skal tvinge ham til at gjenoprette rikets religiøse enhet. Gjennem sine hofmænd bearbeider han de deputerte i den hensigt, og i de raadsmøter som holdes i december 1576 og januar 1577, tar han selv det mest yderliggaaende standpunkt; under henvisning til sin kroningsed uttaler han det som sin kongelige vilje, at der ikke i riket maa holdes nogen anden gudstjeneste end den som hadde været øvet under hans forgjængere. Der er pludselig blusset op en trang til sterk handling hos denne «roi des plaisirs».

Henrik var en snu og beregnende natur; han hadde fra først av set med uvilje paa de katholske ligaer som skjøt op rundt om; ikke uten behændighet søker han at binde dem til sig ved at gjøre fælles sak med dem. Den 12te december hadde han officielt erklæret sig for deres chef. Hans heftighet foruroliget endog enkedronningen, som fra først av hadde hidset ham op. Efter sin natur foretrak hun forstillelse for aapen tale, opsættelse for overilelse, og hun hadde derhos en altfor sterk følelse av kongens politiske avmagt, den økonomiske elendighet og huguenotternes og deres alliertes styrke, til at sætte pris paa sterke bravader, som ikke kunde indløses av tilsvarende sterke handlinger. Hun henviste religionsspørsmaalet til et koncil.[1]) Først naar motstanderne stod splittet, var øieblikket kommet. Hun hadde skaaret over de baand som bandt hertugen av Anjou

[1]) Cfr. om disse raadslagninger de interessante oplysninger i «Mémoires de Duc de Nevers» I, s. 186 fg.

til huguenotterne. Hun hadde ogsaa knivseggen paa de baand som knyttet deres interesser sammen med Damvilles. Naar det snit var gjort, var det hendes tur til at gripe ind.

Tiltrods for stændernes utprægede katholicisme var det forbundet med visse vanskeligheter at faa dem til at beslutte religionens enhet sans phrase. Saaledes var adelens ordfører fra først av uvillig til at gi en uttalelse som var det samme som at proklamere krigen. Denne motstand blev dog overvundet gjennem personlig paavirkning. I tredjestandens møter brøtes meningerne langt skarpere.

Forhandlingerne her foregik ikke i plenarforsamling, men hvert guvernements deputerte raadslog for sig, og den beslutning som fattedes, regnedes for én stemme. Guvernementet om Paris, Ile-de-France, var, i god overensstemmelse med sine traditioner, huguenotfiendtlig. Dets ledende aand var pariseradvokaten Jean Versoris, en ivrig tilhænger av Guiserne; han drev igjennem en anmodning til kongen om at «forene sine undersaatter i én katholsk, apostolisk og romersk religion.« Denne beslutning møtte en talentfuld opposition fra *Jean Bodin,* forfatteren av det politisk-filosofiske verk «*Republiken*», som han netop stod i færd med at utgi. Han viser sig her som en tilhænger av et sterkt kongedømme, men et kongedømme som ikke krænker folkets nedarvede friheter, som saaledes ikke skatlægger folket uten stændernes godkjendelse, og som heller ikke med voldsomme midler søker at undertrykke avvikende religiøse meninger, hvis saadanne kommer op. Hans religiøs-filosofiske standpunkt var derhos saa uavhængig, at han lærte at religionen hviler paa fornuft, og at saaledes ingen kirkeform tør paastaa at den sitter inde med en aabenbaret sandhet. Det er derfor i god overensstemmelse med sin egen lære at Bodin bekjæmper en beslutning som vilde være «en indledning til krig«. Det lykkedes ogsaa Bodin at opnaa et tillæg til Versoris's forslag, om at den religiøse enhet skulde bringes istand «ved saa milde og hellige midler som Hans Majestæt kunde uttænke».

I denne noget avdæmpede skikkelse blev forslaget efter lange forhandlinger ogsaa stændernes. Religionens enhet skulde opnaaes ved fredelige midler og «uten krig». Hertil bidrog ogsaa at hertugen av Montpensier tilraadet tolerance. Man hadde været vant til at finde denne fornemme adelsmand paa den uforsonligste fløi; til alles overraskelse sadlet han nu om. Han var under stænderforsamlingen av kongen sendt til Henrik av Navarra for at underhandle med ham. Efterretningen om stemningen i Blois hadde kaldt huguenotterne under vaaben, og hoffet hadde fundet det opportunt at forsøke igjen at vinde Henrik over til sig. Men Montpensier vendte tilbake med et saa sterkt indtryk av den forbitrelse og det samhold som hersket blandt huguenotterne, at han ikke vovet at tilraade en politik som yderligere vilde opirre lidenskaperne.

Kongen saa sig nødt til bøie av for den fredsvenlige stemning. Vi hører ham dag ut og dag ind ostentativt forkynde, at han kun vilde taale én religion i riket, men da alle forsøk paa at faa stænderne til at vise rundhaandethet likeoverfor hans krav paa flere penger — til soldater og fornøielser — viste sig forgjæves, saa han sig i et endelig raadsmøte den 2den mars nødt til at erklære at han «opgav at opretholde én religion» i riket, da han ikke fik hjælp til at gjennemføre denne tanke. Saaledes endte ynkelig de store ord om den reformerte religions utslettelse. Naar alt kommer til alt var kongen kanske tilfreds med at slippe at indfri dem Han kunde nu med lettet hjerte igjen pynte sig med sine øredobber og sit perlekollier og sin paa kvindevis blottede hals, og mætte sine øine ved de sansekjælende optrin i det hyrdeskuespil som hans altid livslystne mor lot opføre samme aften, av den italienske skuespillertrup Li Gelosi.[1]) Hun trængte til at lufte litt op i den tunge atmosfære som alle disse høitide-

[1]) Mémoires du Duc de Nevers, s. 177 og L'Estoile.: Mémoires etc.

lige og vigtige deputerte lagde over «den store og skjønne by», Blois.

Længe før stændermøtet var blit enig om at tilraade en kirkepolitik «uten krig», var imidlertid denne i fuld gang. Freden i Beaulieu skapte bare en kort vaabenhvile. *Den sjette religionskrig* var allerede i fuld flamme i slutningen av aaret 1576. Hverken prinsen av Condé, eller Damville hadde nedlagt vaabnene, og Johan Casimir stod fremdeles i Burgund. Henrik av Navarra var nu den anerkjendte chef, og han kaldte sine trosfæller under fanerne. Men huguenotterne var allikevel militært og moralsk svækket ved hertugen av Anjous alliance med kongen; hertil kom den indbyrdes skinsyke mellem deres førere, og at Damville, som i længden fandt sin stilling uholdbar, begyndte at gjøre tilnærmelser til kongen. Til huguenotternes held svækkedes denne i sin handleevne ved stændernes uvillighet til at aapne ham nye utveie til at reise de nødvendige krigsmidler. Han var henvist til de frivillige gaver som ligaens unioner og offervillige enkeltmænd stillet til hans raadighet. Ikke destomindre lykkedes det ham at tilkjæmpe sig visse fordele. Hertugen av Anjou førte den hær som kjæmpet ved Loires øvre løp. Under ham kommanderte hertugen av Guise. De tok efter en skarp motstand to av Huguenotternes faste pladser, La Charité og Issoire. Den sidste by blev jevnet med jorden av de rasende soldater. Hertugen av Anjou nød sin triumf i Plessy-lez-Tours. Kongen gav en pragtfuld fest for ham, hvor opvartningen utførtes av «damer klædt i grønt, i mandsdragt og halvnakne med utslaat haar». Saaledes fik livsglæden sin tribut blandt landsmænds blødende lik.

Den anden hær under Mayenne opererte langs Charente. Kampen stod her om huguenotternes vigtige havneby Brouage i de sumpige egne søndenfor La Rochelle. Der var ingen enighet mellem de huguenotske førere. Henrik av Navarra drev krigen som en condottiere i Guienne. Prinsen av Condé

laa i forbitret strid med borgerne i La Rochelle. Brouage faldt den 21de august, og dette føltes som et svidende nederlag av huguenotterne

Alvorligere var allikevel *Damvilles frafald.* Denne ærgjerrige og omskiftelige politiker saa nu sin fordel i at bryte en alliance som var blit ham besværlig, og som ikke syntes at kunne føre til den pacifikation han og hans parti fandt ønskelig. Han hadde nylig selv foreslaat at kalde en tyrkisk flaate til hjælp, en plan som dog La Noue og Mornay hadde faat hindret. Nu kastet han sig over til den motsatte yderlighet under indflytelse av sin hustru, av kongelige løfter og av personlig uvilje mot enkelte av Languedocs ledende huguenotter.[1]) Han stillet sin hær under kongens faner og beleiret byerne Montpellier og Nîmes, som imidlertid gjorde kraftig motstand under François de Châtillon, Colignys værdige søn.

Det var imidlertid aapenbart at den krigerske stemning løp meget lavt hos begge partier. La Rochelles borgere, hvis holdning var avgjørende, ønsket fred, og i kongens omgivelser fik ogsaa fredspartiet overtaket. Krigen føltes jo ogsaa som en besværlig ting av en fyrste som mere og mere lik en Sardanapal fandt sig bedst hjemme blandt kvinder og favoriter. Hans bror gjorde tegn til atter at gaa sine egne veie, og han frygtet for at efterretningen herom skulde gjøre «huguenotterne vanskeligere at tilfredsstille.»[2]) Just som Châtillon var paa nippet til at levere Damville slag, red La Noue med fredsbudskapet ind mellem de to hære. Den 17de september 1577 hadde kongen sluttet «sin fred» med kongen av Navarra i *Bergerac.* Den fulgtes av *ediktet av Poitiers* i samme maaned. Dette gjorde visse indskrænkninger i de vidtgaaende indrømmelser som freden i Beaulieu hadde tilstaat huguenotterne. Saaledes indskrænkedes den fri religionsøvelse til én by i hvert

[1]) De Thou: Hist. Univ. V, s. 391.

2) Mémoires d'État de Villeroy, s. 32.

amt (bailliage) og til de byer som huguenotterne sat inde med før den sidste krig. Adelsmænd med høiere domsret kunde med visse indskrænkninger holde gudstjeneste i sine huse, dog ikke inden en avstand av to mil fra hoffets residens og ti mil fra Paris. Fællesdomstolene — Chambres mi-parties — som i virkeligheten ikke var traadt i kraft efter freden i Beaulieu, omdannedes dels til de saakaldte «Chambres de l'Édit«, hvis medlemmer kongen valgte uten hensyn til religion, dels til de saakaldte Chambres tri-parties, i hvilke protestanterne dannet en tredjedel. En artikel i fredsediktet var likemeget rettet mot katholiker og protestanter. Den forbød nemlig alle foreninger og broderskaper av hvilkensomhelst art. Efter at ha brukt de katholske ligaer vilde kongen nu skille sig av med dem; de var blit ham for besværlige og farlige. De lot sig dog ikke saa let ryste av. — Huguenotterne — særlig de reformerte prester og reformerte forsamlinger — les consistoriaux — fandt de nye vilkaar «haarde at fordøie», og denne misfornøielse kom i de følgende aar hyppig til utbrud. Henrik av Navarra, som lik Henrik III kaldte denne fred «sin», var imidlertid ivrig for at opretholde den: «Denne fred er et verk som ikke kan gjennemføres paa én dag, men jeg haaper med tiden og en smule taalmodighet at det vil lykkes de bra folk tiltrods for urostifterne.»[1]) Den gav ogsaa, paa en kort avbrytelse nær, Frankrike otte aars vaabenhvile.

Kongedømmet hadde i et frygtelig øieblik svunget sig op til at være den uforsonlige katholicismes ideale fører. Det var i det «røde bryllups» mørke nat. Men dets prestige hadde siden hin nat været i stadig synken inden disse kredse. En snart haanlig, snart truende foragts skygger hadde gradvis leiret sig om dets trone. Dets kraft syntes uttømt i en eneste anstrengelse, blodet hadde ikke alene skræmt ofrene, det

[1]) Henry IV. Lettres Missives I. Brev til Damville aug. 1578.

syntes ogsaa at ha skræmt ophavsmændene. Deres politik var blit usikker og holdningsløs, uten konsekvens og uten ubarmhjertighet, den eneste egenskap som hadde gyldighet hos den katholicisme som hyldet handlingens propaganda. Enkedronningen selv var en aldrende intrigant, ængstelig og fuld av omsvøp, kvælende enhver modig og avgjørende handling i breve og betænkninger, i blæk og papir, optat av familieomsorg, astrologer og italienske komedianter. Hendes barn viste alle tegn paa tidlig degeneration, én søn nylig død i vanvid, en datter som var hoffets første kurtisane, to brødre som laa paa lur mot hinanden med dolken hvæsset. Det var ikke saadanne førere som kunde tænde den troens glød der endelig skulde avsvi den kjætterske løvetand, som skjøt tæt og uovervindelig op i Frankrikes aker. Allermindst var dette at vente av den avmandede fyrste som nu sat paa Frankrikes throne.

Det var lykkes *Henrik III* i et par aar at vende den popularitet han hadde vundet blandt katholikerne ved seiren ved Jarnac og bartholomæusnattens blodbad om til likegyldighet og foragt. Det krigerske Frankrike forlangte til konge en soldat, om ikke en stor feltherre saa dog en mand som kunde føre sit sverd og sin lanse, som kunde sitte dagen lang i sadlen i felt eller paa jagt og strække sine lemmer paa en haard feltseng eller den bare jord efter dagens strabadser. Isteden herfor fik de resterne av en mand, som hadde ødet sin ungdom i elskov og utsvævelser, som pyntet sig som en kvinde for at behage sine unge og smukke *mignons*, og som gjorde bod for sine synder ved at klæ sig i sæk og aske. Ved siden av sin frivolitet og sit bigotteri hadde han endnu bevaret nogle av renaissancens sværmerier. Han hadde Mediciernes artistiske temperament, men han elsket kunsten med et perverst skjønhetsbegjær, og han lyttet gjerne til Ronsards og Desportes indsmigrende og kjælne vers.[1]) Han lærte sig latin, og man kunde se ham kjøre i sin vogn med sin dronning gjennem gaterne

1) Cal. of St. Pap. 1555—1577, Nr. 605.

med pyntede hunde paa fanget og læse grammatik og deklinere, han kunde sitte timevis i sit kabinet og høre Sorbonnens filosofer disputere om «de primis causis», «de sensu et sensibile» og lignende materier, og han var stifter og medlem av et lærd akademi.

Mere og mere blev de sidste rester av hans manddom bortødet; han feminisertes i en grad som vakte spot og latter, og Pariserfolket øvet sit uærbødige vid paa hans kongelige person med en kynisme som gaar over alle grænser. Det var ikke den perversitet som der ikke skumledes om; meget av hvad der sagdes er sikkert grundløst, men hans hele besynderlige væsen utfordret skumlerierne. Mens Pariserpøbelen stener huguenotterne, som i henhold til freden i Beaulieu holder gudstjeneste, rider kongen ringspil forklædt som amazone og holder bal og fester, som om man var i den dypeste fred. Han friserte sig som en kvinde og viste sig offentlig med nedringet hals og ellers klædt som et fruentimmer, saaledes at «man ved første blik var i tvil om man saa en kvinde-konge eller dronning-mand», siger d'Aubigné i sine «Tragiques.» Smædevers løp rundt Parises gater og klistredes op paa selve slotsportene. L'Éstoile har et smukt utvalg av dem, saaledes dette:

> «Henrik av sin mors naade, doven konge av Frankrike og indbildt konge av Polen, portner i Louvre, klokker i St. Germain de l'Auxerrois, svigersøn av Colas, hans hustrus kravepiper og frisør, kræmmer i retspaladset, gjest i badstuene, guardien for de fire tiggerordener og beskytter av de hvite flagellanter».

Viddet er ikke overdaadig, men uforskammetheten og foragten tydelig nok.

Særlig forargelse vakte hans forhold til *mignonerne,* en kreds av smukke, elegante unge mænd, som han overøste med gaver; thi «hans ædelmodighet hadde ingen grænser», saaledes at han er «rike tjeneres fattige herre,» siger den venetianske gesandt Lippomano. Han koketterte med dem som en kvinde koketterer med forelskede mænd, hans arm var om

deres hals, naar han indfandt sig i raadet, han kysset dem som en elskerinde og var lunefuld mot dem som en elskerinde. Enkelte av dem nøiet sig ikke med penge og juveler. De vilde ha magt og indflytelse og høie stillinger, «gjøre almenheten til vidner paa sin ære og triumf, motta hædersbevisninger og la sig følge under fyrstens øine og endog paa hans befaling av statens høieste mænd.»[1]) Saaledes de saakaldte «fire evangelister,» som i kongens sidste aar i virkeligheten var rikets ledende ministre, St. Luc, d'O., Arques og Caumont.

Deres nydelsesbegjær, vanvittige ødselhet og kvindeagtige pyntesyke var parret med en duellantlidenskap som fik blodet til at flyte for et godt ord. De satte eget og andres liv paa spil med en hensynsløs livsforagt, som viser at de franske krigerske instinkter brændte like heftig som før under disse byzantinske seder. Pierre de l'Éstoile opregner med juristens samvittighetsfulde nøiagtighet i sin «journal» en næsten forfærdende række av brutale optrin. Her er enkelte: Oktober 1575 blir kongens favorit, Du Guast, myrdet i sit hus med to tjenere av maskerte mænd. Bak mordet, mente man, stod Margaretha av Valois. — August 1577 dræper kongens gardekaptein Villequier sin frugtsommelige hustru sammen med en av hendes damer, idet hun staar op av sengen, for utroskap. «Dette mord», siger journalen «blev fundet grusomt, fordi det blev øvet mot en kvinde som var frugtsommelig med tvillinger, og opsigtsvækkende, fordi det blev begaat i kongens hus, mens kongen var der, og især fordi det skete ved hoffet, hvor damerne driver utroskap offentlig og regner det for en dyd.» Man sagde at kongen stod bak, fordi damen hadde avvist ham selv. — Januar 1578 leverer kongens mignon Grammont og Bussy d'Amboise en regulær batalje ved den sidstes hus. — Februar samme aar overfalder fire av kongens mignoner den nævnte Bussy ved Porte St. Honoré, uten dog at faa ram paa den uovervindelige duellant. Den 27. april samme aar fore-

[1]) De Thou: Hist. Univ. V. s. 541.

gaar den store duel mellem kongens mignoner Quélus, Maugiron og Livarot paa den ene side, og hertugen av Guises favorit Antraguet med Riberac og Schomberg paa den anden. Fire av duellanterne lot livet, en slap med nød og neppe fra døden, og Antraguet selv blev saaret. Man talte nitten saar paa Quélus. «Kongen bar en merkværdig kjærlighet til Quélus og Maugiron; han kysset de to lik, lot rake haaret av deres hoder og gjemte deres blonde lokker; han tok øreringene av Quélus, dem han selv hadde git ham og fæstet paa ham med egen haand.» Han opreiste pragtfulde gravmæler over de to mignoner og lot Ronsard besynge dem. Juli samme aar blev en anden mignon, St. Mégrin, overfaldt og dræpt utenfor Louvre av tyve eller tredive mand. Mordet blev ustraffet, da kongen blev underrettet om at ophavsmanden var Henrik av Guise, som saaledes vilde ramme sin hustrus forfører, og bandens chef var hans bror Mayenne. Under selve St. Mégrins begravelse dræpte Grammont foran kirken en ung løitnant, med hvem han var blit uenig om en stok. Mai 1579 overfalder adelsmanden Beaupré hr. d'Aumont med pistolskud, saarer denne og dræper en ganske uskyldig ledsager. August 1579 overfaldes den frygtede Bussy d'Amboise hos sin elskerinde, Mme Monsoreau, av dennes mand, som bryter ind i huset med tolv leiesvende. Bussy forsvarer sig i flere timer; tilsidst er hans vaaben en splintret kaarde, stoler og borde. Han saarer og dræper fire av sine fiender; men da han vil redde sig ut av vinduet, blir han hængende fast i jernsprinklerne og dræpes.

Dette faar være nok; at skrive om disse ting er som at dyppe sin pen i smuds og blod. — Men forfaldet hører ogsaa til historiens testamente til os, og begivenheternes forklaring tvinger os ret som tiest til at være de forbryderske lidenskapers annalister.

Disse mignoners konge var ikke den mand, av hvilken det katholske Frankrike kunde vente den handling som evnet at rense landet for det reformerte kjætteri. Selv presterne og munkene, som tok hans syndepenge og gav ham absolution,

naar han i sæk og aske gik sin pilgrimsgang rundt i Parises kirker og klostre i avmattelsen og nedtryktheten efter de natlige glæder, selv jesuiterne, som hadde banet sig vei til tronen og git kongen sin skriftefar i fader Auger, en forhenværende kjøkkengut, og som ikke sparte paa smiger over hans fromme sind, selv disse saa med uro, hvorledes alt initiativ og alt mot visnet bort hos den allerkristeligste monark. Hans store bedrift var indstiftelsen av helligaandsordenen til troens forsvar, men prisen for den var en ny beskatning av geistligheten. Denne saa sig om efter en anden fører, og den behøvet ikke at søke længe. Gjennem slegtstradition, fornem herkomst, høi stilling, personlige egenskaper, en prøvet katholicisme, som hadde vist sig paa høide med alle opgaver, selv de som ringedes ind av klokkerne i St. Germain de l'Auxerrois den frygtelige blodnat, var *Henrik av Guise* den selvskrevne første korsridder i en ny hellig krig.

Han hadde de egenskaper som gjør indtryk paa mængden. Han var ung, statelig og mandig, ridderlig og vaabenfærdig. De lyse, livfulde øine og det blonde haar mindet om det germanske blod i hans aarer. Den letkjøpte seir ved Dormans hadde lagt en krigersk nimbus om ham; et endnu større held var det, at han fra denne kamp bragte hjem det vældige ar som gav ham tilnavnet le Balafré, det samme som hans berømte far ogsaa hadde baaret. Han var ikke dennes likemand som kriger, men han var likesaa snu og intrigant, og hans ærgjerrighet sigtet mot endnu høiere maal. Han hadde heller ikke noget av farens og onkelens pengegriskhet; han var tvertimot rundhaandet til ødselhet, insinuant og erobrende gjennem sin nedladenhet, sine gaver og løfter, veltalende og overtalende. «Han brukte alle midler for at vinde alles venskap,» siger de Thou i sine mémoirer. Den samme gjengir ogsaa Michel de Montaignes dom om hans religion. Denne skarpe iagttager og menneskekjender siger om Guise og Henrik av Navarra, begge hans nære omgang i en periode av hans liv: «Hvad religionen angaar, som begge bærer tilskue,

er det et smukt paaskud til at knytte deres parti til dem, men ingen av dem staar i noget dypere forhold til den»[1]. I ethvert fald har hos Guise de politiske overskygget de religiøse interesser, og den iver han utfoldet i den stridbare katholicismes tjeneste, var i første række bestemt av den indflytelse han derved vandt over mægtige allierte, som kunde tjene hans magtbegjær. Denne iver vandt ham geistlighetens støtte, Parisernes venskap og Spaniens gunst. Den magtstilling han indtok i den franske stat, kan maales derav at han, hans familie og betroede tilhængere indehadde fem guvernementer og femten bispedømmer. Hvor høit sigtet han? Det er ikke godt at si; det ser ut som der har været sterke svingninger i hans planer, at de snart har nøiet sig med at strække ut efter generalløitnantstillingen i riket, den øverste militære kommando, under en kraftløs regent selve den kongelige magt uten dens navn, snart har tumlet med endnu større syner, Frankrikes scepter og krone, naar den flakkende livsgnist slukkedes hos den sidste Valois. Snart synes hans politik at begrænse sig til hans eget land, snart tar den ind i sine planer England og Skotland, Nederlandene og Tyskland. Denne vaklen, denne mangel paa maalbevissthet og begrænsning forringer ham som handlende politiker og indordner ham ikke blandt sit lands statsmænd, men blandt den række av glimrende politiske aktører, som vistnok er med om at gi historiens drama de bevægede optrin, men som ikke bestemmer dets fremadskridende handling.

Huguenotternes uovervindelighet talte overbevisende om hvilken styrke der laa i en fast sammenslutning. Denne hadde av en liten minoritet gjort en med den overvældende katholske majoritet likebyrdig motstander, undertiden en seierrik motstander. Den hadde frembragt den raske mobili-

[1]) Mém. de Thou, s. 396.

seren, den villige beskatning, den strenge disciplin. Fremtrædende katholiker hadde tidlig været opmerksomme herpaa og tilstræpt noget lignende inden sine egne rækker, men hittil kun med spredt virkning. Man hadde under de første krige set katholske forbund eller ligaer reise sig i Guienne, Languedoc, Champagne og andre steder. Ved siden av de lokale sammenslutninger gik ogsaa tanken om en almindelig katholsk union, som kunde møte det sterke samhold der forbandt protestanterne uten hensyn til landegrænser. Koncilet i Trient, Philip II og de romerske paver saa i en saadan international liga veien til at gjøre det av med kjætteriet, og denne tanke har hat sine varme tilhængere i Frankrike[1]. Skuffelsen over at Bartholomæusnatten ikke hadde ført til maalet, og forbitrelsen over freden i Beaulieu og dens store indrømmelser til huguenotterne, gav nyt liv til planerne om en stor katholsk partidannelse. Allerede i 1575 synes man enkelte steder at ha fæstet sine øine paa hertugen av Guise som den selvskrevne fører imot de allierte huguenotter og politikere. Man ser det av et brev fra Catharina til sin søn, i hvilket hun opfordrer ham til at indsætte paalidelige guvernører, «nu da byerne danner forbund under en stor mands navn, som Du skal faa vite om nogle dage»[2]. Det første offentlige utslag av bevægelsen faar vi først i 1576 i Pikardi.

Dette guvernement var tildelt prinsen av Condé ved freden i Beaulieu. Men kommandanten i Peronne, Humières, en av Guisernes tro mænd, dannet et forbund av den katholske adel, geistlighet, borgere og bønder i guvernementet for at hindre prinsen i at ta byen i besiddelse. Han stanset ikke med det. Tilskyndet av jesuiterne og i fuld forstaaelse med Henrik av Guise[3]) opfordret ligaen i Pikardi den franske adel over det hele land til at slutte sig til forbundet, ja

---

[1]) Cfr. De franske huguenotter 1559—72, s. 142 fg.

[2]) Lettres de Cath. de Méd. V. s. 181.

[3]) Bouillé: Hist. des Guises III, s. 32.

planen var endog at søke at kalde katholikerne i andre lande til vern om Guds sande kirke.

Bevægelsen er ikke fra først av, som man gjerne har ment, en bevægelse fra neden. Det er aristokratiet og særlig den høiere geistlighet som tar ledelsen og som kalder de dype geledder under vaaben, en appel paa hvilken disse ikke straks overalt gir svar. I Paris fænget det naturligvis i et nu. Denne store by med sine voldsomme munke og ofte grotesk veltalende prester, med sin urolige og fanatiske befolkning, var jo aldrig i ro. Dens brutale instinkter var næret med ild og blod fra reformens første dage, den hadde i en menneskealder set baalene brænde og hørt ofrenes jammer og hymner stige op over flammer og røk; den hadde endnu de hidsende klokkeklemt fra blodbadets nat i sine ører, og dag ut og dag ind eggedes den av fanatiske prædikanters og folketaleres voldsomme ord. Freden i Beaulieu føltes av denne mængde som en svidende krænkelse; den vilde ikke bøie sig for freden, forfulgte huguenotternes processioner med stenkast, brøt ind i deres gudstjeneste, slog op hidsende oprop mot dem paa gatehjørnerne. Ogsaa i nabobyerne viste geistligheten vei til oprør mot huguenotternes nye friheter. I Rouen trængte erkebispen, selve kardinalen av Bourbon, sig ind i det reformerte tempel, gik op paa prækestolen og holdt en truende tale til den forsamlede mængde.

I den edsformel som besvores av ligaens medlemmer, indgik ogsaa som en pligt at forsvare og lyde kongen. Men kongen hadde jo selv sat sit navn under den sidste fred, mot hvilken ligaen vendte sin odd. Man skulde altsaa forsvare ham mot sig selv. Det var saaledes en loyalitet i hvilken der laa en trusel skjult, saameget mere som denne forpligtelse til loyalitet var forbundet med en anden forpligtelse, den at vise ubetinget lydighet mot «forbundets øverste chef»; der stod intet om at denne skulde være kongen; der var heller ingen anden nævnt; men alle visste hvem den unævnte var. I tilfælde av konflikt mellem disse to autoriteter

var det ikke vanskelig at se, under hvis fane ligaen vilde fylke sine rækker.

Kongen var fra først av heller ikke i tvil om at ligaen var likesaa meget rettet mot ham som mot huguenotterne. Man har saaledes en skrivelse fra ham til hertugen av Montpensier, guvernør i Bretagne, i hvilken han paalægger denne at indfinde sig i provinsens stænderforsamling og alvorlig forholde dem det skadelige og farlige ved de ligaer som i den sidste tid hadde dannet sig, «hvis hensigt var slet og fordærvelig og i høi grad til mén for kongens tjeneste og hans undersaatters ro og fred» [1]).

Denne og lignende henvendelser var imidlertid ganske virkningsløse; bevægelsen, hvis drivende kræfter nu var Henrik av Guise og hans klienter, utbredte sig mere og mere, og det er neppe tvilsomt at Spanien pustet til flammen. Høsten 1576 opholdt Don Juan d'Austria sig hemmelig to dage i Paris paa reisen til Nederlandene, og i Luxemburg hadde han møte med Henrik av Guise [2]). Denne traadte nu aapent frem som bevægelsens leder. Det er fra hans haand vi har et andet dokument, som sendtes rundt til det hele land og som man har betegnet som *ligaens grundlov.*

Denne grundlov gjentar og skjærper de formaal som Pikardis liga hadde opstillet for dens virksomhet: forsvaret av den romerske kirke, vern om kongen, som ifølge sin kroningsed hadde forpligtet sig til at utrydde kjætteriet, blind lydighet mot den valgte chef, almindelig væbning av alle tro katholiker, almindelig skatteutskrivning for at reise de nødvendige midler til denne, krig paa kniven mot alle som ikke slutter sig til ligaen, og forfølgelse av dem som trær ut av den.

Som man ser, en organisation av et theokratisk diktatur, som med terroristiske midler tiltvinger sig tilslutning og kvæler enhver opposition. Men i en besynderlig motsætning

---

[1]) Mém. de Duc de Nevers, s. 110.

[2]) Mém. de l'Estoile I, s. 74.

til denne absolutisme staar dette dokuments tredje artikel, som sætter som et av ligaens maal at gjengi provinsstænderne og fællesstænderne sine urgamle rettigheter, ja yderligere at utvide disse. Saaledes optar ligaens førere motstandernes politiske konstitutionalisme. Saa sterkt hadde Hotmans Franco-Gallia virket paa opinionen, at selv fienderne fandt det opportunt at tilegne sig hans ideer. I én henseende gik de videre end han i sin søken efter et historisk fotfæste for sin organisation. Hotman hadde en sterk følelse av den nationale enhets betydning; men ligaens grundlov peker likefrem paa en opløsning av denne ved at gjenindsætte i sin gamle magt det feudale Frankrikes provinsstænder.

Michelet har træffende og skarpt fremhævet forskjellen mellem denne katholske liga og de protestantiske organisationer. Mens disse var av defensiv art, utelukkende sigtet paa at forsvare den reformerte tro, er ligaen en offensiv sammenslutning, hvis maal er at tilintetgjøre ikke alene protestantismen, men ogsaa enhver maateholden politik, er sprunget ut av den tankegang som avfødte Bartholomæusnatten. Mens de protestantiske unioner altid hævdet sin suverænitet likeoverfor de militære chefer, skaper ligaen et imperium med uindskrænket magtfylde, ikke alene militært, men restlig og dømmende. Ligaen er derhos i utpræget grad aristokratisk; den betegner sig selv i stiftelsesdokumentet som en «sammenslutning av fyrster, herrer og katholske adelsmænd», og den er i virkeligheten ogsaa en descendent av det «féodalité appanagée», de prinselige storherrers selvraadighetspolitik, som opstaar i middelalderens slutning, en «ligue du bien public», til hvis opgaver der føiedes et religiøst og kirkelig formaal, og som mobiliserte for sin sak geistligheten og folket. Hos huguenotterne var ganske vist ogsaa, særlig i begyndelsen, det aristokratiske element indflydelsesrikt, men som den reformerte kirke i sin aand og forfatning var demokratisk og republikansk, saa gjennemtrængte ogsaa denne aand mere og mere deres politiske organisationer. Prinsen av Condé og kongen av Navarra

blev aldrig gjennem disse mere end de protestantiske kirkers beskytter — *protecteur*. De borgerlige elementer utleverte likesaalitt sin suverænitet i de store politiske som i de kirkelige avgjørelser.

De moderate katholiker saa med mistillid, ja uvilje paa ligaen. Da dens agitatorer i Paris søkte at vinde parlamentets præsident, de Thou, for dens politik, avviste han dem skarpt; han erklærte disse forbund for «stridende mot kongens tjeneste og rikets ro». Hans søn, den ellers beherskede historiker, taper sin koldsindighet, naar han nævner ligaen; han kalder den «avskyelig», et forbund som sigtet paa «at omstyrte alle guddommelige og menneskelige rettigheter»[1]. Han hadde personlig set hvorledes ligaen efterhaanden blev et samlingssted «for alle rikets ødelagte og fordærvede folk og med næsten ikke en hæderlig mand», en dom som Henrik av Guise selv erkjendte var begrundet[2]. Fra først har dette ikke været saa, men som altid er tilfældet i oprørte tider, de voldsomme elementer, de hvis lidenskaper var sterkest eller hvis samvittighet var mindst besværet, tok ledelsen, trængte ut de mere beherskede og endte med at kaste landet ut i den rene revolution.

Som vi har hørt, øvet ligaen en sterk indflytelse paa valgene til stænderforsamlingen i Blois, uten dog at formaa at tvinge denne helt over til sin voldspolitik. Denne nøitralisertes ogsaa av kongens beslutning om at erklære sig selv for ligaens chef. Dette behændige skridt avfødte en ny formulering av ligaens program, som gjorde det mindre voldsomt og fremfor alt mere monarkisk og loyalt, men rigtignok samtidig mere utilhyllet, idet det likefrem tok sigte paa at utelukke det Bourbonske hus fra den franske trone; uttrykket «lydighet mot det kongelige hus» blev nemlig byttet om med uttrykket «lydighet mot huset Valois». Det er Guisernes lønlige tanker som her halvt avslører sig.

---

[1]) De Thou: Hist. Univ. V., s. 318.

[2]) De Thou: Mém., s. 398 og 399.

Tilfældet vilde, at netop mens stænderne sat sammen, skulde en anden, langt mere opsigtvækkende avdækning av disse planer finde sted. Blandt de ivrigste ligører i Paris var en *advokat David*, som var kommen paa kant med tilværelsen, og som nu i den almindelige gjæring søkte at svinge sig op som folkeopvigler. I 1576 reiste han til Rom samtidig med Gondi, Paris's erkebiskop. De Thou paastaar at hans mandat var at overbringe paven en av ligaens chefer forfattet skrivelse, en i og for sig ikke usandsynlig ting; man reiste jo ikke i den tid fra Paris til Rom uten ærinde. Paa tilbakereisen fra Rom døde han i Lyon; hans papirer faldt i hænderne paa huguenotterne, som offentliggjorde av dem hvad de kaldte et «*utdrag av et raad holdt i Rom*». Skriftet blev straks stemplet av Guiserne som et falskneri. Imidlertid kom der i kong Henriks hænder nogen tid efter et dokument, som sendtes ham fra den franske gesandt i Madrid, Saint-Goard, av et lignende indhold som nævnte skrift. De Thou siger om dette dokument, med Saint-Goard som hjemmelsmand, at det var en avskrift av Davids mémoire, som av paven var sendt til Philip II.

Mémoirens form og argumentation gjør det litet sandsynlig at den skulde være et politisk aktstykke som direkte skriver sig fra de snu og beregnende Guiser. Dertil er den for fantastisk. Enten er det David selv eller — meget sandsynlig — den huguenotske utgiver som har æren av at ha sat den i stil. Men paa den anden side er der intet i selve dens hovedindhold som strider mot planer som holdt tilhuse hos de ærgjerrige Lothringere. «Den bar, om ikke deres underskrift, ialfald deres segl» [1]). Den gik kort og godt ut paa at huset Capet aldrig hadde faat den apostoliske velsignelse i likhet med Karl den stores slegt, og at dette nu aabenbarer sig i Capetdynastiets degeneration. Derimot lever Karl den stores æt endnu like frisk og blomstrende og venter

[1]) Bouillé: Hist. des ducs de Guise III, s. 36.

kun paa folkets valg for at ta magten og gjengi dette den gamle storhet og velstand og gjenoprette kirkens enhet[1]). Kongen bør derfor tilraades at lægge al magt i den karolingiske ætling Guises hænder og gjøre ham til rikets generalløitnant. Derpaa skulde den hellige krig proklameres av rikets stænder, som saa skulde sætte sig til doms over hertugen av Anjou for hans forbund med kjætterne. Efter seiren over disse skulde turen komme til kongen, som sammen med enkedronningen skulde anbringes i kloster, og saa skulde hertugen av Guise utropes til konge. Samtidig skulde den gallikanske kirkes rettigheter avskaffes. Dette var naturligvis prisen for pavens sanktion.

Det er i offentliggjørelsen av denne mémoire vi maa søke forklaringen til den krigerske stemning som saa pludselig hadde besat kongen under stænderforsamlingen i Blois. Hvor meget eller hvor litet han kan ha trodd paa egtheten av Davids mémoire, har i ethvert fald den ting, at ligaen hadde pleiet hemmelige underhandlinger med paven, og at Philip II var holdt underrettet herom, været nok til at indjage ham frygt. Mens han endnu i begyndelsen av december 1576 i sine breve til sine gesandter er, eller later til at være, avgjort fredsvenlig, har han helt slaat om i januar 1577. Han forsikrer da paven om at det er hans faste hensigt kun at taale én religion i riket, og han ber om hans økonomiske støtte hertil[2]). Samtidig erklærer han sig for ligaens chef, for saaledes at slaa sverdet av Guises haand, og sender skrivelser til sine guvernører og til parlamenterne med opfordring til at slutte sig til ligaen. Han fandt, siger l'Éstoile, at man var for kjølig og likegyldig til at slutte sig til nævnte forbund, og han skrev for at «opgløde sindene». Men da forhandlingerne i Blois hadde vist, at ligaen ikke var den magt som han hadde trodd, da han mente han ikke længer behøvet at

[1]) Ifølge en meget sindrig genealogi skulde Guiserne nedstamme fra Karl den store.

[2]) Lettres de Cath. de Méd. V, s. 239.

frygte den, sadlet han igjen om. Nu blev det hans politik at tilintetgjøre ligaen. Hertil sigtet, som allerede nævnt, den bestemmelse i Poitiersediktet, som bød at «alle ligaer, forbund og broderskaper som var sluttet eller som vilde sluttes under hvilketsomhelst paaskud, skulde opløses og anulleres». Men det skulde snart vise sig at bevægelsen allerede hadde slaat altfor dype røtter, til at den kunde kvæles ved en artikel i en fredstraktat. Den hadde ikke denne gang været sterk nok til at vinde magten. Men den opgir ikke spillet; den trækker sig foreløbig tilbake for at samle sine kræfter til et nyt fremstøt.

KAPITEL V

Henrik av Bourbon, Konge av Navarra

Henrik av Navarras personlighet — Hans stilling efter Bartholomæusnatten — Agrippa d'Aubigné — De Bèzes brev til synoden i Sainte-Foy — De nationale synoder og kalvinismens puritanske stramning — Catharinas og Henrik av Navarras møte i La Réole og Auch — Forhandlinger og fred i Nérac — La guerre des amoureux — Erobringen av Cahors — Freden i Fleix og møtet i Montauban

Henrik av Bourbon, konge av Navarra trær fra nu av frem i historiens forgrund. Efter sin flugt fra Louvre var han, som vi har hørt, igjen gaat over til den reformerte tro, men hans følgende optræden hadde været saa usikker og lunken, at han nærmest hadde gjort indtryk av at ville holde sig alle utveie aapne. Ikke alene beholdt han sine katholske venner i sin fortrolighet, men han skrev til stænderne i Blois i uttryk, som likefrem stillet i utsigt at han igjen kunde være villig til at skifte religion. «Hvis man kunde overbevise ham om at han var paa uret vei, var han i det sindelag at han ikke alene vilde forlate sin kirke for at gaa over til den sande religion og leve og dø i denne, men ydermere av al magt arbeide paa at banlyse vildfarelsen fra riket, ja fra den hele jord» [1]. Disse ord forlangte de reformerte prester skulde strykes, men Henrik fastholdt dem. Saaledes skriver en mand, som ikke vil bryte broerne av.

---

[1]) De Thou: Hist. Univ. V, s. 352.

I motsætning til Henrik av Navarra hadde *prinsen av Condé* avvist stændermøtets deputerte i skarpe ord. Han erkjendte ikke stænderne som en lovlig sammenkaldt forsamling; den var sammensat av forførte og bestukne personer i den hensigt at bryte freden og derved ødelægge riket. Han var derimot villig til at høre dem, hvis de hadde et forslag at stille ham fra kongen, og hans liv skulde ikke staa iveien for rikets ro.

Det kan ikke negtes at der er en mandigere klang i prinsens end i Henriks ord, og hans steile og stolte holdning, som han forøvrig allerede hadde vist under Bartholomæusnattens trusler, skapte ham en ganske anden tillid blandt de alvorligere huguenotter end Béarnerens mere diplomatiske og akkorderende optræden. Naar ikke destomindre huguenotterne fra nu av erkjender den sidste som sin høvding, vælger ham til de «reformerte kirkers beskytter» istedenfor prinsen av Condé, er dette et uttryk for at de ønsker at deres politiske organisation og deres kampstilling likeoverfor den regjerende monark ikke skal opfattes som en kampstilling likeoverfor monarkiet. Henrik av Navarra var rikets præsumtive arving, under hans fane følte huguenotterne sig ikke som oprørere men som gode kongsmænd. Selv om de for øieblikket stod i vaaben mot Frankrikes kronede konge, saa var dette nødverge for at forsvare de friheter som denne samme konge selv hadde indrømmet dem, og det var dem til moralsk beroligelse at de i denne vanskelige situation kunde dokumentere sin loyalitet mot de monarkiske principer, ved at stille sin sak under en fører av kongelig blod og kongelig rang. Dertil kom, at Henrik av Navarra var den eneste som kunde hindre, at de motsætninger yderligere utdypedes som hadde vist sig mellem den reformerte adel og de reformerte menigheter. Han var adelens naturlige hode, og som den trossterke Jeanne d'Albrets søn møttes han selv av de konsistorielle med ærbødig loyalitet, selv om de med begrundet uro saa paa hans irregulære liv og handlinger. De hadde

ogsaa før maattet gjøre avslag i kravet til sine fornemme føreres moralske principfasthet. Den første prins av Condé hadde mere end engang været dem en torn i kjødet med sin erotiske letfængelighet, men hans trosfasthet, hans ridderlige væsen og uforfærdede mot paa kampens dag hadde vundet ham tilgivelse selv hos de strengeste puritanere. Og saa følte de sig trygge ved at se sine bedste idealer virkeliggjort i admiralens store skikkelse.

Denne nye Bourbon var endnu ung, hadde saavidt reddet sig ut fra dette alle dødssynders hjem, det franske hof, og man klynget sig til det haap at giften ikke hadde ædt sig ind til de ædle organer i hans indre, og at han snart vilde staa frem som sin mors egte søn, som den rene tros og den borgerlige frihets værdige forsvarer. De skulde forsaavidt heller ikke ta feil, som der under denne galliske frivolitet der spottet med det hellige og lekte med det alvorlige, under denne sensualisme, som til høit op i aarene i enhver smuk kvinde saa et vildt som skulde jages, arven efter den letfærdige far, l'Eschangeur, laa betydelige egenskaper skjult, en gjennemtrængende forstand, en overordentlig sikker dømmekraft i forholdet til mennesker og situationer, en beslutsom om end ikke utholdende energi, dristighet og vidde i det politiske syn og derhos en vindende menneskelighet, som magtet at holde fast i hengivenhet venner som følte sig saaret indtil dødens smerte av hans trosskifte. Men alle disse egenskaper skulde kun efterhaanden og langsomt, skjønt aldrig helt fuldkommen, frigjøre sig fra det moralske sumpgræs, i hvilket hans ungdom saa fast var indtrevlet.

Da Jeanne d'Albret i 1572 med den høieste overvindelse undertegnet den egteskapskontrakt som bandt hendes søn til den da allerede moralsk anløpne Margaretha av Valois, var denne Béarnerprins en nittenaarig sund og kraftig yngling, fuld av ungdommelig munterhet og livsbegjær. Han var ikke smuk; hans sterkt bøiede næse og fremspringende hake gav hans profil noget av en karikaturs overdrevne linjer.

«Der var ikke plads til kjærligheten mellem dem», sagde en spydig veninde. Men der var noget raskt, smidig og kjækt over hans fremtræden, og det spillende liv i hans øine, og smilet som lekte om hans mund, var uttryk for en naturlig livsglæde og et lune som tiltrak og moret ved indfaldenes vid og verve. Han lagde heller ikke an paa at imponere ved majestæt og gratie; «han var mere soldat end konge», siger en samtidig. Som gut hadde han tumlet om i Béarns fjelde sammen med gjætergutter, barbent og barhodet, var blit sterk og haardfør, uforfærdet og rap i tanke og handling, men som rimelig var lot dette friluftsliv sig ikke vel forene med flid og utholdenhet i studier. Skjønt hans alvorlige mor gav ham ypperlige lærere, blev Henriks dannelse overfladisk og tilfældig, men hans naturlige skarpe intelligens, hans tidlig øvede evne til at se for sig selv og dømme for sig selv erstattet i mange tilfælder hans mangelfulde kundskap og dannelse. En vinding tok han ut av sin flugt fra humanismens lærde idealer. Hans franske sprog bevaret sin naturlige friskhet og enkelhet. Hans breves stil er velgjørende fri for den latinske patina, som ifølge tidens smag var nødvendig for at gi den sin rette værdighet. Der er en sjelden frisk mundtlighet over stilen i hans fortrolige epistler; ordene springer i pennen som de fødes i tanken, billederne kommer med en improvisatorisk anskuelighet; følelse og djerv spøk, pathos og lystige indfald avløser hinanden som hurtige blink[1]). I hans politiske breve møter vi alt som tiest

---

[1]) Et enkelt brev blandt mange vil gi en forestilling om hans eiendommelige stil og tone. Han sender i 1588 fra La Rochelle følgende epistel til en adelsmand, hvis hjælp han vil ha: «Hr. de Launai d'Entragues! De har sikkert ikke undlatt at sælge Deres skoge i Mézilac og Caze, og disse har indbragt Dem nogle tusen dukater. I saa fald, glem da ikke at bringe mig alt det De kan avse; for jeg har paa min ære aldrig været saa blank som nu; men jeg vet ikke naar og hvor jeg kan betale Dem igjen, eller om jeg overhodet kan betale Dem. Men jeg lover Dem al mulig hæder og ære, og penger er ikke beite for adelsmænd som De og jeg».

rolig værdighet, mandig varme og en ikke almindelig argumentativ og dialektisk styrke. Motsætningerne i de omgivelser under hvilke han førte sit ungdomsliv, gav ham et sterkt indtryk av livsformernes og livsidealernes relativitet. Friluftslivet i Pyrenæerne, Béarnerhoffets strenge kalvinisme og Valois- og Medicihoffets eggende blanding av røkelse og hedenskap gav hans mottagelige sind de hurtigvekslende indtryk og en tidlig skepsis; og striden mellem hans forældre, som han ikke kunde undgaa at faa øie paa gjennem personlig erfaring, har sikkert bidraget sit til at gjøre det egteskapelige sakramentes hellighet til en tidlig utviklet tvil hos ham. Den reformerte religion kom til ham ikke som til moren og hendes slegtled gjennem oplevelse, men gjennem oplæring. Det kan være rigtig at mindes dette, naar vi sætter os til doms over hans konfessionelle svingninger.

Han gjorde sin første krigstjeneste som 17-aarig yngling i den tredje religionskrig under Colignys ledelse, og to aar efter tømmer han næsten i samme drag det «røde bryllups» vin og blod, rus og rædsel. Under disse dages og nætters legemlige og sjælelige overspænding faldt den unge konge fuldstændig sammen. Aasyn til aasyn med Karl IX's vanvittige øie og Catharina av Medicis kolde, ubarmhjertige blik avsvor han sin tro for at redde sit unge liv. Han gjorde det i uttryk og former som har fæstet den stygge anklage for moralsk feighet til hans navn. Det er sandt, han var ikke av det stof som skaper martyrer, og den store heroisme laa ikke tilrette for hans livsglade temperament og ubefæstede karakter. Men det er psykologisk forklarlig og menneskelig undskyldelig at en tyveaarig yngling under den overvældende, lammende rædsel først og fremst griper efter livet. Rædslen for døden er det unge og livsfyldte menneskes naturlige følelse. Livet hadde smilt til ham øieblikket i forveien, det lokket ham med sin skjønhet, sin sanserus, sine muligheter og sine løfter. Hertil kom at avsvergelsen, saa ydmygende den end var, ikke rev dypere op i hans samvittighet. Er det

saa, at det religiøse element i almindelighet ikke er det sterkest bestemmende i denne alders aandelige struktur, saa gjælder dette i ethvert fald Henrik av Navarra. Han hadde som nævnt tilegnet sig den reformerte tro som en lære; den hadde ikke gjennemtrængt de dypere schakter i hans væsen, og den hadde ikke formaadd at bøie hans lidenskaper og vilje ind under sin strenge tugt. I det hele er denne konge ringere som karakter end som intelligens og ringere som menneske end som regent. En panegyrisk historieskrivning har git ham forhold, større end virkelighetens; en konfessionel historieskrivning har paa den anden side hat en tendens til en nedsættende, upsykologisk, forstaaelsesløs bedømmelse.

Det synes som om hans moralske motstandsevne for lang tid var helt brutt, og at han uten oprør og uten værdighet lot sig tvinge til at gjøre skridt som han under andre forhold vilde rødmet over. Saaledes ydmyger han sig til at sende en skrivelse til pave Gregor XIII, den samme som satte ordene «Pontifex Colignii necem probat» — paven billiger Colignys mord — under Vasaris maleri i Vatikanet. I denne skrivelse beder han den hellige far i de servileste uttryk om absolution for sit kjætteri, men han gjør ogsaa noget endnu mindre værdig, han skyter sig bakom sin mor som den der alene hadde ansvaret for dette[1]). Er det Catharina som direkte eller indirekte har dikteret ham disse ord, eller er det renegatens had til sin gamle tro som taler igjennem dem, som den schweiziske historiker Stæhelin mener? Den første forklaring forekommer mig rimeligst. Det kan da heller ikke undre, at han lot sig motstandsløs drive til at utstede et edikt som ikke alene avskaffet den reformerte kirke i Béarn, men som konfiskerte alle protestantiske embedsmænds eiendomme til fordel for den katholske kirke.

Henrik av Navarra var efter Bartholomæusnatten en statsfange under uophørlig og skarp bevogtning tiltrods for sin

[1]) Lettres Missives de Henri IV, I, s. 36.

tilsyneladende frihet. Man behandlet ham, til at begynde med, uten hensyn, for ikke at si med foragt «som en page eller lakei», siger l'Éstoile, «hvilket smertet dypt mange brave mænd». Men det lykkes ham efterhaanden at gjøre sig populær ved sin egte galliske esprit, sit muntre og glade væsen, og frygtet ved sit vid og sin satire. Fortiden syntes helt strøket ut av hans minde; han insinuerte sig hos sine kongelige svogre, sluttet et varmt venskap med Henrik av Guise, ja syntes endog at ha avvæbnet Catharina, som altid hadde en villig latter for et vittig indfald og en saftig spøk. Venedigs gesandt Giovanni Michieli er helt indtaget av denne Béarneryngling. «Han er ikke høi, skriver han, men meget velskapt, endnu uten skjeg; han har sort haar, en livfuld og dristig aand som sin mor, han er behagelig, likefrem og meget forekommende i sit væsen, gavmild, efter hvad man fortæller[1]. Han er en lidenskabelig jæger. Han har høie følelser, og taler kanske for frit om at han vil gjenvinde de provinser som den spanske konge har tat fra ham.»

Man har i Henrik av Navarra i denne tid villet se en moderne Brutus, som lik hin oldtidens romer skjulte sit had og sine planer under et ungdommelig letsinds maske. Der har nu sikkert nok været meget mere natur end forstillelse i denne hans letlivethet, om det end er sandsynlig at han har været sig vel bevisst, at jo sorgløsere han tok livet, desto tryggere var han. I én henseende har han i ethvert fald git sig sin natur ivold, i den voldsomhet med hvilken han kastet sig ind i hoffets nydelsesliv og i elskovshandler med dets kurtisaner. Han holdt sig end ikke væk fra utskeielser av likefrem uværdig og ublu art, som naar han f. eks sammen med sine kongelige svogre er med at stjæle sølvtøiet hos en hr. de Nantouillet, hos hvem de hadde indbudt sig selv til gjestebud, og som paa den maate skulde straffes, fordi han

[1]) Heri er dog ikke d'Aubigné og andre av hans huguenotvenner enige. De kalder ham egoistisk og «ingenlunde gavmild med sine midler».

hadde negtet at egte en av Henrik av Anjous elskerinder[1]). «Han hengav sig formeget til kvinder», fortæller Margaretha av Valois om sin mand i denne tid, og hun var sakkyndig paa det omraade. «Han hadde altid været en stor lækkermund efter glæder», og han grep med begjærlig haand efter dette dekadente renaissancehofs fristende vellyst. «Hvis du var her, vilde du ikke slippe uskadt ut uten en særlig Guds naade», hadde hans mor med profetisk frygt skrevet til ham under indtrykket av al denne frække og lokkende lastefuldhet i «dette mest forbandede og fordærvede selskap som nogensinde har været til». Han slap heller ikke uskadt ut av det. Begjæret efter kvinder, som brændte som en ild i hans aarer, blev til en feber som stundom magtstjal ham, ja til en senil last som ikke slap ham før ved døden.

Den moralske sløvhet som Bartholomæusnatten avfødte, møter os forresten ogsaa hos andre huguenotter, selv hos mænd av ganske andet metal end Henrik. *Agrippa d'Aubigné*, en av tidens steileste karakterer, syntes likesom sin herre for en tid helt at ha slettet av sit minde sin religions idealer, harmen over troløsheten og forbrydelsen, ja sin fars lidenskabelige ord, da hans gutteøine skræmtes av de grinende hoder av ofrene for Amboisesammensvergelsen: «Hvis du sparer dit hode, naar det gjælder at hevne disse mænd av ære, skal du rammes av min forbandelse». Nu ser vi den unge gut som Henrik av Navarras kavaller delta i hans vilde liv, om end ikke i hans erotiske utskeielser, gjøre sig til ven med Henrik av Guise, sønnen av bøddelen fra Amboise og en av admiralens mordere, ja kjæmpe under hans faner ved Dormans mot sine egne trosfæller. Vi ser ham som Catharinas balletmester arrangere optog og skuespil, more hoffets letlivede damer ved sit vid og sine gale paafund og sammen med dets eventyrglade unge døgenigter gjøre natlige razzier i Paris's gater. Det var av disse erfaringer han senere dannet sin store satire over Valoishoffet.

[1]) Mém. de l'Estoile I, s. 28.

Det vil ikke kunne undre at de alvorlige huguenotter, hvor loyale end deres følelser var likeoverfor Henrik av Navarra som kongelig prins, hadde en sterk og begrundet mistillid til hans religiøse overbevisning og moraske personlighet. De frygtet og ikke uten grund for, at den konfessionelle opportunisme og moralske principløshet som hans liv og handlinger vidnet om, skulde medføre en almindelig avslappelse i tro og seder. Vi finder et uttryk for denne tankegang i et *brev som Théodore de Bèze sendte* til de *reformerte kirkers synode i Sainte-Foy* januar 1578[1]). Han uttaler her sin glæde over at Gud har git de franske kirker den samme bekjendelse og den samme gudstjeneste, og han ber dem som ikke er tilfreds hermed, at holde sig i ro av medlidenhet med kirken, som endnu ikke har faat sine saar lægt. Derpaa lægger han til, at det er nødvendig «at bøte paa det største onde som raader blandt os, og som synes mest at ha paakaldt Guds vrede, nemlig det at der blandt dem som siger sig at bekjende evangeliet, er saa faa som lever kristelig. Derfor skal man ikke for fremtiden skrike saameget op mot falske læresætninger, som man skal bruke prækenen til at forkynde loven og dommen mot dem som ved sit daarlige liv er aarsak i at det kostelige navn man gir os, kommer i vanry. Det er mot saadanne I skal bruke den magt Gud har git sin kirke, *uten persons anseelse*».

Disse sidste ord hadde en adresse som ikke kunde mistydes, og som Henrik av Navarra ikke gjorde sig nogen umake for skulde mistydes. Han vakte uvilje ved at beholde i sin nærhet endel katholske adelsmænd som hadde fulgt ham fra Paris og som «av al magt tilskyndet og hjalp til med kongens fornøielser, som har havt og har fremdeles

[1]) Bul. de l'hist. du prot. fr. 1865, s. 135. Paa denne synode forhandledes blandt andet om at sende delegerte til en konference i Frankfurt, som Johan Casimir ønsket at sammenkalde, for at de reformerte kunde bli enige om en trosbekjendelse der kunde bane vei for en forsoning med lutheranerne. Konferencen kom ikke istand.

stor magt over ham. Dette motsatte hr. La Noue sig, hvilket gjorde ham mindre velset, som det ialmindelighet hænder at ungdommen foretrækker dem der smigrer den og støtter dens lidenskaper, for dem som vil dens vel og foreholder den det som er godt og rigtig» [1]. Det kom likefrem til haandgripeligheter mellem katholikerne og huguenotterne ved hove, «noget som skadet mere partiets almindelige saker end fienderne selv, og kongen av Navarra hadde meget vanskelig for at bringe saa mange forskjellige aander og fantasier til forsoning» [2].

De Bèzes opfordring til de franske kirker om at vaake over sine lemmers kristelige liv blev av disse grepet med en iver, som viser hvorledes kalvinismen ogsaa i Frankrike mere og mere gjør sine livsidealer steilere og trangere. Den hadde ophørt at være en erobrende aandsbevægelse; de første aartiers korstogsenthusiasme, den høitspændte tro paa at være den evige sandhets forkynder, Guds røst til den sukkende menneskehet, og at seiren næste øieblik kunde gripes av dens utstrakte haand, denne store kraftutladning var paa vei til at synke sammen, og med den ogsaa det aapne og sympathiske forhold til det fri spil av livets og aandens kræfter.

Endnu kunde man vistnok se gjenskinnet av admiralens harmoniske, tolerante og samtidig saa rene og strenge menneskelighet hos mænd som Mornay, og hos hans egen søn François de Châtillon; men den kirkelige kalvinisme blir fra det øieblik den ophører at være missionerende og fremrykkende, langt mere sekterisk end før; den indstiller sine kræfter paa at begrænse og befæste sine stillinger, isolere sig fra «avguderiet», stemme sit ydre fysiognomi ind i strenge linjer, som gir det et umiskjendelig særpræg. Denne kalvinisme blir mere og mere optat av at regulere livet i dets ydre former efter snevre puritanske idealer, lægger vegt paa streng kirketugt, paa en helt politimæssig kontrol av menig-

---

[1]) Mém. de Duc de Bouillon, s. 150.

[2]) Sully: Oeconomies Royales I, s. 53.

hetslemmernes daglige livsorden. *De nationale synoder* efter Bartholomæusnatten avspeiler tydelig denne utvikling eller rettere denne sammenskrumpning. Synoden i Sainte-Foy beskjæftiger sig endnu grundig med saa vigtige ting som oprettelse av skoler og ordningen av kristendomsundervisningen og vedtar herom meget forstandige ting. Den lægger for dagen en vis tolerance i saadanne forhold som at en protestantisk ældste eller diakon har en katholsk hustru. Men den drøfter ogsaa meget indgaaende saadanne spørsmaal som om man maa egte sin hustrus tante, og besvarer dette benegtende, den forbyder den poetiske behandling av bibelske emner og den paalægger tarvelighet i klæder og haarfrisure o. l.

Endnu skarpere trær denne moralske rigorisme frem i de beslutninger som blev fattet paa synoderne i Figeac i 1579, i La Rochelle i 1581 og i Vitré i 1583. Man vedtok strenge bestemmelser sigtende til at forebygge den fare for den rene lære og det rene liv som kunde opstaa av egteskapelige forbindelser med «avgudsdyrkere» — idolâtres — av indtægterne av tidligere katholske præbender; man forbyr at gi barn ved daaben visse navne, som «navne paa Gud, engle og saadanne som er notorisk latterlige» — forresten ikke saa dumt —, man forbyr dans og religiøse skuespil, man foreskriver at de som har gjort sig skyldig i utugtig liv, skal staa offentlig skrifte o. l. Synoden i La Rochelle gir meget strenge regler for hvad slags klær skal kunne godkjendes som passende, og hvad slags dragter og pynt skal forbydes som overdaadige og ukyske; herhen hører da «sminker, plisséer, kvaster, paradekaarder, pager, utskaarne brystduker, hofteputer og lignende ting som mænd og kvinder misbruker i sin pynt». Overtrædelser av «den kristelige beskedenhet og simpelhet» i disse ting kan endog straffes med exkommunikation [1]). Den samme synode strammer reglerne for slegtsegteskaper derhen,

[1]) I 1584 blev Mornays hustru i Montauban angrepet av en prest og truet med exkommunikation paa grund av sin haaropsætning.

at en forbindelse med en svogers enke blir forbudt, fordømmer at delta i bryllupér som feires mellem protestanter og katholske kvinder, og tillater ikke at der trykkes noget skrift om religiøse og politiske og andre vigtige emner uten kollokviets samtykke[1]).

Fortegnelsen over deltagerne i disse synoder viser at det geistlige element var langt det talrikste, mens tallet av «de ældste», repræsentanterne for lægfolket var forholdsvis litet, likesom vi møter faa navne som betegner en høiere social stilling. Heri tør vi se forklaringen til at synodernes forhandlinger og beslutninger har dreiet sig saa ensidig om utformningen av den kirkelige disciplin, gudstjenestens regulering, det borgerlige livs underordning under kirkelig myndighet o. l. Det er en almindelig historisk kjendsgjerning at reformatoriske bevægelser, hvis maal er at fornye det religiøse liv og de moralske idealer, begynder med at kalde paa de indre kræfter i sjælene, samvittigheten, fromheten og ydmygheten, selvfornegtelsen, næstekjærligheten, ærbødigheten for sandhet og renhet, og ender med at appellere til love og regler, til ydre midler og former, til tvang og straf. Naar denne retning gjør sig saa sterkt gjældende i den franske protestantisme netop nu, maa vi imidlertid ikke glemme at den kommer som en forklarlig reaktion mot den moralske avslappelse som saa umiskjendelig ytret sig inden dens egne rækker, og som ikke mindst det letfærdige hof i Nerac gav sin opmuntring. Her var i nogle aar Valoisfamiliens mest fordærvede kvinde prestinde i en moderne Astartekultus som truet med at øde den unge huguenotske adels kraftoverskud i utsvævelser, og faren for at smittespirerne kunde trænge ned i de dypere lag har sikkert nok maattet volde uro hos folkets naturlige hyrder, presterne og de ældste, og ført dem ind i en kirkepolitik som søker de moralske botemidler i ydre tugt, i livsordenens uniformering efter en bestemt norm, i tankens tøiling under kirkelig censur.

---

[1]) Haag: La France protest. Pièces justificatives, s. 156 fg.

Saaledes blir efterhaanden protestantismens religiøse og moralske fysiognomi paa Frankrikes frugtbare jord, under dens høie himmel og i dens milde og bløte luft, strengt og smilløst som under Alpernes kolde skygge og i Skotlands fugtige taaker. Den evige og opslitende kamp for livet hærder dens aand og hærder dens træk. Det er denne kamp som ogsaa trænger de kirkelige synoder tilbake for de politiske forsamlinger som midtpunkter for de interesser og kræfter der blir bestemmende for protestantismens optræden utad. Synoderne henvises til at være organer for de opgaver som hører ind under menighetsliv og gudstjenestens regulering og ikke mindst for en trangbrystet iver efter at uniformere livet efter et konventionelt ideal. Den franske reformation blir under indflydelse av denne kamp for tilværelsen mere politik end religion, mere statstheori end lære, mere republik end kirke. Dermed er det ogsaa givet at dens fremtid kommer til at formes i nøieste sammenhæng med de ydre politiske faktorer.

Forargelsen over Henriks fri seder fik ny næring under de begivenheter som fandt sted høsten og vinteren 1578—79. Freden i Bergerac hadde ikke ført til en almindelig pacifikation. Den hadde vakt misnøie saavel hos katholiker som hos huguenotter; de vilde ikke nedlægge vaabnene. I Guienne, Henrik av Navarras eget guvernement optræder hans løitnant, marschal Biron, likefrem fiendtlig mot sin chef og lægger katholske garnisoner i en række byer. Ifølge Davila[1]) var Henriks magt «indskrænket til en krok av Guienne, over hvilket land han bare var guvernør av navn og hvor han var berøvet størstedelen av sine indtægter». Bourdeaux negtet likefrem at aapne sine porter for ham, i Languedoc og Dauphiné vilde lidenskaperne ikke falde tilro. Colignys søn, François de

[1]) Davila: Historia delle Guerre civili di Francia 1559—1598 I, 6.

Châtillon stod i vaaben mot Damville og Lesdiguières mot Bellegarde, og de underordnede chefer var ikke sene til at følge dette eksempel, særlig var de krigerske huguenotter en svøpe for landet. Officerer og soldater vilde ikke vende tilbake til det fredelige arbeide, de organiserte sig i en militær kommunisme, spiste i fællesskap, klædte sig ens, gjorde uophørlige razzier rundt til byer og landsbyer for saa at trække sig tilbake til sine faste pladser mellem fjeldene. Languedocs stænderforsamling skildrer tilstanden saaledes: «jorden er oversvømmet av den fattige bondes, de stakkars kvinders og smaa barns blod, byer og huse paa de øde marker er ødelagt og mestendels brændt, og alt dette efter pacifikationsediktet».

Henrik av Navarra og Catharina næret det samme ønske om at gjøre en ende paa disse anarkiske tilstande, som i like grad undergrov kongen av Frankrikes og kongen av Navarras autoritet, som ubeleilig stillet sine krav til den statskasse, hendes egen ødselhet og mignonernes gridskhet tømte tilbunds. De besluttet at møtes i selve Guienne for at bli enige om en fælles politik. Men Catharina hadde sine hemmelige planer som hun forfulgte ved siden av de offentlige. Det var hende klart, at ved Henriks overgang til den reformerte tro var der igjen tilført huguenotterne en styrke som formørket utsigterne til at bøie dem til jorden. Saa ringe hun end ellers tænkte om denne fattige béarnske duodezprins, saa undervurderte hun ikke hans værd som legitimitetens repræsentant og som bæreren av de store protestantiske traditioner. Hun maatte for enhver pris vinde ham over igjen, og hun var ikke et øieblik i tvil om at det skulde lykkes hende at forføre baade ham og den ungdom som kjedet sig saa grundig i provinsens monotoni, og som længtes efter skjønne kvinders smil og glade nætters eventyr. Hun mønstret sin «flyvende eskadron» og hun fandt den like kampfærdig som nogensinde.

Den skulde danne den stilfulde ramme om Margaretha av Valois, som nu høitidelig førtes til den egtefælle hun

ikke eftertragtet, og som heller ikke selv brændte av længsel efter at gjense hende «paa grund av det daarlige forhold mellem dem, da de var ved hove, og de mangeslags mistanker hun hadde git aarsak til ved sin opførsel»[1]. De friheter man tar sig selv, vil man jo ikke altid indrømme sin hustru.

Henrik møtte Catharina og «den flyvende eskadron» i *La Réole* ved Garonne, en av sikkerhetsstæderne, med 600 utvalgte kavalerer. Møtets politiske formaal betegnedes ved at Catharina hadde næsten alle de kongelige ministre i sit følge. Sammenkomsten hadde til en begyndelse karakteren av en forsigtig rekognoscering fra begge parters side. Man var alvorlig og forretningsmæssig og syntes ikke at ha tanker for andet end at faa en ordning paa striden i Guienne mellem Henrik og marschal Biron. Men da samværet senere fornyedes i Auch ved Pyrenæernes fot, brøt den tilbaketrængte livslyst igjennem. «Der var latter og dans og ringspil» den utslagne dag, der var ikke «tale om vaaben, men om damer og kjærlighet»[2], og Henrik var den letfængeligste av alle. Catharina hadde med sig «exprès for sin svigersøn Mme de Suaves og Cyprerinden Dayolle», fortæller d'Aubigné. Selv graaskjeggede krigere betalte sin daarskaps tribut til denne smittende erotik. Men under smilet og de glatte ord lurte fiendskapet. Der var krig i fred. Katholikerne bemægtiget sig ved et pludselig overfald La Réole. Henrik tok sin hevn. Under en natlig fest fjerner han sig med et par venner og tar ved overrumpling den katholske by Florence. «Kaal for kaal» lo Catharina, da man fortalte hende denne strek, «men min har det fyldigste hode». Hun fandt det allikevel klokt at bytte de to hoder.

Man var i La Réole blit enig om at man skulde søke at faa istand et møte av Sydfrankrikes ledende katholiker og protestanter for at komme til forstaaelse om de bedste midler

1) Mém. du Duc de Bouillon, s. 167.
2) Sully: Oeconomies Royales, s. 72.

til at sikre freden. Den gjensidige mistro stillet sig imidlertid længe iveien for et saadant møte. Huguenotterne frygtet en ny Bartholomæusnat, og marschal Biron og andre uforsonlige katholiker forlangte en handlingens og ikke en underhandlingens politik. Endelig kom dog et virkelig forhandlingsmøte istand i *Nérac* den 3dje februar 1579. Henrik hadde opfordret de reformerte kirker i landet til at la sig repræsentere ved forhandlingerne med Catharina. «Jeg kan ikke ta nogen beslutning uten kirkernes raad og samtykke», skriver han i et brev, «da det ikke er rimelig at jeg bestemmer i det som ikke er mit». Denne appel møtte de trægt og langsomt. De begyndte at trættes av de uavladelige kirkelige og politiske møter.

De reformerte kirkers deputerte fremlagde omsider et vidtløftig klageskrift i 38 artikler. Dets form og uttryk er præget av streng loyalitet, men dets indhold er selvbevisst og fordringsfuldt, og viser at de reformerte kirker ikke var tilsinds at finde sig i en mindreværdig tilværelse. Et uttryk herfor ser vi deri, at de utenfor sit mandat forlanger for den reformerte kirke fri religionsøvelse over det hele land, fuld amnesti for hvad protestanterne maatte ha forbrutt under krigen, ret til at beholde de byer de hadde erobret, en mængde ny fristeder, hvis garnisoner skulde betales av Frankrikes konge, Chambres mi-parties i alle domstole o. l. — Kongen av Navarra, prinsen av Condé, skulde faa igjen, med fuld myndighet, sine guvernementer, likeledes skulde andre huguenotter faa eiendomme og rettigheter tilbake som var berøvet dem i de foregaaende krige. Det har sikkert av Catharina været følt som slaget av en svøpe at klageskriftet uttrykkelig nævner admiral Colignys sønner som dem, der særlig har krav paa opreisning og erstatning for de godser, eiendele, *papirer* og *dokumenter* som var røvet fra deres far. De sidste hadde hun jo selv lagt haand paa. Hun avviser dem derfor ogsaa med synlig irritation i en randnote paa klageskrivelsen.

Catharina viste under disse forhandlinger den snuhet og smidighet som var hendes diplomatiske styrke. Hun er vekselvis naadig og unaadig, imøtekommende og avvisende. Hun løser en vanskelig situation med et bon-mot; hun reiser sig i sin kongelige værdighet, naar hun finder at de deputerte glemmer sin undersaatlige stilling, og truer da med at hænge dem *som rebeller*. Hun spadserer med sin svigersøn i slotshaven og opbyder alt sit lune og al sin lokkekunst for at gjøre ham til advokat for hendes meninger hos de protestantiske deputerte. Han møtte hende med den snuhet som var et hovedtræk hos ham, saa dronningen og alle de gamle og alvorlige ministre var «ved slutten av sin latin». Naar situationen blir for spændt, sender Catharina Margaretha ut som fredsstifter [1]). At Catharina heller ikke forsømte at forlokke den huguenotske adel ved alskens fornøielser er selvsagt, og i den kunst var ogsaa hendes datter en mester. «Dronningen av Navarra fik snart rusten til at gaa av sindene og lægge sig paa vaabnene», fortæller d'Aubigné. Men de alvorlige reformerte deputerte var ikke tilfals for smil og fester, og først den 28de februar 1579 kunde den endelige overenskomst undertegnes. Det lykkedes Catharina, som fandt virksom støtte av Henrik og av markien av Turenne, hans fornemste raadgiver, at faa de deputerte til at nedstemme sine fordringer. De opgav kravet paa fri religionsøvelse over det hele land, og av de 59 faste pladser som de forlangte i Languedoc og Guienne, fik de bare 19 og paa seks maaneter; men allerede dette tal vilde gi dem en meget sterk stilling, som de neppe vilde være tilsinds at opgi efter utløpet av nævnte tidsfrist uten andre garantier.

Villigheten til at utlevere de par hundrede andre pladser, hvor de under urolighetEerne hadde sat sig fast, var heller

---

[1]) Cfr. Lettres de Cath. de Méd. VI, s. 441, hvor man kan læse en meget nøiagtig beretning om forhandlingerne, forfattet av marschal Damvilles sekretær.

ikke meget sterk hos de huguenotske friskareførere. Det lykkedes imidlertid Catharina ved personlig at gjennemreise hele Sydfrankrike nogenlunde at bringe følelserne til ro. Selv i Montpellier, «hvor de av religionen hadde været saa vant til at gjøre sig til gode med — gourmander — katholikerne», lykkedes den hende ved sin modige optræden at ordne forholdet mellem de kamplystne sydlændinger. Kun i Dauphiné vilde den stridbare Lesdiguières ikke nedlægge vaabnene, og Catharina fik ham først bragt til underkastelse ved at tilstaa huguenotterne ni faste pladser.

Men det skulde igjen vise sig, at man nok kunde fæste fredsartikler paa høitidelige dokumenter, men at man ikke kunde skrive dem ind i menneskenes sind. Fred var for mange blit en form for tilværelsen som var gledet hen i fjerne minders taaker. Saalænge hadde dragne sverd og fældede lanser sendt sine hvasse blink ind i øinene, og ildsvælgenes drøn git dumpe gjenlyd i ørene, at krigen var blit livet selv, det som gav opgaver, spænding, ja brødet, ti plyndring og herjing blev et dagligdags og hæderlig erhverv. Naturligvis var der dem som endnu mente, at plogjernet var et nyttigere vaaben end sverdet, og vævestolens larm glædeligere end kanonens drøn, som vilde at man ikke igjen «letsindig skulde gaa ind under krigens tunge byrde», som det lød fra stemmer i forsamlinger i Montauban i 1579 og 1580. Henrik av Navarra selv, at dømme fra hans breve, syntes at være uvillig til at bryte freden, men blandt hans omgivelser var der en sterk krigsstemning som rev ham med. «Vi hadde lyst til at gripe til vaaben», siger Turenne[1]). Dette gjælder ikke mindst om prinsen av Condé, som lignet sin far i sindets heftighet og krigerske retning. Man har villet forklare fredsbruddet av Margarethas dronnings intriger. Det

[1]) Mém. de Duc. de Bouillon, s. 185.

kom hende for øre at Henrik III gjorde sig en kongelig fornøielse av at bespotte sin egen søster for hendes erotiske vidtløftigheter. Kvinder er hevngjerrige, og hevnfølelsen er fuldt saa sterk hos dem naar de ser sig blotstillet, som naar de ser sig uretfærdig krænket. Gjennem Montmorencyerne ved hoffet, den 14-aarige la Fousseuse, Henriks sidste flamme, og Turenne, som var hendes egen erobring, fik Margaretha sin gemal til at gripe til vaaben. Det er dette som gav denne latterlige 7de krig det betegnende navn *«la guerre des amoureux»*; «ti», siger Agrippa d'Aubigné om kongen og hans raadgivere, «av de fem var fire forelsket og tok sin forelskelse paa raad» [1]). I breve til Henrik III av februar og mars 1580 [2]) gir Henrik av Navarra en anden forklaring, som sandsynligvis ogsaa er den virkelige, uten at den derfor utelukker at der ogsaa er en kjerne av sandhet i den første, hvis kilde just er den av raadgiverne som ikke var forelsket. I nævnte breve klager Henrik av Navarra over at overenskomsten i Nérac ikke er overholdt, at der sker hyppige overfald, og at domstolene optrær partisk, at de reformertes religionsøvelse hindres osv. Freden er «kun et skin, en indbildning, en fantasi». Han negter derfor at utlevere de faste pladser efter de seks maaneder, før fredsvilkaarene var helt opfyldt.

Henrik III viste sig uvillig, av vanmagt eller indolence, til at imøtekomme klagerne, og den snikende krigstilstand blev aapen og officiel, men ogsaa kun lokal. En almindelig reisning av huguenotterne fandt ikke sted, saaledes avslog La Rochelle at gripe til vaaben, fordi det vilde være at bryte sin ed uten utfordring, og selv det vestlige Languedocs byer vilde ikke vite av krigen. Henrik forsøkte ogsaa forgjæves gjennem prinsen av Condé og Duplessis de Mornay at vinde Elisabeths støtte; hun avslog kort og barskt at forstrække huguenotterne med penger; alle hendes tanker var nu i

[1]) Mém. d'Agrippa d'Aubigné, s. 54.

[2]) Lettres Missives de Henri IV, I.

Nederlandene. «Denne lille krig», siger L'Estoile, «var en ild i halm, like let tændt som slukket; den bedste og største del av de reformerte rørte sig ikke fra sine huse og holdt sig rolig under kongens autoritet». Den fik mere karakteren av røvertog end av en regulær krig. Saaledes gjør blandt andre d'Aubigné med en skare forvovne letvæbnede ryttere, som kaldtes «albanesere, fordi de dag og nat var i sadlen», de store landeveie til Rouen og Paris usikre og vendte tilbake med et vældig bytte.

I denne hensigtsløse guerilla er der en enkelt begivenhet som faar betydning, fordi den stillet Henrik av Navarras krigerske egenskaper i kraftig relief og derved gav ham den personlige prestige som han hittil hadde savnet. Omslynget av elven Lot laa den sterke fæstning *Cahors* i Guienne. Kommandoen her førtes av senechallen Vezins, som under Bartholomæusnatten hadde vist stor høisindethet. Han hadde under sig en garnison paa 2000 mand foruten de væbnede indvaanere. Det var et vaagestykke at gaa løs paa denne fæstning, men Henrik av Navarra besluttet mot sine erfarne officerers raad at gjøre det. Han var, siger d'Aubigné, «irriteret over de uheld som hadde fulgt saamange forsøk, men endnu mere over den ting at to tredjedele av hans parti ikke vilde godkjende at han hadde grepet til vaaben, og han vilde styrke sine tilhængeres hjerter»[1]. Han tok selv ledelsen av angrepet, og under et vældig tordenveir sprængte han med petarder tre porter, trængte selv gjennem aapningerne ind i byen, mens allarmklokkerne ringte, skud knaldet fra alle kanter, skrik og rop lød, stene og stokker slyngedes ned over soldaternes hoder. Kongen selv var midt i haandgemænget, med hjelm og rustning buklet og gjennemhullet av kuler; to hellebarder splintredes i hans næve, hans hænder og føtter var blodige, ansigtet sort av krudtrøk, men han vilde ikke trække sig ut av kampen. «Jeg forlater ikke

[1]) D'Aubigné: Hist. Univ. II, s. 350.

byen uten som seierherre eller som død», svarte han med sit muntre smil til alle opfordringer. Garnisonen og indvaanerne forsvarte sig fra gate til gate, plads til plads, bak improviserte barrikader, fra hustaker og havemure. Først efter fem dages og fem nætters uavladelige kamp rømmet Vezins byen.

Denne vaabendaad viste at huguenotterne herefter kunde regne paa en fører som i ethvert fald hadde den første Condés ridderlige mot, om han end ikke hadde godtgjort at han var en feltherre av Colignys store forhold. Seirens moralske indtryk var huguenotternes eneste vinding i denne letfærdige krig, som deres store flok ikke engang hadde ydet sit lunkne bifald. I Pikardi var byen La Fère, som prinsen av Condé hadde bemægtiget sig, midtpunktet for krigerske sammenstøt, der endte med at den gjenerobredes av marschal Matignon. I Guienne tvang marschal Biron Henrik av Navarra til at forskanse sig bak Garonne, og Dauphiné pacificertes av hertugen av Mayenne like meget med forsonlige indrømmelser som med vaabenmagt. Ifølge L'Estoile var denne tolerancens politik, saa uvant hos Guiserne, en følge av den sterke spænding som nu gjorde sig gjældende i deres forhold til Henrik III og hans hof og som ledet dem til at søke at vinde den huguenotske adel over til sig.

Denne meningsløse krig blev heldigvis ganske kortvarig. Hertugen av Anjou, som vilde ha huguenotternes støtte for sine planer i Flandern, gjorde sig til fredsmægler, og Catharina overlot ham denne gang at lede underhandlingerne. Den 26. november 1579 sluttedes *freden i Fleix* i Périgord. Den indeholdt hvad man var blit enig om i Nérac, og indrømmet huguenotterne for yderligere seks aar deres sikkerhetspladser. I et brev til Théodore de Bèze gjør Henrik formelig undskyldning for at denne fred fik dette negative utfald, og ber om hans hjælp til at stille de misfornøiede tilfreds. «Det er nødvendig at enhver godkjender den, for at vor religion igjen kan befæstes» [1]). Han tænker her særlig paa prinsen

[1]) Lettres Missives de Henri IV, I, s. 336.

av Condé, som netop underhandlet med de protestantiske fyrster, blandt dem den altid kamplystne Johan Casimir, om hjælp. Men de menige huguenotter og ogsaa katholikerne var trætte av krigen og hilste freden med tilfredshet. Den fik de protestantiske kirkers offfcielle tilslutning paa møtet i *Montauban* i april 1581. Dette møte bestemte derhos at kongen skulde ha ved sin side fire raadgivere, valgte av de forskjellige provinser. Gjennem denne ordning søkte de protestantiske kirker at sikre sig mot de tendenser til absolutisme, som de mente at ha fundet hos sin protektor. I det hele har Henrik av Navarra og de konsistorielle staat paa vakt mot hinanden. Hans svingninger i trosbekjendelse og hans fri seder har indgit dem mistillid, og han har paa sin side hat grund til at klage over deres stædighet og mangel paa fuld loyalitet.

KAPITEL VI

Hertugen av Anjou og Nederlandene

Vilhelm av Oranien og Philip II — Hertugen av Anjous første indfald i Nederlandene — Katholicismens fremstøt i Vesteuropa — Elisabeth og Anjou — Anjous andet indfald i Nederlandene — Catharina og Spanien — Anjous død — Vilhelm av Oranien snigmyrdes — Nederlandene søker Frankrikes hjælp

Mens en urofyldt fred i de følgende aar hersker i Frankrike, blir det lille opskyllede land ved Rhinens, Maas's og Scheldes mundinger midtpunktet for Vesteuropas religiøs-politiske bevægelser. Her krydses Philip II's, Elisabeths, Catharinas, de tyske rhinfyrsters interesser, her kjæmper protestantisme, nationalfølelse og borgerfrihet en kamp paa liv og død mot spansk katholicisme og spansk absolutisme. *Vilhelm den Tause* førte her med ubetvingelig viljekraft ikke alene sit folks sak, men i virkeligheten ogsaa den protestantiske verdens sak. Oraniens nederlag var det samme som Spaniens overmagt i Vesteuropa. Philip vilde holde det sønderrevne Frankrike som i en klo, fra de hollandske havne var veien kort over til Elisabeths England, og med de brede flodmundinger behersket han de store farveie for Vesttysklands og Schweiz's tilførsel. Intet under at han satte hele sin kraft ind paa at bøie det seige borgerfolk i knæ, at han efter Alba sendte sin egen halvbror, jern- og blodmanden Juan d'Austria med den straalende glans av seiren ved Lepanto om sit navn, ung, erobrende, ærgjerrig, og efter hans pludse-

lige død søstersønnen, Alexander Farnese, tidens største kriger og en av dens behændigste statsmænd, ridderlig og vindende, manden «som fortjente at stride for retten fremfor at være et redskap for undertrykkelse».

Coligny hadde klart set rækkevidden av den spanske seir i Nederlandene; det var en national fare for hans land den visse tilintetgjørelse av hans religion. Ut fra begge disse betragtninger satte han sine sidste kræfter ind paa at reise en stor fransk aktion mot Philip, som kunde fravriste denne Flanderns provinser og redde den hollandske reformation. Denne plan druknet i Bartholomæusnattens røde hav, og Philip kunde vel smile sit grusomme smil, da Catharinas kurer overrakte ham det frygtelige budskap. Men han tok feil, naar han trodde at nu var seiren ogsaa vundet i Nederlandene. Den knusende moralske virkning av Colignys og hans trosfællers død uteblev. Mellem protestanterne paa begge sider av grænsen knyttes baandene inderligere. Som Ludvig av Nassau hadde kjæmpet i Frankrike, kjæmper La Noue i Nederlandene. Frigjørelsesverket skrider frem slag i slag. Leydens lysende forsvar faar folkeaanden til at flamme op, i 1575 erklærer Holland og Zeeland sig for fristater, Brabant, Flandern, Hennegan følger efter. Pacifikationen i Gent i 1576 gjør Vilhelm av Oranien til statholder, og erkjender alene Philips suverænitet paa betingelse av at han holder i hævd staternes gamle friheter.

Vilhelm av Oranien hadde den fulde forstaaelse av stillingens overordentlige farer, og han saa sig om efter hjælp hos nabostaterne, hos Elisabeth, hos de tyske protestanter, hos Frankrike; ganske vist kunde han ikke vente støtte hos Catharina og kongen, men han kunde regne paa huguenotternes prøvede sverd, og han hadde saadanne forbindelser ved det franske hof, at han visste at den ærgjerrige og urolige *François av Anjou* var færdig til hvilketsomhelst foretagende som kunde skjænke ham en krone eller magt. Mot Catharinas og Henrik III's ønske hvervet han paa egen haand

en hær og *kastet sig ind i Flandern;* han hadde med sig La Noue, Mornay og andre ledende huguenotter. Forholdene i Nederlandene var nu mere forvirret end nogensinde. Motsætningerne mellem protestanter og katholiker, mellem flamlændere og walloner var blit til en aapen kamp. Vilhelm av Oranien, Don Juan, den østerrikske habsburger Mathias, hertugen av Anjou, laa i en forvirret interessestrid, og Elisabeth betalte Johan Casimir til at føre sine reitere ind over de hollandske sletter for at tjene hendes interesser. Generalstaterne erklærte hertugen av Anjou som «Nederlandenes frihets forsvarer», men bak denne stolte titel var der ingen realitet. Han fik ingen tilslutning, og var ogsaa ganske uskikket til at vinde indflydelse og tillid. «Træt av at bli saalænge i Flandern for saa ringe virksomhet», forlot han landet i januar 1579.

Umiddelbart efter kom det store brud mellem de protestantiske og katholske Nederlande, som beseglcdes ved at de første sluttet unionen i Utrecht i 1579, mens de sidste underkastet sig Philip. Stillingen blev herved klargjort, men ingenlunde lettet for Vilhelm og protestanterne. Alexander Farnese fik nu et fast holdepunkt, hvorfra han kunde rette sine angrep mot nord og knytte sine alliancer mot syd. Allerede Don Juan d'Austria hadde fornyet forbindelsen med Guiserne. Paa sin reise til Nederlandene hadde han hat hemmelige forhandlinger med disse, og Alexander Farnese forstod med diplomatisk behændighet at knytte baandene endnu strammere.

Vi er overalt vidne til et energisk *fremstøt* fra *katholicismens* side just paa denne tid. Vi har møtt denne offensiv i den første franske liga. Paa St. Peters stol sitter en krigersk og handlekraftig pave, og han mobiliserer til kamp jesuiterordenens disciplinerte korsfarere. Det berømte Collegium Romanum utsender over hele Mellemeuropa, ja op til de nordiske lande, sin kosmopolitiske ungdom, uforsonlig, hensynsløs, snu og verdensklok, og med denne den farlige kasuistik som blandt fanatiske og ophetede hjerner skapte den fyrste-

attentaternes epidemi, som vi møter i den følgende tid. England er for øieblikket maalet for deres anstrengelser. Det er protestantismens borg, stolt og sterk ved det store nationale opsving og styret av en overlegen dronning og vidtskuende statsmænd. Den katholske agitation er i disse aar overordentlig virksom paa alle omraader. Fra jesuiterkollegierne i Douai, som var grundlagt av og for engelske katholiker, og i Rheims, som var Guisernes institution, utgik unge og nidkjære missionærer, som oprørte sindene i ølandet, som reiste sammensvergelse paa sammensvergelse rundt den farlige Maria Stuart i Fotheringay, kaldte de irske katholiker under vaaben og bragte Elisabeths mand i Skotland, lord Morton, paa skafottet. Philip II, Guiserne, Don Juan d'Austria, alle de katholske ledere møttes i store planer om at avsætte Elisabeth og gjøre den skotske dronningfange til Storbritaniens suveræn.

I denne fare ser den engelske dronning sig om efter alliancer, og hun søker disse naturlig paa den anden side av kanalen. Fra 1579 og utover *optages igjen egteskapsplanerne mellem hende og hertugen av Anjou,* tilsyneladende alvorligere end nogensinde. Politiske hensyn synes hos Elisabeth nu at trænge i bakgrunden ulysten til at binde sin skjæbne til en prins som i ingen henseende svarte til de idealer hendes kvindelige forfængelighet dyrket, og hvis ungdom heller ikke kunde undlate at stille hendes egne modne yndigheter i et relief som kunde fremkalde smil. Saa nær var hun denne gang ved at utlevere sig, at hun i 1581 selv satte forlovelsesringen paa hans finger. Hun visste, at for utsigten til den høie plads ved siden av Englands krone for hendes søn, var det mulig at kjøpe Catharina til at svigte selv hendes politiske avgud, Philip.

I 1579 hadde Elisabeth saameget sterkere grund til at finde en forbindelse med hertugen av Anjou offeret værd, som de hollanske generalstater hadde rettet en officiel anmodning til ham om at overtage stillingen som deres suveræn;

en forbindelse med ham gav saaledes utsigt til at knytte *Nederlandene til England.* La Noue, som hadde den høieste kommando over deres tropper, var blit Alexander Farneses fange, og de trængte en ny fører, som kunde sikre dem fransk hjælp. I august 1581 *rykket hertugen ind i Cambray* med en hær som for en ikke ringe del bestod av huguenotter, blandt disse Henrik av Navarras fortrolige venner Sully og Turenne.

Situationen var høist eiendommelig. Under fuldkommen fred, ja tilsyneladende under en «entente cordiale» mellem de to monarkier, gjør den franske konges bror sig til fører for de nederlandske oprørere mot den spanske konge, reiser aapenlyst hververfanen paa fransk jord. Ganske vist gir Henrik III ordre til guvernørerne om at hindre hvervningerne ved alle midler; ganske vist hadde Catharina set sig nødt til formelt at fornegte sin søn for Philips gesandt ved det franske hof[1]), men den spanske konge var ikke den mand som lot sig fange av fredelige forsikringer, hvor oprigtige disse end var. Med den besynderlige inkonsekvens som særkjender Catharinas politik, utfordrer hun netop samtidig paa det sterkeste Philips vrede ved aapent at optræde som hans medbeiler til Portugals trone, hvortil hun paastod sig arveberettiget gjennem en dristig kombinert slegtsforbindelse og da hun selvfølgelig var paa det rene med at disse latterlige krav var ganske utsigtsløse, støtter hun en anden national prætendent mot Philip. Ja hun gaar saa langt i aapent fiendskap mot denne, at hun sender sin slegtning Strozzi med en flaate til Azorerne for at redde denne øgruppe for Portugal mot Spanien. Dette foretagende blev et tragisk nederlag for franskmændene. Strozzi faldt og kastedes i havet, de franske officerer henrettedes som pirater. Uten at generes av denne krig uten krigserklæring sætter Catharina paa vandet planer om en ny familieforbindelse med det spanske kongehus. Denne politiske

[1]) Lettres de Cath. de Méd. VII, s. 399.

kniplerskes fingre slynget sammen de mest overraskende figurer i tidens diplomatiske spind. Usikker paa Elisabeths lunefulde erotik planlægger hun et egteskap mellem hertugen av Anjou og en spansk infantinde, en forbindelse som atter kunde skjænke hende Philips naade og Anjou Nederlandene som medgift. Hun skriver i september 1581 til Elisabeth, at denne nu maa bestemme sig snarest mulig, «da vi alle ønsker at se barn av hende», — tronarvingen som ikke vilde komme, var hendes evige uro — men nogle dage efter skriver hun til sin gesandt i Madrid at hun intet heller ønsker end at skape fred mellem de to lande, og «det bedste middel hertil er at min søn hertugen av Anjou egter en av infantinderne, mine barnebarn». Ja, hun «vilde ikke klage om hun skulde gaa paa sine føtter like til Madrid, hvis det kunde hjælpe» [1].

Slaget ved Azorerne gjorde en brat ende paa dette Catharinas nye marriagespil. Forholdet til Spanien blev nu saa spændt at hun igjen vender sine øine mot Elisabeth. Uten at la sig drive videre i egteskapskomedien end til gaver, koketteri, ringbytte og avskedstaarer, saa denne sin politiske fordel i at yde sin forlovede politisk støtte i Nederlandene. Hendes yndling Leicester og fornemme engelske herrer sammen med prinsen av Oranien og Nederlandenes adel og høie borgerskap dannet den glimrende ramme om den franske prins, da han 19. februar holdt sit indtog i Antwerpen. Under indtrykket av denne begivenhet yder nu Catharina sin søn sin moralske støtte. Hun gir økonomisk tilskud til de rustninger som marschal Biron og den unge hertug av Montpensier foretar for at støtte hertugen av Anjou [2]. Den nationale krig med Spanien synes at være paa marsch, katholiker og huguenotter forener sine vaaben, der mangler kun kongens sanktion. Men denne uteblev; den apathiske konge, som tilmed hadet sin bror, vilde ikke aapent ta parti for

[1]) Lettres de Cath. de Méd. VII, s. 397 og 399.
[2]) Lettres de Cath. de Méd. VII, s. 68.

ham, og dennes stilling blev dag for dag vanskeligere likeoverfor den frygtelige motstander han hadde at gjøre med, og som nu gik paa. Hertugen av Anjou hadde kun forstaat den politiske kunst at fjerne Nederlandenes adel og borgere fra sig. Han krænket deres friheter og behandlet dem med en dum og saarende arrogance. Et attentat paa Vilhelm av Oranien oprørte sindene; man gav franskmændene skylden, «disse bødler fra brylluppet i Paris, som var kommet til Antwerpen bare for at gjøre det samme der» [1]. Et taapelig, ja forbrydersk forsøk paa ved et «coup de main» at overrumple Antwerpen, Gent og Brügge, og andre byer som borgerne selv holdt bevogtet, førte til et sørgelig nederlag for franskmændene. Denne troløshet — «la folie d'Anvers» — førte til en almindelig reisning mot hertugen av Anjou. Nedbrutt av skuffelser og tæring, paa engang i kamp med Farnese og Nederlanderne, trækker han sig som en slagen mand fra by til by ut av det land hvor han hadde grepet efter en krone, men hvor han hentet sig døden. *Den 10de juni utaandet han i Château-Thierry,* tredive aar gammel. «De kan tænke hvor stor min sorg maa være ved at se mig saa ulykkelig over at leve saa længe, at jeg ser alt dø foran mig», skriver Catharina til sin fortrolige raadgiver Bellièvre. Den eneste sterkere følelsens streng denne kvinde hadde, dirrer under dødens kolde pust. Mellem hende og hendes slegts utslukkelse stod nu alene kongen. Til ham klynget hun sig nu med sine sidste haab. «Jeg ber til Gud at jeg maa faa se barn av ham; det vil være mig en stor trøst». Det var døende haab. Kongens egteskap vedblev at være barnløst. Hvad naturen ikke vilde gi, tryglet han forgjæves av miraklet. Hans pilgrimsvandringer til kirkerne i og utenfor Paris viste sig virkningsløse, og det var klart for alle at huset Valois dage var talte. Kongens svækkede helse gjorde endog hans bortgang til en meget nærliggende mulighet.

[1] Sully: Oecon. royales I, s. 117.

Hertugen av Anjous død fulgtes av *snigmordet paa prinsen av Oranien,* en forbrydelse som syntes at skulle slaa protestantismen til jorden i Nederlandene, og ogsaa ramme den følelig i Frankrike. Prinsen hadde efter Colignys død uten sammenligning været den kalvinske protestantismes første mand, ikke alene ved sine herskerevner og sin ubøielige vilje, men ved sine høie moralske egenskaper. «Klokskap, fasthet, retfærdighet, taalmodighet, maatehold, alle disse dyder fandtes hos ham i en grad som man aldrig har fundet den hos nogen mand», er den ellers saa beherskede de Thou's varme ros over ham. Han utaandet i sin hustru, Louise de Colignys arme, og denne, «som mindedes sin fars død, var nedbøiet av en ufattelig sorg og bad med brændende bønner Gud om at gi hende den rette standhaftighet til kristelig at bære en saa frygtelig ulykke» [1]. Michelet kalder ham «føreren for menneskelighetens parti». Hans politiske maal var den religiøse forsoning, de kjæmpende konfessioners fredelige samliv under de store forbindende borgerlige følelser og opgaver, Hôpitals og Colignys store fredstanke.

Under den overhændige fare fra det spanske tyranni hadde han set redningen i en tilknytning til Frankrike. Først hadde religionens fælles sak ført ham til at alliere sig med de franske huguenotter; hans ridderlige bror Ludvig av Nassau hadde laant dem sit sverd og sin prøvede erfaring i den tredje religionskrig. Bartholomæusnatten hadde gjort til intet hvert haab om at se Frankrike som et protestantisk land, men selv hos det katholske Frankrike var kampen mot Spanien national politik, og skjønt hjertet brændte i smerte og harme over den store forbrydelse, overvandt prinsen sig for sit folks og sit lands skyld til at søke det franske hofs støtte, ja til at underkaste sig dets suverænitet. Det er ikke usandsynlig at muligheten for at den protestantiske Henrik av Navarra kunde komme til at bestige Frankrikes trone, har øvet sin

[1]) De Thou: Hist. Univ. VI, s. 381 og 383.

indflydelse paa hans holdning. Hans død bragte hans tilhængere til fortvilelsens rand; uten Frankrikes hjælp saa de sit land dømt til haabløs tilintetgjørelse. *Gjennem utsendinger paa utsendinger trygler den nederlandske union den franske konge om bistand*; de tilbyr ham tolv byer som sikkerhet og hundre tusen daler hver maaned til krigsomkostninger. De støttes av Elisabeth, som nu bryter avgjort med Philip, hvem hun gjør ansvarlig for jesuitiske attentater og katholske undersaatters oprør, og hvis gesandt hun derfor jager fra sit hof. Hun sendte den franske konge hosebaandsordenen og søkte gjennem en særlig ambassade at vinde ham for en aktion mot Spanien. Men Henrik III vovet ikke at ta det avgjørende skridt; hans av utsvævelser svækkede vilje, frygten for Spanien trykket fra paven, Guisernes truende holdning, ligaens gjenfødelse, statsfinansernes haabløse tilstand, muligens ogsaa Catharinas paavirkning,[1]) og ikke mindst hans katholske bigotteri, alt samvirket til at faa ham til at avvise Nederlandenes forslag.

Det hollandske folk blev henvist til at føre kampen alene, men det fandt i denne frygtelige forlatthet hos sig selv de uovervindelige kræfter som efter saamange lidelser og saamange ofre skulde gi det sin fri og stolte plads blandt Europas stater. Henrik III avslog et venskap, en værdifuld alliance, uten derved at forsone en fiende. Philip II saa i hans politik «en tilstaaelse av svakhet», han fik «foragt for folket», og «derav fødtes den tanke at lægge vigtige planer mot kongen og gjøre sig rede til at sætte dem iverk»[2]).

[1]) De Thou: Hist. Univ. VI, s. 429. Han mener at hun frygtet en utenlandsk krig, som vilde gjøre generalerne mægtige, og foretrak en indre krig, som vilde gjøre hende selv mægtig.

[2]) De Thou: Hist. Univ. VI, s. 429.

KAPITEL VII

Henrik av Navarra som kongsemne — Guiserne og Ligaen

Frankrike i revolution — Henrik av Navarras arveret — Politiske møter av huguenotterne i Saint-Jean d'Angely og Montauban — Henrik av Navarra og de protestantiske magter — Philip de Mornay, seigneur du Plessis — Joyeuse og Épernon — Épernons mission til Henrik av Navarra — Den hellige ligas fornyelse — Møtet i Joinville — Kardinalen av Bourbon og hans manifest — Traktaten i Nemours mellem Catharina og Güiserne.

Hertugen av Anjous død rev Frankrike voldsomt ut av den forholdsvis fredelige indre tilværelse som var fulgt paa traktaten i Fleix. Sukcessionsspørsmaalet meldte sig nu med hele sit alvor og i forbindelse med dette religionsproblemet, som endnu ikke var tilfredsstillende løst, som altid holdt lidenskaperne i aande og som filtret sig ind i det ærgjerrige spil av personer, familier og partier og av fremmede magters rænker. Frankrike kastes ind i et oprør av alle forhold, for hvilket der ikke er noget andet betegnende ord end *revolution*, men ikke en revolution der er som en pludselig og overvældende jordrystning, fremkaldt av vældige indre bevægelser, men en revolution hvis væsen er en bestandig uro, skapt av splittende og usammenhængende smaa og store kræfters uophørlige og krydsende sammenstøt, som tilslut følges av den rene avkræftelse. Vi har set hvorledes religionskrigen efter 1572 mere og mere tapte sin oprindelige storlinjede principielle karakter,

hvorledes de store religiøse følelsers krige efterhaanden avløses av guerrillaer, som følger hinanden slag i slag, undertiden uten fornuftig grund, hvor vi møter personlige motiver, beregning, magtbrynde, opgalvanisering av feudal separatisme som krigsaarsaker vel saa meget som de store religiøse og politiske grundforhold. I den periode av Frankrikes historie vi nu gaar ind i, træt dette endnu tydeligere frem; det religiøse og konfessionelle problem indvikles helt i politiske fraktioners kamp om magtmidler og magtstillinger. I sit rhetoriske sprog har Michelet uttrykt det saaledes: «Den mørke, men skjønne historie som endte i 1572, er med rette blit kaldt «Religionskrigene». Den usle historie som vi nu gaar ind i, burde kaldes «Intrigerne under paaskud av religion». Som sedvanlig kan vanskelig en historisk periodes indhold indesluttes i en, om end aldrig saa aandfuld formel. Det er sandt, i den skarpe kapseilads mellem mennesker, familier, partier og interesser er den drivende vind personlig ærgjerrighet, skinsyke, had, intriger, fremmede rænker, smaa følelser og smaa midler, men der seiles over et hav som er bevæget i sine dybder, og paa hvis bølger personernes planer og handlinger stiger og synker. Protestantismens og katholicismens store motsætning er ikke i opløsning. De tørner vistnok ikke længer sammen som i religionskrigenes første store strid om det religiøs-kirkelige problem, der er vævet ind i dem fremmede politiske, sociale, lokale, personlige motiver, men det som gjør den kommende kamp saa omfattende, varig og forbitret, er allikevel først og fremst indsatsen av religiøse kræfter.

Henrik av Navarra var ifølge gjældende sukcessionslove arveberettiget til Frankrikes trone, om end hans arveret har et meget fjernt utspring. Hans slegt paa fædrenes side, familien Bourbon-Vendôme, førte sit stamtræ tilbake til Ludvig den hellige. Paa mødrenes side hørte han til slegten d'Albret, som hersket over kongeriket Navarra. Hans mormor var, som vi har hørt, Margaretha av Angoulême, Frants I's søster, hans

dronning Margaretha av Valois var desuten den regjerende konges søster. Saaledes var han ogsaa paa spindesiden tæt knyttet til Frankrikes kongehus. I virkeligheten kunde ingen forsaavidt bestride Henriks lovmæssige ret til den franske trone. Men han var protestant, og den tanke at hodet for det kirkelige og politiske parti som ikke mindst den franske kongemagt hadde bekjæmpet med et uforsonlig had, en kjætter, skulde kunne stige op ad trinene til den trone, hvor «les rois très chrétiens» siden Klodvigs dage hadde holdt det indviede scepter, føltes av den ultramontane katholicisme som likefrem oprørende, av pave Sixtus V, Philip II som av Guiserne og den kreds av mænd som dannet den tætte ring om Henrik III og Catharina, mænd paa hvis hænder der var blod fra Bartholomæusnatten, og mænd som var rede til at tvætte sine hænder i et nyt blodbad. Men ogsaa hos den gallikanske katholicisme og de brede katholske lag, de hvis bigotte instinkter holdtes i brand av munkeordenernes hidsende præken, var tanken om en kjætter paa Frankrikes trone en vederstyggelighet. Alle disse elementer forbinder sig nu i en ny og stor kraftanstrengelse; *den katholske liga*, som nogle aar i forveien var løpet ut i sandet, reiser sig nu som en vældig stormflod.

Saalænge hertugen av Anjou levet, saalænge der altsaa endnu stod en ung og tilsyneladende levedygtig mand mellem ham selv og arvefølgen, hadde Henrik av Navarra fundet det at være den eneste kloke politik at gjøre sin stilling hos sine protestantiske fæller saa sterk som mulig. Det var dog paa disse, hvilket løp tingene end tok, han først og fremst maatte stole. Der foregaar hos denne intelligente og beregnende Béarner i denne tid en utvikling i statsmandskløgt og politisk takt, som vidner om at han forbereder sig for større maal end at sitte som konge over et litet Pyrenæerrike og som guvernør over et fransk len. I et brev til Walsingham av mai 1583 skildrer Philip de Mornay ham saaledes: «I kongen av Navarras person lægger enhver merke til en legemets kraft, en aandens livlighet, en motets storhet som

er næsten uten like. Der er det stof av hvilke de største fyrster er skapt. — Desuten har han i de sidste aar bøiet sig saaledes, at han følger de bedste mænds raad som han har kunnet vælge sig ut av hele Frankrike. Dette gir alle haab om at Gud vil gjøre store ting ved ham og for ham i vort aarhundrede». Selv om man vil skrive noget av denne ros paa følelserne hos en ven, som tilmed gjerne vil gjøre Béarneren til en lokkende alliance for den engelske dronning, er billedet sikkert nok i det væsentlige sandt. Henrik av Navarra var en mand i utfoldelse, som vokste med de opgaver som kaldte paa ham. I de aar som fulgte paa freden i Fleix, er han overordentlig virksom i sin egenskap av «de protestantiske kirkers beskytter», og det er aapenbart at han gjør alt for at sprede den mistillid, hvis prøvende blik han hadde følt rettet mot sig helt siden flugten fra Paris — alt undtagen at beherske sine erotiske kapricer. Efter det tidligere omtalte møte i Montauban, som stillet et repræsentativt raad ved hans side, sammenkaldte han to møter umiddelbart efter i *Saint-Jean d'Angely i 1582* og igjen i *Montauban i 1584*. Hovedformaalet for disse var, ved siden av at styrke samfølelsen, at enes om midler til at hævde gjennemførelsen av de sidste fredsedikter. Det var nemlig langtfra at disse overholdtes. Protestanternes gudstjeneste hindredes mange steder, deres barn blev tat fra sine forældre og oplært i den katholske lære, parlamentet i Bourdeaux negtet at nedsætte fællesdomstole, en av sikkerhetspladsene, Perigeux, blev tat av katholikerne ved et overfald o. l.[1]) Disse og lignende klager overbragtes gjennem særlige utsendinger til Henrik III, som imidlertid mottok dem med sin sedvanlige likegyldighet, eller svarte med motklager over at huguenotterne ikke utleverte de faste pladser de indehadde efter utløpet av den bestemte frist. Han gik dog ind paa at forlænge fristen for disse

---

[1]) Cfr. Henri IV. Lettres Missives passim og Anquez: Hist. des Ass. polit. s. 33.

pladsers overgivelse med to aar, efter Philip de Mornays indtrængende og kloke forestillinger. Denne var sendt som de protestantiske kirkers særlige utsending efter møtet i Montauban.

Spændingen vokser i det hele paany meget sterkt, og mange midler tages i bruk for at bøie huguenotternes nakker. Blandt de virkningsfuldeste var ogsaa det at sætte huguenotterne utenfor alle offentlige embeder, skjønt fredsedikterne hjemlet dem fuld ret til disse. «Likheten er den første del av retfærdigheten», siger en pamflet, som i 1574 forklarer og forsvarer at protestanterne grep til vaaben. Ikke faa adelsmænd, for hvem disse embeder var en livsbetingelse, saa ingen anden utvei end at gjøre sig til katholiker, eller de lot sine barn oplære i den katholske tro for at sikre dem adgangen til stats- og hofstillinger. Den evige kamp, som forekom dem mere og mere haabløs, hadde hos mange opslitt deres moralske motstandsevne og fyldt deres sjæl med en graa likegyldighet[1]).

Det er i disse aar at Henrik av Navarra ogsaa tar initiativet til at møte den katholske liga, pavens, Philip II's, guisernes, hertugen av Savoyens sammensvergelse mot Europas *protestantisme, med den faste organisation av denne,* som den hittil hadde savnet. Der utgaar fra hoffet i Nerac i mai—juli 1583 en række skrivelser til protestantiske konger og statsmænd, til Elisabeth og hendes ministre, til Nordens konger, til Tysklands protestantiske fyrster og Nederlandenes og Schweizes republiker med det formaal at forbinde dem i en fælles religions-politik, faa dem til at øve sin indflydelse paa Frankrikes konge til at skape fred i sit land, og indlede forhandlinger om at sammenkalde en synode av alle Europas kirker for at bilægge de konfessionelle stridigheter og danne en liga mot den «romerske Antikrist» [2]). Henrik uttaler i sine breve, at det hadde været hans ønske personlig at

---

[1]) De Thou: Hist. Univ. VI, s. 444.

[2]) Mém. de Ph. de Mornay s. 173 og Henri IV. Lettres missives I, s. 530 fg.

besøke disse fyrster og stater, men at forholdene i hans eget land hadde stillet sig hindrende iveien; han saa sig derfor nødt til at fremføre sine hilsener og sine forslag gjennem en ambassadør, de Ségur de Pardaillan, en mand av «ubestikkelig troskap, iver for vor og kirkernes sak, overintendant for vort hof og vor første geheimeraad». Vi møter her for første gang Henriks store tanke, den som fulgte ham ind i døden, en protestantisk union til fremme av verdensfreden, en «kristelig republik», et stort statsforbund som skulde gjengi det sønderrevne Europa den ro, hvorefter folkene sukket.

Disse breve er dels skrevet paa latin, dels paa fransk; det samme indhold er varieret med fin kunst efter mottagernes stilling og karakter. Der var kun én mand i Henrik av Navarras omgivelser som kunde gi hans tanker den overlegne og smidige formning, ja som efter al sandsynlighet likefrem har inspirert ham, *Philip de Mornay, seigneur du Plessis*. Det kan derfor her være stedet til at stanse op et øieblik for denne huguenot, hos hvem vi gjenfinder i en sjelden harmoni kalvinistens alvorlige og rene livsidealer, franskmandens fædrelandssind, humanistens lærdom og fine dannelse, adelsmandens ridderlige tapperhet, statsmandens vidsyn, diplomatens smidighet, en digters følsomme gemyt og en tænkers og forskers faste og gjennemtrængende intelligens. I en tid da personligheterne svinder, karakterernes linjer utviskes, da de store følelsers flammer synker sammen i sin egen aske, møter vi i de Mornays skikkelse et sidste skud av den franske reformations heltetid, en mand som hadde sittet ved Colignys føtter og faat sin unge enthusiasme tændt ved ilden av hans store planer og store karakter.

Philip de Mornay blev født i 1549 paa slottet de Buhi i Isle-de-France som ætling av en gammel familie, der hadde utmerket sig allerede i det første korstog. Hans mødrene slegt førte sit stamtræ tilbake til Rollo, Normandis første hertug. Gjennem sin høit begavede mor, som i den religiøse gjæring under Henrik II hadde sluttet sig til de nye reform-

tanker, førtes han over til protestantismen, skjønt han oprindelig var bestemt for den geistlige stand. Just som den første religionskrig brøt ut, finder vi den unge Mornay som skolegut i Paris, hvis katholske folk just var i det største oprør. Det fortælles om ham, at da han efter krigens utbrud kaldtes hjem av sin mor, møtte han ved byporten en katholsk prest som bar sakramentet til en syk. Philips følge knælte ned, som skik og bruk var, men den unge gut, som bar en reformert katekisme under sin trøie, kunde ikke bekvemme sig til at gjøre en handling som han fandt stridende mot sin religiøse tro, og skyndte sig væk. Det var at sætte sit liv paa spil. Hans brændende iver for videnskapelige og litterære studier drev ham snart igjen tilbake til Paris. Med en overordentlig flid og en merkelig selvstændighet og modenhet hadde han, inden han var 18 aar gammel, tilegnet sig humanismens sprog, trængt ind i dens filosofi og litteratur, saa at han alment regnedes som universitetets ypperste student. Utbruddet av den anden religionskrig i 1567 drev ham igjen fra Paris. Han meldte sig til tjeneste, men just som han sat i sadlen utaalmodig efter at stille sig i sine trosfællers rækker — ti «blodet rørte sig i hans hjerte» — snublet hans hest; han faldt under den og fik sit venstre ben brukket, «et merkelig træk av Guds evige forsyn, som bevarte ham for større ting», siger en gammel kronikør.

Efter sin helbredelse fuldkommengjorde han sin dannelse ved reiser i fremmede lande. Ikke uten fare for livet forlot han i 1568 Frankrike, besøkte Genf, hvor efter Calvins død sindene var i oprør under den truende fare fra hertugen av Savoyen. Fra Genf drog han til Heidelberg med anbefalingsskrivelse fra kardinalen av Châtillon til pfalzgreve Fredrik, de franske huguenotters trofaste ven. I Heidelberg studerte han retsvidenskap og erhvervet et fuldkomment herredømme over det tyske sprog. I Frankfurt knyttet han et fortrolig venskap med den bekjendte Hubert de Languet, som var undsluppet fra Bartholomæusnatten og senere hadde gjort

tjeneste som diplomat for protestantiske fyrster. Efter Frankfurt besøkte han Venedig og Padua, ved hvis universitet han indførte studenterne i den samtidige franske og tyske retsvidenskap, derpaa Rom, Genua, Milano og andre italienske byer. Han var av den art reisende som saa med et gjennemtrængende øie og opfattet med et mottagelig og selvstændig sind; natur, historie, folk, politik, alt opfangedes av denne skarpe og tænksomme intelligens, som ogsaa tidlig følte trang til at omsætte indtryk og tanker i videnskapelige, litterære og politiske skrifter, av hvilke enkelte slog like ned i tidens brændende stridsspørsmaal. Saaledes forfattet han i Køln, som han besøkte efter Italien, sine to «Remontrances» — advarsler — mot den spanske politik i Flandern. Den unge skribent viser sig allerede her som en polemiker av høi rang.

Tidens store politiske og religiøse stridsspørsmaal trængte stedse sterkere ind paa Philip de Mornay, især efterat han personlig hadde bereist Flandern og England, studert deres økonomiske og sociale vilkaar og mottat sterke indtryk av den kraftige nationale renaissance som i begge disse lande gav sig utslag paa nær sagt alle omraader. Han begyndte at tumle med store planer om en sammenslutning av de vesteuropæiske folk mot den spanske politik, mot dens politiske frihetshad og dens undertrykkelse av nationale og borgerlige rettigheter, dens mørke bigotteri. Freden i St. Germain hadde git ham, som andre, haab om at den spanske indflydelse hadde utspillet sin rolle i Frankrike. I disse tanker møttes han med Coligny, med hvem han under sit reiseliv hadde staat i stadig brevveksling. Av deres samarbeide fremgik det store statsskrift: «At det er retfærdig og nyttig at føre krig mot Spanierne» [1]), som forelagdes Karl IX og som danner indledningen til de begivenheter som førte til Bartholomæusnatten. Philip de Mornay opholdt sig under denne i Paris, men reddet sit liv ved et par retskafne

[1]) Cfr. De franske huguenotter 1559—1572, s. 341.

katholikers hjælp, og ved en fasthet og en selvbeherskelse som hos en saa ung mand maa vække den største beundring. En anden rækker op til hans høide i disse frygtelige dage, den kvinde som senere blev hans hustru, dengang en ung enke paa nitten aar med en liten datter. Madame de Mornays beretning om sin vidunderlige frelse lærer os, baade at blodbadets ophidselse ikke hadde gjort alle katholiker saa grusomme at de jo ikke lot sine menneskelige følelser raade, og at denne den store religiøse henførelses tid ikke alene skapte sjælssterke mænd, men ogsaa sjælssterke kvinder.

Mornay reddet sig over til England, hvor han fik en utmerket mottagelse og blev Walsinghams ven. Men indtrykket av de frygtelige oplevelser avsatte i hans sjæl en melankoli som ellers ikke laa til hans aapne og freidige natur, men som heller ikke fik bugt med denne[1]). Religionskrigen indgjød ham avsky, og han vendte ikke tilbake til Frankrike før i 1574. Han var en motstander av huguenotternes alliance med hertugen av Alençon; religionens hellige sak skulde ikke blandes med personlige interesser; men av loyalitet mot Henrik av Navarra ydet han allikevel denne og Alençon sin støtte under deres mislykkede forsøk i 1574 paa at forlate Paris og reise sine tilhængere i landet. Han var senere Alençons gesandt i hans underhandlinger med de oraniske prinser og hjalp Condé til at flygte fra hoffet til Tyskland. I 1575 fulgte han, som vi har hørt, den hær der under de Thoré fra Tyskland trængte ind i Champagne for at forene sig med Alençons armé, men som blev slaat av Henrik av Guise ved

[1]) Denne melankoli har fundet uttryk i et av hans digte, hvorav et vers lyder:

«Tous les momens de cette vie,
Tous les heurs qui en font envie
Ne sont rien qu' infélicité;
Tout ce que l'homme en l'homme honore,
Et que le monde au monde adore
N'est que tourment et vanité».

Cit. efter J. Ambert: Duplessis Mornay, s. 71.

Dormans. Mornay blev tat til fange og blev først fri det følgende aar.

Fra 1576 trær Mornay i Henrik av Navarras tjeneste. Han laaner ham sin pen og sin kaarde, er hans utrættelige ambassadør hos Henrik III, hos Elisabeth, hos prinsen av Oranien, hos hertugen av Anjou. Den sidste sender ham igjen som sin utsending til keiser Rudolf for at retfærdiggjøre sin optræden i Nederlandene. Henrik av Navarra vilde gjøre ham til sin kansler, men han avslog med de ord at han var og vilde vedblive at være sverdets mand som sine fædre. I den fri og uavhængige stilling han indtok i forholdet til sin konge, kunde han ogsaa gjøre sin moralske indflydelse over ham gjældende med større styrke end i en kanslers bundethet, og den blanke og smidige klinge han førte ogsaa i tidens aandelige og religiøse kampe, trængte større svingerum end de officielle formlers. Vi har et slaaende eksempel paa hvor modig og oprigtig han talte til kongen i et merkelig dokument som bærer titelen «Raad git til kongen av Navarra om ordningen av hans livsform, 9. januar 1583»[1]. Den varme hyldest til kongens person og betydelige egenskaper er kun et utgangspunkt for en alvorlig appel til hans ansvars- og pligtfølelse, saa at han kan lægge sit liv op i høide med de store opgaver som han synes forutbestemt til at løse. Alles øine hviler paa fyrsten, derfor maa han ikke skjule sine dyder, fyrstens liv blir hans folks forbillede, derfor maa han lægge det ind under en fast regel. Hans dag maa vies arbeidet, ikke de smaa ting, men de store og avgjørende interesser, han vil da ogsaa finde tid til adspredelse og idræt. Kl. 8 bør han være klædt og ha gjort sin morgenandagt, og kl. 9 aften kan han trække sig tilbake. Han bør fjerne fra sin omgang ilde berygtede mennesker og omgi sig med retskafne folk. Han bør i sit liv selv være et eksempel og hans hus et mønster paa retfærdig styre.

---

[1]) Mém. de Mornay, s. 133.

Det geraader Henrik til ære at han ikke alene ikke følte sig krænket over denne fri tale, bak hvis beherskede ord han sikkert har læst en alvorlig dom over den letfærdige livsform han hittil hadde fulgt[1]), men at han tvertimot følte sig endnu sterkere draget til ham. Han skriver saaledes nogen tid efter i et brev til Mornay: «De burde være hungrigere efter at se mig, da De jo vet hvor meget jeg holder av Dem. Jeg kan ikke være Dem foruten. Jeg vet De elsker mig, kom derfor hurtig. Farvel hr. Duplessis; jeg kalder mig Deres kjære herre og ven».

Hertugen av Anjous død tvang spørsmaalet om hvem der i tilfælde skulde bli hans efterfølger paa tronen, ind paa Henrik III, hvor gjerne han end personlig hadde skutt det fra sig. Han var nu helt under to nye mignoners magt, hertugerne de *Joyeuse* og *d'Épernon*, som dikterte ham sin vilje og hensynsløst utnyttet sin magt over ham til sin egen ophøielse. Han gav disse to unge mennesker hertugværdigheten, gjorde den ene til riksadmiral, den anden til generalkaptein over infanteriet; de og de alene hadde fri adgang til ham til hvilkensomhelst tid av dagens og nattens timer, noget som gav anledning til de mest infamerende rygter, hvis grundethet eller grundløshet det ikke her er nogen opfordring til at undersøke. Han feiret Joyeuses bryllup med dronningens søster med en vanvittig overdaad, som kostet statskassen 1 200 000 daler, tolv millioner frs. i vore penger, og han gav Épernon rike gaver og flere guvernementer.

Disse «champignons som var skutt op paa en nat», var besatte av den dristigste ærgjerrighet. De vilde styre Frank-

---

[1]) I et andet brev skriver de Mornay disse modige ord til sin kongelige ven: «Disse kjærlighetshandler for al verdens øine, som De vier saa megen tid, passer ikke længer. Det er nu tiden til at vise at De elsker kristenheten og især Frankrike».

rikes politik, være dets virkelige konger, selv om de ikke selv kunde bære kronen. Skinsyke paa hinandens magt, uenige om hvem de helst saa som Valoisslegtens efterfølger, var de enige om den ting at Frankrikes vordende konge skulde ha sin almægtige major domus.

Joyeuse, som var en fanatisk katholik og gjennem sit giftermaal forbundet med Lothringerne, følte sig draget mot Guiserne, skjønt han frygtet le Balafré's despotiske tendenser. Den langt mere snu og overlegne Épernon mente i Henrik av Navarra at ha fundet det tjenligste kongsemne. I hoffets forestilling levet han endnu bare som jagtens og de natlige bedrifters glade ridder, med hvem man sikkert kunde kjøpslaa om en passende fordeling av magtens herligheter. Det var ikke mindst under indflydelse av Épernons raad [1]), at *Henrik III*, allerede før hertugen av Anjous død, *sendte denne mignon til Henrik av Navarra* med den mission at bevæge ham til at gaa over til katholicismen. Det er et slaaende bevis paa Épernons magt over kongen, at denne samtidig anbefalte ham som gemal for Henrik av Navarras søster, Catharina, en plan hvorover begge disse følte sig dypt saaret.

Forholdet mellem de kongelige svogre var paa den tid meget spændt. Dronning Margaretha hadde i 1582 og 1583 opholdt sig ved det franske hof, og hendes nærvær der ledsagedes av de samme skandaler som var denne fordærvede kvindes uundgaaelige tilbehør. Hun lagde sig ut med mignonerne, og disse fik ikke alene kongen til paa den fornærmeligste maate at jage hende fra hoffet, men han skrev ogsaa et brev til hendes mand, i hvilket han rettet de gemeneste sigtelser mot hende. Denne skandale vakte den største opsigt i og utenfor Frankrike, og Henrik av Navarra negtet at mottage sin hustru, og sendte først d'Aubigné, senere Mornay, til Henrik III for at kræve for dronningen enten opreisning eller straf ifølge loven. Kongen søkte at trække

---

[1]) De Thou: Hist. Univ. VI, s. 391.

sig ut av den pinlige sak ved utflugter, benegtelser og forsikringer om sit venskap for sin svoger og sine naadige følelser for sine protestantiske undersaatter; men han gav ikke den forlangte opreisning, og Henrik av Navarra hevnet sig ved at bemægtige sig Mont-de-Marsan, en av kongens fæstninger i Gascogne. Han fandt sig tilsidst i at ta igjen sin dronning, men det er let at forstaa, at forholdet mellem dem ikke herefter blev bedre.

Det var imidlertid en tvingende nødvendighet for denne avmægtige franske mignonkonge at finde en politisk støtte under truslen av den spansk-guisiske alliance. Han hadde i virkeligheten ingen anden at vende sig til end Henrik av Navarra, saameget mere som han i sin egenskap av Frankrikes konge maatte føle sig som legitimitetens naturlige hævder. Like efter hertugen av Anjous død hadde han utmerket sin svoger paa forskjellig maate, git ham guvernementet Alençon og officielt tildelt ham titel av kronens præsumptive arving[1]. Catharina av Medicis, hvis politik altid svinget med en pendels utslag, dreves ogsaa nu av frygten for Guisernes overmagt over til at søke en utsoning med de forhadte huguenotters «protecteur». Hun søkte indtrængende at paavirke sin datter til at gi Épernon, som denne hadet, en venlig mottagelse, og den overmodige mignon, som reiste med et kongelig følge, kunde heller ikke beklage sig over den behandling han fik, men hans mission mislykkedes. Henrik av Navarra var en altfor klok politiker til under de daværende forhold at ville bryte med sine trosfæller, selv om hans ikke særdeles følsomme religiøse samvittighet kunde ha fristet ham til et nyt trosskifte. Hans holdning blev i første haand bestemt av politiske hensyn. Den magtstilling forbundet med Catharina og Henrik vilde gi ham, kunde ikke paa nogen maate sammenlignes med den han indtok som de reformerte kirkers beskytter, som chef for en armé av Frank-

[1]) Lettres de Busbec i Cimber og Danjou: Arch. Cur. I. 10, s. 115.

rikes tapreste og mest prøvede sverd, som dronning Elisabeths, Nederlandenes og de tyske protestanters allierte. At bytte dette om med den endnu fjerne utsigt til Frankrikes trone efter kongens død og den nære utsigt til at trækkes tilbunds av den almene følelse av had og foragt, som skyllet høiere og høiere om denne kongestol, vilde være et politisk selvmord som Béarneren ikke følte sig tilbøielig til at begaa. Han trængte end ikke sine huguenotske venners raad for i de loyaleste uttryk at avvise Épernons forslag. Men denne avvisning, som overhodet Henrik av Navarras hele optræden i den følgende tid, holdtes i saadanne former, at broerne over til et nyt trosskifte ikke blev helt avbrutt, saa at han i det avgjørende øieblik kunde finde vei over dem. Hans avslag gjorde det umulig for Henrik III offentlig at anerkjende ham som sin efterfølger, men den franske konge undgik allikevel ethvert brud, gav saaledes sit minde til at det ovennævnte møte i Montauban samme aar kunde avholdes, og har ventet av fremtiden hvad øieblikket ikke vilde indrømme ham.

Førte Épernons mission saaledes ikke til det tilsigtede maal, kom den til at faa følger som ikke var forutset. Den blev under den almindelige ophidselse opfattet som indledningen til en alliance mellem den franske konge og kongen av Navarra med det maal at tilintetgjøre den katholske kirke. Sindene var igjen kommet i den spænding og uro, som gjør dem mottagelige for selv den vildeste og urimeligste indbildning. I den store menneskekjedel Paris sydet og kokte det, som det syder og koker i den til enhver tid, til den dag idag, naar dens letbevægelige, av sin egen tætte mængde hidsede folk kommer under indflydelse av en tidsbevægelse, den være av hvilkensomhelst art. Enhver overophetet sindsretning, hvert letfattelig samfundsevangelium kan der være sikker paa at hente frem av hulerne menneskenaturens elemen-

tære, fornuftløse lidenskaper, som næres og fortæres av sin egen ild, det være ultramontanisme, nationalisme, jakobinisme eller revolutionær kommunisme. «Alle, skriver keiserens gesandt i Paris v. Busbec, er i frygt og uvishet om hvordan det vil gaa med religionen efter kongens død; de fleste er overbevist om at den katholske kirke vil avskaffes og de hellige ting profaneres, at kort sagt de gode katholikers stilling vil bli ulykkeligere end de kjætteres nogensinde har været, som har sluttet sig til den nye tro» [1]).

Det er under herredømmet av denne frygt og disse følelser at *ligaen paa ny kaldes tillive.* Dens første fremtræden i 1576 hadde ikke ført til maalet, at binde alle katholske kræfter sammen under én disciplin. Den manglet den gang den spontanitet, den tilslutning fra de dypere geledders kræfter som kunde gjøre den til en folkebevægelse. Den politiske situation gav nu ligaen sit demokrati, massen som ikke reflekterer eller overveier, men som blindt parerer ordre, hvis element er revolutionen, dens enkle og letforstaaelige løsen og dens uophørlige spænding.

Der er en anonym pamflet fra 1593 «*Le dialogue du Maheustre et du Manant*» [2]), som fortæller os om hvorledes ligaen gjenopstaar i Paris i begyndelsen av 1585; den skal være forfattet av et medlem av det saakaldte «sekstens raad», ligaens regjering i Paris. Prester, advokater, retsembedsmænd, studenter, kjøbmands- og haandverkerlaugenes ledere dannet et hemmelig selskap, hvis maal var at verge katholicismen mot de farer man mente truet den. Det hadde sin forfatning, sit styre, sine agenter som hvervet tilhængere blandt Paris's borgerskap, blandt Sorbonnens urolige ungdom, blandt de underordnede rets- og politibetjente. Derpaa gik man dypere ned til hallernes og torvenes løsarbeidere med sine slagsmaals-

---

[1]) Cimber & Danjou: Arch. Cur. I. 10. Lettres de Busbec, s. 128.

[2]) *Maheustre* er et økenavn som bruktes om Henrik IV's soldater, *Manant* er navnet paa en av ligaens borgere.

lyster, til sjømændene paa flodbaatene, til alle en stor bys sammenskyllede eksistenser. Tilsidst stod en hel hær rede til at slaa løs, naar ordren kom. Den holdtes i aande av presters og munkers hidsende prækener, flyveskrifter som i drastiske uttryk angrep kongen, Henrik av Navarra, de franske kjættere, dronning Elisabeth som skildredes som et uhyre, der med blodige straffe forfulgte sine katholske undersaatter, grelt kolorerte billeder, som paa gatehjørner og gjerder gav rædselsfulde fremstillinger av deres martyrium, det samme som snart vilde bli deres franske brødres, naar den lumske alliance mellem de kjætterske fyrster fik gjennemført sine planer[1]). Fra Paris ringet bevægelsen sig ut over egnen omkring, til de nærmeste byer og efterhaanden til alle dele av landet; selv ikke Bartholomæusnattens ophidselse hadde skapt et saadant gemytternes oprør som denne fornyelse av den katholske liga.

Michelet bestrider at ligaen er en national-fransk bevægelse. Han finder dette utænkelig efter Rabelais' Gargantua og i Montaignes tid. Det lange tidsrum ligaen omspænder, styrker denne tvil, mener han. «Frankrike er ikke vanvittig saalænge». Og han ser i historikeren Capefigues dokumenter, som er hentet ut av Parises arkiver, officielle embedsakter og ikke akter utgaat fra folkemeningen[2]). Utvilsomt er ligaens revolution som andre revolutioner sat i bevægelse ovenfra; de fremmede og personlige kræfter som har været motorer, ligger i dagen. Men det synes dog utvilsomt at bølgerne har gravet op fra grunden, at bevægelsens førere har forstaat at sætte den tunge masse i bevægelse ved at røre den i hjertet av dens dypeste instinkter, i dens brutale, længe ophobede had til de blodigler som gjennem aar hadde suget av deres legemer, kongen, hoffet, mignonerne, kvinderne, og i deres religiøse bigotteri, som vendte sit fanatiske, blodunder-

[1]) Cfr. de Thou: Hist. Univ. VI, s. 443.
[2]) Michelet: Hist. de France X, s. 192.

løpne blik mot en lære som i sine former og sine moralske krav oprørte deres fordomme og deres vaner. Montaigne, Bodin, de Thou og andre tænkere og politikere er isolerte mennesker i denne masse.

Det er disse folkelige kræfter Guiserne nu tar i sin tjeneste for at fremme sine ærgjerrige planer, hvis maal var familiens ubegrænsede raadighet over alle de magtmidler, embeds- og æresstillinger, gjennem hvilke det franske kongedømme utøvet sin suverænitet, og som slutstenen paa det hele, i tidens fylde, maaske denne suverænitets høieste attributer, kronen og tronen. Den kunde saameget lettere gjøre alt dette i den katholske kirkes navn, som familiens storhet paa det inderligste hadde været knyttet sammen med dens interesser og dens kamp. Den hadde git den sine kardinaler og sine generaler, den hadde den hele ære for Vassy og den halve ære for Bartholomæusnatten, den hadde git den sin veltalenhet, sit arbeide, sine saar, ja sit liv. Paris, ligaens arne, katholicismens faste borg, kjætteriets store rettersted, saa i Guiserne de selvskrevne førere; François le Balafré hadde været dens helt, og den overførte sin kjærlighet paa sønnen, som hadde havt den lykke ved sit mere soldater- end feltherremæssige mot at erhverve et saar som kunde la dette tilnavn gaa i arv.

Guiserne var mægtige ved sin families anseelse, ved sine indflydelsesrike stillinger, sine rigdomme, sit sammenhold og sine forbindelser. Foruten Frants av Guises tre sønner, Henrik, Carl, hertug av Mayenne, og Ludvig, kardinal av Guise, repræsentertes familien av deres fættere, hertugerne av Aumale og Elboeuf, og av Henrik III's egen svoger hertugen av Mercoeur, et imponerende familieforbund. Indflydelsesrikere end dem alle, i ethvertfald i den europæiske politik, var den kvinde av deres slegt som sat som Englands statsfange, Skotlands avsatte dronning Maria Stuart. Bak sine fængselsmure var hun en midtskikkelse i tidens religiøspolitiske brytninger; ikke alene de engelske katholiker, men

ogsaa fastlandets hadde sine øine vendt mot denne deres religions martyr, som de hadde ophøiet hende til at være, og hendes befrielse blir det store maal for deres forenede kræfter.

Guiserne, som hittil hadde nøiet sig med at spille misfornøiede frondører, blev av Philip II tvunget til at gaa over til handling. Denne konge mente tiden nu var kommet til at søke hevn over den franske regjering for den aapenbare og skjulte fiendtlige politik, denne i det sidste hadde ført mot Spanien paa alle hold, i Nederlandene, i Portugal, i England, i Italien. Det saa ut til at hertugen av Parma snart vilde faa bugt med de hollandske oprørere. Brüssel var faldt i hans hænder, og det var bare et tidsspørsmaal naar Antwerpens heltemodige forsvar blev brutt. En spansk hær fra nord over den franske grænse og en reisning av Guiserne og deres parti i Frankrike vilde gjøre det av, først med huset Valois og derpaa med det reformerte kjætteri. I slutningen av 1584 sluttedes et formelt *forbund i Joinville* mellem Philip II's gesandter, Henrik av Guise, hans bror Mayenne og *kardinalen av Bourbon.*

Denne sidste, Henrik av Navarras onkel, en fire og sekstiaarig geistlig levemand, en intim ven av Catharina av Medicis, hadde erklært sig villig til at optræde som kronprinskandidat og saaledes dække deres ærgjerrige planer med en meget hullet legitimitets kappe. Kardinalen var en forfængelig nar, som var sine nye allierte til spot og latter. Han byttet kardinalkappen om med verdslig dragt, spillet den galante kavaller og blev sterkt optat av spørsmaalet, hvorledes han bedst skulde slippe bort fra cølibatets selvfornegtelse til sikring av fremtidige descendenter. Det hele kandidatur var saameget mere grotesk, som han var dobbelt saa gammel som den konge han skulde følge efter.

«*Den hellige liga*», som saaledes stiftedes i Joinville, stillet som sit officielle program forsvaret av den romersk-katholske kirke, utryddelsen av kjætteriet i Frankrike og Nederlandene

og utelukkelsen av enhver kjættersk prins fra tronen, altsaa en ny uforsonlig religionskrig. Det var derfor naturlig at ligaen søkte den hellige stols sanktion. En jesuiterprest, Mathieu, «ligaens kurer», paatok sig det hverv. Gregor XIII godkjendte imidlertid vistnok ligaen og krigen mot kjætterne, men negtet at gi den en offentlig autorisation, og hans efterfølger Sixtus V var endnu mere tilbakeholden; han indskrænket sig til at exkommunicere Henrik av Navarra og prinsen av Condé, men han ydet ikke ligaen materiel støtte. Han gjennemskuet dens virkelige hensigter, at den først og fremst var en politisk union rettet mot selve den franske konge, kirkens rettroende søn, og at det altsaa i virkeligheten vilde være at sanktionere oprør mot Guds salvede at gi ligaen sin formelle godkjendelse.

Den 31. mars 1585 *utstedte kardinalen av Bourbon fra Péronne et langt manifest,* som paa engang var rettet mot huguenotterne, mot mignonerne og mot rikets slette finansstyre. Det anklaget kongens ministre for ikke at ha opfyldt de løfter man hadde git stænderne i Blois om at gjenoprette religionens enhet, for at ha overvældet folket med skatter, for at ha svækket de katholske prinsers og den katholske adels autoritet. Av den grund hadde kardinalen som rikets første prins, sammen med kardinaler, andre prinser, pairer, prælater, guvernører, adelsmænd, byer og universiteter, forbundet sig og forpligtet sig under ed til at gjenoprette den katholske religion, utrydde kjætteriet, gjengi adelen sin plads i rikets styre og fri folket fra dets skattebyrder, gjengi domstolene sin gamle glans og faa fællesstænderne sammenkaldt hvert tredje aar.

Som man ser, er her paa en behændig maate appelleret til de forskjelligste interesser, endog de mest motstridende som krig og skattelettelse, stormandsvælde og stænderstyre. Men oprop bryr sig som regel mindre om logik end om følelser og fordomme, og dette Guisermanifest var listig beregnet paa at gjøre ligaen til ét med alle nationens lag

og alle institutioners krav. Hovedsaken var at stille to mænd utenfor, kongen og Henrik av Navarra. Den første skulde tvinges til underkastelse, den sidste skulde umuliggjøres som kongsemne.

Samtidig med dette manifest bemægtiget Henrik av Guise sig Châlons. Krigsflammen blusset alt op, mens kongen kun hadde tanker for karnevalets glæder og overdaadige fester for det engelske gesandtskap, som overbragte ham hosebaandsordenens insignier. «Alt er her i rædsel for en overhængende krig, som man ikke har ventet», skriver keiserens utsending von Busbeck. «Kongen har den for sine øine uten at ha forutset den. — Kongen har aldrig været i en saa stor forlegenhet, da han ingen armé har og mangler penger til at reise en. — Kongen vet ikke hvor han skal vende sig hen; han ser sig omringet av aabenbare fiender og han har hos sig bare nogle faa svake og magtløse venner» [1]).

Henrik III var for kraftløs til at møte reisningen med magt; han tok sin tilflugt til ord. I et vidtløftig svar søkte han at retfærdiggjøre sin politik, ikke uten talent og rammende ironi, thi hans lastefulde liv hadde endnu ikke faat bugt med hans naturlige intelligens og hans smidige italienske aand. Men ordene viste bare hans avmagt; Guise svarte med at hverve 8000 schweizere, samle store forraad av vaaben og sætte sig fast i en række av landets store og befæstede steder, Toul, Verdun, Dijon, Bourges, Lyon. Fra sit hovedkvarter i Châlons organiserte han med fast haand ligaens militære aktion. Herfra truet han Paris med sine schweiziske lansknegter og tyske reitere. Hele det nordlige, østre og midtre Frankrike heiste ligaens faner. Sydfrankrike med de store byer Bordeaux, Toulouse og Marseille holdt derimot fast ved kongen; allikevel var hans stilling fortvilet. Han sat i Louvre som en skibbrudden mand paa en ø i et oprørt hav.

I denne situation var Catharina igjen i forgrunden. Hun

---

[1]) Cimber & Danjou: Arch. Cur. I. 10, s. 130 fg.

hadde opretholdt en slags venskabelig forbindelse med Guiserne og var til gjengjæld behandlet med en viss hensynsfuldhet av disse. Da hun var paa det rene med at kongen ingen barn vilde faa, hadde hun med suveræn foragt for tusenaargammel fransk lov lagt planer om at overføre tronfølgen til sine dattersønner, hertugen av Lothringens barn. En utsoning mellem kongen og ligaen kunde muliggjøre disse planer og, hvad der lokket hende ikke mindre sterkt, faa dødsklokken til atter at ringe over de forhadte huguenotter. Hun møtte kardinalen av Bourbon og Guise i Épernay nær Châlons i mars 1585. Den første tvindet hun om sin finger, men i den anden fandt hun en motstander som kunde hamle op med hende i snuhet, og som i følelsen av sin styrke forstod at spænde sine krav til pileodden. Forhandlingerne stod paa i næsten fire maaneder og endte med *traktaten i Nemours* den 7. juli, som indregistrertes den 18. juli ved en «lit de justice» i parlamentet i Paris. Denne domstol vilde ikke frivillig gi sit minde til kongedømmets kapitulation og borgerkrigenes fornyelse. «I overensstemmelse med min samvittighet men mot min vilje — fordi paa offentliggjørelsen av dette edikt beror min stats og mit folks ødelæggelse», var Henrik III's ord til kardinalen av Bourbon, da han gik til sin lit de justice.

Traktaten i Nemours var nemlig i virkeligheten intet mindre end en kongemagtens kapitulation. Den gjorde kongen til hertugen av Guises fange og denne til den uindskrænkede chef over rikets stridskræfter. Den gav ham selv, hans brødre og fættere rikets fæstninger, deres tilhængere embeder og guvernementer og gaver. Hvad fik saa Catharina igjen for disse ofre? Beslutningen om huguenotternes tilintetgjørelse.

Traktaten i Nemours utslettet med et stort pennestrøk alle de tidligere fredsedikter som var indrømmet de franske protestanter, religionsfrihet, embeder, domstole, sikkerstæder. Inden seks maaneder skulle alle franskmænd avlægge katholsk trosbekjendelse, de gjenstridige være hjemfaldne til landflygtighet eller døden. Da efterretningen herom naadde Henrik

av Navarra, var han hos sin ven Jaques de Caumont paa slottet la Force ved Dordogne. Han sat længe ganske taus, og, fortæller han selv, «idet jeg sat i dype tanker med hodet i mine hænder, grep ængstelsen for de onder som jeg følte vilde komme over mit land mig saa sterkt at den gjorde min halve moustache hvit»[1]).

Det er en uhyrlig situation den franske stat er drevet ind i. Et feudalparti, egget av personlig magtbrynde, sporet til handling av en fremmed monark og bærende den katholske kirkes kors i sine hænder, tvinger landets konge til at lemlæste sit eget folk.

---

[1]) Cfr. Lettres de Cath. de Méd. V. XXVI.

KAPITEL VIII

Manifesternes krig

Flyveskrifter — Philip de Mornays svar til ligaens manifest og kongen av Navarras oprop. Hans brev til den schweiziske ambassade — Mornays «erklæring og protest» — Damville forbinder sig med huguenotterne — Huguenotternes svakhet og styrke. Henrik III's og ligaens fiendskap — Sixtus V sætter Henrik av Navarra og prinsen av Condé i ban — Pariserparlamentet fordømmer banbullen — Pierre de l'Estoiles skrift mot den samme — Henrik av Navarras breve til Frankrikes stænder — Louis Dorléans' svar

Ligaen hadde ved manifestet fra Péronne søkt at vinde almenheten for sin kamppolitik. Det blir indledningen til en ny *flyveskrifternes* krig, like voldsom og like blækødende som den der opstod efter Bartholomæusnatten. Vi ser at opinionen nu er blit en magt som alle maa regne med, som man søker at indfange ved at tale til fordomme og lidenskaper, like meget som til fornuft og dømmekraft. Gode eller slette, usande eller sande, talentfulde eller tarvelige er de alle en tribut til de aandelige magter, en erkjendelse av at avgjørelsen ikke bare sitter paa sverdodden, men ogsaa svinger paa rettens skarpe eg, at seiren ikke bare vindes paa slagmarken, men i menneskenes sind. Og denne opinion som skal skapes eller vindes, er ikke bare den som hører hjemme inden landegrænserne eller inden et bestemt trossamfund. Nei, man ringer ogsaa for Europas ører, man vil gjøre proselyter hos sine motstandere; man hidser sine egne, man overtaler

de andre, man bevæger hjerterne der hvor argumenter er overflødige, man argumenterer der hvor hjerterne er gjenstridige.

I denne pamfletternes raslen som gaar forut for og ledsager vaabnenes tale, er det protestantiske parti langt det overlegne, ikke bare fordi det saa utvilsomt denne gang stod med fast fot paa rettens grund, de høitidelige besvorne fredsedikter, den urgamle franske arvefølges lov, men ogsaa fordi de som førte pennen fra deres side, var aandelig betydeligere mænd, hvis politiske horizont var videre, hvis kundskaper var større, hvis dialektik var smidigere, hos hvem følelsens glød ikke tok magten fra tankens kjølige prøvelse.

Det ikke mindst interessante ved denne store duel er, at i et avgjørende øieblik blinker en ny klinge ind blandt de andre to. Den drages for den gallikanske kirkes rettigheter, for den franske geistlighets nationale forpligtelser, imot den hellige stols overgrep. Som den politiske kamp mellem ligaen og Henrik av Navarra fik sin videre betydning ved at bli en kamp om statsretslige principer og nationale interesser, saaledes føres den kirkelig-religiøse strid mellem katholiker og protestanter ut over denne konfessionelle platform til tillike at ta op i sig spørsmaalet om den nationale kirkes og pavestolens indbyrdes retsstilling.

Philip de Mornay er i denne ordets strid Henrik av Navarras og protestantismens utrættelige og talentfulde advokat. Allerede før overenskomsten i Nemours hadde han forfattet den «*Forestilling til Frankrike i anledning av ligaens oprop*» [1]), som spredtes over det hele land og utenfor dets grænser, et stridsskrift fuldt av stor kraft, en argumentation som formelig pulveriserer kardinalen av Bourbons manifest, en veltalenhet som faar ordene til at dirre og som saa at si eksploderer som en bombe i slutningsdommen over ligaen: «*De er de første franske spaniere*». Noget av det paa engang interes-

[1]) Mém. de Mornay, s. 431.

santeste og behændigste i Mornays advokatur er det relief, i hvilket han stiller Henrik av Navarras religiøse personlighet. Mornay var selv overbevist protestant, dypt grepet av Calvins religiøse og kirkelige lære, trofast mot den til det sidste. Men likesaa vist som han ikke kunde skjule for sig selv, at denne lære aldrig hadde formaadd at bli en grundfæstet overbevisning hos hans kongelige ven, ingen kraft som gav tonen til hans liv og moral, likesaa vist var han paa det rene med, at han paa den ene side, likeoverfor sine huguenotske trosfæller, maatte betone kongens urokkelige loyalitet mot deres fælles kirke, og at han paa den anden side, likeoverfor det katholske folk, det som engang skulde bli *hans* folk, maatte fremstille kongen som den der med ærlig og aapent sind vilde gaa til prøvelse av sin bekjendelse, naar dette kunde ske under et frit koncils autoritet. Man bestrider retten til at kalde Henrik en kjætter. «Kongen av Navarra vil si dem at han er kristen, at han tror sig frelst ved Jesus Christus, at han holder og mottar hans ord som en sandhetens ufeilbare regel, at han tror paa kirkens symboler, at han erkjender de fire almindelige konciler som holdtes i denne kirkes blomstringstid, at han fordømmer alle de kjætterier som disse har dømt, at han endnu den dag idag underkaster sig et almindelig koncil, naar dette sammenkaldes upartisk og holdes i lovlige former». Det er som vi ser de stridende bekjendelsers fælles kristelige grundlag, det som var hvirvlet bort i røken av de kjæmpende konfessioners strid, som Mornay her holder frem som det væsentlige og enende i samvittigheternes oprør. Forsaavidt som Henrik av Navarra i sit av Montaignsk skepsis prægede religionsforhold har knyttet sin erkjendelse til læresætninger, saa har det ogsaa været til kristendommens bærende grundtanker, til de som hører den til i sin første fremtræden. Naar han selv, nu og den følgende tid, erklærer sig villig til at bøie sig for et almindelig koncil, som gjennem sin sammensætning og ledelse kunde byde sikkerhet for at være den upartiske dommer i tidens religiøse strid, saa er dette

ganske vist hans fulde alvor. I et helt uavhængig forhold til en kirke kunde ingen mand dengang leve, allermindst en fyrste; for Henrik av Navarra stod det da som naturlig og trygt at bøie sin samvittighet ind under den kirke som kunde fremgaa av den retskafne, upartiske og indtrængende prøvelse av de forskjellige kirkelærer.

Denne Mornays «Forestilling» fulgtes av kongen av Navarras officielle *«oprop mot ligaens bakvaskelser»*, utfærdiget i Bergerac den 10. juni, og ogsaa sat i pennen av Mornay. Forut hadde Henrik av Navarra hat et møte med de ledende huguenotter i Guitres nær Coutras, hvor man efter nogen meningsveksling var blit enig om at opta den tilkastede hanske. Opropet er en i en rolig tone holdt henvendelse til Europas konger og folk, i hvilken Henrik retfærdiggjør sig for de anklager som var rettet mot ham. Det indeholder væsentlig de samme tanker som det forrige skrift, saaledes en klart formet trosbekjendelse og et forsvar for en tolerant kirkepolitik, hvori man sikkert med rette mere har villet se Henriks liberalere trosopfatning end Mornays strengere kalvinisme. Kongen av Navarra tilbød at overlevere til kongen sine og Condés guvernementer og huguenotternes faste pladser, paa betingelse av at Guiserne gjør det samme. Opropet endte eiendommelig nok med en ridderlig utfordring til Henrik av Guise, «en mot en, ti mot ti, tyve mot tyve for at undgaa blodsutgydelse for adelen og folkets ulykke og elendighet».

Paa denne utfordring svarte Henrik av Guise senere korrekt nok, at han ingen privat strid hadde med kongen av Navarra, og at hans optræden var bestemt av hensynet til kirke og stat.

Vi har *et interessant samtidig dokument* som gir os et yderligere indblik i Henrik av Navarras konfessionelle tanker. Det er et brev dateret samme dag som kongens oprop, og *skrevet personlig av Henrik til de katholske schweiziske kantoners* ambassade til det franske hof. Denne ambassades hensigt var at forsøke en mægling mellem Henrik III og Guiserne, som

begge hvervet tropper i Schweiz; disse kunde saaledes komme til at kjæmpe mot hinanden. Henrik av Navarra grep denne leilighet til i en længere skrivelse at redegjøre for sit syn paa ligaens politik; denne redegjørelse maatte med nødvendighet ogsaa føre ind paa hans egen stilling til religionsspørsmaalet.

Vi skal merke os at dette brev er skrevet til katholiker, og til saadanne som i en ny fransk religionskrig kunde komme til at lægge sverdet i vegtskaalen. Det var for Henrik av Navarra næsten et spørsmaal om liv og død at hindre disse prøvede krigere, seirherrerne fra Jarnac og Montcontour, i at føre sine faste geledder ind over Frankrikes grænser. Kunde han overbevise dem om at ligaen ikke var andet end en reisning skapt av Guisernes magtbrunst, at kampen mot kjætteriet kun var et paaskud, og at navnlig hans eget forhold til det konfessionelle stridsproblem var et saadant, at det lot skimte en mulighet for en gjenindtræden i moderkirken, vilde de ikke kunde skyte sig ind under et religiøst motiv for en indmarsch i Frankrike. Men om saaledes brevets aand og uttryk er farvet av politiske hensyn, gjør det paa den anden side et bestemt indtryk av at gi et sandt billede av Henriks religiøse standpunkt paa den tid; og skjønt der i enkeltheter og navnlig i uttryksformen kan paavises en viss forskjel fra opropet, er denne dog ikke større end den som hænger sammen med de to uttalelsers forskjellige adresse. Man har, forekommer det mig, uberettiget villet markere denne forskjel som en motsætning[1]).

Henrik hævder energisk at han aldrig under disse ulykkelige krige har latt sig lede av fiendskap mot den katholske religion; «thi jeg har altid levet i den tro at Gud alene hadde magt over menneskenes samvittighet; de har det ikke selv over sin egen, saameget mindre kan de ha det over andres». Det var derfor i avgjort strid med hans fortid, naar hans

[1]) Cfr. Bul. de l'hist. du pr. fr. 1892, s. 130, artikel av C. Rott.

fiender dækket sine ærgjerrige hensigter med «den frygt de foregir de har for at jeg skal ødelægge den katholske religion». Han minder om at «det ikke er en ny ting at man ser, at i et stort samfundslegeme motsatte meninger kan opretholdes og hævde sig ved siden av hinanden, naar man holder dem i en passende temperatur, men at de i motsat fald ødelægger det hele legeme».

Om sit personlige trosforhold siger han følgende: «Min mening har altid været at religionstvist skulde løses ved velvillige forhandlinger, ved Guds ord, ved aandens glavind, at Jesus Christus var Guds søn, og at hans lære aldrig har været at sjælene skulde føres til ham med tvang. Jeg har altid avskyet disse midler og dømmer dem uværdige det navn vi bærer, likesom jeg har ønsket at følge saadanne som øves i mildhet og sigter til belærelse. Disse vil jeg underkaste mig, idet jeg erklærer mig villig til at bli bedre belært og til at handle bedre, hvis jeg blir bedre undervist, da jeg er uten forfængelighet og uten stivsind, som kan gjøre mig uskikket til bedre oplysning, hvis man faar mig til at erkjende at jeg lever i mørke».

Henrik av Navarra henviser ikke her til et almindelig koncil og bryter ikke staven over koncilet i Trient. I Frankrike lot dette sig gjøre, fordi dets beslutninger ikke var godkjendt av den gallikanske kirke, mens de katholske kantoner i Schweiz hadde underskrevet dem; ellers er der intet som strider mot indholdet av manifestet. Men brevet er sikkert et fuldkomnere uttryk for hans virkelige tanker end manifestet, som Mornays reformerte aand har git noget av sin farve. Vi lærer ham i begge at kjende som den der har sine øine fast rettet paa det øieblik, da han skulde sætte Frankrikes krone paa sit hode, og hvis store opgave det saa maatte bli at gjengi landet den religiøse fred. Veien til denne gaar kun gjennem den religiøse tolerance; gjennem fuld frihet skulde de stridende konfessioner lære at leve fredelig side om side, gjennem fri forhandling og aandelig oplysning skulde de kunne

forenes. Selv vil han være den første til at la sin overbevisning bestemme av en bedre belæring; det er ikke til at ta feil av, at Henrik av Navarra allerede nu har stillet sig klart for øie at fremtiden kunde komme til at kræve en forsoning med den katholske kirke, og det er sikkert ikke uten hensigt at han lar dette skimte frem.

Likesom ligaens første oprop var fulgt av Mornays «forestilling» og kongen av Navarras «oprop», fulgtes traktaten i Nemours og dens proskription av den franske protestantisme av en ikke mindre veltalende og skarp *«erklæring og protest»*, som likeledes var ført i pennen av Mornay[1]). Den gir et tilbakeblik over Frankrikes historie efter Frants II's død, og søker at paavise at alle de ulykker som siden da har rammet riket og folket, skyldes Guisernes magtbegjær. Disse har ogsaa ansvaret for det sidste oprørende fredsbrud, idet de har tvunget kongen til mot sin vilje og sin ed at bryte de traktater som nu i flere aar hadde git landet fredens velsignelser. Nu var stillingen blit den sørgelige, at man staar «ved indgangen til en krig, og at denne krig kan bli begyndelsen til dette rikes ruin og splittelse. Fred med fremmede for at ødelægge landets egne borgere, fred med oprørere for at ødelægge de lovlydige, med sammensvorne for at lægge disse sverdet i haanden mot kongen selv. En fred som visselig ikke har fredens aasyn, men som er en dødens fred, sort og ildevarslende, en fred som kongen har undertegnet med skjælvende haand, som katholiker har vægret sig ved at underskrive, en dødsdom som den er, statens endelige ødelæggelse, som har opfyldt alle gode franskmænd med rædsel og kun dem med glæde, som nærer sig ved dets død». Der er unegtelig en mægtig pathos i disse anklagende antitheser.

Erklæringen paaviser at alle de løfter som ligaen har git de forskjellige stænder, er det rene mundsveir, og at kardinalen

---

[1]) Mém. de Mornay, s. 536.

av Bourbon kun er et leketøi i deres hænder. Den fremhæver det haabløse i den tanke at den reformerte kirke kan tilintetgjøres, og det oprørende i at ville utelukke den lovlige arving fra tronfølgen under paaskud av kjætteri. Thi dette er et koncils sak at avgjøre. For at hindre denne uretfærdighet har kongen av Navarra, prinsen av Condé, hertugen av Montmorency, og herrer og borgere av begge religioner forenet sig om at bevare staten. De bønfalder derfor kongen om at bevare freden og ikke forlange sikkerhetsstæderne utleveret, medmindre huset Lothringen utleverer sine fæstninger. Kun i nødsfald vil de gripe til vaaben, ikke mot kongen og enkedronningen, men mot deres virkelige fiender, ikke mot statens grundlove, men til vern for dem, ikke mot den katholske kirke, men for religionsfrihet. Endelig slutter erklæringen med en opfordring til alle loyale franskmænd om at gjøre fælles sak med dens underskrivere, som alene har grepet til vaaben i retfærdig selvforsvar».

Som vi ser, *har Damville, nu hertug av Montmorency, Languedocs «konge», igjen sluttet sig til huguenotternes førere.* Denne ærgjerrige stormand, rikets fornemste, var ikke tilsinds at finde sig i et majordomat av den Lothringerfamilie som hadde været hans slegts farligste og hensynsløseste rivaler. Alliancen mellem Henrik III og Guiserne truet med at isolere ham helt; han søkte igjen over til sine gamle forbundsfæller, hvem han saaledes tilførte en betydelig moralsk og militær støtte, samtidig som han selv vandt en politisk position som i et givet tilfælde kunde gjøre ham til den mand, i hvis hænder kampens avgjørelse laa. Han kunde saameget tryggere forene sine vaaben med huguenotterne, uten brud paa overbevisning og uten forræderi mot den kirke til hvilken han hørte, som han ogsaa tidligere hadde hævdet l'Hôpitals tanke, de to religioners fredelige samliv. Ligaens krig paa kniven mot den reformerte tro maatte saaledes naturlig i Damville finde en avgjort motstander.

Uten Montmorencys tilslutning vilde huguenotternes stil-

ling ogsaa været yderst farlig. De *hadde forlængst ophørt at være et parti i fremskridt,* de gjorde ingen flere proselyter og de møtte ikke frem med den sluttede front som i de første store krige. Overenskomsten i Nemours gjennemførtes i mange provinser med barbarisk strenghet og fik i løpet av nogle maaneder protestantismen til ganske at forsvinde i disse[1]). Mellem den huguenotske adel, hvis protestantisme krydsedes av standsinteresser og standsfølelse, og de konsistorielle, presterne og det reformerte borgerskap, var der ikke længer den fulde tillid, end sige samdrægtighet. Den store moralske personlighet var der ikke, han hvis ord er en lov, hvis øie er flammen som tænder, hvis liv er en daglig offertjeneste for den store sak. Den ridderlige, den forslagne, den glade, den spirituelle Béarnerkonge fyldte ikke ut admiralens rummelige rustning. Hans kongelige blod, hans fornemme rang kunde ikke erstatte den autoritet som ene tilhører det store, sjeldne menneske, som glemmer sig selv for den sak han kjæmper for. Henrik av Navarras myndighet var ikke ubestridt. Prinsen av Condé følte sig langt mere som hans sideordnede end som hans næstkommanderende, et forhold som mere end en gang skulde kompromittere huguenotternes interesser under krigen. I Périgord og Auvergne var Turenne som en suveræn der forfulgte sine egne planer og formaal, og i Dauphiné førte Lesdiguières krigen med en helt uavhængig kommando. Den loyalitet likeoverfor monarkiet som symbol paa nationens enhet der utmerket den tidligere protestantisme, var under kongedømmets avmagt og ikke mindst under indflydelse av Guisernes eksempel paa veie til at gi plads for en ny feudalisme.

Allikevel maa man ikke undervurdere protestantismens materielle og moralske motstandsevne. Vi har i Mornays mémoirer et dokument, *Estat du Roy de Navarre et de son party en France*[2]), som av nævnte forfatter i 1583 sendtes

[1]) Bul. de l'hist. du pr. fr. 1889, s. 34.

[2]) Mém. de Mornay, s. 180.

Walsingham. Selv om det var Mornay om at gjøre at stille sin konges magt i det gunstigste lys og han saaledes gir den et sterkere relief og fremfor alt en større fasthet end virkeligheten indrømmet den, er hans fremstilling saa nøiagtig og indgaaende i sine kjendsgjerninger, at den maa gi os et sandt billede i alt det væsentlige. Vi ser av dette dokument at huguenotterne var saagodtsom eneraadende i landet mellem Spanien og Dordogne, d. v. s. i Navarra, Béarn og størsteparten av Gascogne og Guyenne, at de var meget sterke i Languedoc, Provence og Dauphiné, at den protestantiske befolkning ogsaa var talrik i de vestlige landskaper mellem Dordogne og Loire. Nordenfor Loire var partiet i opløsning efter Bartholomæusnatten og de senere forfølgelser, men mange indflydelsesrike mænd holdt fremdeles fast paa den reformerte kirke. Ifølge Mornays opgaver kunde huguenotterne paa første varsel stille 30000 mand i marken, og hvilken hær, Frankrikes første officerer og Frankrikes første soldater, et kavaleri av adelsmænd som forbandt alle ridderlige egenskaper med en prøvet krigserfaring, et infanteri, over hvis rækker den strenge kalvinske disciplin endnu ikke hadde tapt sin magt, ja man kan si at det konsistorielle demokratis fremtrængen i det reformerte kirkesamfund hadde bidraget til at gi denne disciplin ny stramning. I Henrik av Navarras raad og i de høie kommandostillinger sat sønnerne av den første store slegt av protestantiske førere, Condé, Rohan, Châtillon, La Rochefoucault, Montgomery, d'Aubigné, Mornay, Rosny, Ségur de Pardaillan, Lesdiguières, og ved siden av dem nye fornemme adelsmænd som Turenne og erfarne statsembedsmænd som kansleren du Ferrier. Endelig møter La Noues djerve skikkelse snart frem, efterat han i juni 1585 var sluppet ut av sit fangenskap. Med sandhet kunde Mornay skrive at «dette parti, sammensat av kongen av Navarras styrke og Frankrikes reformerte kirker, forbundne for det samme maal, bevarelsen av deres eget liv, var saa fast, saa sterkt at konge-

riket Frankrikes magt, hvor meget større den end er, ikke vil kunne ødelægge det uten at ødelægge sig selv».

Men til at seire ved egen hjælp var partiet ikke sterkt nok, en offensiv krig kunde det ikke føre, selv med Montmorencys hjælp. Skulde huguenotterne med utsigt til seir eller til endog blot at holde sin position likeoverfor den overmægtige alliance mellem Henrik III, ligaen og Philip, maatte de søke hjælp hos sine trosfæller utenfor landet. Nederlandene laa, efterat Alexander Farnese hadde brutt Antwerpens heltemodige motstand, for en stund som lammet; den unge Moritz av Oranien maatte spænde alle sine kræfter for at greie den opgave at redde den hollandske union fra tilintetgjørelse. De tyske protestanter ved Rhinen og de evangeliske kantoner i Schweiz hadde reitere og lansknegter nok, men de gav dem ikke marschordre uten til lyden av klingende dukater. Men dukaterne blinket sparsomt i Béarnerkongens kasse. Disse maatte derfor Elisabeth skaffe; thi Henrik av Navarras sak var hendes sak, Philip og Guiserne deres fælles fiende, huguenotternes tilintetgjørelse i Frankrike vilde være tilintetgjørelsen ogsaa av det protestantiske England. Gjennem personlige breve og gjennem sin gesandt de Ségur ber han hende indtrængende om at laane ham de nødvendige penger for at faa Johan Casimir i sadlen, og om at utruste en engelsk flaate som kunde sikre kysterne. Elisabeth betalte længe, efter sin sed, med runde ord og løfter. Endelig lot hun sig fravriste først 50000, senere 100000 daler, som hun lot tilstille Johan Casimir personlig.

De tyske protestanter, lutheranere som reformerte, ydet Henrik av Navarra sin moralske hjælp. Pfalzgreven, kurfyrsterne av Sachsen og Brandenburg, landgreven av Hessen og flere sendte et gesandtskap til det franske hof for at gjøre forestillinger i anledning av proskriptionsediktet mot de franske protestanter. De anklaget kongen likefrem for brud paa tro og love; over dette blev denne saa rasende at han svarte med at sende dem deres pas. Endnu en monark ydet

Henrik av Navarra sin støtte: Frederik II av Danmark-Norge. Han sendte 100 000 riksdaler. Det er tydelig at man paa begge sider nu ordner sig til den store kamp som skulde bli den endelige og avgjørende styrkeprøve.

Det var for Henrik av Navarra og hans fæller en opmuntring at *forbundet mellem Henrik III og ligaen tydelig viste sig snarere at være et dulgt fiendskap end en ærlig alliance.* Kongen lagde ikke skjul paa at krigen var ham paatvunget; det var formelig med en sardonisk glæde at han kaldte pariserparlamentets præsident, kjøbmandslaugenes formand og domprosten ved Nôtre Damekirken til sig og i nærvær av kardinalen av Guise underrettet dem om, at til at føre krig trænges der penger, og at de fik sørge for at skaffe ham disse; mindre end 400 000 daler om maaneden kunde ikke gjøre det. Paa kardinalens indvendinger svarte han: «Jeg frygter høilig for at man sætter den gamle religion i meget stor fare ved at føre krig mot den nye religions prester»[1]).

Et tydelig uttryk for sin uvilje mot krigen gav Henrik III ogsaa ved at sende et gesandtskap til Henrik av Navarra, som skulde prøve en ny overtalelse for at faa ham til at opgi sin religion og stanse Johan Casimirs ventede indmarsch. Gesandtskapet fik en høflig men bestemt avvisning; men vi ser hvorledes der baade nu og senere under krigen opretholdes en slags entente mellem de to konger. De føler begge at Guiserne er deres fiende, og de finder hinanden tilslut i den fælles selvopholdelsesdrift.

Imidlertid lagde ligaen alle aarer ut for at faa den nølende kurie til at gi den sin mægtige moralske støtte. Deres utsending, jesuiten Claude Mathieu var Guisernes utrættelige commis voyageur til Rom, og han opnaadde endelig hos pave *Sixtus V*, hvad dennes forgjænger ikke vilde indrømme. Den nye pontifex maximus for den romerske kirke var som den store Gregor VII steget op fra

---

[1]) De Thou: Hist Univ. VI, s. 491.

folkets rækker, var traadt ind i Franciskanerordenen og blev av Pius V gjort til kardinal. Han var en av pontifikatets store personligheter, med de høieste forestillinger om sin egen magtstilling og kirkens ret, lidenskabelig og uforsonlig under et rolig og behersket ydre; streng i fordringerne til sig selv og til kirkens tjenere strammet han den disciplin som var slappet av under Gregor XIII. Uten at ville gaa saa langt som til at yde ligaens sak materiel støtte, fandt han det at være sin pligt at gi denne pavestolens sanktion ved en opsigtvækkende religiøs handling. *Den 28. august 1585 utstedte han en banbulle mot Henrik av Navarra og prinsen av Condé,* som kjættere mot kirken og Guds og religionens fiender. Som saadanne hadde de forbrutt alle sine rettigheter og privilegier som kongelige prinser, fremfor alt sin ret til tronen. Deres undersaatter løstes fra sin ed, og kongen opfordredes til at utrydde kjætteriet av sit rike.

Denne bulle, i hvis voldsomme uttryk vi gjenfinder hele Pius V's lidenskap fra før Bartholomæusnatten, var som «oljen som man gyder paa ilden og faar denne til at flamme op sterkere end før» [1]). Ligaens prædikanter tok den som utgangspunkt for de mest fanatiske angrep paa de to banlyste prinser, ja sparte ikke selve Frankrikes konge og hans regjering, som de aapent anklaget for hemmelig at staa paa deres side.

Intet maaler bedre kongemagtens dype forfald end den feighet Henrik III viste likeoverfor denne pavelige bulle, som tillot sig paa egen haand at bestemme over fransk sukcession og franske privilegier. Tyve aar i forveien hadde Pius IV exkommunicert Jeanne d'Albret. Dengang hadde kansleren de l'Hôpital og konnetablen Anne de Montmorency tvunget paven til at kalde den tilbake. Men nu styrtes riket av «nye ministre, mænd som var opdraget under herredømmet av en kvinde, og som hadde drukket ind den falske politiks grundsætninger som nu gjælder ved hove. Det er i saadanne

[1]) De Thou: Hist. Univ. VI, s. 517.

hænder at man har set den ædle frimodighet, som var vore fædres ære, umerkelig forsvinde»[1]). Henrik nøiet sig med at vise sin uvilje ved at negte at godkjende en ny pavelig nuncius, men overlot til *Pariserparlamentet at ta affære likeoverfor banbullen.* Denne domstol hæver sig denne gang til at føre et sprog som er værdig dets gamle store og modige traditioner. I sin forestilling til kongen gjør det sig til talsmand for en human tolerance i religionsstriden og fordømmer paa det skarpeste den pavelige bulle, «hvis stil var saa ny og saa fjern fra tidligere pavers beskedenhet». «Han fratar andre det som ikke lovlig tilkommer ham, han oprører vasaller og undersaatter mot deres herrer og suveræne prinser og omstyrter enhver retslig og politisk ordens grundvolde». Intet under at de ikke «fandt den værdig anden belønning end at kastes paa ilden i nærvær av den hele gallikanske kirke».

Pavens banbulle føltes i virkeligheten som et indbrud i de rettigheter som tidligere konkordater med paven hadde sikret den nationale kirke, og det er et eiendommelig træk at det er en fransk katholik som skarpest avviser dens indhold. *Pierre de l'Estoile,* den kjendte forfatter av den dagbok som er en av de vigtigste kilder til Valoisfamiliens liv og samtidens begivenheter, en høi embedsmand i det kongelige kancelli, *brændemerket i et skrift* i de sterkeste ord bullen som en fornærmelse mot kongen, kongehuset og Frankrikes parlamenter og opfordret alle den franske krones forbundsfæller til at motsætte sig pavens og ligaens tyranni, hvis medlemmer burde holdes at være Guds, kongens og statens fiender. Dette djerve svar blev i Henrik av Navarras og prinsen av Condés navn klæbet op paa billedstøtter og mure i Rom, ja endog paa Vatikanets egne døre og vakte en voldsom bevægelse. Sixtus selv var fra først av rasende, men han var i virkeligheten saa imponert over det mod som Henrik av Navarra

[1]) De Thou: Hist. Univ. VI, s. 519.

viste, at han senere uttalte sig med den største agtelse om hans person. «Han kjendte i den hele verden kun én mand og én kvinde som — naar undtages deres religion — var værdige til at regjere: kongen av Navarra og dronningen av England»[1]. Ogsaa den altid stridbare Hotman skrev en latinsk gjendrivelse av bullen, hvis tone betegnes av dens titel: «Brutum fulmen Papæ Sixti V» — pave Sixtus's dumme lyn. —

Men Henrik av Navarra indskrænket sig ikke til at trodse paven like op i hans ansigt. Det er, som længe tilbaketrængte eller længe overgrodde følelser i hans oprindelige væsen bryter frem og finder de ædle og stolte uttryk hos en som tænker kongelig og forbereder sig for en konges gjerning. Du Plessis de Mornay laaner hans tanker ogsaa denne gang sin vibrerende veltalenhet og sin mandige stil. *Den 1. januar 1586 sender han fra Montauban breve til Frankrikes geistlighet, adel og tredjestand og til byen Paris's borgere*[2]. Han minder geistligheten om at han altid har vist religiøs tolerance, aldrig med let hjerte har draget sverdet. Det kan ikke hans motstandere si, «som gir sin personlige ærgjerrighet skin av iver for kirken, av sin private misnøie har gjort en almindelig krig». Han minder geistligheten om at den efter sit embede skulde pleie freden, og at den «skal svare for Gud for det uskyldige blod som utgydes, for de krigens uordener og laster som I nærer». Han dadler den fordi den avviser tanken om et frit koncil, fordi de heller «vil omstyrte end omvende staten». Og han ender med disse ord: «Gud har latt mig fødes som kristen prins; jeg ønsker den kristelige religions styrkelse, vekst og fred. Vi tror paa én Gud, vi erkjender én Jesus Christus, vi mottar det samme evangelium». Det som skiller, er en forskjellig fortolkning av de samme tekster. «Jeg tror at den krig I saa ivrig forfølger,

[1]) De Thou: Hist. Univ. VI, s. 521.
[2]) Lettres Missives de H. IV. II, s. 165.

er uværdig kristne mennesker. Det blod som utgydes, vil komme over eders hoder».

Til Frankrikes adel taler han som til sine fæller i fransk blod, i fransk sindelag, i fransk statsfølelse. Han bryter staven over huset Lothringen som en fremmed, ufransk slegt, oprørere og majestætsforbrydere. Vil denne adel væbne sig mot Frankrikes blod og stille sig under saadanne mænds kommando? «Jeg vet godt at I ikke gir mig uret. Jeg vet endog at i eders sjæle gir I mine fiender uret. De indlater sig paa at tale om min religion! I som kjender Frankrikes blods værdighet, som vel vet at I kun skylder dette agtelse, skal det da kunne siges om eder, at I vil at jeg skal gjøre regnskap for fremmede? Er det da ikke nok at jeg gjør regnskap for kongen og Frankrike?» — «Tro ikke, mine herrer, at jeg frygter disse fremmede. Jeg vet hvad magten formaar mot mig. Man skal før bli træt av at angripe mig, end jeg av at forsvare mig». — «Jeg beklager at eders blod skal spildes til ingen nytte; det burde spares for Frankrike. Jeg beklager at det skal brukes mot mig, som det burde beskytte». — «Mine herrer, give Gud I vel maa betænke, at de franske prinser er adelens hoder. Jeg elsker eder alle, jeg føler at jeg selv gaar til grunde og svækkes med eders blod; den fremmede kan ikke ha denne følelse, den fremmede føler intet ved dette tap. Det som smerter mig er, at dem som jeg vel holder ut fra hinanden i min sjæl, kan jeg ikke holde ut fra hinanden, naar vaabnene taler. Men Gud kjender mit hjerte; deres blod komme over ophavsmændene til disse ulykker».

Tredjestanden minder han om sin fredskjærlighet, sin rædsel for borgerkrigen og for de ulykker den lægger over det arbeidende folk. Han minder om at han for at avvende denne lidelse fra landets borgere, skjønt prins av det kongelige blod, hadde bøiet sig ned til at ville sætte sit liv ind i enekamp med en ringere mand. Hans fiender hadde svaret med at foretrække et fadermord av denne stat, en ild som fortærer alle. Han haaner ligaens løfter om at lette de tunge

byrder fra folkets skuldre, deres løfter om at Ludvig XII's gode dage skulde komme tilbake, ja at de har vovet at kalde sig folkets fædre, de «hvis fred er blit en krig mot de fredelige borgere, som har tvunget kongen til at fordoble skatterne, som har gjort folket til et bytte for krigens mænd og tvunget Frankrike til at bli sin egen morder.»

«Mine herrer, jeg er født kristen prins, jeg har søkt og foreslaat at gaa kristne veie for at gi denne stat sin fred og kirken sin enhet. Jeg er født franskmand, jeg føler medynk med eders lidelser; jeg har prøvet alle midler for at fri eder for borgerkrigens ulykker, og jeg vil ikke spare mit liv før at mindske dem». — «Jeg kalder Gud til vidne paa at jeg ønsker dette rikes og eders alles vel. Jeg gjør ham til dommer, om ærgjerrighet eller personlig lidenskap har faat mig til at gripe til vaaben».

Den mandige harme, den fædrelandske følelse, som taler ut av disse breve, forfeilet ikke sin virkning. Det franske folk har et lydhørt øre for de ord som vibrerer over et bevæget indre, for den rhetorik hvis klang er ædel og egte, og i denne det store forfalds tid, da Frankrikes konge tilsmudser sin trone med sine laster, da magtsyke og ægjerrighet truer med at søndre staten, da nationens første mænd, som skulde verge dets hæderfulde traditioner, heiser Spaniens fane over liljebanneret, er det kjætterprinsen ved Pyrenæerne som finder de værdige og mandige ord, i hvilke de nationale følelser fra større tider klinger igjen, som taler som franskmand til franskmænd, som kristen til kristne, som borger til borgere.

Vi kan maale virkningen av disse manifester av voldsomheten i de svar ligaen sender ut. Det merkeligste er det som en av forbundets grundlæggere, advokat *Louis Dorléans* offentliggjorde under titelen: «*Engelske katholikers advarsel til franske katholiker*» [1]. Det er et vidtløftig skrift paa henved

[1]) Cimber & Danjou: Arch. Cur. I. 10, s. 111.

hundrede sider, i hvilket forfatteren lar en engelsk katholik tale til sine franske trosfæller. Det skildrer i sterke ord de engelske katholikers lidelser under det protestantiske tyranni, gjennemgaar de tidligere religionskriges historie, hvorunder Coligny ikke alene gjøres til Frants av Guises, men merkelig nok ogsaa til prinsen av Condés morder. Yderligere karakteristisk for hele skriftets aand er forherligelsen av Bartholomæusnatten, hvis «grusomme mildhet og umenneskelige medlidenhet» han beklager. Thi det var «en meget sund og gavnlig aarelatning», men «man tappet to bækkener mindre end nødvendig var for alle lemmernes sundhet». De to bækkener var naturligvis Henrik av Navarra og Henrik av Condé. Intet under at «ild og sverd» anbefales som middel mot den religiøse gift. De rædsler som vil komme over Frankrike, hvis Henrik av Navarra blir konge, skildres i de brutaleste farver. Han vil naa tronen som en ræv og herske som en blodtørstig løve, og det er overhodet ingen grænse for hvad katholikerne vil utsættes for av grusomhet. Selv om Henrik av Navarra gaar over til katholicismen, maa han ikke bli konge; thi det hele vilde være hykleri, og hans styre vilde bli hevn. Tolerance, religionsfrihet er nonsens. I Tyskland, «hvor religionen lugter av vin, der kan tre, fire, ja gjerne hundrede leve ved siden av hinanden, men mellem franskmænd, hvor staten er grundlagt paa den katholske religion, som de av naturen har faat indgravet i sit hjerte, og som man ikke kan rive ut uten at la kronen falde, der er religionsfrihet en umulig ting». Ikke uten behændighet bruker han Hotmans Franco-Gallia til at mistænkeliggjøre huguenotternes monarkiske sindelag. Slutningen av skriftet er en panegyrik over Guiserne og Philip II. Det hele skrift er plumt og lavtliggende, blod pipler frem av alle dets porer; det appellerer til alle de fordomme, al den fanatisme, uvidenhet og hadefuldhet, som rummes i menneskesind som er uten likevegt og dømmekraft. Det er et mørkt vidnesbyrd om hvorledes

den religiøse lidenskap kan gjøre menneskene til deliranter omkap med den heteste vin.

Men vi er kommet til det øieblik da manifesters og stridsskrifters veltalende ord og eggende rop overdøves av vaabnenes larm. Frankrike blir paany en valplads. Tungtvæbnede eskadroner rider over bøndernes marker, arkebusierernes taktfaste skridt gjenlyder i gaterne, kanoner spiller mot borgtaarne og fæstningsmure, byer og landsbyer brændes, huguenotter og katholiker, franskmænd, walloner, rhinlændere, schweizere, italienere tumler sig om hinanden i regulære bataljer og i en uophørlig guerilla. I ti aar er Frankrikes historie atter folkets selvfortærelse gjennem borgerkrige.

KAPITEL IX

De tre Henrikers krig

Henrik III's nye proskriptionsedikt — Den ottende religionskrig — Catharina av Médicis møter Henrik av Navarra i Saint-Brice — Maria Stuart henrettes — Nicolas Poulains avsløringer av ligaen — De tre Henrikers krig — Slaget ved Coutras — Henriks uvirksomhet efter slaget og aarsakerne til denne — Den tyske hjælpehærs indmarsch — François de Châtillon — Kampene ved Vimory og Anneau

Den 7. oktober 1585 utstedte Henrik III et nyt edikt, som indskrænket tidsfristen for protestanternes omvendelse eller landsforvisning til fjorten dage. Ediktet blev indregistrert ved en lit de justice, da parlamentet negtet at gjøre det ved fri beslutning. Det stemplet ediktet som «en blodig og uretfærdig proskription». Saaledes hævder igjen denne høie domstol sin plads som rettens og lovens forsvarer. Det troløse brud paa besvorne traktater, ligaens revolutionære optræden, krænkelsen av landets nedarvede grundlove ved exkommunikationen av Henrik av Navarra, dette og andre forhold kaldte tillive hos parlamentet den dype følelse av ansvaret for rettens ukrænkelighet, for statens værdighet og folkets rettigheter.

Ediktet rammet protestantismen paa det føleligste i de nordfranske provinser, hvor den allerede før var svak, hvor dens kirker laa spredt og avskaaret fra at faa støtte fra den kraftige huguenottisme i vest og syd. Ikke faa av de velstaaende protestanter gik til en skinomvendelse for at redde

gods og liv, andre, særlig den fattigere del foretrak at flygte. Et og andet eksempel viser at den aand som engang gav protestantismen sine martyrer og sine ubøielige karakterer, endnu ikke var slukket. André Cerceau, kongens utmerkede arkitekt, var protestant. «Han vilde», siger l'Estoile, «heller opgi kongens venskap og gi avkald paa hans glimrende løfter end gaa til messe, og efter at ha forlatt sit nye og skjønne hus ved Pré-aux-Clercs tok han avsked med kongen; han bad denne ikke nære uvilje mot ham, fordi han var likesaa tro mot Gud som han hadde været og altid vilde være mot Hans Majestæt»[1]. Den samme l'Estoile fortæller om to søstre Foucaudes, døttre av en parlamentsprokurør, som var sat fast i Petit Châtelet, fordi de ikke vilde gaa til messe. Kongen saa dem der, «men hverken hans opfordringer, bønner, trusler eller løfter, eller doktorernes argumenter kunde faa dem til at love at gaa til messe, og disse var enige om at de aldrig hadde set kvinder forsvare sig saa godt og være saa vel hjemme i sin bibel»[2]. De blev begge hængt og brændt 28. juni 1588.

Den 30. november gav Henrik av Navarra svar paa ediktet ved at lægge beslag paa al katholsk eiendom i de byer som stod under hans myndighet, og hvor det var blit offentliggjort, og likeledes paa de adelsmænds gods som grep til vaaben mot ham. Vi er allerede midt oppe i *den ottende religionskrig.*

Den har fra først av karakteren av en spredt fegtning uten store og avgjørende sammenstøt, vovsomme og eventyrfulde ridt ind i motstandernes land, overrumplinger av fæstninger og byer, rekognosceringer og fegtninger. Under alt dette slipper alle borgerkrigens dæmoner løs, byer og landsbyer gaar op i røk, akre og vinhaver rides ned, der herjes og plyndres som i et fiendtlig land, hungersnød og epidemier

[1]) Mém. de l'Estoile I, s. 199 fg.
[2]) Mém. de l'Estoile I, s. 242.

lægger sin sorte haabløshet til krigens lidelser. Skjønne og rike franske landskaper ligner de øde tomter efter en herjende brand.

Krigen føres uten kraft fra Henrik III's side, og hans taktik gaar mere ut paa at lægge sig i veien for, end paa at støtte ligaens førere. Krigen var ham paatvunget, den forstyrret hans alvorlige beskjæftigelser med at reformere hofceremoniel og hofdragter, med at opfinde nye fornøielser og nye bodsøvelser. Mens sindene var i uro i hvert hus og hver hytte, mens klinger krydsedes, skud drønnet og blodet fløt, mens Paris var som en urolig vulkan foran et utbrud, drog kongen med mignoner, pager og lakeier gjennem dens gater øvende sig paa det sidste sensationelle leketøi, bilbokeen, eller pøniterte for sine synder i bodsdragt i Paris's kirker, eller moret sig med at klippe miniaturbilleder ut av de haandskrevne bønnebøker og klæbe dem op paa kapellernes vægge. «En ubegripelig karakter. I visse ting istand til at hævde sin rang, i nogle over sin værdighet, i andre endog under barnets» [1]. Krigen var ham snarest et beleilig paaskud til at avtvinge de uvillige borgere nye skatter, eller til at gjøre embeder og titler til en salgsvare for av disse indtægter ogsaa at øse guld utover sine mignoner og gi sine byzantinske fester den ødsleste overdaad. Guiserne klaget i likefrem oprørske uttryk over at kongen forholdt dem de nødvendige penger for sin krigsførsel, ja at han spillet under dække med religionens fiender.

Dette sidste var nu ikke tilfældet, men sikkert nok var hans likegyldighet og guiserhad en indirekte hjælp for huguenotterne. En kraftig samlet aktion av de forenede katholiker kunde de ikke ha motstaat. Den front de hadde at forsvare, var for utstrakt, de maatte sprede sine tropper som garnisoner i fæstninger og byer for at holde i tømme det katholske folk i de provinser hvor de ellers hadde magten. Henrik av

[1]) De Thou: Hist. Univ. VI, s. 682.

Navarra hadde endnu ikke den ubestridte militære autoritet som de store feltherreevner eller den lange krigserfaring alene kan gi. Han maatte gi rummelig plads for de selvfølende huguenotske stormænds trang til at føre krigen for egen regning. Den feudale independentisme som Coligny hadde lagt under sin sterke haand, gjorde sig igjen gjældende; for den var krigen først og fremst ridderlig daad, ære, eventyr, spænding. Dette gir krigen sin karakter. Ingen stor og samlet plan forbinder operationerne, seire forfølges ikke, nederlag lammer ikke, hære trækkes sammen, opløser sig og forsvinder for at dannes paany; seirherren idag er den overvundne imorgen og omvendt, store troppestyrker kringsætter smaa fæstninger og gir den slagne fiende rundelig tid til at gjenoprette sit tap.

I Poitou kjæmper Condé, likesaa ridderlig, likesaa dristig og likesaa ubesindig som sin far. «Han følte sig født til at trodse farerne og til store foretagender, og han visste ikke hvad det var at spare sin sikkerhet, naar det var ære at vinde» [1]). I hans stab var Rohan, La Rochefoucault, d'Aubigné og andre unge kampglade adelsmænd. I seirrike træfninger drev Condé ligøren Mercoeur, Bretagnes guvernør ut av Poitou, kringsatte saa den vigtige havneby Brouage ved Charentes munding, men avbrøt igjen denne beleiring, just som byen var ved at overgi sig, for at bemægtige sig Angers nord for Loire. Han vilde føre krigen over i fiendens land. Her blev han klemt inde mellem tre fiendtlige hære, Joyeuses, Mayennes og Épernons. Han reddet sig og sin hær ved en merkelig manøvre. Den opløste sig i ganske smaa grupper, som likesom sporløst forsvandt i skogene og sumpene; den hele arme syntes opslukt av jorden. Selv reddet han sig gjennem Normandi over til Guernesey.

I Dauphiné var Lesdiguières som før den uovervindelige, i Limousin kjæmpet Turenne med held, i Languedoc var

[1]) De Thou: Hist. Univ. VI, s. 531.

Montmorency og Châtillon seirrike mot marschal de Joyeuse, den kongelige mignons far. Men katholikernes hovedstøt rettedes mot Guyenne, hvor Henrik av Navarra hadde forskanset sig bak Garonne med en hær som ikke talte over fire tusen mand. Mot ham førte hertugen av Mayenne og marschal Matignon en fire ganger saa stor styrke. Henriks stilling syntes haapløs; i et mørkt øieblik tænkte han paa at sætte over til England for derfra at reise til Tyskland og vende tilbake i spidsen for den hær av reitere og lansknegter som hvervedes der. Da skal Mornay ha sagt til ham: «En konge eller en prins forlater ikke sit land før han har tapt sit sverd». Han blev, og han blev uovervunden. «De har omringet mig som vildtet og tror de skal ta mig i garnet, men jeg skal gjennem det, skal jeg end gaa over deres buk»[1]). Mayenne og Matignon var mere motstandere end fæller;[2]) en haard eftervinter og epidemier decimerte deres hære. «Denne helgen var skaaret til ikke at gjøre store mirakler i Guyenne», siger Mornay spottende om Mayenne; syk og skuffet, med forbitrelse i hjertet forlot denne krigsskuepladsen for at lægge sin ved til det baal som ligaen bygget op for den foragtede og hadede suveræn.

Henrik av Navarra følte stillingen i Guyenne og Béarn saa farefri at han overlot forsvaret av disse landsdele til Turenne, mens han selv med en haandfuld ryttere gik over Garonne og red midt gjennem det av fienden besatte land til La Rochelle, som han naadde 4. juni 1586. Hit kom ogsaa Condé fulgt av en engelsk flaate. Fra dette uindtagelige hovedkvarter førte de to nu en offensiv krig, avskar tilførslen til Bordeaux, kringsatte igjen Brouage, undsatte den haardt trængte by Marans nord for La Rochelle og gjorde sig til herrer i Saintonge.

---

[1]) Henri IV. Lettres missives II, s. 196.

[2]) De Thou: Hist. Univ. VI, s. 667. «Henrik III hadde hemmelig befalet alle de guvernører han hadde tillid til, at føre krigen slapt».

De store rustninger og de store krigsutlæg hadde ikke git noget utslag; krigen hadde i virkeligheten gjort Henrik III og Guiserne fra skjulte til aapenbare fiender, og Henrik av Navarra hadde med sine smaa stridskræfter hævdet sin stilling. Nu syntes endog tiden at være kommen for ham til at rette et avgjørende slag mot sine splittede motstandere. Da de tyske gesandter kom hjem efter saa barskt at være blit avvist av Frankrikes konge, grep en sterk harme protestanterne hinsides Rhinen. Théodore de Bèze reiste fra hof til hof, fra by til by og opflammet fyrster og borgere til at hjælpe de franske huguenotter. Ved hjælp av subsidier fra Elisabeth, Fredrik II av Danmark-Norge og enkelte andre fyrster hverver *Johan Casimir en stor hær,* som slaar sine telte op ved Lothringens grænser. Erindringen om Johan Casimirs invasion i 1576 og den svære returfragt han beregnet sig, var saa levende og saa skræmmende at Henrik III for enhver pris vilde undgaa en ny. Vi er igjen ved en av de korsveie hvor *Catharina av Medicis møter op.* Hun er nu 67 aar, hendes legeme er blit svært til uformelighet, gigten herjer hendes lemmer, hun kan ikke længer sitte i sadlen, men hun er endnu aandelig elastisk, hun er endnu hungrig efter livsnydelse, hun sminker de falmede kinder, hun elsker endnu at blotte sine hvite, fuldkomment formede arme, og hun straaler ved de store hoffester i guldvirket velours, som da hun var ung og vakker. Og gjennem hendes hjerne gaar som rappe lyn nye, altid nye planer, fred idag, krig imorgen, nettet utspændt for Henrik av Navarra idag, for Henrik av Guise imorgen. Hendes pen kradser uophørlig sine ufranske ord og sætninger paa papiret, breve til kongen, til paven, til Philip II, til Montmorency, til gesandterne i utlandet, til huguenotter og ligører, til alle, store eller smaa, som har en finger med i statens affærer.

Hun er straks færdig til at være sin søns gesandt til Henrik av Navarra. Hun skal ogsaa ha havt sine egne planer at pleie: et egteskap mellem Béarneren og sin datterdatter,

Christine, prinsesse av Lothringen. Den frivillige separation hvori han levet med Margaretha, skulde hun sørge for blev til en virkelig skilsmisse. Men Henrik er tilbakeholden, ja avvisende; først efter flere maaneders forhandlinger gaar han ind paa at møte Catharina, og denne maa finde sig i at opsøke sin litet galante svigersøn paa hans eget territorium, paa slottet *Saint-Brice ved Cognac.* Her møttes de den 13. december 1586, hun med sin «flyvende eskadron», sit tilsyneladende saa godlidende, men i virkeligheten saa underfundige lune, sine fristende forespeilinger, han paa vakt, kjølig, i sit hjertes dyp fuld av had til denne kvinde, som hadde øst saa megen lidelse og sorg over ham og hans trosfæller; selv hoffets skjønne sirener forsøkte forgjæves sin magt over ham denne gang. Det hele møte blev i virkeligheten en vaabenlek med lynrappe utfald og parader av to like snu og like behændige fegtere, men uten avgjørelse; thi den ene vilde kjøpe og den anden ikke sælge for smukke ord og løfter. Hvor skarp tonen var, kan vi slutte av følgende utfald som Henrik gjorde ved en av sammenkomsterne: «Jeg beklager mig ikke over Deres oprigtighet, men jeg beklager mig over Deres alder, som gjør Deres hukommelse uret, saa De har glemt det De har lovet mig». Ingen kvinde er ufølsom for hentydninger til alderens virkninger. Catharina søker at lokke sin motstander ved forespeilinger om kongens naade og Frankrikes krone, hvis han vil nedlægge vaabnene og gjøre sig til katholik; hun spør ham om han virkelig vil være ulydig mot kongen og ødelægge riket. Han svarer: «I atten maaneder har jeg ikke adlydt kongen. — Han har ført krig mot mig som en ulv, og De Madame som en løvinde. — Jeg hindrer Dem ikke i at hvile rolig i Deres seng, men De har hindret mig i at hvile rolig i min. — Dette Deres besvær glæder og styrker Dem. Hvis De holdt Dem i ro, vilde De ikke leve længe». — «Hvorledes», svarer hun, «De som var saa snil og føielig før, i Deres øine ser jeg nu

vreden flamme og hører den i Deres ord[1])»? Da italieneren hertugen av Nevers uforsigtig hentyder til Henriks ringe myndighet over borgerne i La Rochelle, at han saaledes ikke har magt til at paalægge dem selv den ringeste skat, faar han følgende bitende svar: «Det er sandt, men vi har heller ikke italienere iblandt os».

Man har ret til at drage Catharinas og kongens alvor med disse fredstilnærmelser i tvil, naar man ser at de stillet det umulige, for ikke at si oprørende vilkaar, at de reformerte skulde uten videre opgi sin religion og gjøre sig til katholiker. Det var i virkeligheten en blodig fornærmelse mot Henrik av Navarra at foreslaa ham et saa skjændig forræderi mot hans trosfæller. Kongen synes, mens underhandlingerne stod paa, at være kommet under indflydelse av et av disse anfald av utøilet raseri som undertiden bryter ut hos indolente og avmægtige personer. Vi har to breve av ham, som han i januar 1587 skrev til sin mor, i hvilke han gir en redegjørelse for hvad han vil si paa et stort møte av fremtrædende mænd av alle stænder, særlig av adelen, som han hadde kaldt sammen i anledning av et ordenskapitel i Hellig Aands-ordenen. De følelser Frankrikes konge her gir uttryk for, kunde selv den blodtørstigste ligør misunde ham. Han vil, siger han, ikke bare lægge beslag paa utbyttet av huguenotternes eiendomme, men hugge ned deres skoge, sælge deres gods og eiendele til geistligheten, adelen og byerne til en billig pris, for at interessere alle sine undersaatter i at føre krigen. Han vil opfordre til at utrydde alt kjætteri med vaabnenes magt, da han ikke har kunnet opnaa dette ved fredelige midler. I Paris vil han ha en almindelig husundersøkelse og eksemplarisk straffe alle huguenotter. Det formelig skummer av hans ord[2]).

---

[1]) Henri IV. Lettres missives II, s. 251, hvor denne samtale gjengives i en note efter historikeren P. Mathieu.

[2]) Lettres de Cath. de Méd. IX, s. 430.

Da Catharina forstod at hun ingen vei kom med sit fredstilbud, prøvet hun med et forslag til en vaabenstilstand, men uten større held. Henrik av Navarra gjennemskuet «Madame la Serpente» og lot sig ikke fange i fælden. Og dog var han sikkert selv stemt for fred med kongen. Nogle dage før møtet med Catharina hadde han havt en konference med hertugen av Nevers, efter hvilken denne skriver til kongen: «Jeg har to hovedindtryk av vor samtale; det ene er at kongen av Navarra ønsker fred for enhver pris, det andet, at han vil at Deres Majestæt skal stille Dem i spidsen for Deres arméer, tvinge ligaen til at gjøre sin pligt, og ydmyge huset Lothringen» [1]).

For enhver pris vilde dog ikke Henrik fred. «Min beslutning er», skriver han til sin geheimeraad Scorbiac, «ikke at træffe nogen bestemmelse som ikke er til kirkernes gavn og med deres raad og samtykke». Og det samme gjentar han i et brev til Armagnacs reformerte kirker [2]).

Catharina drog efter endel nye forgjæves forsøk hjem med uforrettet sak; i virkeligheten bidrog den hele underhandling kun til at forværre kongens stilling. Ligaens mistro til hans loyalitet vokste tiltrods for hans blodtørstige ord. Guiserne, «som hadde formælet sig med kyradset», foretok likefrem fiendtlige handlinger mot ham, optraadte som suveræne herrer i de nordlige og østlige provinser, besatte byer, bygget fæstninger, forjog kongens embedsmænd, gjorde et mislykket forsøk paa at bemægtige sig havnebyen Boulogne, som Philip II ønsket som utfaldsport mot England. Vi nærmer os nu det øieblik, da den store kamp mellem Spanien og England, kampen om religionen og kampen om herredømmet paa havet, finder sin avgjørelse i den engelske kanal.

[1]) Mém. de Duc de Nevers, s. 769.

[2]) Henri IV. Lettres missives II, s. 252 fg.

Den 18. februar 1587 henrettedes Maria Stuart i Fotheringay slotsgaard. Denne handling føltes av hele den katholske verden som et attentat paa dens helligste følelser. Tyve aars fængsel hadde gjort den skjønne Guiserætling, som engang hadde baaret de franske dronningers krone, til en legendarisk skikkelse. Nu kanoniserte døden hende til en helgen. Philip II mente sig mere end nogensinde kaldet til at være Guds straffende redskap likeoverfor «Englands ulvinde», og Guiserne, som følte sin slegtnings død som en personlig utfordring, fik en ny og kjærkommen aarsak til at præke den hellige krig mot Elisabeths franske medskyldige [1]. En uhyre ophidselse grep det katholske folk, som uavladelig bearbeidedes av ligaens prædikanter; denne vendte sig ikke alene mot huguenotterne, men ogsaa mot kongen, som beskyldtes for hemmelig at ha tilraadet Marias henrettelse. For at rense sig for denne uvittige mistanke holdt Henrik III en stor sørgefest i Nôtre Dame kirken, men selv denne blev i en viss henseende til en forherligelse av Guiserne, som av dagens prædikant, erkebispen av Bourges, hædredes med epithetet «krigens to lyn».

Paris var i feber som to hundrede aar senere i den store revolutions tid. Som under denne terroriseres den hele by av en bande dristige og voldsomme mennesker, deriblandt rene catilinariske existenser, som i en almindelig omveltning saa et middel til at utslette sin gjæld og lægge sine griske hænder paa næstens gods. Insolvente advokater, politibetjente, retstjenere, kanniker og munker, en og anden fusentast av en adelsmand, endog folk som haandterte dolken som sit arbeidsverktøi, sammensvor sig, holdt hemmelige møter, ja la forbryderske planer, der skulde gjennemføres ved den urolige og altid oprørske pøbel som driver sammen i enhver stor by, og som holdt til i de kvælende trange smug om Châtelet

---

[1]) Ifølge d'Aubigné III, s. 89 skal Elisabeth ha forelagt spørsmaalet om Maria Stuarts henrettelse for kongen av Navarra og prinsen av Condé, som begge godkjendte dens nødvendighet.

og Nôtre dame, langs kaierne og paa torvpladsene. Retspaladsene, Arsenalet, Bastillen, Louvre skulde besættes, de fornemste embedsmænd ryddes av veien, ja kongen selv skulde overfaldes og dræpes; derpaa skulde den hele by utleveres til plyndring. Disse planer blev røbet for kongen av en av de sammensvorne, *Nicolas Poulain*, hvis egenhændige beretning om disse ting foreligger[1]). Selv om angiverens trang til at gjøre sig interessant eller til at tvætte sig selv ved at stille sine fæller i det sorteste lys har overdrevet eller opdigtet et og andet, er Poulains beretning i det store og hele sand; den har væsentlige træk fælles med «Dialogue du Maheustre et du Manant», med de Thou og andre historikere, og et brev fra hertugen av Guise til Mayenne nævner uttrykkelig disse oprørske planer, fra hvilke han fandt det nødvendig at ta offentlig avstand, samtidig som han stod i uavladelig og intim forbindelse med Paris's ledende ligører.

Den oprørte stemning i hovedstaden, som gik like til trusler mot hans liv, tvang endelig Henrik III til at stille sig i spidsen for den store katholske mobilisering mot Henrik av Navarra og huguenotterne. Han sender Catharina til Champagne for at underhandle med Henrik av Guise, mens han selv trækker store troppemasser sammen for personlig at føre dem mot syd. Han syntes endelig at ha brændt sine skibe; og dog, just som han skulde iføre sig kyradset, falder denne ynkelige konge igjen sammen. Han opsøker selv Guise i Meaux og formelig trygler ham om at slutte fred med Henrik av Navarra; han saa ingen anden redning mot den tyske invasion, men Guise var ubevægelig; fred var det samme som hans egen tilintetgjørelse, hans vilje var ikke længer fri; han var Philip II's edsvorne vasal.

«*De tre Henrikers krig*» begyndte. Officielt stod to av disse mot den tredje, i virkeligheten var det en slags trekantet duel. Henrik III, som midt i sin karakters opløsning ikke

[1]) Cimber & Danjou: Arch. Cur. I. 10, s. 290.

endnu helt hadde forødt den underfundighetens intelligens som var hans arv efter moren, gik til krigen med det haab at hans navnefættere skulde indbyrdes ødelægge hinanden og han selv sitte igjen som seirherre. «De inimicis meis vindicabo inimicos meos» — jeg vil bruke mine fiender til hevn over mine fiender — kunde man høre ham mumle, mens han gik op og ned i sit kabinet i Louvre. Henrik av Guise og huguenotternes tyske hjælpehær skulde gjensidig oprive hinanden. Joyeuse var sterk nok til at gjøre Henrik av Navarra magtesløs. Selv skulde han saa i spidsen for Loirehæren diktere sine betingelser.

Henrik av Navarras utsigt til seir var avhængig av at det lykkedes ham at forene sine tropper med den tyske leiehær, som ifølge traktaten i Fridelsheim januar 1587 med Johan Casimir skulde hverves i Schweiz og Tyskland, og som under grev Dohna nu samledes i Elsass. Selv hadde Henrik sit hovedkvarter i La Rochelle, hvorfra han behersket kysten og Charentes og Garonnes elvemundinger. Opgaven var nu den samme som forelaa for Condé i den tredje og hertugen av Alençon i den femte religionskrig, at tilveiebringe en forening mellem de to hære i Burgund. Men marschen østover og overgangen over Loire rummet de største farer for Henriks ikke meget sterke hær. Det var en defilering mellem kongens hær i nord og Joyeuses og Matignons hære i syd, som kunde føre til at den huguenotske styrke blev ganske knust.

I krigsraadet seiret derfor den forsigtigere taktik at søke at undgaa kamp, føre arméen mot syd og gjennem en omgaaende bevægelse naa den tyske hær i Bourbonnais. Forøvrig var forbindelsen mellem de to hovedkvarterer saa usikker at det var umulig at fastslaa et bestemt møtested. Henrik hadde faat forsterkninger av Condés brødre, greverne av Soissons og Conti, som skjønt katholiker sluttet sig til ham av uvilje mot ligaen; allikevel var han langt underlegen Joyeuse, som brændende av begjær efter at vinde krigersk ære og ogsaa

efter at faa hevn for Henriks bitende sarkasmer, i ilmarscher rykket frem for at hindre hans overgang over Dordogne. Det lykkedes ham ogsaa at indhente Henriks armé. Nær den befæstede by *Coutras*, ved den lille elv Isle, støtte de to hære sammen til et regulært slag, efter nogle livlige forpostfegtninger, den 20. oktober 1587. Arméernes styrke opgives noget forskjellig; d'Aubigné, hvis fortælling er meget indgaaende, regner at de to hære var nogenlunde jevnsterke i infanteri, mens Joyeuse stillet over 2000 ryttere mot Henriks 1200. Hoffets unge overmodige adel flokket sig fuld av kamplyst om sin 26-aarige fører, like uerfarne og like letsindige som han selv. De gik til slaget som til en fest, straalende i sine pragtfulde harnisker, sine fjærbesatte hjelmer og paa sine overdaadig utsmykkede hester; modige, seiersdrukne allerede før kampen, «hidsende hverandre op til at avlægge ed paa ikke at gjøre fanger, men dræpe enhver, selv kongen av Navarra». Da de i graalysningen red frem mot de mørke huguenotske rækker, hvis solbrændte og magre krigere med sine prunkløse vaaben stak underlig av mot deres egen pragt, saa de til sin forbauselse disse knæle ned, og hørte dem istemme 12te vers av Davids 118de salme: «Kommen er den lykkelige dag, vore ønskers dag».

«Kujonerne ber for sit liv» ropte Joyeuses unge hetsporer. «I tar feil», sagde en gammel officer, som mere end engang «hadde gnidd sine knær» mot huguenotterne; «naar de gjør den mine, er de rede til at slaas». Det skulde Joyeuses kavalerer ogsaa faa føle.

Slaget begyndte kl. 8 om morgenen med en artillerikamp. Med sikkert blik hadde Henrik opstillet de tre kanoner han hadde tat med fra La Rochelle, saaledes at de med stor virkning spillet mot Joyeuse's svære rytteri, mens dennes kanoner var ganske uskadelige. Joyeuse's lette kavaleri sprængte ved et hidsig chok kongen av Navarras høire fløi; sikre paa seiren gav disse soldater sig paa vanlig vis til at plyndre fiendens bagage. Men slaget tok straks en helt anden vending. Utaal-

modig efter at komme fienden ind paa livet red Joyeuse med sin glimrende garde — la cornette blanche — og sit svære gendarmeri med fældede lanser i karrière mot kongen av Navarras kavaleri, som stod opstillet paa sletten i tre fastsluttede karrèer under hans egen, prinsen av Condés og greven av Soissons kommando. Som det kongelige rytteri nærmet sig i uorden, allerede utmattet av det rasende ridt, gav Henrik ordre til angrep, og saa uimotstaaelig var støtet av disse huguenotske jernsider, at Joyeuses eskadroner i ét nu blev sprængt. Slaget var avgjort efter to timers kamp. De tre prinser var selv de første i haandgemænget, som de hadde lovet hverandre før slaget, gjorde personlig fanger og ledet forfølgelsen med en beundringsværdig energi. Joyeuse selv blev skutt paa flugten, og sammen med ham omkom størsteparten av den glimrende adel som hadde redet til dyst som til en turnering. «En saa stor mængde adelsmænd var ikke faldne i aarhundredets tre blodigste slag», fortæller d'Aubigné. Han opgir tallet av fiendens døde og saarede til 400 officerer og 3000 soldater, mens huguenotternes tap var 5 adelsmænd og 20 soldater, et næsten utrolig litet tal. Men der var blandt disse mange saarede, og mange hester var dræpt.

Henrik av Navarra viste efter seiren den skjønne menneskelighet som forsoner med saamange store karakterfeil hos denne fyrste. «Han viste sig ikke mindre human og venlig efter slaget mot de fangne og saarede end han hadde vist sig sterk i kampens hete» [1]. Han lot de saarede forbinde, frigav fangerne, skjænket enkelte av de erobrede faner til tapre motstandere, holdt sørgegudstjeneste for de faldne efter katholsk ritus, og «man kunde ikke se at hans held avsatte hos ham et eneste træk, enten av overmod eller lidenskap, som sedvanligvis er grusomhetens mor». Den mand som for-

[1]) Cimber & Danjou: Arch. Cur. I. 11, s. 263. Her findes en oversigtlig og indgaaende fortælling om slaget.

beredte sig paa at bli Frankrikes konge, handlet mot sine motstandere som om de var hans undersaatter.

Slaget ved Coutras var det første større ordnede feltslag huguenotterne hadde vundet i de lange krige; det blev vundet ved troppernes overlegne dygtighet og disciplin og ved Henrik av Navarras ubestridelige militære føreregenskaper. Men mens huguenotterne under Colignys kommandostav efter store uheld den næste dag hadde vist motstanderne den samme uovervindelige front, opløstes deres hær efter denne letkjøpte seir, som om den hadde været oprevet av et knusende nederlag. Hvor har man at søke forklaringen til dette?

D'Aubigné, der, digter som han var, gjerne søker historiske kjendsgjerningers forklaring i motiver hentet ut av de menneskelige følelser, og som, det skal indrømmes, bedre end andre kjendte denne fyrstes karakter, er paa det rene med at Henrik av Navarras merkelige uvirksomhet efter slaget kun kan ha havt én grund: «han gav sin seir til kjærligheten; thi han red med en ryttertrop gjennem hele Gascogne for at bringe to og tyve standarter og andre faner til grevinden av Grammont, som dengang var i Béarn» [1]. Denne dame, som i Henriks kjærlighetshistorie «les amours du grand Alcandre» bærer navn av «la belle Corisande», var gjenstand for en av hans varigste forelskelser, og den varmblodige konge har sikkert brændt av begjær efter at nedlægge sine trofæer for hendes føtter og hente sin løn i hendes arme. Enkelte andre historikere har fulgt d'Aubigné [2], og ogsaa Sully [3] anfører kongens lidenskap som et moment i den forklaring han gir av kongens likegyldighet med at forfølge seiren; men hoved-

---

[1]) Hist. Univ. III, liv. I, kap. XV.

[2]) D'Aubignés forklaring synes at stadfæstes av et brev som presten Gabriel d'Amours skrev til Henrik i anledning av hans trosskifte i 1592. Han omtaler der, hvorledes han og presten Chandieu efter slaget ved Coutras bad ham forfølge seiren, men at Henrik opløste sin armé og gik til Béarn. «De forstaar mig godt,» føier han til. Cfr. Bul. de l'hist. du pr. fr. I, s. 180.

[3]) Ocon. Roy. I, s. 200.

aarsaken søker han i prinsen av Condés, Turennes og andres skinsyke, som hindret hans handlefrihet. At denne skinsyke var tilstede og at den mere end engang var en hindring for en planmæssig krigsførsel, er sikkert nok, men der er intet tegn til at den netop har ytret sig med særlig styrke efter slaget ved Coutras; de hadde likelig delt seirens ære, og de hadde den samme opfordring til at utnytte den. At Henriks første tanke var at forfølge seiren med kraft, fortæller ogsaa Sully, med hvem Henrik raadførte sig umiddelbart efter slaget.

Som saa ofte i vigtige menneskelige handlinger, har flere hinanden krydsende hensyn bestemt Henriks optræden. Hans lidenskap har ikke været det første motiv, men den tok magten i det øieblik Henrik følte sig bundet i sin handlefrihet av andre kræfter og hensyn. Disse kræfter lærer vi at kjende av den rundskrivelse som Philip de Mornay forfattet om slaget og dets forhistorie paa selve slagdagen, sittende i sit harnisk sammen med kongen i et litet rum over det værelse hvor hertugen av Joyeuse's lik laa. Det er under disse forhold umulig at kunne betegne Mornays fremstilling som uttryk for hans trang til at dække Henrik av Navarras feil[1]). I dette alvorlige øieblik har denne havt andre ting øverst i sine tanker end den skjønne Corisande, og Mornay har i ethvert fald ikke været den mand som har billiget en saadan kjærlighetsflugt og staat rede til at forsvare den. I denne rundskrivelse, som skulde spredes ut til alle de protestantiske menigheter, gir han en overbevisende forklaring til at seiren ikke blev forfulgt[2]).

Naar kongen av Navarra, skriver han, med underlegne kræfter optok kampen med Joyeuse ved Coutras, var grunden den, at et slag var det gunstigste vilkaar som fremstillet sig

---

[1]) Cfr. Haag: La France protestante, artikel: Henri de Bourbon, hvor denne paastand fremsættes.

[2]) Mém. de Mornay I, s. 754.

for ham. Hadde han undgaat slag og marschert videre til Gascogne, vilde Joyeuse og Matignon ha forenet sine kræfter, mens hans egne vilde være svundet ind, «da enhver vilde gjøre en avstikker hjem». Han vilde saaledes ikke faat anledning til igjen at samle sine tropper og gaa imøte den tyske hjælpehær. Efter slaget maatte soldaterne faa nogen tid til at hvile ut paa. Derhos hadde tropperne fra Poitou, Saintonge og Angoumois ikke forpligtet sig til at ledsage kongen længer end til floden Isle; de hadde mobilisert uten at sørge tilstrækkelig for sine affærer hjemme, de hadde mange saarede og de maatte desuten bringe det store bytte i sikkerhet.

Det gjentok sig denne gang, hvad oftere hadde hændt under de første religionskrige, at det viste sig umulig at holde de huguenotske adelsmænd og deres følge gjennem en længere tid under fanerne. De vilde hjem til sin aker og sin plog, til hustru og barn. En chef med en mere jernhaard vilje og mere ubestridt autoritet end Henrik vilde maaske ha magtet at holde hæren samlet; nu maatte han bøie sig, saameget mere som hans rival i ledelsen, prinsen av Condé, just var de nævnte avdelingers general. Henrik maatte derfor nøie sig med at sætte tropperne nyt stevne en maaned efter, overlate kommandoen over en troppestyrke ved Dordogne til Turenne og selv, sikkert ikke ugjerne, ride sit ilsomme ridt for at hilse den skjønne Corisande.

Av en instruktion til de Fay, en gesandt som Henrik sender til Elisabeth i Januar 1588, og som tydelig viser at det var ham meget om at gjøre at retfærdiggjøre sin passivitet, ser vi at han begrunder denne ogsaa i et andet forhold. Han siger at det var ham umulig at marschere for at forene sig med hjælpearméen, fordi han nogle dage efter slaget fra alle kanter hørte at denne armé hadde gjort brud paa den oprindelige plan og fulgt Loires løp nedover istedenfor opover. Denne forklaring synes imidlertid at være fabrikert for anledningen for at retfærdiggjøre hans handlemaate i de utenlandske alliertes øine. Thi allerede dagen efter slaget

forlater han Coutras og opløser hæren; han har da allerede tat sin beslutning; «nogle dage efter» finder vi ham i St. Foy, hvor han opholder sig i to dage, og allerede den 30. er han i Nérac.

Derimot kan et hensyn, som Henrik ikke selv nævner, ha virket sterkere end alt andet med til at han gjerne saa, at der blev en foreløbig stans i krigsoperationerne. Han kan ha ønsket at se det indtryk seiren gjorde paa kongen. Han var ikke alene en Gascogner i sit hete blod og sit djerve lune, han var det ogsaa i snu beregning. Det stod klart for ham at intet vilde bedre tjene hans motstandere og cementere et unaturlig forbund mellem Henrik av Valois og Guiserne, end at han selv marscherte mot Paris i spidsen for en stor hær, hvis overmægtige fremmede element vilde vende mot ham selv den anklage som han saa virkningsfuldt hadde brukt mot ligaen, at han var i Frankrikes fienders sold. Det maatte være av den høieste vigtighet for den præsumptive tronarving ikke at utdype den kløft som skilte ham fra landets konge. Seierherren ved Coutras var en mægtigere mand end huguenotternes haardt trængte chef før dette slag; det kunde vel være værdt for Henrik III at prøve det spørsmaal, om han ikke vilde være bedre tjent med at ha ham til alliert end til fiende; Guiserne var jo dog den langt større fare. Disse vilde ikke vike tilbake for i nødsfald at spille Pipins rolle og gi ham en klostercelle istedenfor Louvres kongeslot. Ifølge et, forøvrig ikke ubestridt brev skal Henrik av Navarra dagen efter slaget ha tilskrevet den franske konge og opfordret ham til at gjøre fælles sak mot ligaen [1]).

At Henrik av Navarra har næret haab om at seiren ved Coutras skulde øve en sterk moralsk virkning paa folkemeningen og stemme denne til fred, er utvilsomt. Dette fremgaar blandt andet av den «Forestilling til Frankrike»,

[1]) Cfr. Lettres missives de H. IV, II, s. 311.

som Mornay forfattet like efter slaget, i hvilken han med vanlig veltalenhet paany fremstiller Guiserne som landets fiender og Henrik av Navarra som legitimitetens og fredens mand [1]). Denne «forestilling» har dog likesaalitt som de tidligere øvet nogen paaviselig virkning. Langt sterkere end av ord paavirkedes folkefølelsen av de seire som Henrik av Guise i oktober og november 1587 vandt over huguenotternes tyske hjælpehær, i og for sig ingen betydelige bedrifter, men som ligaens altid energiske og utrættelige agitatorer utnyttet paa en maate som gjorde denne general til en virkelig folkeheros.

Den hær av tyske reitere og schweiziske lansknegter som Johan Casimir hadde hvervet ved krigens utbrud, stod endnu i september 1587 i Lothringen. Den førtes av en erfaren men talentløs og ubeslutsom general, *greven av Dohna*; ved siden av ham hadde den unge hertug av Bouillon kommandoen over en avdeling franske huguenotter. Hæren tællet omkring 25000 mand, men den var daarlig disciplinert og der var ingen plan og holdning i ledelsen. Den var hvervet under det uttrykkelige tilsagn at den skulde tjene mot ligaen, ikke mot kongen av Frankrike, og den svækkedes i sin holdning og handleevne fra det øieblik den saa veien over Loire sperret for sig av Henrik III selv i spidsen for en stor hær. Den uvisshet hvori førerne var om Henrik av Navarras planer og operationer, bidrog til yderligere at lamme deres energi. De vaklet mellem at gjøre Lothringen til krigsskuepladsen og derved tvinge fienderne til at koncentrere sine kræfter der, at trænge ind i Champagne og Pikardi eller at marschere mot syd ind i Burgund og paa den maate komme i forbindelse med Henrik av Navarra og Sydfrankrikes huguenotter, hvilket ogsaa stemte med denne konges ønsker.

Greven av Dohna hadde endnu ikke truffet sit valg, da *François av Châtillon* i slutningen av september støtte til

---

[1]) Mém. de Mornay I, s. 767.

ham i Champagne med 1 300 huguenotter fra Languedoc og Dauphinée. Denne unge general hadde, som vi allerede har hørt, i de tidligere krige lagt for dagen egenskaper, som viste at han var sin store fars værdige søn. Tyve aar gammel hadde han i 1577 med ubøielig mod holdt Montpellier mot Damvilles overmagt. I 1583 hadde han igjen maalt klinge med denne store vasal. I 1584 hadde den politiske konstellation gjort ham til Damvilles generalløitnant. To aar efter var han guvernør i Rouergue, landskapet mellem Guyenne og Languedoc. Han hadde gaat urørt ut av den moralske smitte som Margaretha av Valois hadde spredt ut til den huguenotske adel fra sit hof i Nerac; ja han vender sig mot sine standsfæller med sterke anklager for deres mangel paa disciplin, paa almenaand, for letfærdighet og gudløshet, som forarget ham saameget mere som «han var gaat ut av sin fars skole».

Da efterretningen kom om hjælpehærens indmarsch i landet, nølte han ikke et øieblik med at ile den imøte. Han førte sin lille styrke gjennem Languedoc, Dauphinée, Savoyen, Schweiz og Franche Comté, delvis fiendtlig land, under strabadser og farer, en marsch paa to hundrede mil som minder om admiralens berømte ridt gjennem Frankrike i den tredje religionskrig. Han fandt den tysk-schweiziske hær demoralisert av slet ledelse, sygdomme, nød, savn og drukkenskap; det var just i vinhøstens tid.

Efterat være forsterket med Châtillons tropper satte grev Dohna sig i bevægelse, men istedenfor at søke en overgang over Loire høiere oppe — altsaa længere mot syd, gjorde han et fremstøt i retning av Orléans. Her kom de imidlertid i en farlig stilling mellem kongens hær og de tropper som Henrik av Guise hadde under sin kommando i Champagne. Den sidstes hær var ikke stor, men den var nylig forsterket med endel wallonske og italienske veteraner fra Alexander Farneses armé og den hadde en dristig og energisk general. Han tilføiet først grev Dohna ved et natlig overfald et mindre nederlag ved *Vimory*, som hadde den virkning at schweizerne

gjorde mytteri og forlangte at man skulde underhandle med kongen. Henrik av Guise forfulgte sin seir og slog igjen den tyske general ved *Anneau* den 24. november 1587. Skjønt den protestantiske hær endnu var sterk og under kraftig ledelse kunde været en farlig motstander, kom den nu i fuldstændig opløsning. Schweizerne, som allerede før hadde ført underhandlinger med kongen og av denne hadde faat løfte om fri tilbakemarsch og penger til, hvis de vilde forlate sine allierte, skilte nu lag. Kongen, som vilde rive seiren og seirens ære ut av Guises hænder, tilbød ogsaa de tyske lansknegter og reitere fri tilbakemarsch til Tyskland, og de franske huguenotter tillatelse til at forlate landet. Forgjæves søkte Châtillon at overtale de tyske tropper til at avslaa kapitulationen og marschere op Loire for at forene sig med kongen av Navarra. Men marschens og vinterens strabadser skræmte dem; de gik ind paa kongens tilbud, hvilket ikke hindret hertugen av Guise i at forfølge dem, hugge dem ned og herje og brænde selv det nøitrale landskap Montbéliard, hvor de søkte hen. Châtillon og resterne av den franske avdeling utførte saa alene et glimrende tilbaketog mot syd, gjennem Cevennernes fjeldpasser til Languedoc under uavladelige kampe med katholske avdelinger som forsøkte at avskjære dem veien.

Saaledes endte felttogene i 1587. De to Henriker, Navarra og Guise, hadde hver paa sin side vundet krigersk ære. Den tredje Henrik hadde yderligere sat til den rest av anseelse som endnu hang ved ham som Frankrikes konge, ved sin yndling Joyeuses forsmædelige nederlag og endnu mere ved sin holdning likeoverfor de fremmede leietropper. Da han vilde nyde sin triumf i Paris, møttes han med haan og spot som den der hadde forraadt sit land og sin religion, mens Henrik av Guise løftedes op til at være folkets og kirkens Makkabæus. Paven sendte ham et sverd, med flammer indgravert paa klingen, og Alexander Farnese sine vaaben med de ord, at det kun tilkom Henrik av Lothringen at bære kirkens vaaben og være dens fører i dens krig.

KAPITEL X

Barrikaderne

Philip II mot England — Philip II og Henrik av Guise — Ligaens chefer møtes i Nancy — Paris under «de Sekstens» magt — Henrik av Guise i Paris — Barrikadedagen — Kongen flygter fra Louvre — Kongen underskriver «unionsediktet» — Motsætningen mellem ligaen og politikerne — Den store armadas nederlag

I den store duel mellem katholicisme og protestantisme i Vesteuropa er 1588 et merkeaar. *Det er da Philip II samler alle sine kræfter for at rette et avgjørende slag mot England,* den protestantiske magt som forskanset bak havets bølger hittil ikke alene hadde været som en næsten uangripelig fæstning for reformationens kjætteri, men som en stadig aapen utfaldsport, hvorfra katholicismen fra Guadalquivirs til Rhinens flodmundinger blev uavladelig truet, foruroliget, angrepet. Denne protestantiske magt var nu ogsaa blit Spaniens medbeiler paa verdenshavene. De engelske farver lyste fra mastetoppene i alle de farvande som spanierne regnet for sine; langs Afrikas og Amerikas kyster herjet Hawkins og Drake, og de spanske sølvflaater kunde ikke længer trygt bringe den nye verdens rigdomme til det altid hungrige hjemland.

Efter 1580 var der mellem England og Spanien en virkelig krigstilstand uten krigserklæring. Mens Philip ved jesuitternes utrættelige hjælp pustet til sammensvergelser i England og oprør i Irland, krydset Elisabeth hans planer i

Portugal, gav hertugen av Anjou sin moralske støtte i Nederlandene ved at følge ham saa at si like til brudeskammelen, og da denne urolige prins hadde betalt sin ubesindige og ulykkelige politik med sit unge liv, da den tause Oranier var strakt til jorden av Gérards morderkugle, mottok hun selv beslutsomt den suverænitet som generalstaterne tilbød hende, og sendte sine hjertens venner Leicester, Philip Sidney og Essex og fem hundrede av Englands fornemste adel over kanalen til deres hjælp. Og endelig slynget hun den sidste utfordring i ansigtet paa hele den katholske verden ved at sætte sit kongelige navn og segl under den dom som førte Maria Stuart til retterstedet.

Gjennem flere aar hadde Philip forberedt det avgjørende angrep paa England. I de spanske og portugisiske havne spantedes op de vældige gallioner og galleaser som skulde føre en uimotstaaelig invasionshær over den biskayiske sjø, mens den store Farnese bygget den mægtige transportflaate i de spansk-nederlandske sjøbyer og kanaler som i løpet av et døgn eller to skulde landsætte de uovervindelige walloner paa Englands kyst. I mai var «Den store Armada» rede; hertugen av Medina Sidonia gik ombord med Spaniens grander, en av inkvisitionens vikar-generaler, med et vældig følge av jesuiter og dominikanere og andre munker som skulde bringe de forhærdede øboere tilbake til moderkirken. Sixtus V hadde lyst velsignelsen over armadaen og stillet en million dukater til Philips raadighet, mot at England blev den hellige stols len.

Men den spanske konges tanke spændte over endnu større planer. Huset Valois skulde ydmyges eller avsættes, Frankrike lægges op i den spanske politiks kjølvand, og dets huguenotter føde himlens ravner eller spredes som avner for vinden. Naar det var fuldbyrdet, vilde det seige fiskerfolk ved Nordsjøen være avskaaret fra enhver utsigt til hjælp og henvist til underkastelse eller tilintetgjørelse. *Philips gesandter i Frankrike,* Taxis, Moreo, Mendoza, hadde med stor kløgt

forstaat at gjøre ligaen til hans allierte og *Henrik av Guise til hans vasal.* Denne ærgjerrige og snu stormand, hvis ry var paa alles munde ved seiren over den tyske hær, følte sin handlefrihet bundet paa den ene side av den parisiske liga, som forlangte han skulde stille sig i deres spidse og gjøre sig til katholicismens fører mot kjætterne, paa den anden side av Philip, som vilde drive ham til aapen kamp mot kongen; Frankrike i borgerkrigens flammer var det samme som at Philip uten hindring kunde samle sin kraft paa at knuse England. Hvor høit Henrik av Guise selv har sigtet, er ikke godt at si. Det er mulig at han i enkelte dristige øieblikke i tanken har holdt Frankrikes krone i sin haand, men hans virkelige ærgjerrighet, den som ikke svang sig over de skranker som en nøktern bedømmelse av alle realiteter opstillet, er sikkert ikke gaat videre end til at eie den politiske og militære magt som rikets generalløitnant, et høit nok maal for en mand som ikke var prins av blodet.

Det er aapenbart at han nøler med at handle. Han frygter pariserne, frygter for at rives med av den revolution som holder hovedstadens mængde i feber, saa at han selv mister styret. Han rykker utaalmodig i de tøiler som Philip har lagt paa ham. Selvkjær og magtsyk som han er, er han stolt og franskmand, og han føler det uværdige og falske i at lystre den spanske spore. Han har sikkert krympet sig ved at «se Spanien overflyttet til Frankrike, marschere stolt med løftet hode gjennem Paris's gater». «Hertugen av Guise er nedtrykt», skriver Toscanas gesandt, «han har mistet sin sedvanlige munterhet. Neppe fem og tretti aar gammel graaner han allerede ved tindingerne« [1].

Henrik av Guise har følt det store spils spænding, men ogsaa det store spils ængstelse, ikke mindst fordi det hele var et spil, hvis utgang han ikke kunde beregne og hvis tilfældigheter kunde vende sig mot ham selv. Hvor dypt

[1]) Alberi Vita di Caterina de Medici. Cit. efter Michelet X, s. 207.

han hadet og foragtet kongen, har han ikke kunnet være blind for den magt, hvormed selve institutionen forlente endog den usleste bærer av Frankrikes krone. Bevisstheten herom gjorde ham utryg, og dette forklarer usikkerheten i hans optræden; han handler snart som en suveræn, snart som en undersaat, snart utfordrer han kongen, snart beiler han til hans naade, snart viser han den høieste mistro, snart en tillidsfuldhet som tilsidst koster ham livet.

I begyndelsen av aaret 1588 tar Guiserne det første offensive skridt mot Henrik III. Hertugen av Lothringen besætter mot kongens vilje den nys avdøde protestantiske hertug av Bouillons land omkring Sédan. Samtidig møttes Henrik av Guise og ligaens øvrige chefer i *Nancy*, og vedtok et program, hvis sammenblanding av personlig-politiske og religiøse tendenser fremtrær med den største ublufærdighet. Kongen opfordres til at slutte sig til ligaen, til at ombytte sit hof og sine embedsmænd med dennes tillidsmænd, til at indføre inkvisitionen og Trientinerkoncilets beslutninger, til at beslaglægge ikke alene nuværende, men ogsaa forhenværende kjætteres eiendele osv. Hvad de forlangte, var med andre ord en virkelig avsættelse av kongen og en religionspolitik av den uforsonligste karakter.

Paris var nu fuldstændig under «de Sekstens» herredømme, saaledes kaldtes et kollegium sammensat av cheferne for hvert av Parises kvarterer, som ligaen hadde valgt. Byen var under deres uavladelige ophidselse i en gjæring som naarsomhelst kunde gi sig utslag i blodige revolter. De kræfter som satte mængden i bevægelse, var forskjellige. Det var den kommunale uavhængighetstrang, den vi saa ofte møter i Paris's historie, det var hadet til kongens yndlinger, særlig til Épernon, som Henrik III efter Joyeuses død overvældet med vanvittige gunsthandlinger. Han var allerede infanteriets generalkaptein, nu blev han admiral av Frankrike; han hadde tre guvernementer, deriblandt Frankrikes største, Normandi. Men den store kraft som løftet bølgen høiest, var utvilsomt den reli-

giøse fanatisme. Som bevægelsens ivrigste agitatorer finder vi prester og munker, som fra prækestoler og paa gatehjørner foran helgenbillederne førte hidsende tale ikke bare mot huguenotter, men ogsaa mot kongen, hvem de fremstillet som disses hemmelige fælle, og Sorbonnens og presteskolernes studenter dannet kjernen i den hær av oprørske elementer som holdt gaterne og smugene i quartier latin og tilgrænsende bydele i en strømmende uro. Skjønt protestantismen var saa godt som utryddet fra Paris, skræmmes det lettroende folks sind op av de urimeligste historier om de anslag som truet fra huguenotterne; snart hører man om hemmelighetsfulde sammensvergelser av desperate banditter, som i nattens mulm skal falde over de fredelige katholiker, snart gaar det som en løpeild gjennem byen at Colignys søn staar med en hær i Paris's forstæder for at hevne sin far, snart forlyder det at det protestantiske Tyskland mobiliserer hundre tusener for at kaste sig over Paris, snart er det kongen som har gjort færdig en mængde galger til at hænge de gode katholiker op i. I ligaens raadsmøter vender man tilbake til tanken om en ny Bartholomæusnat som det eneste middel til at berolige sindene[1]).

Kongen saa med voksende uro paa denne bevægelse, hvis hensigter ikke stod helt klart for ham. Han fandt det nødvendig at sikre sig ved at føre en avdeling schweizere ind i byen og la disse besætte broerne og andre vigtige punkter. Synet av de svære, skjeggete lansknegter opskræmte til gjengjæld ligaen; mere og mere indtrængende forlangte den at hertugen av Guise skulde komme til byen. Kongen, som frygtet virkningen av hans nærvær, forbød ham det, og selv var hertugen ikke uten ængstelse for at dette skridt kunde føre ham videre end han selv ønsket; men han forstod at nølen i dette øieblik kunde sætte hele hans magtstilling paa

[1]) Cimber & Danjou: Arch. Cur. 1 série 11, s. 327. Dette bind indeholder foruten Poulains avsløringer flere samtidige beretninger om de begivenheter som staar i forbindelse med «barrikaderne».

spil. *Den 9. mai red han ind i Paris gjennem St. Martinporten* med et litet følge; han skjulte sit ansigt under sin kappe, men han blev gjenkjendt og snart gjenlød hele byen av ropet «Guise er kommen, leve Guise, nu er vi frelst». Han hilstes som en konge, som en befrier, og han mottok denne hyldest med det vindende smil, den forbindtlige nedladenhet, som aldrig undlot at øve sin virkning selv paa hans motstandere.

Nu utviklet sig i de følgende dage en eiendommelig kjede av begivenheter. Catharina, som mere og mere søkte over til ligaen, paatok sig den opgave at føre kongen og hertugen sammen. Den første var saa ophidset at man kunde frygte det værste, men han hadde ikke mod til at gi sit samtykke til sin italienske gardekapteins tilbud om at bringe ham Guises hode. Denne forlot tvertimot Louvre med en sterkere følelse av sin magt end nogensinde før. Han forstod at kongen ikke vovet at la det komme til det yderste. Ogsaa borgermilitsen begyndte at svigte sin konge og slutte sig til ligaen, som nu mobiliserte alle sine kræfter. *Den 12. mai saa kongens tropper sig paa alle kanter stængt av lænker og barrikader*; hele Parises folk var paa benene, hallernes sterke mænd i sine arbeidsbluser blandet sig med studenternes sorte samarier og munkenes graa kutter; de var alle væbnede og viste en helt militær disciplin under sine kapteiner og oberster; Guises næstkommanderende, Brissac og St. Paul, tok den øverste ledelse. Selv holdt han sig i bakgrunden, til han kunde træ frem i hele sin glans som den gud der kunde stille vandene.

En resolut optræden kunde ha gjort kongen til situationens herre; tropperne var ham hengivne, og i gardeobersten Crillon hadde han en mand som bare ventet paa ordre til at slaa løs; der var kanoner i arsenalet, og feltslanger i Hôtel de Ville. De loyale borgere var endnu mulıgens i majoritet, men loyale borgere er som regel ikke modige undtagen under en fast haand. Men denne haand var der ikke. Épernon,

som var den eneste av kongens yndlinger som hadde mands mod, var i Normandi, de andre var feige og kongen selv viljeløs. — Soldaterne var færdige til at gaa paa; «læg hvite lakener paa sengene, iaften vil vi sove i eders huse», ropte de overmodig til borgerne; men der kom ingen ordre. Folkemassen vokste til et hav og lukket sig om dem, et skud faldt ved middagstid ved St. Michelbroen, det blev signalet til et almindelig angrep paa de raadløse schweizere. Skud faldt fra barrikaderne, fra vinduerne, stormklokkerne ringet sine ildevarslende klemt ut over byen. Soldaterne kastet sine vaaben, knælte ned og bad for sit liv; «vi er gode katholiker, vi er gode katholiker!» Som ved St. Michelbroen gik det i de andre kvarterer, ved «De uskyldiges kirkegaard», ved Grèvepladsen, og Louvre laa snart som en ø omskyllet av oprørte bølger.

Hertugen av Guise hadde holdt sig rolig den hele dag, han hadde ikke været tryg for at kongen ikke vilde gripe offensiven. Men ut paa eftermiddagen forlot han sit hotel klædt i en let sommerdragt av hvit silke, uten vaaben, næsten uten følge, rolig som i den dypeste fred, med smil om munden, som om det hele var en fest. Massen aapnet sig for ham hvor han gik, «leve Guise! leve den hellige union!» gik som en brusen gjennem rækkerne; han stanset folkets raseri og frelste de dødsrædde soldater; han kunde i dette øieblik ha gaat til Louvre, arrestert kongen og steget op paa tronstolens trin. Men han gjorde det ikke, han hadde draget sverdet, men han kastet ikke bort skeden, som Farnese forlangte han skulde gjøre. Men Spanien vilde et Frankrike sønderrevet av borgerkrige; Henrik av Guise hadde været villig til at tjene dets interesser og laane dets hjælp; men han vilde ikke devovere sig for dets sak og gjøre sig for bestandig til træl av dets politik, det vilde være at gjøre sig umulig som franskmand. Haanden paa Frankrikes salvede konge var det samme som signalet til en krig paa liv og død inden det katholske parti, det han vilde tvinge sammen

under sit eget førerskap. Stillingen som folketribun eller som usurpator var like usikker, men som majordomus for en «roi fainéant» hadde han den magt som kunde tilfredsstille hans ærgjerrighet, uten de farer som altid truer soldaterkongen eller demagogen. Porten ved Tuillerierne stod fri eller var latt fri. *Dagen efter red kongen ut av denne til Chartres* og overlot den aldrig raadløse Catharina det hverv at forhandle med seierherren. Da han steg til hest, vendte han sig graatende mot den store hovedstad: «Utaknemmelige by, jeg har elsket dig mere end min egen hustru!»

Historikeren De Thou, som var i Paris under oprøret og var øienvidne til Henrik av Guises optræden og folkets holdning, kaldte barrikadedagens optrin «det sidste slag som endelig kastet kongemagten til jorden». «Efter den dag laa kronens majestæt saa at si begravet i en skjæbnesvanger forglemmelse til Henrik IV's regjering». Guise tok i virkeligheten styret som den av folket valgte diktator. Han indsatte et nyt kommunestyre, besatte tøihuset, Bastillen og Vincennes med paalidelige vakter, søkte at skræmme parlamentet til lydighet, karesserte ligaens seirsdrukne førere med den nedladende værdighet som paa engang smigret og holdt paa avstand, og traf personlig foranstaltninger for at hindre dyrtid. Han skriver selv og lot byraadet skrive til Frankrikes byer for at retfærdiggjøre ligaens og hans egen optræden og bevæge dem til at støtte Paris i dens arbeide for den katholske sak og et retskaffent styre. Likeoverfor Catharina, som anvendte al sin kløgt for at hele bruddet mellem kongen og Guise, var denne kjølig tilbakeholden; han vilde intet kompromis, han forlangte en fuldstændig kapitulation. Catharina forsøkte forgjæves med al sin behændighet at gjøre denne saa litet ydmygende som mulig, men hun møtte bak hertugens utsøkte loyale ord og form seirherrens ubønhørlighet. Den spanske gesandt Mendozas utilslørte trusler[1]) gjorde det indlysende at

[1]) Lettres de Cath. de Méd. IX, s. 366.

der ingen vei var utenom den ting at strække vaaben. «Sig til kongen», var hendes ord til livlægen Miron, som var dennes underhandler, «at jeg, hvis jeg var ham, heller vilde gi halvdelen av riket og indrømme Guise generalløitnantstillingen, naar han bare anerkjendte mig og mit kongedømme, fremfor at svaie hit og dit, hvor vi nu er, og se kongen endnu værre faren. Jeg vet godt at det er en bitter medicin at sluke, men det er endnu bitrere at gaa til grunde, og man roser dem som vet at gi efter i rette tid for at frelse sig» [1].

Kongen maatte gaa til Canossa; thi det fremgik aapenbart av frafaldet rundt omkring at hans autoritet smuldret hen med foruroligende hastighet. Efter i juni og juli at ha ført underhandlinger med hertugen av Guise gjennem Catharina og den behændige statssekretær Villeroi, saa han ingen anden utvei end at gaa ind paa «de katholske fyrsters» og ligaens fordringer. Disse finder vi formulert i et «*Bønskrift til kongen*», som sendtes ham fra Paris den 23. mai og som var undertegnet av kardinalen av Bourbon, Henrik av Guise og de nyvalgte byraads formænd [2]. Det stiller selvfølgelig kjætteriets utryddelse i spidsen som den opgave der først og fremst ligger ligaens ledere paa hjerte, men den langt større plads vies kravet paa at Épernon, hans bror la Valette, guvernør i Dauphiné, d'O, Paris's kommandant og deres tilhængere skulde fjernes fra sine stillinger til fordel for ligaens førere, og at alle deres eiendele skulde konfiskeres til statens bedste. De to første anklages likefrem for at spille under dække med Henrik av Navarra. — Disse krav præcisertes og utvidedes yderligere under forhandlingernes løp i overensstemmelse med de beslutninger de lothringske prinser hadde vedtat i Nancy. I juli maatte kongen sætte sit navn under det saakaldte *unions-edikt*, som i offentlige og

---

[1]) Lettres de Cath. de Méd. IX. Intr. XVII.

[2]) Cimber & Danjou: Arch. Cur. 11, s. 422 fg.

hemmelige artikler gjorde ligaens chefer til Frankrikes og kongemagtens herrer. Ved dette edikt blev det bestemt at kun en katholik kunde beklæde tronen — d. v. s. kongen av Navarra blev utelukket fra tronfølgen, Trientinerkoncilets beslutninger blev git lovskraft og krig paa kniven besluttet mot huguenotterne. Der blev git fuldstændig amnesti for revolten i Paris; ligaen fik sine sikkerhetsstæder paa seks aar, deriblandt rikets vigtigste som Orléans og Bourges, Boulogne utlevertes til en paalidelig ligør, det vil si stilledes til den spanske armadas raadighet. Mayenne sattes i spidsen for den hær som skulde kjæmpe i Dauphiné; hvem der skulde føre den kongelige hær i Guyenne, nævntes ikke; men kongen skulde vælge dens chef. Henrik av Guise var, merkelig nok, ikke nævnt i ediktet. Saken var, han vilde ikke alene staa for det franske folk som en Themistokles der hadde slaat barbarerne, men ogsaa som en Aristides som intet fordret for sig selv. Han lot sig tilsyneladende paatvinge stillingen som rikets generalløitnant og dermed overkommandoen over alle rikets stridskræfter. Det hele fik karakteren av en stor katholsk forsoningsfest; parlamentet takket kongen og bad ham skjænke Paris den naade igjen at residere blandt sine tro borgere, i Chartres møttes i august kongen, Catharina og Henrik av Guise. Den sidste kysset kongens haand knælende, men denne løftet ham op med et smil og omfavnet og kysset ham.

Henrik av Guise kunde med fuld grund mene sig at staa paa sin magts kapitol. Som rikets generalissimus hadde han hæren i sin haand, bak ham stod ligaen med sit sterke tak over de store byer, han hadde prælaternes, presteskapets og de mægtige munkeordeners støtte; paven, som længe hadde været tilbakeholden, sanktionerte nu hans handlinger i de varmeste uttryk i breve, som ligaen offentliggjorde; Philip II var hans beskytter. Da Henrik III umiddelbart efter barrikadedagene hadde appellert til hans venskap og støtte, gav han et svar som i tydelighet ikke lot noget tilbake at ønske.

Han forlanger handlinger, som viser at det er alvor med ønsket om at gjøre det av med kjætteriet, ikke ord; han forlanger at Frankrikes konge i sin politik skal gjøre fælles sak med ham selv i den store kamp for den katholske religion, det vil i virkeligheten si, gjøre sig til Philips vasal, og la sig sine handlinger diktere av Mendoza og Guiserne[1]). Et uttryk i unionsediktet om at forbund med fremmede magter skulde være forbudt, hadde et øieblik skapt misstemning mellem Philip og Henrik av Guise; den sidste hadde i et ydmygt brev maattet gjøre avbigt, og skyen gled forbi.

Men denne overmægtige stilling som Henrik av Guise saaledes hadde vundet, skulde saa langt fra vise sig at føre til en overvældende opmarsch med samlet front av alle katholiker mot huguenotterne, at den tvertimot gjorde *motsætningen mellem den intransigente og moderate katholicisme, mellem ligaen og politikerne, dypere end før.* Montmorency blir ikke længer den eneste stormand som allierer sig med Henrik av Navarra. Den krigerske Épernon var ikke av den ved at han villig lot sig gjøre til ligaens huggestabbe. Han slutter en hemmelig overenskomst med Henrik om fælles forsvar og mottar dennes hjælp da han beleiredes i slottet Angoulême av denne bys ligører efter ordre fra hoffet. Épernons bror, la Valette, sluttet aapent forbund med huguenotternes fører Lesdiguières, og de forberedte sig i fællesskap paa at møte hertugen av Mayenne, som hadde faat til opgave at pacificere denne provins. Endnu mere betegnende er det at hertugen av Nevers, en av Bartholomæusnattens heroer, som først hadde sluttet sig til ligaen, derpaa hadde trukket sig tilbake, nu gjør bestemt front mot denne og likefrem raader kongen til at reise sig mot hertugen av Guises magtbrynde og støtte sig til huguenotterne. «Man misbruker Deres Majestæts velvilje, naar man stadig tuter Dem i øret at det gjælder om at ødelægge huguenotterne», skriver han i juli 1588, og i

1) Capefigue: Hist. de la Réf. IV, s. 407 fg.

december skriver han: «Jeg vet at kongen av Navarra har vaabnene ihænde kun for at lægge dem for Deres Majestæts føtter» [1]).

Bak denne fiendtlige opposition laa der naturligvis i stor utstrækning personlige interesser; men ogsaa politiske og nationale motiver har bestemt denne holdning hos disse mægtige herrer, til hvem den del av den katholske adel, som ikke var bundet til Guisernes familie, efterhaanden sluttet sig. De saa med uvilje paa tredjestandens voksende politiske indflydelse gjennem ligaens agitation i de store byer, og de frygtet for at huset Lothringen rundt Frankrikes trone, muligens endog paa Frankrikes trone, vilde gjøre hof og regjering til en spansk-habsburgsk konklave. De vendte sine øine mot Henrik av Navarra; de visste at hans religiøse overbevisning ikke var av de mest grundfæstede, og de næret haab om at den ikke altid vilde staa som en hindring mellem ham og tronen; mange hadde i tidligere dage været hans venner, enkelte katholiker, som prinserne av Soissons og Conti, hans fættere, hadde nylig kjæmpet ved hans side. Likeoverfor huguenotterne maatte man vende tilbake til den politik som hadde fundet sit uttryk i freden til St. Germain. Landet kunde ikke gaa tilgrunde ved en fortsat utryddelseskrig, som allikevel ikke kunde føre til maalet.

Henrik III dreves over til den samme side, ikke av de noble og værdige følelser som hans kongelige stilling burde ha kaldt tillive hos ham, men av det brændende had, hvormed den ydmygelsens kalk han hadde tømt, hadde fyldt hans sjæl. Men han vilde sikkert igjen være sunket sammen i sin indolence, hvis ikke *den store Armadas frygtelige nederlag* hadde fyldt ham selv med mod, samtidig som det rystet hans forhadte motstanders sterke stilling.

Meningen hadde været at Armadaen skulde stikke i sjøen like efter at Guiserne hadde lagt Paris og Nordfrankrike under

[1]) Mém. de Duc. de Nevers, s. 775 og 776.

sig; barrikaderne skulde «skjære kablen over, som bandt den store flaate». Men først i begyndelsen av august saaes den vældige eskadres hvite seil i kanalen; samtidig stod Farneses 30000 mand færdig i sine baater. Men natten mellem 8. og 9. august frembød strædet mellem Dover og Calais en ubeskrivelig scene. Op mot de spanske kolosser, som laa ubevægelige i den svake nattebris, gled en flok engelske brandere, og snart stod mange av de flytende forter i flammer. En vanvittig panik grep de spanske skibschefer. De søkte under en uhyre trængsel at redde sig fra faren, løp hinanden isænk, eller satte i nattens mørke sine skibe paa land. En storm, som kom til, gjorde nederlaget fuldkomment. Resterne av den store armada søkte at naa tilbake rundt Skotlands og Irlands kyster, men det lykkedes neppe mere end halvparten at fuldende den farefulde seilads.

Armadaens nederlag føltes av den protestantiske verden som om Gud selv hadde grepet ind for at frelse dem. Det var som om den vaagnet op fra et mareridt under Philip II's kolde og frygtelige øie. England, Nederlandene, Schweiz, de franske huguenotter fyldtes av et stort seirshaab, og de katholske magter følte nederlaget som et nederlag for den katholske verden. Men Philip II selv erkjendte sig ikke som overvundet. «Gud hadde gjort ham sterk nok til at gjenoprette dette tap», og han minder Guise om at Farnese staar ved Frankrikes grænser med sine 30000 mand. Hans franske vasal syntes ogsaa fast bestemt paa at føre sin usurpatorpolitik hensynsløsere end nogensinde. Men hos Henrik III, som nu følte sig drevet til det yderste, modnedes mere og mere den plan at møte sin motstander med fortvilelsens sidste middel. Katastrofen kom under den nye stænderforsamling i Blois, som ligaen hadde forlangt skulde sammenkaldes, og som rikets finansielle ruin ogsaa gjorde nødvendig.

KAPITEL XI

Stænderforsamlinger

Henrik av Condés død — Henrik av Navarra og de reformerte kirker — Stændermøtet i Blois — Kongen lar hertugen av Guise myrde — Catharina av Médicis død — Den reformerte stænderforsamling i La Rochelle.

I begyndelsen av 1588 var de franske huguenotters stilling meget mørk. Seiren ved Coutras hadde som sine nærmeste følger medført en sterk misnøie med Henrik av Navarra. Vi ser dette i d'Aubignés overordentlig skarpe uttalelser om kongens handlemaate efter slaget, i Sullys beslutning om midlertidig at forlate ham, og ogsaa i uttalelser av den trofaste Mornay. Efterretningen om den tyske hjælpehærs nederlag og opløsning gjorde den almindelige nedtrykthet endnu sterkere, og Henrik av Navarra følte denne skuffelse saameget pinligere, som han ikke kunde skjule for sig selv at opinionen, baade hjemme og i utlandet, lagde ansvaret for situationen paa ham. Vi læser denne sindstemning ut av hans breve fra denne tid til de Ségur, hans gesandt hos de fremmede magter, til Fredrik II av Danmark-Norge, til Tysklands protestantiske fyrster og byer[1]), og endnu tydeligere kanske i et brev til grevinden av Grammont, i hvilket han letter sit hjerte i følgende ord: «Djævelen er løs. Jeg er at beklage, og det er et mirakel at jeg ikke bukker under. Hvis jeg

[1]) Lettres missives de H. IV. II, s. 316 fg.

ikke var huguenot, vilde jeg gjøre mig til tyrk. Aa de svære prøvelser, som man lægger paa min hjerne. Det kan ikke slaa feil at jeg enten blir gal eller en dreven kar. Dette aar blir min prøvesten. Dette hjemlige onde smerter mig. Alle de gehennaer som en sjæl kan motta, lægges uophørlig paa mig»[1].

Men hans spænstige sind fornegtet sig ikke, og den skjønne Corisande har ikke magtstjaalet ham. Kampen var en lidenskap hos ham likemeget som kjærligheten. «Ordet batalje har øieblikkelig git mig den beslutning at reise avsted», skriver han til sin elskerinde, hvem han melder at Languedocs kirker har kaldt ham til hjælp. Vi ser ham omkring aarsskiftet utfolde en feberagtig virksomhet for at styrke og fornye sine alliancer, og for at reise de nødvendige midler hjemme og ute til at føre krigen med kraft. I februar maaned er han i sadlen mot marschal Matignon i Guienne, som forsøker en overrumpling av byen og fæstningen Agen.

I denne tid rammes huguenotterne av et følelig tap. *Henrik av Condé*, som efter slaget ved Coutras hadde tat sin residens i St. Jean-Angely i Saintonge, *døde pludselig 5. mars* under symptomer som tydet paa forgiftning; en obduktion fastslog ogsaa en saadan. Nogle av hans tjenere mistænktes for denne forbrydelse, en advokat Brillaud, som var prinsens og prinsessens forretningsfører, tilstod at forbrydelsen var utført efter hans tilskyndelse; senere tilbakekaldte han sin tilstaaelse, men han blev allikevel henrettet. Prinsessen av Condé blev sigtet som hans medskyldige; folkeopinionen stemplet hende som en av tjenernes elskerinde. Saken mot hende trak i langdrag. Hun sat fængslet i en række av aar, mens processen gik fra domstol til domstol. Endelig blev hun frikjendt i aaret 1595.

Henrik av Condé hadde arvet sin fars vindende egenskaper, hans ridderlighet, vennesælhet, gavmildhet og vel-

[1]) Lettres missives de H. IV. II, s. 342.

talenhet; men han var ham overlegen som karakter. Ungdommens og manddommens haarde prøvelser, religionskrigenes farer, hvor han mere end engang hadde set døden i øinene, fra sammensvergelsen i Amboise til Bartholomæusnatten, hans landflygtighet, hans motgang i felten, hans egteskaps karrige lykke, alt dette hadde hærdet hans vilje og lagt et puritansk alvor over hans livssyn. Hans strenge kalvinisme gav ham en stor autoritet hos de konsistorielle huguenotter, som i det hele stolte mere paa ham end paa kongen av Navarra. Der hadde som en følge herav mellem de to altid været et rivalforhold, som av og til holdt paa at forstyrre det venskap hvori blodbrylluppets rædsler hadde forbundet disse jevnaldrende lidelsesfæller. Condés død gjorde et meget sterkt indtryk paa Henrik, og han vilde ogsaa øieblikkelig avsted for at sætte den retslige undersøkelse igang. I virkeligheten har han dog været paa det rene med, at dette dødsfald, skjønt det føltes som en ulykke av det huguenotske parti og ogsaa var en stor ulykke, formet sig til held for hans personlige politik, den hvis linje han sikkert allerede nu klart hadde trukket op. Hadde Henrik av Condé levet, vilde huguenotterne, i det store og skjæbnesvangre øieblik da Henrik av Navarra avsvor sin protestantiske tro, havt sin legitime fører; han hadde været deres naturlige samlingspunkt under den moralske forvirring og opløsning som denne politiske handling medførte. De vilde igjen ha sluttet sin front fast sammen og været en magt som under de givne forhold kunde diktere vilkaarene for sin avvæbning.

Det var naturlig at *Henrik av Navarra* i sin vanskelige stilling *søkte at knytte baandet som forbandt ham med de reformerte kirker fastere,* og vinde den støtte som en ny politisk forsamling av Frankrikes protestanter kunde skjænke ham. Siden møtet i Montauban i 1584 hadde ingen saadan forsamling været kaldt sammen. Da Henrik III's og ligaens forenede kræfter i 1586 truet med at overvælde protestantismen, hadde han gjort et forsøk paa at faa kirkerne til at

sende deputerte til et nyt møte i Sainte-Foy[1]), men dette kom ikke istand, uvist av hvilken grund, sandsynligvis fordi krigen gjorde det umulig. Efterretningen om den tyske hjælpehærs nederlag medførte, at flere av de ledende huguenotter, deriblandt Mornay, fandt en politisk forsamling ønskelig, og skjønt Henrik først var uvillig til det av frygt for at møte den sterke kritik fra en saadan, indsaa han snart at den politiske situation krævet en samvirken av alle kræfter, og bestemte at deputerte fra samtlige kirker skulde møte den 25. mars 1588. Men forsamlingen blev beslutningsudygtig, da der ingen deputerte kom fra Languedoc og Dauphiné; med fuld grund spotter Henrik over, at «de først skrek paa en saadan forsamling; men da indkaldelsen kom, brøt de sig ikke om den»[2]). Der er aapenbart indtraadt en stor træthet og slappelse blandt menigheterne; krigen var overordentlig byrdefuld, den tok mændene og den tok deres penger, akrene kunde ikke pløies, og kornet ikke høstes. Det var sandt at Henrik selv gik i spidsen med at ofre alt han eiet; men der var snart ikke mere igjen at presse ut av byraad og konsistorier. Vi ser av et av Henriks breve til konsulerne og konsistoriet i Nîmes at kanalerne holdt paa at tørre ut. «Jeg kan ikke tro», skriver han, «at der findes saa utaknemmelige, kolde og stupide mennesker at de vil negte at yde efter de midler Gud har git dem»[3]).

En politisk forsamling skulde dog dette aar bli til virkelighet; den traadte sammen i La Rochelle ut paa høsten «for at gjøre efter», som d'Aubigné siger, den stænderforsamling som var sammenkaldt i Blois og som traadte sammen i september.

Efterretningen om barrikaderne og kongens flugt fra Paris kom til Henrik av Navarra, mens han med stor energi

---

[1]) Lettres missives de H. IV. Brev til prinsen av Condé 10. mars 1586, II, s. 195.

[2]) Lettres missives de H. IV. II, s. 357.

[3]) Lettres missives de H. IV. II, s. 313.

og stort held førte krigen mot marschal Biron og hertugen av Mercoeur. Han hadde efter fire dages kamp gjenerobret det sterke Marans ved Rochelle, slaat den sidstnævnte general ved Nantes og erobret den vigtige havneby Beauvoir-sur-mer, søndenfor Loires munding. Hans lykke var igjen i opgang, mens hans fiender stod splittet i uforsonlig had. Øieblikket var der, mente han, til at knytte den alliance med den ydmygede konge som kunde stanse ligaen. Han stiller sin person og sin hær til sin suveræns raadighet; gjennem sin fætter greven av Soissons sender han Henrik III en av Mornay forfattet skrivelse, i hvilken fordelene for begge parter ved en saadan alliance er utviklet med denne forfatters sedvanlige talent [1]. Men kongen orket ikke at mande sig op til en saadan handling; han hadde allerede kapitulert for sin sterke motstander. Han var fyldt av et stort begjær efter hevn for sin ydmygelse, men han maatte for øieblikket nøie sig med at lette sit hjerte ved at gjøre en paladsrevolution. Han avskediget de ministre som hadde ført underhandlingerne med ligaen, hans mors lydige tjenere, Bellièvre, Villeroi og Cheverny, og tok isteden helt ukjendte mænd, som var villige til at gaa hans ærinder. Det var et tegn paa at Catharina av Médicis endelig var færdig i fransk politik.

I hvilken grad den religiøse strid mellem katholicisme og protestantisme var blit en politisk kamp som spaltet landet saa at si i to stater, fremgaar med slaaende klarhet av den kjendsgjerning at der høsten 1588 samtidig holdes to stænderforsamlinger, som under hver sin konges høieste præsidium forhandler om de vigtigste statsanliggender. Disse forsamlinger er merkelige ogsaa ved deres demokratiske karakter og tendenser. Borgerkrigene hadde ikke alene svækket kongemagtens autoritet direkte ved at gripe forstyr-

[1]) Mém. de Mornay, s. 850.

rende ind i den bevægelse mot et enevældig styre, som jevnt og sikkert hadde gaat for sig siden hundredeaarskrigenes avslutning. De hadde kaldt tillive konstitutionelle doktriner som den om et av folkelige organer indskrænket monarki, doktriner som under indflydelse av de skiftende politiske konstellationer hadde vundet gehør snart hos det ene, snart hos det andet parti, og som fik sin magt over sindene, ikke mindst ved huset Valois's degeneration, dets magtesløshet i at hævde den kongelige autoritet. Men ogsaa paa en anden maate hadde borgerkrigene git næring til demokratiske følelser, en gjenoplivelse av hendøende frihets- og selvstyretanker, en større tilnærmelse mellem samfundslagene, og dermed en stigende selvbevissthet hos det egentlige folk. Krigene hadde kaldt under vaaben herremand og bonde, kjøbmand og haandverker, lærd og ulærd. De møttes paa slagmarken, de tok sine saar og gav sit liv i fællesskap. Krigene kom med sine krav til prælater og prester, til korporationer og enkeltmand, til rike og fattige. De drog sine furer over godseierens marker og husmandens jordlap, de lot riddernes borge, borgernes byer og bondens stuer uten forskjel gaa op i flammer. De skapte en følelse av uavhængighet hos den enkelte, en følelse av sammenhæng hos klasserne, som gjør i en viss maate til sandhet den dom at Frankrike i slutten av det 16 aarhundrede var mere demokratisk end nogensinde. Vi møter denne aand hos katholikerne i Blois og hos protestanterne i La Rochelle. Begge steder er den høilydt, selvfølende og krævende.

Valgene til forsamlingen i Blois var foregaat under ligaens intense agitation. Med det sterke tak den hadde i de store byer, sikret den sig at paalidelige tilhængere blev valgt i disse, geistligheten var mestendels paa Guisernes side, og det samme var tilfældet med adelen; som det altid gaar i oprørte tider, blev de forsonlige og mere uavhængige elementer — politikerne — trængt ut. Utryddelsen av kjætterne, reform av finansstyret var hovedstykkerne i de fuldmagter de deputerte

medførte til Blois i september maaned. Det er karakteristisk for situationen, at det er tredjestanden som gjør sig sterkest gjældende i denne forsamling, mens den spilte en forholdsvis beskeden rolle paa forrige stændermøte. Og denne tredjestands repræsentanter hørte som regel til den lavere borgerstand og til den klasse underordnede rets- og politiembedsmænd, advokater og sakførere, som hadde været de drivende kræfter i ligaens agitation. De tre stænders præsidentvalg viste, hvor forsamlingens tyngdepunkt laa. Adelen valgte Brissac, en av barrikadeheltene, geistligheten kardinalen av Bourbon og kardinalen av Guise, tredjestanden La Chapelle-Marteau, medlem av ligaens øverste raad og pariserkjøbmandslaugets provost. De var alle hertugen av Guises redskaper. Paa aapningsdagen sat denne som det kongelige hofs stormester «ved tronens fot paa en taburet med en lang stav i haanden, oversaaet av gyldne liljer, og med et ansigt og en mine som tiltrak sig alles blik».

Man kunde i begyndelsen tro at man var tilstede ved et kirkemøte eller en lignende religiøs anledning, i den grad var forsamlingen i den første tid optat av gudstjenester, processioner, pragtfulde messer, almindelig kommunion; det er fællesstændernes kirkepolitiske opgave som paa den maate skytes i forgrunden, katholicismen som forkynder sig selv som landets nationale religion, den under hvilken kongen og hertugen av Guise begge skulde bøie sine hoder. Men begge disse brændte av begjærlighet efter at faa et opgjør, kongen ute av likevegt, svingende om fra den ene stemning til den anden, fra raseri til fortvilelse, fra vildskap til viljeløshet, en sjæl sønderrevet og syk indtil vanvid, hertugen overmodig, sikker, hensynsløs i bevisstheten om at være situationens herre. Kongens aapningstale den 16. oktober viser hvorledes motstridende følelser kjæmper om magten over ham. Forsikringer om hans katholske sindelag, om hans store kjærlighet til folket, om hans omhu for dets vel skifter med et aapent skrifte om hans egne feil, om de misbruk som har

sneket sig ind i styre og retspleie, og løfter om fremtidige reformer, ja han forkynder likefrem konstitutionelle synsmaater, idet han erklærer at denne forsamlings beslutninger skal være ukrænkelige love, bindende for selve kongen. Andre steder strammes tonen; han taler skarpe ord om valgmisligheter, om dem som har forstyrret den offentlige ro og brukt slette midler for at faa en forsamling som ikke skulde tjene det almene vel, men deres personlige interesser; han taler om kongedømmets guddommelige ret, om alles pligt til at bøie sig for kongen. Han retter et heftig angrep paa alle foreninger, alle rustninger, alle skattepaalæg, som sker utenfor den kongelige myndighet, saaledes som man har set «nogle stormænd» har sat iverk, og erklærer dem som herefter gjør sig skyldige i lignende, for majestætsforbrydere.

Dette var jo en likefrem utfordring til Guiserne, og disse blev da ogsaa rasende. Under deres trusler maatte kongen stryke disse anklagende ord i den trykte gjengivelse, som skulde spredes utover landet, ja stænderne tvang ham til med høitidelig ed at bekræfte unionsediktet og gi tilgivelse for barrikadedagen.

En begivenhet drev spændingen mellem kongen og Guise næsten til brud. Hertugen av Savoyen hadde benyttet sig av Frankrikes sørgelige stilling til at bemægtige sig markgrevskapet Saluzzo. Kongen anklaget med urette Guise for at være hemmelig medskyldig i denne krænkelse, og fra nu begynder den plan, som allerede længe har streifet hans vaakne og natlige drømme, at rydde denne mægtige mand avveien, at anta faste former. Han var jo endnu forfærdeligere end admiral Coligny; denne hadde dog altid erkjendt kronens majestæt, men den andens haand saa han allerede hævet for at løfte den av hans hode. Og for denne mand maatte han bøie sig for at faa bevæget stænderne til at slænge en slant i hans tomme kasse. Stænderne beredte kongen ydmygelse paa ydmygelse; de erklærte at kongen av Navarra som kjætter hadde forbrutt enhver ret til tronen, og vilde ikke

bøie sig for kongens ønske om at der skulde rettes en opfordring til ham om at skifte tro; de tvang ham til at nedsætte grundskatterne til den størrelse de hadde i 1576, de erklærte at en enstemmig beslutning av de tre stænder hadde lovskraft uten kongens sanktion. Dette var en hel forfatningsforandring, men kongen vovet ikke at gjøre motstand.

Han var under alle disse ydmygelser og den aapenbare foragt som vistes ham, kommet i en næsten utilregnelig sindstilstand; de sjælelige lidelser økedes ved vinterkulden og mørket, som stundimellem sænket ham ned i en haabløs melankoli, der nu og da gik over i anfald av ubehersket raseri. Han gik i stadig frygt for at hans fiender skulde lægge haand paa ham, avsætte ham, sætte ham i kloster. Der sivet ind til ham rygter om at hertugen av Guise vilde faa stænderne til at gjøre sig til konnetable uten kongens samtykke og saaledes til landets folkevalgte diktator; han styrkedes i troen paa dette, da hertugen en dag erklærte at han vilde nedlægge sin kommando som generalløitnant. Hertugens søster, madame de Montpensier, en lidenskabelig kvinde, var fræk nok til i hoffets nærvær at vise frem den saks, hvormed hun skulde besørge kongens tonsur, naar han blev munk og en værdigere blev sat paa Frankrikes trone; en av Guises fortrolige hadde latt falde truende ord om at kongen skulde føres til Paris.

Hertugen av Guise blev for kongen ligaen, som Coligny for Catharina hadde været det reformerte parti. Kunde han skille sig av med denne forhadte mand, var han igjen Frankrikes suveræn, som alle bøiet sig for i lydighet. Som Macbeth hjemsøktes han i sine drømme av visionen av den dolk som skulde finde vei ind til hans frygtelige fiendes hjerte. Han kommer efterhaanden fuldkommen under denne tvangsforestilling og handler under dens magt. Man har villet lægge ansvaret over paa Épernon og andre av hans yndlinger og fortrolige,, men der er intet som tyder paa *at kongen ikke selv har undfanget tanken om at myrde hertugen.* I det hemmelige raad han sammenkalder nogle dage før attentatet, tar han selv ordet for en øieblikke

lig handling — un coup de main —; «man maa uopholdelig ile til midlet» [1]) Et attentat var ogsaa en utvei som laa naturlig tilrette for Bartholomæusnattens heros.

Fra først av møtte ogsaa denne sorte plan harme og motstand; der var dem som foretrak en retslig forfølgelse i lovlige former, men farerne ved en saadan var indlysende, og tilslut seiret kongens vilje. Borgerkrigene hadde gjort samvittigheterne sløve for voldshandlinger, for mord og drab; disse var blit en saa dagligdags ting, at de ofte ikke længer skapte avsky eller endog sindsrystelse, og der var altid hænder rede til at exekvere dem. Ja visse katholske kasuisters theorier om kongens suveræne ret gav ham herredømme over liv og død selv utenfor lovens former og gjorde saaledes en vilkaarlig handling til en retshandling [2])

Henrik av Guise fik fra mange sider advarsler om at være paa vakt eller forlate Blois. Men i sin magtfølelse laante han ikke øre til disse. «Han vover det ikke», var hans avvisende svar til dem som advaret ham. Han var en mand av et urokkelig mod, og han vilde fremtvinge en avgjørelse av sine ærgjerrige planer jo før jo heller. «Om døden kom ind av døren, vilde jeg ikke fly for den gjennem vinduet», var hans ord til hans ven, erkebispen av Lyon. Selv da den skjønne Mme de Suaves, alle prinsers elskerinde, ilte til for at advare ham, møtte han hendes bekymring med sine smil og sine kys. Da kongen derfor ganske uventet kaldte ham til et statsraadsmøte allerede kl. 7 morgen den 23 december under paaskud av at han — kongen — for nogle dage vilde forlate Blois for at tilbringe julen i ensomhet, indfandt Guise sig i statsraadet i en let graa silkedragt, uten følge, alene sammen med sin bror kardinalen og den ovennævnte erkebiskop. En stund ut i møtet kom der bud til ham om at kongen vil se ham. Han gik gjennem forværelset til et av kongens private kabinetter, hvor endel av hans Gascognske livgarde

[1]) De Thou: Hist. Univ. VII s. 332.
[2]) Cfr. Henri Martin: Hist. de France X s. 109. Note.

— de fem og firti — opholdt sig. De hadet hertugen, fordi han hadde foreslaat for stænderne at de skulde avskediges. Deres truende miner gav ham et øiebliks ængstelse. «Jeg befinder mig uvel, jeg fryser», sagde han til en kammertjener, «bring mig nogle druer». Han fik dem og spiste nogle; han fik ogsaa laant et lommetørklæde for at tørre det øie som altid vædsket efter saaret han fik ved Dormans. Han fik nu ordre til at gaa ind til kongen. Idet han løfter op portiéren til kabinettet, blev han pludselig grepet i arme og ben av otte gardister, som kongen hadde opstillet der, og gjennemboret av flere dolkestik. Han kunde ikke trække sin kaarde og verge sig, men hans kræfter var saa vældige at han slæpte sine angripere hen til kongens seng, hvor han sank sammen. Kongen kom ind, gik hen til liket og sparket til det, idet han ropte: «Nu er vi ikke to længer, jeg er konge! Hvor stor han er, der han ligger». En historiens nemesis, at den ene av Colignys bødler mishandler den andens døde legeme, som denne hadde mishandlet huguenotternes førers; ja der er en gjengjældelse endog deri, at hadet forfulgte dette legeme længe efter at livet var slukket. Det var kongens vilje at det skulde fortæres i ulæsket kalk og kastes ut i Loirefloden, for ikke at gjøres om til relikvier. Men nogle av hertugens tjenere reddet benene, som hans enke lot indeslutte i en blykiste og bisætte i jesuiterkirken i byen Eu.

Kardinalerne av Guise og Bourbon, erkebiskoppen av Lyon, hertugens mor, søn og flere av hans tilhængere, deriblandt Brissac, adelens præsident, blev arrestert. Den første blev dræpt av kongens gardister dagen efter. Et forsøk paa at gripe hertugen av Mayenne i Lyon mislykkedes. Tredjestandens ledende mænd blev arrestert, men senere løslatt. Kongen gav ordre til at stænderne skulde fortsætte sine forhandlinger; men i det sindsoprør, hvori disse befandt sig, var dette en umulighet. Forsamlingen opløstes den 15 og 16 januar 1589 med taler av præsidenterne, i hvilke disse fremførte de ønsker og klagemaal som deres valgmandater forpligtet dem

til at gjøre kongen kjendt med. De servile ord, hvori disse ord indhylledes, viser hvorledes kongens blodige statskup ialfald hadde havt den øieblikkelige virkning at indjage medlemmerne frygt. Selv hertugen av Guises intime venner, som Brissac, smigrer som en velavrettet hofmand. Paa ét omraade maa man gi talerne anerkjendelse for fuld oprigtighet, nemlig i religionsspørsmaalet; de sprogets voldsomme uttryk de her brukte, har været i overensstemmelse med deres inderste følelser.

Da Henrik III meldte sin mor at han hadde dræpt Paris's konge, gik der en skjælven gjennem hendes gamle legeme; men hun tok sig straks sammen og gav ham sine raad om hvorledes han skulde avverge de farlige følger av sin handling. Det var de sidste raad hun gav ham, *Hun døde ikke længe efter, den 5 januar 1589 i sit 70de aar.* Efter sine mæglingsforsøk under barrikadedagene var hun traadt helt i bakgrunden i fransk politik, og da hun døde, «tok man ikke mere notis av det end av en død gjet». (L'Estoile). Efter saa mange forbrydelser, saa megen løgn og troløshet, saa meget blod, saa meget stræv og kløgt, skred hun ved dødens tærskel ind i den uavvendelige visshet at alt hadde været forgjæves, at forbandelsen var over hendes slegt, og at sønnen efter hendes hjerte var dømt til at sætte det «finis» som sluttet Valoisslegtens sidste sørgelige kapitel.[1])

Samtidig med stænderforsamlingen i Blois holdt de *reformerte deputerte møte i La Rochelle.* Dette protestantiske stændermøte har i almindelighet fundet en meget flygtig be-

[1]) En række samtidige beretninger om de begivenheter som knytter sig til mordet paa hertugen av Guise, er optat i Cimber & Danjou: Arch. cur. 1ste série 12. De vigtigste er: «Le Martyre des deux frères», «Relation etc.» par le sieur Miron. «Discours etc.», «Information faite par Michon & Courtin». De væsentligste træk er fælles, men tendensen er naturligvis forskjellig.

handling i de almindelige historiske fremstillinger, men det fortjener opmerksomhet ikke bare ved tingen selv, som viser at der nu i Frankrike virkelig var «en protestantisk stat» med sine organer, sit repræsentative parlament, sin konstitutionelle statschef, som forhandler og beslutter om lovgivning, beskatning og administration med samme myndighet som Frankrikes historiske institutioner, men ogsaa ved forhandlingernes og beslutningernes eget indhold som gjælder en række vigtige reformer. Forsamlingen bestod av 37 deputerte for adelen og byerne og 9 delegerte for kongen av Navarra, som gjennem disse søkte at sikre sin indflydelse i forsamlingen. De fik adgang «uten følger for fremtiden».

Henrik av Navarra valgtes til forsamlingens præsident ved dens første møte den 16 november og holdt som saadan en aapningstale to dage senere. Den var en appel til enighet og utholdenhet i kampen, en retfærdiggjørelse for de anklager man hadde rettet mot ham, og en varm forsikring om at han altid var rede til at gi liv og blod for «la cause». Med den livfulde veltalenhet som var ham egen, gjenkaldte han i mindet de sidste felttogs bedrifter, hvis synlige tegn, de erobrede faner, prydet salen, og sluttet med at be om forsamlingens hjælp til at fortsætte kampen og bøte krigens ødelæggelser.

Hans ord var ikke uten virkning, men vi ser allikevel at der var elementer i denne forsamling som ikke lot sig avvæbne med vakre ord, og som har gjort ham det ganske hett. Vi læser det tydelig av nogle hastige linjer han sendte Mme de Grammont like efter møtet. «De mener jeg maatte være glad ved igjen at være i garnison. Ja, sandelig, en ny forsamling vilde gjøre mig gal. Alt er dog endt godt og vel, Gud være takket» [1]) Enkelte av presterne lot ham høre alvorlige ord baade for hans liv og for hans forhold efter slaget ved Coutras. En av dem, Jean Gardesi fra Montauban, var særlig fritalende og fik derfor tilnavnet «den strenge Nathan».

---

[1]) Lettres missives de H. IV, II s. 411.

Det vil ikke forundre at disse stramme konsistorielle tok kongen meget ilde op hans forsonlighet likeoverfor katholikerne; han beskyldtes for at tilsidesætte sine tro huguenotter for sine katholske kavalerer, ja endog for ligaens mænd. Disse beskyldninger «bar han», siger d'Aubigné, «med beundringsværdig taalmodighet». — Men «han fandt det haardere at provinserne op i øinene paa ham arbeidet mot hvad de kaldte protektoratets tyranni, idet de fastslog de gamle regler og indførte flere nye kauteler, og av dette fødtes hos ham den uvilje som kom tilsyne paa sit sted»[1])

Henrik av Navarra var nødt til at taale denne opposition og til at bøie sig for dens krav. Han hadde haabet at kunne vinde forsamlingen over til en politik som kunde bane vei for en overenskomst, ikke alene med politikere som Épernon, men med Henrik III selv. Han hadde saaledes sonderet stemningen for et koncil, hvor han kunde «belæres» om de religiøse stridsspørsmaal, men «ordet belærelse — instruction — blev kastet bort; derimot et koncil forlangt». Og han maatte finde sig i at se sin stilling som protektor omgjerdet og begrænset med saamange love og institutioner, at det var klart, at selv om det huguenotske parti hadde fundet det opportunt, da utsigten til Frankrikes trone aapnet sig for Henrik av Navarra, at skyve i bakgrunden sine theorier om folkesuveræniteten for theorien om kongedømmet av Guds naade, var det ikke tilsinds at opgi noget av sine rettigheter eller sine principer i sit forhold til den av dem selv valgte fører.

Forsamlingens første handling var at fastslaa en edsformular som forpligtet kongen av Navarra, kirkernes deputerte og den huguenotske adel til at holde fast ved den trosbekjendelse og kirkeforfatning, som var fastsat paa den første synode, og til at hjælpe hverandre i forsvaret for disse mot «Guds fiender, som har reist sig mot Frankrikes konges og

---

[1]) Agrippa d'Aubigné, Hist. Univ. II. s. 133.

krones autoritet». Kongen av Navarra forpligtet sig til at «gjenoprette staten, sætte de gode love igjen i kraft og beskytte dette rikes gode undersaatter», og herunder la sig lede av «det av kirkerne valgte raad, som vi har ønsket skulde være hos vor person». Kirkerne paa sin side svor at vise loyalitet mot sin protektor og med al magt hjælpe ham mot dem som av had til den «reformerte religion vil hindre ham i at utøve den ret og myndighet som Gud, naturen og loven gir ham i dette rike».

Den forfatning for det reformerte Frankrike som var vedtaget paa de almindelige forsamlinger i Milhaud i 1574 og i Nîmes i 1575 og i Montauban i 1581, blev i La Rochelle yderligere fuldkommengjort. Dens vigtigste politiske nydannelse var et statsraad, i hvis hænder den endelige avgjørelse av alle vigtige spørsmaal blev lagt, av finanserne, retspleien, krigsvæsenet, de utenrikske anliggender, embedsverket, alt det som interesserte «partiets almenhet». Gjennem sin sammensætning og sin valgmaate fik dette statsraad en autoritet, under hvilken protektoren var nødt til at bøie sig, og dets regelmæssige møter mindst tre ganger om uken gjorde det umulig eller i hvert fald vanskelig for ham at kunne drive en uavhængig personlig politik. Statsraadet bestod av 10 valgte medlemmer, 5 valgte av hvert fællesmøte, og 5 valgte paa ét aar av provinsforsamlingerne, blandt «retskafne, tro og velstaaende mænd». Dertil kom et medlem for La Rochelle som paaskjønnelse av denne bys fortjenester av den reformerte sak samt endel fremtrædende adelsmænd, La Noue, Turenne, Châtillon o. s. v, og endelig hertugen av Montmorency, skjønt denne var katholik. Statsraadets medlemmer var lønnet med 800 daler — 2400 frs. — aarlig.

Forsamlingen gav dernæst love for fællesmøternes, provinsmøternes og synodernes sammentræde, sammensætning og magtomraade. Endvidere for finanserne, finansstyret, skatteordningen og opkrævningen. Man fastslog nøiagtig arten av de forskjellige indtægter, direkte skatter, indtægter av de geist-

lige godser i de landsdele hvor huguenotterne raadet, bompenger, bropenger og andre avgifter paa omsætningen, andel i krigsbyttet o. s. v. Skjønt alle disse indtægter skulde indkræves i kongen av Navarras navn til bestridelsen av krigsutgifterne, statsstyret og forvaltningen, kunde han kun træffe dispositioner om deres bruk i statsraad og efter meget nøie fastsatte regler. Forøvrig kunde ikke kongen beklage sig over smaalighet hos forsamlingen likeoverfor ham selv personlig; han fik saaledes en aarlig civilliste paa 150,000 frs., en sum som i uforutsete tilfælder kunde fordobles.

Retsvæsenet ordnedes, et passende tal av domstole fordeltes paa de forskjellige provinser; dommerne og de øvrige embedsmænd var væsentlig de samme som i de almindelige parlamenter, men de skulde alle være protestanter, undtagen i Montpellier, Montmorencys residens, hvor domstolen skulde være mi-partie, halvt protestantisk, halvt katholsk. Rikets almindelige love skulde være gjældende for procesformerne og straffeutmaalingen.

Forsamlingen i Montauban i 1584 hadde opsat et reglement for hærens disciplin som man i La Rochelle fastslog paany, en gjentagelse som viser paa engang, hvorledes huguenotterne fremdeles gjorde til sine de mandstugtens idealer, ved hjælp av hvilke Coligny i sin tid hadde tøilet krigens lidenskaper, men som ogsaa røber at det stedse blev vanskeligere at hævde denne strenge og mandige disciplin i den moralske avstumpning som den uophørlige krigstilstand medførte, — selve strengheten i disse bestemmelser viser, hvorledes den indre selvtugt, som var de franske huguenotters ære i den første tid, ikke længer er saa sterk at den kan undvære meget haarde krigsloves hjælp. I dette reglement straffes bespottelig tale med bøter. Den soldat som fører en kvinde ind i leiren, straffes med døden og kvinden selv med legemlig revselse. Officererne er ansvarlige for sine soldaters forgaaelser. Ikke alene straffes desertion med døden, men den officer som tar ind i sit kompani en desertør, avskediges.

Det er forbudt at ta redskaper og hester fra jordarbeideren; ingen maa ta sig selv tilrette, og ingen maa paa egen haand indlate sig paa at angripe en by eller et hvilketsomhelst sted o. s. v.

Disse deputerte i La Rochelle har været en haardt arbeidende forsamling. De har ogsaa faat tid til at drøfte og beslutte om kirkelige, filantropiske og aandelige opgaver. Saaledes har de truffet bestemmelser om presternes lønninger, ogsaa om deres som var fordrevet fra sine kirker, om underhold av deres enker og barn, om fattigpleie o. l. Men særlig interessant er det, at forsamlingen besluttet oprettelsen av et reformert universitet i La Rochelle, først og fremst til utdannelse av prester naturligvis, men hvor der ogsaa skulde læses over græsk og latinsk litteratur. Studenterne skulde underholdes ved aarlige stipendier. Én bestemmelse viser, hvorledes skole og universitet i den tid løper sammen. Man kunde ikke optages ved universitetet før man var syv aar, og man maatte forpligte sig til at følge forelæsningerne en viss tid.

Alle disse vedtak viser at de store fælles interesser hos konge og forsamling hadde seiret over de følelser av gjensidig mistillid og uvilje som saa sterkt var kommet frem i begyndelsen. Henrik hadde særlig vist en beundringsværdig selvovervindelse, men at det har kostet paa, ser vi av ovennævnte brev til Mme Grammont. Med fuld grund kunde Morny den 30 decebr. skrive til presten La Roche Chandieu i Schweiz: «Det er endt med en ualmindelig tilfredshet paa alle kanter. Mange private og offentlige saar er lægt, retskaffenheten har seiret over bagvaskelsen. Man har likeledes tat faste beslutninger baade for de indre og de utenlandske saker». Og historikeren Palma Cayet gir forsamlingen i La Rochelle denne honnør: «De langvarige forsamlinger er sedvanligvis bare ord istedenfor handling; men den flid og aarvaakenhet som de av den saakaldte reformerte religion viste for at gjennem-

føre de beslutninger som var tat, fik mange til at tro at de vilde gjøre krigen evig, hvis man ikke gav dem freden».[1])

Den 18 december opløstes forsamlingen, efter at samtlige medlemmer hadde nydt nadveren sammen, «ved hvilken leilighet kongen opførte sig til alles tilfredshet». Den er et ærefuldt vidnesbyrd om den kraft til politisk opdragelse og disciplin som laa i kalvinismen. Mens de katholske stænder i Blois ender i anarki, samles de protestantiske i faste, vel gjennemtænkte beslutninger, som gir deres lille samfund en ny smidighet og styrke; mens det katholske demokrati og dets førere optræder med en jakobinsk voldsomhet og lidenskap, som tilslut driver Frankrikes konge ind i forbrydelsen, fører det protestantiske demokrati fri mænds aapne og djerve tale til sin chef i saadanne former og med saadan virkning, at de begge forbinder sine interesser og sine kræfter tættere end før. Mens katholicismen i Blois er uforsonlig, proklamerer krig paa kniven mot den reformerte lære — skjønt erfaringen burde ha overbevist om en utryddelseskrigs umulighet, om at de Bèze hadde havt ret, naar han sammenlignet protestantismen med en ambolt som vilde slite mange hammere ut — lægger protestantismen i La Rochelle for dagen paa engang et maatehold og en fasthet i sine krav, som viser, at likesom huguenotterne var utenfor alle illusioner om at gjøre Frankrike protestantisk, var de urokkelig bestemt paa at hævde sin ret til religionsfrihet. De forlangte intet utover januarediktet av 1562, l'Hôpitals kloke og tolerante forsoningsverk, et frit og upartisk koncil til avgjørelse av de kirkelige stridsspørsmaal og en utlevering av de godser som kongen hadde latt konfiskere. Og mens stænderforsamlingen i Blois førte kniven saa dypt ind i det katholske legeme, at det saar som allerede var der, syntes at skulle bli ulægelig, kunde huguenotterne efter møtet i La Rochelle med nyt mod

---

[1]) L. Anquez, Hist. des Ass. pol. des reformés de France s. 51. I nævnte verk læses en indgaaende redegjørelse for møtet i La Rochelle.

og nye kræfter opta kampen i alle provinser. Hertugen av Guises død gjorde utsigterne for dem lysere end nogensinde. Henrik av Navarra steg ned av præsidentstolen for at stige i sadlen. Fra slutten av december 1588 til mars 1889 erobrer han mot hertugen av Nevers den nordre del av Poitou op til Loire. En alvorlig pleurit bragte ham like ind i døden, men hans sterke natur seiret, og den 4 mars utsendte han fra den nylig erobrede Châtelleraut til Frankrikes stænder sit store manifest, den vordende konges og fædrelandsvennens opfordring til at gjengi folket freden og samvittigheterne sin frihet.

KAPITEL XII.

Kongernes alliance.

De seksten og ligaen i Paris — Karl av Mayenne — Ligaen breder sig over hele Frankrike — Henrik av Navarras manifest til Frankrikes stænder — Vaabenstilstand mellem Henrik III og Henrik av Navarra — Kongerne møtes i Plessis-les-Tours — Ligaen i Paris — Kongerne gaar mot Paris — Jaques Clement myrder Henrik III.

Da efterretningen om Henrik av Guises mord kom til Paris sent juleaften, var det som om hele byen blev lamslaat. Ingen sov om natten, i gaterne var der en trængsel som om dagen, den hele by var i sorg. Ligaens førere kom i den største forvirring. Men denne varte kun en dag. Juleklokkerne kaldte den urolige mængde, hvis følelser kastedes hit og dit av rygter, av frygt, av spænding, til aftensgudstjenesten i kirkerne, og her gik presternes tale som ildtunger utover menneskene og tændte oprørets og hevnens lidenskaper i sindene; de kongelige vaaben paa kirker og offentlige bygninger og mignonernes mausolæer fik først undgjælde. Efter gudstjenesten samledes borgerne paa raadhuset, og efter en larmende forhandling blev Henrik av Guises fætter, hertugen av Aumale, utnævnt til Paris's guvernør. Seksten personer, «tat av folkets bærme» (de Thou)[1]) blev sat i spidsen for de seksten kvarterer, ved siden av dem et raad paa ni personer.

---

[1]) De Thous uttryk om ligaen og dens førere er præget av en skarphet som ikke er fri for en sterk personlig uvilje.

Disse «*seksten*» dannet ligaens regjering; de var en velfærdskomité, likesaa fanatisk og energisk som den der under den franske revolution terroriserte Paris.

Et ypperlig træk var det at ligaens førere søkte og fik Sorbonnens sanktion for sit oprør. Den 7de januar løste syvti theologer ved en næsten enstemmig beslutning[1]) folket fra sin troskapsed til kongen og tillot det at væbne sig mot ham til forsvar for religionen. Denne beslutning skulde overbringes paven med bøn om at han vilde gi den sit bifald. Sorbonnens dekret var beregnet paa at rydde tilside de betænkeligheter som den roligere del av befolkningen hadde likeoverfor et oprør mot Frankrikes kronede og salvede konge. Det viste sig at dette ikke helt lykkedes, og ligaens velfærdskomité grep saa til voldsomme midler for at terrorisere de loyale borgere. Disse hadde sit fornemste organ i parlamentet, hvis autoritet selv i disse oprørte tider ikke var ringe. Ligaens raad tok da det skridt at arrestere de medlemmer som var dem mistænkelige, deriblandt dets første præsident Achille de Harlay og de Thou, historikerens onkel. Det øvrige «rumpparlament» sluttet sig som Sorbonnen til revolutionen.

Mayenne var i Lyon, da han hørte om sine brødres død. Han ilte først til sit guvernement Bourgogne, derpaa til Paris. Hans første handling her var at organisere ligaens «almindelige raad, en mægtig forsamling av 54 fremtrædende ligører»; desuten optoges i raadet provosten for kjøbmandslauget, raadmænd, parlamentsdommere og advokater. Disse «overtallige» dannet raadets besindigere elementer. Deputerte fra de andre franske byer fik sæte og stemme i raadet. Dets første vigtige handling var at utnævne Mayenne til «den kongelige stats og Frankrikes krones generalløitnant».

[1]) Ifølge de Thou fraraadet endel av de ældre doktorer dette oprørske skridt. Cfr. Hist. Univ. VII s. 374.

Kongemagten er sat ut av spillet, den er erstattet med et demokratisk-revolutionært diktatur.

Hertug Karl av Mayenne hadde gjort sin første krigstjeneste mot tyrkerne og var blit venetiansk adelsmand til løn for sin raadsnildhet og tapperhet i denne. Skjønt ung var ledende kommandoer git ham i krigene mot huguenotterne og deres allierte; han hadde i disse ikke lagt for dagen glimrende egenskaper som hærfører; men han hadde vundet ord for at være baade omtænksom og dygtig. Mayenne hadde ikke sin brors blændende og vindende væsen, heller ikke hans dristige ærgjerrighet, hans fyrstelige, ja ødsle gavmildhet; han var tvertimot som faren paaholdende, næsten gjerrig, nøktern og forsigtig, en av ligaens «politikere», som mere end engang lagde tøilen paa partiets hetsporer og fanatikere. Mot sin egentlige natur dreves han til at indta sin brors farlige plads; hans katholske overbevisning, harmen over kongens forbrydelse, ikke mindst hans rasende søster, Madame de Montpensiers ophidselser, tvang den ellers loyale og lidenskabsløse mand, for hvem en saadan rolle ikke laa, til at gjøre sig til folketribun, til den uforsonlige katholicismes korsdrager, til den spanske konges franske vasal.

Michelet har gjort gjældende at Henrik av Guise, hvormeget han end var barrikadernes konge, ikke kunde handle frit og uavhængig av Philip, fordi han ikke hadde paa sin side hverken paven eller folket.[1]) Ligaen hadde kun en tredjedel av Frankrikes folk bak sig. Det er mulig at saa var tilfældet i 1588, men i 1589 er Sixtus V ligaens beskytter; han negter at gi kongen absolution for mordet paa kardinalen av Guise og forlanger at kardinalen av Bourbon og erkebiskopen av Lyon skal utleveres for at dømmes i Rom, hvilket vilde være det samme som at erkjende kongens jurisdiktion som underordnet kirkens. Og det er utvilsomt at vi nu staar overfor en reisning av hele det katholske folk. En besynderlig blanding av ultramontan-

[1]) Michelet: Hist. de France V s. 211.

isme og municipalisme gir denne reisning sit særpræg. Sorbonnens politisk-theologiske doktriner kommenteres for det menige folk av prester og munker i prækener og processioner, hvor mænd, kvinder og barn, barfotet og halvnakne, larmende og skrikende trak gjennem gaterne. Som undertiden er tilfældet med religiøse sværmerier, forbandt de sig med ytringer av sanselig løssluppenhet.[1]) Som i Paris saa i andre av landets større byer, det samme sindenes oprør, den samme religiøse fanatisme, den samme usurpation av magten av det brede demokrati under ledelse av presteskap og kongregationer. Selv de moderate elementer rives med og slutter sig til bevægelsen av frygt eller av overbevisning om at denne folkebevægelse i sin grund hadde ret. Blandt disse finder vi saaledes forfatteren Bodin, som dengang var kongelig advokat i Laon, en utpræget «politiker» med helding mot protestantismen. Han billiger kongens avsættelse og karakteriserer byernes bevægelse ikke som oprør, men som en i enhver henseende forfatningsmæssig berettiget handling, der gir uttryk for at det katholske folk ikke længer vil erkjende Henrik III's suverænitet.

Orléans var, som det vil erindres, allerede før i ligaens hænder. Nu følger i Nordfrankrike Chartres, Amiens, Abbeville og Rouen og flere andre byer Paris's eksempel. Det samme var tilfældet med Lyon efter nogen nølen; lederen av revolten her var kongens egen guvernør, statssekretæren Villerois' søn. Det mittre Frankrikes hovedstad, Bourges, slutter sig til ligaen under ledelse av guvernøren la Chastre, Vestfrankrikes store by Nantes gjør det samme. Toulouses varmblodige katholske folk reiser sig mot kongen og dræper og lemlæster parlamentets loyale præsident. Det store og rike Marseille følger eksemplet og med det største parten av Provence. *Saaledes gaar ligaen sin seiersgang over hele landet*; kun landet omkring Tours og Blois, Bourdeaux og omegn

[1]) De Thou: Hist. Univ. VII s. 387.

og den del av Dauphiné som ikke var i huguenotternes magt, holdt fast ved kongen.

Hele denne store og vidtrækkende bevægelses svakhet laa i, at den var helt uklar over sine videre maal. Den hadde ganske vist en samlende opgave, huguenotternes tilintetgjørelse, den katholske tros eneherredømme, og her velter den op følelserne fra dypet; men dens politik drev om paa stridende interessers og stemningers ryg, uten maalbevisst ledelse, uten en bærende grundtanke; den var en politik for dagen. Den var rettet mot kongen, men ikke mot kongedømmet, den fik kraft av en middelaldersk municipal og provinsiel uavhængighetsstræben, var en reaktion mot de sidste aarhundreders monarkiske samlingspolitik, men denne stræben var netop, fordi den stod i strid med tidens herskende ideer, som folket allerede hadde gjort til sine, dømt til at løpe ut i sandet. Den gjorde sig til ét med de nationale følelser, samtidig som den stod i spanske interessers tjeneste, og dens haab om seier hang paa de spanske lansespidser.

En klar og aapen forkyndelse av et konstitutionelt monarkisk program, saaledes som det f. eks. var fremstillet og begrundet av Hotman i hans Franco-Gallia, og som det virkelig ogsaa var utformet i La Rochelle av huguenotterne for deres begrænsede samfund, kunde ha git ligaens politik en principiel karakter, gjort den til utgangspunkt for en ny evolution av folkets historiske liv, git de hendøende kræfter fra en fortid, da de øvedes paa det municipale og feudale selvstyres smaa opgaver, nyt liv ved at samle dem om de fælles og forbindende interesser, som er en nations og en stats. Men hverken har ligaen statsmænd, hvis øie forfølger saadanne perspektiver, og heller ikke kunde de med virkning bringes ind under det katholske folks synsvinkel. Politisk blev ligaen ikke mere end en fronde, en jordrystelse — om man vil — som skapte en forbigaaende uro, men saa gik til hvile igjen. Den virket endog sine steder likefrem separatistisk, f. eks. i Bretagne, hvor folket viste tegn til at ville bryte ut av monarkiet. Vi maa her ikke glemme hvor

ganske anderledes den reformerte kirke gjennem sin egen forfatning maatte gi tilskyndelser ogsaa til politisk folkestyre. Den katholske kirkes absolutisme medførte paa sin side som sin følge ogsaa forestillingen om den politiske absolutisme som den naturlige form for et statssamfunds enhet.

Ligaens reisning hadde ikke engang det samlende og eggende moment som ligger i at ha en fører, som kunde bygge op et nyt dynastis trone, en Pipin eller en Hugo Capet. Henrik av Guise kunde kanske været en saadan bygmester, Mayenne kunde det ikke; han blev diktator eller tribun ved omstændigheternes magt, men ikke av store evners drift eller av en høitstræbende ærgjerrighet. Han blev derfor kun en utholdende og beregnende leder av en bevægelse, som fra første stund av bærer spiren til sin sammensynken i sin egen mangel paa klarhet og paa lange maal, og hvis religiøse grundvold ogsaa svigter i det øieblik Henrik av Navarra gaar over til katholicismen.

Men under den storm som begivenheterne i Paris og Blois hadde reist, seilet ligaen for øieblikket frem med alle seil fyldt. Den forhadte og foragtede konge saa sig snart isolert i Tours; raadløshet og magtesløshet hersket i hans omgivelser; den del av adelen som hadde slaat kreds om ham, var indbyrdes splidagtig. Hertugen av Nevers svinger igjen over mot ligaen, greven av Soissons tilraader forbund med sine vaabenfæller fra Coutras; kongen fører krig mot Mayenne og de andre Guiser med papiredikter, i hvilke han fordømmer deres handlinger og konfiskerer deres eiendomme.

En klar, mandig og varm stemme klinger pludselig midt i denne forvirrede larm av hidsige lidenskaper. Den kommer fra den huguenotske hærs hovedkvarter. *Den 4 mars utsender kongen av Navarra et manifest til Frankrikes stænder.* Efter de Mornays raad hadde han vist en klok tilbakeholdenhet siden hertugen av Guise's mord. «Deres navn vil endnu mere end et halvt aars tid være en skandale, og kon-

gen vil i den tid ikke sætte pris paa at høre fra Dem». [1]) Det var klokt ogsaa av den grund, at kongemordet vakte uvilje inden selve det huguenotske parti. Kongen og hans raadgiveres dom om denne handling bestemtes vistnok av politiske hensyn; de fandt det «nyttig» for sin saks fremme, og den refomerte almenhet saa i denne begivenhet som i alt andet Guds personlige indgripen, hans vredes straffedom over Guiserne «for de utallige mennesker som de hadde git døden ved sverd, ved ild og ved vand». «Men den huguenotske adel dadlet høit denne handling» og stemplet den som «feighet, forræderi og troløshet», saa kongen av Navarra maatte paalægge dem taushet av politiske klokskapshensyn. [2])

Henrik III grep til en alliance med huguenotterne kun som den sidste utvei. Hans katholske følelser oprørte sig imot en saadan, og om alt andet var fortæret i denne perverse sjæl, saa brændte disse følelser like heftig. Han klynget sig til det sidste til haabet om en overenskomst med ligaen, men Mayenne avviste hans tilnærmelser med foragt. Han hadde da intet andet valg end tilintetgjørelse eller at række haanden til sin kongelige svoger. Der var redningen; en ridderlig fører, som hver dag fravristet hans egne tropper by paa by, en hær ikke meget stor, 6000 mand fotfolk og ryttere, men en hær, som ved krigserfaring, mandstugt, hengivenhet for sin sak var Frankrikes første.

Henrik av Navarra var paa sin side ivrig efter at komme til forlik med Henrik III; han hadde, som d'Aubigné uttrykker det, sine «conclusions à part», — sine særinteresser at vareta; men han maatte ta hensyn til sine trosfæller, hvis «mistænksomhet var stor», og hvem «saavel kongens handlinger som hans person var forhadte». [3]) Underhandlingerne var

---

[1]) Mém. de Mornay I. Lettre au Roi de Navarra s. 878.

[2]) D'Aubigné: Hist. Univ. II s. 154.

[3]) D'Aubigné: Hist. Univ. II s. 167. D'Aubigné førte i denne tid en høi kommando i hovedkvarteret, og hans domme om stemningen inden det protestantiske parti maa derfor tillægges stor vegt.

derfor fra først av hemmelige og uofficielle, foregik gjennem kongernes fortrolige eller gjennem personer som følte det som en fædrelandsk pligt at faa en ende paa borgerkrigen og anarkiet. Det var under disse første tilnærmelser at Henrik av Navarra, med den fine politiske taktfølelse som var ham egen, fandt øieblikket kommet til at fremtræ for det franske folk som talsmanden for en almindelig forsoningspolitik, som den tronarving, hvis sjæl var fyldt av en eneste tanke, den at gjengi det sønderrevne folk freden, efter hvilken det sukket.

Den 4 mars 1589 utsendte han altsaa fra Châtellerault et oprop til «*dette kongedømmes tre stænder*». Det er umulig at læse opropet uten at erkjende at det er noget meget større og ædlere end bare d'Aubignés «conclusions» som taler gjennem dets sterkt personlige ord. Stilen, opbygningen, den indtrængende, veltalende og overtalende retorik gjør det uomtvistelig at de Mornay har formet det; han er i sandhet en av den franske prosas store grundlæggere. Ordene kommer klart klingende og levende som fra en høi tribune med Frankrikes land som amfiteater og Frankrikes folk som tilhørere. Men opropet gir likesaa sikkert et uttryk for Henrik av Navarras egne tanker og følelser. Det bedste i hans natur og det bedste i hans liv er i fuld harmoni med dets indhold; patriotismen, tolerancen, fredskjærligheten, sympathien med det arbeidende folk, den kongelige prins's, den præsumptive tronarvings loyalitet likeoverfor monarkiet og forfatningen, det sunde ræsonnement, hjertelaget, ogsaa soldatens mandige selvfølelse, alt dette er av hans eget væsen, av det som gav ham den moralske ret til at række haanden ut efter kronen og til at bære kronen. Men la ham et øieblik selv faa ordet:

«Jeg vil først vise eder min stilling, ikke for at briske mig, ikke for at si eder at jeg taler tilhest og med hjertet høit — men for at holde to ting frem for eder: den første, disse sørgelige kriges tilstand, den overmagt man har møtt mig med, man har angrepet mig med, og hvad man har vundet ved den, for at I idetmindste uten lidenskap kan dømme, at

Gud ikke har holdt mig oppe mot en saadan vælde uten ved et mirakel, og at dette mirakel ikke vilde være øvet, hvis skyldløsheten, den gode ret og retfærdigheten ikke var paa min side. Den anden, for at I kan være dommere over, om jeg siger det, jeg nu siger, av frygt — om det er ængstelse for min ødelæggelse som faar mig til at bøie mig mot eder, eller om det er den dype følelse for mit lands ulykker, kjærligheten til freden, til Frankrikes storhet, som driver mig til at føre dette sprog».

«Man har ofte opfordret mig til at forandre religion. Men hvorledes? Med dolken paa strupen. Hadde jeg ikke havt agtelse for min samvittighet, saa vilde agtelsen for min ære hindret mig i det. Hvem har nogensinde hørt at man har villet dræpe en tyrk, en naturlig hedning, dræpe ham, siger jeg, for hans religion, før man har prøvet paa at omvende ham. Man er strengere mot mig end mot denne barbar».

«Hvad vilde de si, som elsker den katholske religion, hvis de, efter at jeg har levet tretti aar som jeg har, pludselig saa mig skifte religion for haabet om en krone? Efterat være opammet, oplært og opdraget i én trosbekjendelse, pludselig uten at ha hørt, uten at ha talt, kaste mig over i en anden? Nei, mine herrer, det gjør aldrig kongen av Navarra, selv om der var tretti kroner at vinde. — Belær mig, jeg er ikke haardnakket. — Viser I mig en anden sandhet end den jeg nu tror, vil jeg bøie mig, ja jeg vil gjøre mere; thi jeg tror ikke at der vil være nogen av mit parti som ikke vil bøie sig».

«Hvis I ønsker min personlige frelse, takker jeg eder. Hvis I ikke ønsker min omvendelse av anden grund end av frygt for at jeg engang skal øve tvang mot eder, har I uret. Mine handlinger gir svar paa det. Den maade hvorpaa jeg lever baade med mine venner og mine fiender, hjemme og i krig, gir beviser nok paa mit sindelag. De byer hvor jeg opholder mig og som nylig har overgit sig, kan bestyrke det.

Det er ikke sandsynlig at en haandfuld folk av min religion kan tvinge et uendelig tal katholiker til en ting, som dette uendelige tal ikke har kunnet tvinge denne haandfuld folk til».

«Vor stat er alvorlig syk; det kan enhver se. — Hvilket middel kan helbrede sygdommen? Intet uten freden, freden som bringer orden i dette rikes hjerte og derved gir det tilbake sin naturlige styrke. — Det er freden, freden vi maa bønfalde Gud om som det eneste lægemiddel, som den eneste helbredelse. Den som søker noget andet, vil forgifte landet istedenfor at læge det».

«Jeg besverger eder derfor ved dette skrift, baade de katholiker som tjener kongen, min suveræn, og de andre som ikke gjør det, jeg taler til eder som til franskmænd, jeg bønfalder eder om at ha medlidenhet med denne stat, med eder selv —, med mig, som I tvinger til med magt at se, at lide, at gjøre ting, som hvis krigen ikke var, jeg heller vilde dø tusen ganger end se, lide og gjøre. Jeg besverger eder om at avlægge krigenes og voldshandlingernes usle lidenskaper, som øder og lemlæster denne skjønne stat — som tilsmudser os med hverandres blod, og gjør os til latter for utlandet, ja tilslut gjør os til dets lydland, — for at gjenvinde fredens og enighetens aandedrag, viljen til lydighet og orden, enighetens aand, ved hjælp av hvilken de mindste stater blir mægtige riker, og ved hvilken vor stat længe har blomstret som kristenhetens første» [1]).

Det er naturligvis ikke let at paavise det indtryk denne noble appel til Frankrikes stænder har gjort; ord kan fortone som lydbølger i fjerne luftlag, men de kan ogsaa slaa ned i hjerterne og vække samvittigheterne. Det er utænkelig at dette fredsprogram, paa engang saa stolt og saa forsonlig, ikke skulde ha øvet sin virkning. Det har sikkert ikke faat strengene til at klinge med hos den viljesløve konge, hos hvem evnen til at føle var skrumpet ind til avmægtig sarkasme,

[1]) Henri IV, Lettres missives II, s. 443.

det har fordampet mot de ledende ligørers ophetede fanatisme og had som draaperne paa det glødende jern, men det har sænket sig ned i sindene hos de franskmænd, og av dem blev der flere og flere, som ikke alene følte religionskrigenes ulykker som en personlig lidelse, men som følte med sit folk, med sit land, med dets ære og dets velfærd, og som efterhaanden droges over til kongen av Navarras forsoningspolitik.

Henrik III var et bytte for motstridende følelser og motstridende raad. Hadet til Guiserne kjæmpet med hadet til protestanterne, hertugen av Nevers raadet til at søke overenskomst med ligaen, men Épernon, greven av Soissons, Gaspard de Schomberg og andre raadet til at laane Henrik av Navarras sverd til at slaa Mayenne ned. Kongens generaler tok paa egen haand initiativet. I Dauphiné sluttet saaledes chefen for hans tropper, korsikaneren d'Ornano, en vaabenstilstand med Lesdiguières. En modig og høibaaren kvinde, hertuginden av Angoulême, Henrik II's naturlige datter, enken efter den forrige marschal Montmorency, gjorde sig til kongens hemmelige gesandt hos Henrik av Navarra. Paa dennes side førtes underhandlingerne av Mornay og Rosny. Vi ser av den førstes breve til sin konge, at han maatte søke Henrik III i al hemmelighet i Tours, og at denne trods sin fortvilede stilling gjorde alleslags vanskeligheter. Han vilde holde sig alle utveie aapne, og var troløs nok til, efterat en overenskomst allerede var sluttet med Henrik av Navarra, at gjøre et sidste forgjæves forsøk med at komme til forlik med Mayenne. Endelig bøiet han sig for det uundgaaelige, og *den 3. april blev de to konger enige om en vaabenstilstand paa et aar;* at man valgte formen vaabenstilstand og ikke en aapen alliance viser klart nok, hvilke hindringer i følelser og fordomme der var at overvinde for at komme til en forstaaelse. Den pavelige legat og Spaniens gesandt Mendoza hadde til det sidste lagt sig iveien; de forlot nu hoffet og fulgte Mayenne.

Betingelserne i denne vaabenstilstand var, at Henrik av Navarra stillet alle sine tropper til den franske konges raadighet; til gjengjæld skulde denne overlate sin svoger en fast plads ved Loirefloden, saaledes at han til enhver tid kunde sikre sig overgangen over denne; utgifterne ved byens garnisonering skulde bæres av kongen av Frankrike. Kongen av Navarra skulde øieblikkelig marschere mot Mayenne. I alle de byer eller fæstninger som han maatte erobre, eller hvor han slog sig ned, skulde den katholske gudstjeneste være ukrænkelig. Enhver beslaglæggelse av de to religionspartiers eiendom, som tidligere var paabudt, skulde bortfalde. Protestanterne skulde frit holde sin gudstjeneste i de byer som de holdt besat. Først den 21. april utleverte Henrik III byen Saumur til kongen av Navarra. Denne satte sin første mand Philip de Mornay som kommandant paa dette vigtige sted. Begge konger offentliggjorde vaabenstilstanden nogle dage efter i hvert sit manifest. De retfærdiggjør begge sin handling ved at henvise til ligaen, og Henrik III erkjendte likefrem at han ikke var sterk nok til at kjæmpe med dobbelt front.

Den 30. april møttes de to konger i Plessis-lès-Tours, det slot hvor Ludvig den XI hadde levet sin sidste triste tid. De hadde ikke set hinanden paa tretten aar. «Isen er brutt, ikke uten en mængde advarsler om at hvis jeg gik dit, var jeg en død mand», skriver Henrik av Navarra til Mornay. «Jeg er gaat over elven og har git mig Gud ivold, som ikke bare har holdt sin haand over mig, men latt en overordentlig glæde komme tilsyne paa kongens ansigt, hos folket bifaldsrop uten like, de ropte endog: *leve kongerne,* noget som var mig ubehagelig»[1]). Mange av hans officerer hadde med den største uvilje og ængstelse set paa dette møte. I krigsraadet mindet de sin chef om, at den konge han nu skulde møte, var en av Bartholomæusnattens bødler, som nylig hadde vist at han

---

[1]) Henri IV, Lettres missives II, s. 477.

endnu forstod sit haandverk. Hvem kunde vite om ikke planen var at utlevere ham og hans venner til ligaen. Mornay og Châtillon, «hvis store egenskaper kongen ikke blev træt av at beundre», var imidlertid av den mening at forholdene gjorde det til en pligt for Henrik at møte Frankrikes konge. Splittet man nu tropperne, splittet man hjerterne; kongen fulgte deres raad, saameget heller som det stemte med hans personlige ønsker; men han fandt det dog klokt at ta med sig en avdeling av sin garde[1]. Denne forsigtighet skulde vise sig overflødig; det var en overstrømmende varme i de omfavnelser, med hvilke Henrik III mottok ham og som kaldte taarerne frem i Béarnerens øine. Han hadde, siger Michelet, «besynderlig let for taarer. Han graat av kjærlighet, graat av venskap, graat av medlidenhet». Den næste dag følte han sig saa sikker, at han gik til kongen bare fulgt av en page.

De to kongers forening øvet øieblikkelig sin moralske virkning paa den del av folket, som endnu ikke hadde git sig ind under ligaen, og som intet heller ønsket end at søke ly under sin loyalitet mot Frankrikes lovlige konge. Særlig var dette tilfældet med adelen og den høiere borgerstand, som begge følte sig truet av ligaens demokrati; de sluttet sig i stigende tal til kongernes parti. En sterk militær støtte fik dette ogsaa i schweizerne, saavel de katholske som de protestantiske; de lot sig nu villig hverve til tjeneste mot ligaen, da denne stod i vaaben mot kongen av Frankrike, hvem kantonerne ifølge sin gamle traktat var forpligtet til at laane sine lansknegter; 10000 øvede krigere førtes i juni til kongernes hovedkvarter. Selv italienske fyrster, som storhertugen av Toscana, fandt at kunne tjene sit had til Spanien ved at laane den franske konge penger.

Paa *den anden side hidset alliancen mellem morderkongen og kjætterkongen ligaen op til den voldsomste lidenskap.* Dens

---

[1]) De Thou: Hist. Univ. VII, s. 450 fg.

prædikanter i Paris sparte sig intet i retning av at velte hadets og foragtens smuds utover den første. Skamskrifter, smedevers, religiøse pamfletter spredtes i tusenvis ut over mængden, der dengang som altid fraadset i skandalen, dag og nat furedes gaterne av umaadelige processioner, av kvinder og barn; en mørk, uforsonlig stemning laa over den hele by; den som lo, satte sit liv i fare. En Jean Boucher skriver en bok om «Henrik III's retfærdige avsættelse», Sorbonnen sletter hans navn av kirkebønnerne; i Rom arbeider ligaens utsendinger for at faa paven til at lyse ham i ban, og den 24. mai kan man i Rom læse exkommunikationen paa Peterskirkens og Laterankirkens døre. Philip II knytter gjennem sin gesandt Mendoza og ved personlig brevveksling baandet stedse fastere med Mayenne; denne stiller sig under den spanske kommando i ydmyge uttryk. Mistænksom, langsom og forsigtig som den spanske konge er, slutter han endnu ikke en aapen alliance med ligaen; men hans gesandt faar befaling til «uophørlig at opildne katholikernes iver og mod», og da Henrik III sender ham en ambassadør for at melde ham morens død og samtidig be om hans finansielle hjælp mot sine oprørske undersaatter — det officielle diplomati er fuldt av bevisst ironi — svarer Philip ham brysk nok, «at han var meget støtt over at kongen hadde sluttet fred med kjætterne og vilde laane deres hjælp til at føre krig mot katholikerne» [1]).

Mayenne ønsket at slaa et slag, før de to kongers hære hadde fuldendt sin forening. Han gjorde et dristig fremstøt mot Tours og trængte like ind i byens forstæder. Men Henrik av Navarras raske undsætning tvang ham til at falde tilbake til Paris. Béarnerens ildfulde beslutsomhet gav nu krigen sin karakter. Han tok den hele ledelse i felten og gav ordre til en almindelig offensiv mot den store by for at kvæle ligaen i dens vugge. Med Châtillon og «les enfants

[1]) Cfr. Capefigue: La Réforme & la Ligue V, hvor en række breve citeres efter Simancas arkiver, og de Thou: Hist. Univ. VII, s. 457.

perdus» — huguenotternes kjernetropper — i spidsen *marscherte de allierte mot Paris,* tok by efter by og slog i mindre træfninger ligaens tropper. Fra nord kom La Noue og Montmorency med en hær av franske og tyske tropper, som slog hertugen av Aumale ved Senlis. Fra øst kom Sancy med sine 10000 schweizere. Da Henrik den III i juli slog op sit hovedkvarter i Poissy, hadde han 30000 mand under sin kommando, den største hær som religionskrigene hadde set, og som de ypperste soldater i denne det huguenotske ridderskap, hvis hvite skjærf Pariserne ikke hadde skuet fra sine volde siden det blodige slag ved St. Denis.

«Denne by er for stor, altfor stor, man maa aarelate den», skal Henrik III ha sagt, da han fra høiderne ved St. Cloud saa ind over Paris. Al den følelse som endnu var igjen hos denne avmandede monark, hadde fortættet sig til et brændende begjær efter hevn over byen, som hadde beredt ham hans ydmygelse og set hans flugt, og over dem av Guiserne, som han endnu ikke hadde faat i sin magt. L'Estoile fortæller, at han sendte en av sine hofmænd til madame de Montpensier med det bud at han vilde brænde hende levende, naar han holdt sit indtog i Paris; men denne uforfærdede furie sendte ham det kontante svar, at «ilden var for sodomiter som ham og ikke for mig». Hun mere end nogen anden søkte at holde modet oppe i denne febersyke mængde, hos hvem fortvilelsen nu hadde avløst seiersrusen. Hun terroriserte den hele by ved sine munker og væbnede bander, lot arrestere hundreder av de mest ansete borgere og forbød de andre politikere at forlate sine huse, og onde tunger visste at fortælle at det var hende som lagde dolken i *Jaques Clements* haand «ved paa stedet at skjænke ham det som var bedst skikket til at friste en utsvævende munk» [1]).

[1]) De Thou: Hist. Univ. VII, s. 488. Da denne dame fik efterretningen om at mordet paa Henrik var lykkedes, faldt hun budet om halsen og ropte: «Er det virkelig sandt? er denne onde og troløse mand død? bare en ting volder mig smerte, at han ikke har visst, før han døde, at det er mig som har gjort det». (Cfr. Bouillé: Hist. des ducs de Guise III, s. 394 og 399).

Paris's motstandsevne var allikevel brutt — «naar det kommer til storm, flygter disse byfolk og lar os i stikken», sagde en av de høiere officerer til Mayenne, og denne saa heller ingen anden utvei end at forsøke at slaa sig igjennem fienden. De to konger hadde alt færdig til at storme byen den 2. august; men inden den dag indhentedes Henrik III av den samme død han nylig hadde beredt sin største fiende.

En ung dominikaner, *Jacques Clément*, en bondegut fra Champagne som før han blev munk skal ha været soldat, lidenskabelig, fanatisk, var under indflydelse av de sidste tiders rystende begivenheter og de oprivende scener bragt helt ut av likevegt. Han hadde syner og hørte røster som kaldte ham til at frelse religionen og folket ved at dræpe tyrannen. Denne tanke besatte ham saa sterkt, at han bare levet og aandet i den; han hadde imidlertid skrupler som prest ved at utføre denne blodige gjerning; men pavens exkommunikation og hans overordnedes forsikringer om at en saadan daad ikke var en dødssynd men en uregelmæssighet[1]), beroliget hans samvittighet, og utsigten til et martyrium som kunde løfte ham op i helgenernes række, har staat som et lokkende syn for hans eksalterte fantasi. Som ovenfor nævnt er der sterke grunde til at tro, at ogsaa ligaens ledere ikke alene har kjendt og billiget hans handling, men likefrem tilskyndet ham til den. For at utføre sin gjerning viste Jaques Clément en overordentlig snuhet, ingen ualmindelig ting hos mordere, som handler under tvangsforestillinger. Han fik saaledes tilvendt sig et anbefalingsbrev fra en av kong Henriks tro mænd, greven av Brienne, som av ligaen var holdt fængslet i Bastillen. Ved hjælp av dette og et bønskrift med præsident Harlays forfalskede navn lykkedes det Clément at faa adgang til kongen i hans hus i St. Cloud om morgenen den 1. august. Munken rakte ham med en dyp bøining nogle papirer, og trak

[1]) Cfr. Ranke: Franz. Gesch. I, s. 339. Den ovennævnte Boucher hadde likefrem forkyndt den lære, at den «tyran» som hadde vist sig som religionens og fædrelandets fiende, kunde dræpes ogsaa av den enkelte mand.

saa pludselig frem en kniv som han bar løs i ærmet, og støtte den i kongens underliv like under navlen. Kongen hadde allikevel kraft til at trække den ut og saare munken med den over det venstre øienbryn. Paa kongens skrik ilte en av de «fem og firti» til og gjennemboret morderen med sin kaarde; han faldt øieblikkelig om død, og hans legeme blev massakrert av de andre gardister. Kongen saa først ut til at skulle overstaa attentatet og kunde endog diktere breve til Mornay og andre, men ut paa natten døde han under svære lidelser. Før sin død befalte han sine mænd at avlægge ed til Henrik av Navarra som sin rette efterfølger.

Saaledes døde den sidste Valois for den samme morde r dolk, som han selv med koldt blod hadde ført mot sine motstandere. Huguenotternes dødsfiende hadde søkt ly bak deres sverd; munkenes ven døde for en munks haand. I denne skjærende ironi sluktes et liv som er et av historiens uværdigste, som er knyttet sammen med nogle av de mørkeste sider i Frankrikes annaler. Der er en tilbøielighet i den moderne historieskrivning til at søke med lys og lygte efter alt som kan mildne dommen over historiens mørke skikkelser. Det er noget heri som stemmer med de menneskelige følelser, undertiden med retfærdigheten. Jeg tror ikke det er mulig at vende den naturlige foragt for den sidste Valois om til medlidenhet paa anden maate end ved at minde om, at han var den sidste av en dekadent slegt og Catharina av Medicis søn.

KAPITEL XIII

Henrik IV mot Ligaen

Situationen ved Henrik III's død — Det religiøs-politiske problem i forgrunden — Stemninger i de katholske kredse — Ligaen utroper kardinalen av Bourbon til konge — Henrik IV den nye tids mand — Henrik og de katholske officerer — Henrik og det protestantiske parti — Katholske stormænd forlater hans hær — Krigen ophører at være en religionskrig — Krigen i Normandi — Kampen ved Arques — Elisabeth hjælper Henrik — Kongen mot Paris — Motsætninger mellem katholiker og protestanter — Slaget ved Ivry — Henrik anden gang foran Paris

«Henrik IV saa sig som konge, før han hadde tænkt og ønsket det, og sittende halvt paa en skjælvende trone», med disse ord indleder d'Aubigné, som selv var tilstede, sin mesterlige skildring av den bevægede scene rundt den døde konges lik: munkene med brændende kjerter ved dets føtter, hofmændene i kreds rundt baaren i stor ophidselse, «klemmende sine hatter sammen eller kastende dem ned paa jorden, knyttende næverne, komplotterende, tagende hinanden i haanden, givende løfter og forsikringer, som man kunde høre sluttet med: heller dø tusen ganger!» — «I ti skridts avstand fra kongen slipper de ord dem av munden, at de heller vil utlevere sig til alle slags fiender end taale en huguenot som konge». — Den avdødes sidste befaling om loyalt at bøie sig for Henrik av Navarra som hans retmæssige efterfølger var øieblikket efter tomme ord for denne samvittighetsløse, graa-

dige kamarilla, som hadde suget landets blod som igler, og som ikke hadde nogen anden tanke end at sætte sig fast der hvor de kunde fortsætte. Men det sindsoprør og den forvirring som saaledes holdt tilhuse inden denne lille kreds, var i virkeligheten et uttryk for *en helt ny situation* i landets *hele politik, en situation fuld av uklarhet og tvil,* farligere end nogensinde ved de lidenskaper og kræfter som sættes i bevægelse, idet store principer tørner mot hinanden.

Den kamp som huguenotterne hittil hadde ført, først for at vinde landet, saa for at hævde sig i landet, hadde ved alliancen mellem dem og Frankrikes konge i nogen grad skiftet karakter. Den var gaat ind som et led i en i visse maater større og videre avgjørelse, den hvis indsats var selve dynastiet og monarkiet, mot usurpatoriske kræfter som søkte sin støtte hos en fremmed stat, og mot de oprørske, splittende tendenser hos byernes demokrati. Henrik av Navarra og hans huguenotter var paa sin vis blit hvervet som general og soldater i den franske konges tjeneste til vern om hans suveræne rettigheter og den av monarkiet repræsenterte nationale enhet. Deres særlige opgave var derved i nogen grad traadt i bakgrunden. Nu indtraadte en pludselig ændring i dette. *Ved Henrik III's død meldte det religiøs-politiske problem sig* med en øieblikkelig styrke som overrasket og forvirret. En protestantisk konge paa Frankrikes trone var ikke som før en fjern mulighet, men en lyslevende virkelighet. Henrik av Navarras legitime ret til tronen — saa fjern end hans slegts tilknytning til det utdøde dynasti end var — kunde ikke bestrides; den var i overensstemmelse med den urgamle arvelov, den var erkjendt av den sidste Valois, var sanktionert av hans sidste vilje og godkjendt av rikets fremtrædende mænd. Men Henrik av Navarra paa Frankrikes trone var sandsynligvis det samme som at den reformerte religion løftedes op fra en undtagelsesstilling til en med landets gamle religion jevnbyrdig, ja maaske til en foretrukket stilling. Huguenotterne vilde sitte i kongens raad, danne hans

hof, finde vei til riksembeder og guvernørstillinger, til parlamenter og andre domstole. Frankrike stod overfor muligheten av at bli et protestantisk styret land.

Skjønt Henrik av Navarra mere end engang i ord og handling hadde vist at den katholske religion intet hadde at frygte fra ham, om forholdene skulde gjøre ham til Frankrikes konge, skjønt han mere end engang hadde erklært sig villig til at se sin tro prøvet ved et frit koncil, stod han jo dog endnu som de reformerte kirkers valgte protektor, og han hadde saa sent som paa forsamlingen i La Rochelle i de mest bindende ord forpligtet sig til at verne om den reformerte tro og de reformerte kirker «til sit sidste suk», likesom forsamlingen edelig hadde forpligtet sig til med alle midler at verge hans lovlige rettigheter. Dette gjensidighetsforhold bestod fremdeles. Henrik IV var likesaavel som Henrik av Navarra protestantismens protektor, hadde de samme pligter likeoverfor denne som før, likesom det reformerte parti hadde ret til at stille de samme krav til ham i den nye stilling som i den gamle og til gjengjæld yde ham den samme støtte.

Det er forstaaelig, at derved at religionsproblemet ved den nye situation saaledes blev filtret ind i tronfølgespørsmaalet, bragtes de begge i en stilling som i høi grad maatte bringe uenighet og uklarhet ind i den almindelige tankegang, ikke mindst hos den del av folket som hadde sluttet sig til kongens sak. De Thou, som stod begivenheterne nær og som saaledes har et førstehaands kjendskap til de *stemninger som rørte sig i de ledende kredse*, gir os et interessant indblik i disse. Det talrikste parti var det som i sin holdning til den nye situation lot sig lede av de store nationale hensyn. Disse overskygget hos dem helt de konfessionelle. De nationale hensyn, opretholdelsen av monarkiet, den uavhængige suverænitet det hadde havt før borgerkrigene, rikets enhet og folkets samhold, ja selv den katholske kirkes interesse, som altid vilde være bedst betrygget i en

sterk stat, krævet at den lovlige tronfølge respektertes, og at Henrik av Navarra erkjendtes som Frankrikes konge, paa betingelse av at han forpligtet sig til at opretholde deres forfædres religion. Spørsmaalet om kongens personlige trosbekjendelse var i forhold hertil en underordnet ting.

For andre var de religiøse hensyn de alt andet overskyggende. De opfattet kongedømmet theokratisk, som en institution der fik sin ret og hellighet ved kirkens sanktion, paa engang altsaa et verdslig og et geistlig embede. Det var følgelig umulig at kunne erkjende en konge som lovlig, som ikke delte den katholske kirkes tro. Likeoverfor dette princip kunde hensynet til den mulige uro og splittelse som kunde opstaa av at Henrik av Navarra ikke erkjendtes som lovlig konge, intet veie. Gud vilde nok tilslut gi sandheten seir. Det er naturlig, at de som hyldet denne tankegang, maatte søke over til ligaen, hvor en yderliggaaende klerikalisme hadde alliert sig med middelaldersk provinsfeudalisme og byrepublikanisme.

Endelig var der et ganske talrig parti som foreløbig ikke kjæret sig om de store principer, men som av hensyn til sine personlige interesser fandt det klokest indtil videre at forbli ved kongens hær, og som forbeholdt sig endelig at vælge sin plads naar vaabenlykken hadde erklært sig for det ene eller det andet av de kjæmpende partier[1]).

Ligaens stilling vandt utvilsomt i klarhet og i styrke ved Henrik III's død. De betænkeligheter som i visse maater altid maatte gjøre sig gjældende hos mange av dens tilhængere ved at staa i vaaben mot landets konge, forsvandt i samme øieblik hans efterfølger var en protestantisk prins. Vi ser ogsaa, hvorledes ligaens parti fyldes av nyt mod og ny tillid, efterat Jaques Cléments dolk har gjort sin gjerning. Paris er i en glædesrus; Guisernes grønne farver lyser overalt; i Toulouse forordner parlamentet bønner og processioner. Ligaen

---

[1]) De Thou: Hist. Univ. VII, s. 530.

kan nu med større ret end nogensinde gjøre sin sak til et med den katholske kirkes, den kan med bedre samvittighet end før trygle Philip II om hjælp i den hellige krig; den kan med kirkens sanktion hævde sin falske folkesuverænitetslære, bak hvilken i virkeligheten skjulte sig den unationale og reaktionære politik, som av det franske monarki vilde gjøre en middelaldersk kirkestat, av landet provinser, av nationen smaasamfund. Det er i god sammenhæng hermed at *ligaens raad dækker den avfældige kardinal av Bourbons tonsur med kongekronen.* Den nye Karl X sitter vel forvaret under Mornays aarvaakne øine i Poitou; men dette er jo i virkeligheten likegyldig; fri eller fangen er han likegodt det sørgelige symbol paa dette monarki av kirkens og ligaens naade, som gaar imot historiens strøm, imot den nationale evolution, imot den moderne statsopfatning, imot de nye humanitetens og tanke- og samvittighetsfrihetens ideer, som saa smertefuldt, men uimotstaaelig hadde begyndt at fri sig ut av middelalderens borgmure og klosterceller.

Henrik IV var i utpræget grad den nye tids mand. Hans politiske idealer var absolutismens, kongedømmet var i hans tanker en institution som først kom til sin ret og virket efter sin natur, naar det kunde utøves med fuld suverænitet; han er Richelieus og Ludvig XIV forgjænger ikke bare kronologisk men i sin aand og i sin statsopfatning. Han vil et monarki, uavhængig av kirke, av stænderrepræsentation, av parlamenter, av arvelige riksembeder, av feudale og municipale friheter. Mere end engang hadde hans absolutisme været paa grænsen av konflikt med de konstitutionelle og republikanske synsmaater hos hans huguenotske tilhængere, og han hadde kun undgaat en saadan ved smidig at bøie av. Hans absolutisme var ogsaa forbundet med en levende nationalfølelse. Han er mere fuldblods franskmand end nogen av sine forgjængere og samtidige, han regner sig som konge som repræsentant for nationens enhet, og han føler dypt og sterkt som søn av det rike og skjønne land mellem havet og Alperne; ordene

Frankrike og franskmand lyder med en vibrerende klang i hans tale og i hans manifester. Han føler sig ogsaa som arvtager av den nationale politik utad, men han løfter den op til en principiel klarhet og storhet, høit over hans forgjængeres tankegang; Frankrike som Europas førende land er allerede hans ideal, mot Habsburgernes overmagt, mot pavens middelalderske theokrati, men ogsaa Frankrike som Europas mægler og religiøse og politiske fredsstifter. Allerede som konge av Navarra ser vi ham optat av store planer om forbund mellem alle protestantiske stater, uanseet konfession, til vern om fælles interesser; disse planer vokser efterhaanden ut til dristige ideer om en almindelig verdensfred, bygget paa en ordning av Europas stater efter likevegtens princip.

Hans protestantisme er uten konfessionalisme, som hans katholicisme senere var det. I sin opfatning av forholdet mellem kirke og stat er han en helt moderne aand; han vil den sidstes fuldkomne emancipation fra den første og erkjender religionsfrihetens princip som det der bør bestemme statens forhold til konfessionelle spørsmaal. Det er sandt, han var ikke sterk nok til at kunne gjennemføre dette princip; hans politik her viser at hans karakter og hans handleevne ikke altid var paa høide med hans synsmaater; det er ogsaa sandt at hans tolerance ikke er uten sammenhæng med et hang til skepsis og en frivolitet som aldrig tapte sin magt over ham. Men stillet likeoverfor religionskrigenes uforsonlighet og en Ludvig XIV's trangbrystede og selvforgudende bigotteri staar Henrik IV allikevel med alle sine svakheter som en tiltalende repræsentant for religionsfrihetens og humanitetens store grundsætninger.

I den vanskelige situation i hvilken han blev stillet ved Henrik III's pludselige død, lagde den nye konge for dagen en aandsnærværelse og en værdighet, som viste at han hadde herskerevnen i sig. Han handlet saaledes, at han ikke gav rum for nogen tvil om at han selv følte sig overbevist om sin ret til at bære kronen. Han forstod, at hvad han gjorde

«i den første time, vilde bestemme den gode eller daarlige retning for resten av livet», og allerede den 2. august utgaar fra hans raadsbord en rundskrivelse til rikets byer med underretning om Henrik III's død, og beroligende forsikringer om at der ingen forandring vilde gjøres i den katholske kirkes stilling, og intet til skade for det almene vel. Denne rundskrivelse indlededes med den almindelige formel: «De par le Roy». Det gjaldt straks at berolige sindene, at aapne et glimt ind til den fredspolitik som han vilde gjøre til sin. — *Det var ogsaa som Frankrikes legitime konge han mottok den deputation fra de katholske officerer og høie embedsmænd,* som indfandt sig hos ham forat forelægge ham de betingelser de var blit enige om at opstille for at slutte sig til ham. Da deres ordfører, en av den døde konges mignoner, finansintendanten d'O gjorde gjældende, at Henriks kongeværdighet maatte godkjendes av rikets stænder, at den derhos maatte faa kirkens sanktion ved en høitidelig kroningsakt, og at det derfor var nødvendig at han lot sig optage i den katholske kirke, gav Henrik ham et stolt og værdig svar: «Naar I griper mig i strupen det samme øieblik jeg er steget op paa tronen, naar I tror i en saa farlig time at kunne slæpe mig dit, hvor man ikke har kunnet tvinge saa mange smaafolk, fordi de har visst at dø, er saa ikke grunden den, at I mener at jeg ingen tro har, og at I derfor kan kræve et slikt trosskifte? Vil I da heller ha en konge uten Gud? har I da større tillid til en atheist? og vil I paa slagets dag saameget sikrere kunne lyde en meneder og en frafalden? — De som ikke kan vente paa at jeg beslutter i disse ting efter moden overveielse — dem gir jeg frihet til at gaa og tjene under overmodige herrer; jeg vil blandt katholikerne ha dem som elsker Frankrike og æren»[1].

Som et ekko av de sidste ord hørtes den tapre officer de Givrys stemme, som just i dette øieblik traadte ind:

---

[1]) D'Aubigné: Hist. Univ. III, liv. II, s. 185 fg.

«Konge! jeg har set blomsten av Deres kjække adel — De er de tapres konge, og bare kujonerne vil forlate Dem». Samtidig kom den glædelige meddelelse at det var lykkedes Sancy at bevæge schweizerne til at tjene Henrik. Den katholske adel fandt det klokt at bøie sig for den vind som nu blæste til gunst for den nye konge; de avlagde troskapsed til ham, men samtidig maatte Henrik edelig forpligte sig til at opretholde den katholske religion i sin renhet og fulde magtfylde, indtil en ny stænderforsamling traadte sammen, og ikke at gi embeder og stillinger til huguenotter undtagen paa de steder, hvor den reformerte gudstjeneste var tillatt ifølge sidste vaabenstilstand. Han forpligtet sig endvidere til inden seks maaneder at la sin tro prøve paa et nationalt koncil. Til gjengjæld erkjendte den katholske adel ham for «sin konge og naturlige fyrste efter rikets grundlov», og lovet ham huldskap og troskap.

Det kan ikke negtes at Henrik IV, ved at sætte sit navn under denne overenskomst, i virkeligheten allerede har tat det første avgjørende skridt som førte ham over til den katholske kirke. Naar han saa kraftig og bestemt hadde avvist de katholske herrers forlangende om øieblikkelig at skifte religion, skyldtes dette først og fremst den retfærdige harme han følte ved i et øieblik saa fuldt av farer og vanskeligheter at bli sat kniven paa strupen av den griske kamarilla, som hadde hat hans forgjænger i sit faste grep; men han hadde ogsaa latt sig lede av vigtige politiske hensyn, av hensynet til Europas protestanter og hensynet til sine egne trosfæller. Han trængte dem alle; uten sine huguenotters prøvede sverd, uten Elisabeths dukater, de tyske og schweiziske protestanters reitere og lansknegter kunde han ikke hævde sin stilling som forholdene nu var, med et stort og uforsonlig parti mot sig, som fandt virksom støtte hos mægtige utenlandske magter. Selve agtelsen for hans kongelige ære maatte tilsi ham at vise tilbakeholdenhet. Den samme mand som nylig i La Rochelle hadde svoret «av hele sit

hjerte og av al sin magt» at forsvare de reformerte kirker, som i brev paa brev til Elisabeth, til Tysklands og Nordens protestantiske fyrster, til Schweizes kantoner indtrængende og varmt hadde gjort sig til talsmand for en protestantisk union, kunde ikke uten at utlevere sig til foragt skifte tro som man skifter klær, selv for en trone.

Henriks stilling hadde aldrig været sikkert befæstet hos det protestantiske parti. Han hadde overordentlig hengivne og trofaste venner inden dette, men den strengere konsistorielle retning, som var mægtig i de borgerlige lag, hadde aldrig næret ubetinget tillid til ham. Det er et karakteristisk træk, at like efter hans tronbestigelse overveier et kollokvium i St. Jean-Angely spørsmaalet om at vælge en ny protektor for de reformerte kirker, en plan som naturlig vakte kongens høieste forbitrelse. Hans store villighet til at «la sig belære» i trosspørsmaalet avkjølet ogsaa følelserne for ham hos mange alvorlige huguenotter, og som tilfældet var efter slaget ved Coutras, forlot ikke faa av adelsmændene fra Poitou og Gascogne hans hær for at se til sit hjem nogen tid; «de hadde utstaat saa meget at deres midler var sluppet op». De lovet at komme igjen, men i øieblikkets situation betegnet deres bortmarsch en stor svækkelse for Henriks militære stilling.

Endnu farligere var det at *fremtrædende katholske stormænd forlot hæren,* saaledes den mægtigste av dem alle, hertugen av Épernon. Han er et typisk eksempel paa disse feudale epigoner som under borgerkrigenes anarki kun forfølger sine personlige maal, for hvem det at tjene konge, fædreland, religion, kun er en pligt, forsaavidt som det kan forenes med deres særinteresser. Med 7000 mand trak han sig tilbake til sit guvernement Angoumois; flere fulgte hans eksempel, men bare én betydeligere mand, de Vitry, gik over til ligaen. Det ser dog ut til at den ærgjerrige Épernon ogsaa har havt planer om at gjøre det samme. I Simancas arkiverne i Paris er der to breve, vekslet mellem Philip II og Mendoza, som viser at Épernon har underhandlet med

den spanske gesandt om at utlevere til den spanske konge flere byer, blandt andre Metz og Boulogne, for en større pengesum, samtidig som han ogsaa har staat i underhandlinger om at utlevere Metz til hertugen av Lothringen.[1])

I løpet av faa dage saa Henrik IV sin hær smelte sammen fra 40 000 mand til det halve. Under disse omstændigheter maatte han opgi enhver tanke om at ta Paris. Han delte sin hær i tre korpser, sendte den ene til Champagne under marschal d'Aumont, den anden til Pikardi under hertugen av Longueville og La Noue, selv trak han sig med en tredje hær, som stod under den prøvede marschal Birons kommando, tilbake til Normandi, hvor han gjorde Dieppe til sit hovedkvarter; kommandanten de Chastes aapnet byens porter for ham. Dieppe sikret ham forbindelsen med Elisabeth, hvis hjælp han trængte mere end nogensinde. Han stod nu likeoverfor en opgave som var langt større end den som protestantismens protektor at hævde dens livsret i Frankrike. Denne gang skulde han med sit sverd lægge under sig det hele land og det hele folk, gjøre til ubestridt virkelighet den kongeværdighet, som endnu ikke var mere end et legitimt krav og et skjønt haab.

Vi har set hvorledes de franske religionskrige mere og mere er blit politiske krige. Protestantismen hadde haabet med aandelige vaaben at erobre land og folk; den vilde være landets kirke; men den var voldsomt revet ut av alle drømme om dette ved forfølgelsens og krigens uforsonlige magter. Den hadde saa forskanset sig bak kravet paa at føre en av lov og ret sikret tilværelse som en kirke i landet, og den hadde tilsyneladende seierrik gjennemført dette krav. Et oprørende og troløst brudd paa høitidelig besvorne traktater hadde saa tvunget protestantismen til fra en konfession at gjøre sig til

[1]) Cfr. Cal. of Letters and state pap. IV s. 557 og 561.

en statstheori, fra en aandelig magt til at gjøre sig til en krigersk og politisk, fra en kirke til en stat. Som saadan hadde den traadt i forbindelse med partier og magtkrævere i den statsopløsning, som under Henrik av Valois avbryter det sidste hundredeaars monarkiske evolution. Da Henrik av Navarra blir protestantismens valgte protektor, forbinder dens religiøse og kirkelige tendenser sig paa det inderligste med de politiske og dynastiske interesser, denne repræsenterer, men huguenotterne optrær, som vi har set, allikevel med klare og bestemte krav og har sit uavhængige kirkelig-politiske program. I det øieblik imidlertid protektoren i kraft av en legitim tronfølgeret optar kampen mot de klerikale og verdslige kræfter som har søkt sammen under ligaens fane, trænges spørsmaalet om protestantismens særlige kirkelige og retslige stilling i Frankrike i bakgrunden for det alt overskyggende politisk-nationale problem, hvorvidt en monarkisk-absolutistisk statsutviking skal fortsættes paa grundlag av den dynastiske legitimitet, som hvis repræsentant Henrik IV optrær, eller om Frankrike paany skal opløses av feudale og municipale kræfter og opgi den uavhængige holdning likeoverfor huset Habsburg og den hellige stol den i aarhundredets første halvdel hadde hævdet. I den krig som deler landet og folket om dette problem, er huguenotterne et hærelement ved siden av andre, et fortræffelig element, kanske det ypperste av alle, men de kjæmper ikke umiddelbart for sin særlige sak; *krigen har i virkeligheten forsaavidt ophørt at være en religionskrig*; en anden ting er det naturligvis, at naar huguenotterne tjente Henrik IV med den samme troskap og det samme glimrende heltemod hvormed de hadde tjent Henrik av Navarra, var det ut fra den stiltiende eller erkjendte forutsætning, at kongens seir skulde følges av en endelig og fyldestgjørende ordning av den store sak, for hvilken nu to slegtled hadde git sit liv og sit blod.

En mere indgaaende skildring av enkeltheterne i denne kamp hører ind under den kronik som har Frankrikes almindelige historie som sin opgave; men de avgjørende kjends-

gjerninger i denne kamp kan ikke løses ut fra den begrænsede opgave jeg har stillet mig i mit arbeide, og maa derfor her finde sin korte omtale. I den vældige krigstummel som endnu i næsten ti aar opfylder landet, lyser huguenotternes navne som de første; nærmest om kongens hvite standard finder vi veteranen La Noue, den ildfulde, trofaste Mornay, den ridderlige Châtillon, den ættstore og kloke Turenne, den djerve d'Aubigné, som haandterte sverdet og pennen med den samme glæde, den raadsnilde Rosny, som nu mere og mere træ i forgrunden som Henriks fortrolige raadgiver, og de mange andre kjendte og ukjendte navne, en garde som enhver konge kunde misunde Béarneren, som gav ham sit hjerte, sit gods og sit liv, som de tjente med ubrytelig troskap, selv efter at han var traadt ut av deres samfund, og som han til gjengjæld mere end engang lønnet med kongelig utaknemmelighet.

Som i den første religionskrig blir *det flate og frugtbare Normandi det store slagfelt for de to partier.* De sidste begivenheter hadde faat ligaens mod til at «springe i lange buer». Mayenne, som gjennem brevveksling med Philip II og en personlig sammenkomst med Alexander Farnese, hertug av Parma, i Flandern hadde sikret sig Spaniens militære støtte, grep offensiven med stor energi; han var overbevist om at han med sine 30000 mand skulde overvælde sin langt underlegne motstander. Men denne avviste den 21 september fra sin forskansede leir ved *Arques* Mayennes angrep; «den gamle huguenotske falanks' soldater, som, søn efter far, var venner med døden» [1]), viste sig uovervindelige. Henrik selv utsatte hensynsløst sit liv i den værste kamptummel, hvor de schweiziske lansknegter paa begge sider tørnet sammen. I det avgjørende øieblik førte Châtillon den huguenotske reserve i ilden. «Det er Gud som sender dig Coligny», hilste kongen sin ven og omfavnet ham. Mayenne hadde ikke forstaat at bruke sin over-

---

[1]) Mayennes eget uttryk. Cfr. Haag: La France Protest., Art. Henry de Bourbon.

magt; han trak sig tilbake mot nord til Amiens for at trække de spanske forsterkninger til sig.

Det hele var en fegtning i stor stil, men den hadde en moralsk virkning som et feltslag. Henrik IV hadde igjen ved sin ridderlige bravur rørt de strenge i de franske hjerter som hurtigst svinger. Her var igjen en konge, hvis trone var sadlen over stridshingsten, for hvem kampen var en fest, som møtte vaabenblinket med et smil, og hadde et muntert og vittig ord for den klinge som gled av paa hans hjelm, og som holdt sin haand over den slagne fiende. «La den mand være», sa han til sine mænd, da de vilde sable ned en tysk soldat, som hadde rettet lansen mot ham selv. Folkets krigerske og ridderlige instinkter hadde igjen fundet et maal for sin beundring. Ludvig den helliges religion føiet til Ludvig den helliges ridderfærd, og de har igjen kongen efter sit hjerte.

Seiren ved *Arques* hævet ogsaa Henriks anseelse utenfor landet. Man begyndte at faa tro paa at, til syvende og sidst, vilde huguenotterkongen bane sig vei til Frankrikes trone. Seierherren faar altid ret; alle de som frygtet Spaniens vælde, vendte sine øine mot denne slagmarkens seierrike heros, som ogsaa i det diplomatiske spil hadde vist sig saa klok og storsynt. Han var manden til igjen at gi Frankrike tilbake sin stilling som den europæiske likevegts vern. Elisabeth, denne lunefulde politiske kvinde, undertiden stor som nationens fødte dronning, undertiden smaalig og beregnende, kostbar og koket som i sin elskovslek, der likeoverfor huguenotterne hadde aagret med sine dukater som likeoverfor sine tilbedere med sine smil, denne *Elisabeth sender nu penger, skibe, ammunition, soldater,* 4000 mand senesterke englændere og knæbare skotter til sin kongelige bror. Det gjælder jo at knække det spanske vælde tillands, som hun hadde knækket armadaen tilsjøs.

Merkeligere endnu er det, at republiken Venedigs senat, den beregnende, handelspolitiske forsigtighets repræsentant, akkrediterer sin gesandt hos en konge, hvis kongedom endnu bare er indsatsen i en stor væddekamp. Henrik er i lagu-

nernes by øieblikkets store sensation; man finder hos en maler et gammelt støvet portræt, som man mener forestiller den unge Béarnerkonge; det kopieres i utallige eksemplarer og utstilles utfordrende foran Spaniens ministerhotel.[1]) Andre italienske fyrster forsikrer Henriks utsendinger, Schomberg og de Thou, om sine velvillige følelser.

Henrik forfulgte sin seir; *han gav ordre til en stor opmarsch mot Paris* «for at berøve pariserne deres glæde og den daarlige mening de hadde om hans saker» (d'Aubigné). D'Aumont støtte til fra Champagne, La Noue fra Pikardi, ligaens store hovedstad saa til sin forfærdelse og forbløffelse den sidste dag i oktober 20 000 mand med et svært artilleri slaa leir paa høiderne rundt omkring; Mayenne hadde jo lovet at føre ham i lænker gjennem Paris's gater. Henrik stormet forstæderne paa den venstre Seinebred, hvor han plyndret alt undtagen kirkerne; men han vovet ikke at gaa løs paa selve byen; han nøiet sig med fra klokketaarnet i Saint Germain des Près at se ut over dens taarne og taker. Om morgenen tre dage efter kom Mayenne ilende til undsætning nordfra, og kongen maatte være nøid med at ha git de gode borgere en grundig skræk ved sin dristige «guerre de voyage». Han marscherte mot syd til Tours, som han gjorde til sin kongelige residens, indtil Paris vilde aapne sine porte for ham. Her mottok han Venedigs gesandt, og her lot han ved en lit de justice parlamentet høitidelig erkjende ham som konge.

Det kunde se ut som om den unge monark allerede hadde tvunget lykken til at tjene sig. Han hadde fængslet seiren til sine faner, han hadde allerede vundet en katholsk magts godkjendelse, parlamentet hadde git hans kongeværdighet lovens sanktion, selv prælater hadde hyldet ham; to kardinaler hadde gjort ham sin opvartning i Tours. Naar man saa ham i kredsen av sine raadgivere, hofmænd og officerer med smil om læberne, med et vittig eller venlig ord, et løfte,

[1]) De Thou: Hist. Univ. VII s. 572.

en artighet til enhver, blandt soldaterne, byens borgere, bønderne paa torvpladsene, saa liketil, nedladende, fuld av medfølelse,[1]) skulde man tro at han var sorgløsheten selv, at der ingen vanskeligheter mere var, og at det kun maatte staa for ham som et tidsspørsmaal, naar hans motstandere vilde lægge sine vaaben ned og hylde ham som konge. I virkeligheten følte Henrik stillingens tryk pinligere end nogensinde. «Gud give mig fred, saa jeg kan nyde nogle aars hvile; jeg ældes i sandhet hurtig», skriver han til Mme Grammont. *Motsætningerne mellem de to religioner var snarere skjærpet end mildnet.* De katholske herrer var utaalmodige; fire maaneder var gaat og endnu intet tegn til at kongen vilde «la sig belære», som han hadde forpligtet sig til. Det var sandt, Henriks uvilje mot at ta det avgjørende skridt var vokset med hans militære held; han skjøt sig ind under krigens uro og besvær og søkte utsættelse gjennem nye løfter. Trykket fra hans trosfællers side var ikke mindre sterkt, og deres klager var ikke helt grundløse. Retslig stod disse endnu under juliediktets proskriptionslove av 1588, og det var naturlig at de var utaalmodige efter at vinde en mere varig betrygget stilling end den midlertidige amnesti som vaabenstilstanden mellem de to konger hadde indrømmet dem. Ikke bare steile prester, men ogsaa mere forsonlige protestanter var i uro over Henriks likegyldighet for sin kirkes velfærd. De bebreidet ham at han ikke gjorde skridt til at gjennemføre beslutningerne paa møtet i La Rochelle, og at han saa gjennem fingre med at den katholske gudstjeneste indførtes igjen i de reformerte byer, at han avskediget protestantiske embedsmænd o. l. Vi ser av Henriks breve til Mornay i denne tid, at han ikke var ufølsom for denne stemning, og at han fandt den uberettiget og uretfærdig; disse breve har karakteren av en apologi; det er ham om at gjøre at staa i et rigtig lys hos denne ærlige ven. Han varer ham mot at fæste lit til de falske ryg-

[1]) Cfr. Davila: Storia del. guer. civil. di Francia III s. 314.

ter man sætter ut om ham, forsikrer ham om sin troskap mot sin religion trods alle fristelser og vanskeligheter; han minder om hvormange «rasende mennesker han hadde havt at tæmme», og hvorledes hans egne trosfæller hadde forlatt ham i hans livs vanskeligste time. Han har samvittighetsfuldt sørget for at der holdtes reformerte gudstjenester, saaledes syv prækener i én uke i Dieppe av presten d'Amours, og naar han ikke har kunnet imøtekomme alle huguenotternes ønsker, var det fordi han hadde «en saa stor hær ved armen».[1]).

Det forekommer mig at Henrik hadde ret til at klage over den utaalmodighet og utaalsomhet han møtte fra begge sider; forholdene hadde gjort ham til en mægler, men de kunde eller vilde ikke erkjende de pligter en saadan stilling paala ham. Saken var, at der nok var en øieblikkelig vaabenstilstand, men ingen fred mellem de allierte partier; det som bandt dem sammen, var den fælles fiende og den fælles fare; en ny situation, og de var færdige til at vende vaabnene mot hinanden.

Henrik fandt det nødvendig at søke en avleder for de stridende meninger i en energisk krigsførsel. Han renset Normandi for ligører, tok fæstning efter fæstning, by efter by. Derpaa marscherte han mot Dreux. I nærheten av denne by, som hadde set religionskrigenes første store slag, *paa sletten ved Ivry, møtte han for anden gang Mayenne.* Denne stillet 8000 ryttere og 12000 fotfolk mot Henriks 2000 ryttere og 8000 mand infanteri. For første gang fik ligaen aapen støtte av Philip II. 1700 mand spanske tropper under grev Egmont var sendt Mayenne av hertugen av Parma. Det berømte slag utkjæmpedes den 14 mars 1590 og endte med en fuldstændig seir for Henrik. Følelsen av avgjørelsens vigtighet hadde holdt ham vaaken til langt ut paa natten; han visste at et nederlag vilde følges av et almindelig frafald. Endelig søkte han nogle timers søvn paa en halmsæk. Han fandt sin

[1]) Henri IV Lettres missives III s. 69 fg.

hær om morgenen fuld av kamplyst, og han ordnet selv alt til slaget med den største omhu. Den protestantiske prest d'Amours holdt ogsaa denne gang bøn for de regimenter som ønsket det. Kongen selv hadde gjenvundet hele sin straalende munterhet. Idet han løftet sin hjelm op for at sætte den paa sit hode, ropte han til soldaterne: «Kamerater, Gud er med os, der borte er hans og vore fiender; her er eders konge og ogsaa deres konge. Skulde I ikke se fanerne, saml eder om min hvite fjærbusk, I skal altid finde den paa seirens og ærens vei»[1]. Enkelte historikere lar ham holde en lang tale og en lang bøn. Herom siger d'Aubigné, at han aldrig har tænkt paa det, og «at de ikke har lagt merke til det Canaans sprog, som dengang var i hans mund.»

Hærene hadde samme opstilling: kavaleriet i centrum, flankert av fotfolket som igjen dækket artilleriet. I dette slag er de lange lanser saa godt som forsvundet; det er med kaarder og pistoler at rytterne utfegter kampen. Kongen selv førte kommandoen i centrum og hadde om sig blomsten av den katholske og huguenotske adel, Mornay, Rosny, la Tremoîlle og andre. Den sterke reserve førtes av den prøvede marschal Biron.

Den forsigtige Mayenne hadde fra først av villet undgaa slag, men den unge wallonske hetspore Egmont, søn av Albas offer, var ikke til at styre. Han betalte ogsaa sin kamplyst med sit liv. Mayenne haabet at skulle knuse sin motstander med sit overlegne og glimrende gendarmeri; men de vældige ryttermasser sprængtes mot den urokkelige jernmur av kongens huguenotske og katholske garde. I den frygtelige slagtummel kjæmpet kongen som en middelaldersk ridder; det rygte løp gjennem rækkerne at han var falden, og det holdt sig længe efterat slaget var over. Dette blev avgjort i et par timer. Mayenne og resterne av hans kavaleri var paa vild flugt, men paa sletten stod urørt de schweiziske

[1]) d'Aubigné: Hist. Univ. III, s. 231.

bataljoner; de skal ikke ha villet kjæmpe, fordi de ikke hadde faat sin sold, og de lagde vaabnene ned uten motstand. De tyske lansknegter, som ved Arques hadde opført sig forrædersk, blev massakrert. Ligaens store og stolte hær var ikke mere, dens kavaleri var hugget ned, dens artilleri erobret, dens infanteri hadde overgit sig, dens faner faldt i seirherrens hænder, Egmont laa paa valpladsen og Mayenne søkte ly bak byen Mantes' mure.

Et par dagsmarscher skilte Henrik fra Paris, og denne by var et øieblik lamslaat ved efterretningen om nederlaget; mange saa ingen anden utvei end at underhandle med seirherren. Men hans hvite fjærbusk viste sig ikke. Hadde han kunnet øieblikkelig forfølge sin seir, hadde krigen muligens set sin sidste dag. «Henrik IV herre over Paris, uten religionsskifte, ved sin egen heroisme og utelukkende i kraft av borgerlig og verdslig ret, og Frankrikes og Bourbonernes skjæbne kunde blit helt forskjellig fra hvad den blev»[1]. Vi kunde tilføie, ogsaa de franske huguenotters.

Men Henrik kom ikke, og der er historikere som ogsaa denne gang har villet søke forklaringen i det, at denne slagmarkens seirherre var overvundet av en ny kvinde. Men ogsaa denne gang har sikkert de første aarsaker til at Henrik ikke forfulgte sin seir været andre. Den kreds av mignoner med d'O i spidsen, som han hadde arvet efter Henrik III, lagde ham paa alle maater hindringer i veien; der var altid ebbe i hans kasse; han kunde ikke betale sine schweizere, og han kunde ikke uten Elisabeths hjælp skaffe sig den nødvendige ammunition for en beleiring. Veiene var ogsaa paa grund av regnveiret i opløsning og tropperne trætte[2]. For protestanternes sak var kongens nølen ikke helt unyttig. Han fik tid til at ordne deres presters lønningsforhold i overensstemmelse med de beslutninger som var fattet i La Rochelle[3].

---

[1]) Henri Martin: Hist. de France X, s. 205.

[2]) Cfr. Sully: Oecon. Roy. I, s. 253 og Davila IV, s. 57.

[3]) Haag: La France Prot., art. Henri de Bourbon.

Den 8. mai staar Henrik igjen foran Paris. Hadde han haabet at denne store by endnu skulde ligge demoralisert under virkningen av Mayennes nederlag, viste det sig at han tok feil. Ligaen hadde igjen faat mod, den hadde sat alle kræfter i bevægelse for at gjenreise enthusiasmen hos masserne, og det var lykkes den. Den nye pavelige legat og Spaniens gesandt kappedes med Sorbonnens theologer i ved ord og handling at faa ilden til igjen at flamme op i sindene. Henrik besatte forstæderne, men bak bymurene ventet et opfanatisert folk ham, bestemt paa at forsvare sig til det yderste. Han kunde ikke tænke paa at ta byen med vaabenmagt, han maatte prøve paa at sulte den ut. Og han gjorde dette grundig; folketraditionens gode kong Henrik, som om natten smugler ind over murene mat til de borgere han om dagen slaas med, er en anden end historiens Henrik. Denne brændte skaanselløst av huser og møller, akrer og haver og gav befaling til med geværskud at jage de forsultne kvinder og barn tilbake, som ved nattetid snek sig ut av byen for at stjæle sig til et eller andet kornnek[1]). Det lykkedes ham ogsaa paa den maate at bringe den store by i en saa stor nød, at det bare var et spørsmaal om dage, naar den maatte kapitulere. «Det eneste som var billig i Paris, var prækener», spotter l'Estoile, som var i byen under beleiringen og som med uforstyrrelig nøiagtighet nedtegner rystende træk av indbyggernes lidelser. Hans nøkterne kjendsgjerninger gir et sterkt indtryk av den heltemodige utholdenhet Pariserfolket viste under beleiringen. 13000 mennesker skal være døde av sult, 30000 av feber efter beleiringen.

Den 30. august rygtedes det pludselig over den hele by at beleiringshæren marscherte bort. Det var ingen ringere end Alexander Farnese, hertug av Parma, som tvang ham til det; han hadde i ilmarscher ført sine wallonske veteraner fra Nederlandene gjennem Nordfrankrike mot Paris. Henrik

---

[1]) Cfr. Davila IV, s. 89.

vovet ikke at opta kampen mot ham med sine utstrakte linjer; han koncentrerte sine tropper ved Saint Denis, hvor han tilbød Farnese slag; men denne var tilfreds med at ha tvunget kongen til at ophæve beleiringen; han provianterte Paris og trak sig igjen mot nord.

Paris var reddet for øieblikket, men Henrik IV slap ikke byen av sine kløer. Han besatte paany de faste pladse i omegnen og hindret herfra byens forsyning; i januar 1591 gjør han et mislykket forsøk paa at trænge ind i Paris gjennem Saint Honoréporten; men i februar erobrer han det sterke Chartres i sydvest, et av hovedstadens kornkamre, og i august kan man si at denne paa det nærmeste var isolert fra det øvrige land. Men kongens hær var ogsaa ved slutten av sine kræfter; den katholske og huguenotske adel hadde været i felten uavbrutt i over et aar og orket ikke længer at bære krigens byrder. Et brev fra Mornay til kongen i september 1590 gir os et indblik i forholdene. Han ber om en kort orlov for at bringe sine private saker iorden. Han har, skriver han, gjort tjeneste i syv maaneder og mistet alt det han eide, sine folk, sine hester; han er syk og i gjæld. Hvis det var ham mulig, vilde han bli hos kongen, men han kan det ikke; dog hans fravær skal bli saa kort som gjørlig[1]). Kongen maatte for en tid føre krigen utelukkende med sine leietropper.

[1]) Mém. de Mornay II, s. 62.

KAPITEL XIV

Henrik IV gaar over til Katholicismen

Philip II ønsker Frankrikes trone for sin datter — Henrik ophæver proskriptionsedikterne av 1585 og 1588 — Notablemøtet i Mantes 1591 sætter fredsedikterne i Bergerac og Nerac i kraft — Fremtrædende huguenotters død — Henrik søker hjælp hos protestanter utenfor Frankrike — Splid inden ligaen — Farnese undsætter Rouen — Det tredje parti — Ligaens stænder — Møtet i Suresne — Henrik erklærer at ville gaa over til katholicismen — Erklæringens indtryk paa det protestantiske parti — Kongen optages i den katholske kirke — Trosskiftets motiver

Philip II, som helt siden ligaens dannelse hadde været dens hemmelige chef, laant den sine dubloner og endelig ogsaa sine walloner, hadde nu fundet tiden kommet til med hele sin magt at kaste sig ind i kampen med Henrik IV. Ligaens konge, kardinalen av Bourbon døde den 8. mai i sit fangenskap i Poitou, og denne begivenhet, saa likegyldig som den kunde synes at være i og for sig, *aapnet for Philip muligheten av at gjøre Frankrikes trone til maal for sine ærgjerrige planer.* Nu da den katholske Bourbon var borte, og den kjætterske Bourbon ved sin religion hadde reist, som han mente, en uoverstigelig skranke mellem sig og tronen, nu var hans tid kommen til at træ i marken for sin datters rettigheter, Henrik II's og Catharina av Medicis datterdatter, infantinden Clara Isabella Eugenia. Da han efter Henrik III's død hadde git Mendoza befaling til at erkjende kardinalen av Bourbon som

konge, hadde han samtidig paalagt ham forsigtig at spille hen paa den unge infantindes rettigheter til tronen «con bon dissimulacion» — med behændig tilsløring[1]). Nu var øieblikket kommet til at slaa sløret tilside; han vilde nu virkeliggjøre sin store drøm om et spansk katholsk monarki fra Middelhavet til Nordsjøen. Likeoverfor Mayennes og ligaens utsending i Madrid lot han sine jurister hævde, at den saliske lovs bestemmelser om den mandlige arvefølge var fra en forholdsvis sen tid, og at det bourbonske hus hadde skilt sig ut som en fra dynastiet forskjellig linje. Henrik av Navarra hadde saaledes ingen arveret til den franske trone og var desuten ved sin religion helt avskaaret fra at kunne bli fransk konge. Den nærmeste til tronen var under disse omstændigheter den spanske infantinde. Mayenne hadde i sin trykkede stilling ikke kraft til at bekjæmpe en fordring, som hans franske følelser dog maatte oprøre sig imot. Han maatte forpligte sig til at sammenkalde en stænderforsamling, hvor Philip kunde fremsætte sine krav. Frankrike lagdes nu aapen baade i nord og i syd for spanierne; hertugen av Parma fik utlevert faste pladse i Nordfrankrike, en spansk garnison blev lagt i Paris, den var den væbnede garde for de spanske gesandter, som optraadte som byens virkelige herrer, og gjennem Pyrenæernes passer marscherte spanske tropper for at forene sig med ligaens chef i Languedoc, marschallen av Joyeuse.

Philip II er den mægtigste, skjønt ikke den eneste som kaster begjærlige øine efter den franske trone; men han er de andre saa overmægtig, at de maa sænke sine ærgjerrige drømme om at sætte de franske liljer i sit vaaben til det ringere, at knytte franske provinser til sine stater. Hertug Karl Emmanuel av Savoyen er Frants I's sønnesøn. Han vilde grundlægge et nyt kongerike Arles av Alpelandene. I dette skulde Provence og Dauphiné gaa ind. Men Henrik IV's trofaste general Lesdiguières var ham en uovervindelig mot-

---

[1]) Cfr. Capefigue: Hist. de la Réf. V, s. 350 fg. efter Simancas arkiverne.

stander og avviste alle hans forsøk. Ogsaa en anden prætendent, guiseren hertug Karl av Lothringen, Catharina av Medicis svigersøn ved hendes yngste datter, sigtet mot Frankrikes krone for sin søn; det var ham den familiekjære enkedronning ogsaa helst hadde ønsket. Men kunde han ikke faa tronen, var han villig til at nøie sig med Champagne. Henrik gav ham imidlertid en farlig motstander ved at la den mægtige huguenot Turenne egte enkehertuginden av Bouillon, hvis lande Karl av Lothringen ogsaa efterstræbte, og denne gjorde ham stillingen mere end varm.

En anden av Guiserne, hertugen av Mercoeur, vilde av Bretagne gjøre en uavhængig provins; han søkte støtte hos Philip II, som mere end gjerne sendte ham et hjælpekorps, da han her kunde skape sig en ny fortræffelig utfaldsport mot England. Elisabeth forstod faren og sendte Henriks general i Bretagne 3000 mand hjælpetropper.

Frankrikes jord hadde under de ødelæggende borgerkrige været nedtrampet av fremmede hærfolk. Nu synes det at være bestemt for den endnu sørgeligere skjæbne at skulle sønderlemmes av fremmede fyrster og egne stormænd, ja at skulle lægges som en vasalstat ind under dets uforsonlige medbeiler gjennem hundrede aar. Alt kalder paa en redningsmand som kan vække til nyt liv hos det blødende folk den nationale samvittighet, dets følelse av sin egen ære, saa det av de religiøse og politiske lidenskapers sløvende anarki kan vinde frem til en levende erkjendelse av, at dets tilværelse beror paa samfølelse og enhet. Der er ingen tvil om at Henrik av Bourbon har følt sig kaldet til at være denne redningsmand, og at pligten mot dette kald efterhaanden har overskygget alle andre følelser og hensyn. Forholdene hadde medført, at han stod som hævderen av det nationale monarki likeoverfor indre opløsning og ydre fiender; ved pavestolens voldsomme optræden kom han paa sin vis til at staa som forsvareren ogsaa for den nationale kirke, for de rettigheter som den gallikanske provins hadde vundet ved Frants I's

konkordat av 1516. Sixtus V var død; hans holdning likeoverfor Henrik og de katholske royalister hadde i den sidste tid været præget av et maatehold som vakte Philip II's og ligaens høieste forbitrelse. Hans efterfølger Gregor XIV's religionspolitik fører os igjen tilbake til Pius V's dage. Banbuller, i hvilke ordene brænder av hellig nidkjærhet, slynges ut over kjætterkongen, den loyale franske adel og tredjestand og den del av den franske geistlighet, som hadde havt mod til at slutte sig til Henrik som repræsentant for den lovlige arvefølge; hans legater sendes til Frankrike for at gi dem saa meget sterkere eftertryk. Men hverken kongen eller hans tilhængere lot sig skræmme. Den første svarte i værdige ord med et kongelig brev, hvori han gjentok sine løfter om at opretholde den katholske religion og underkaste sig et frit koncils avgjørelse i trosspørsmaalet. Han fik støtte av de kongelige parlamenter i Châlons og Tours, som erklærte de pavelige buller for stridende mot den gallikanske kirkes rettigheter, Gregor selv, «den saakaldte pave», for en fiende av freden og den ene og sande kirke, en spansk sammensvoren, og de utstedte en arrestordre imot hans legat. Og den kongeligsindede del av geistligheten, ganske vist en minoritet, men dog en anseelig minoritet med to kardinaler i spidsen, møttes i Chartres i september 1591 og fattet en formel beslutning som erklærte pavens buller og skrivelser for uretfærdige og uten retskraft.

Virkningen paa pave Gregor av disse manifestationer var bare den at gjøre ham endnu mere uforsonlig. Han gjør ligaens sak til sin, øser hensynsløst ut sit skatkammers rigdomme til dens formaal og hverver selv tropper til krigen mot Henrik. Men den stemning som saaledes reiste sig mot pavestolens overgrep, fik betydning for huguenotterne. *Den gav Henrik endelig mod til at ophæve de proskriptionslove, under hvilke edikterne av 1585 og 1588 hadde stillet dem.*

Siden Henriks tronbestigelse hadde huguenotterne ikke ophørt at kræve at disse edikter, som gjorde hans loyaleste

undersaatter retløse, skulde ophæves. Vaabenstilstanden mellem kongerne, som midlertidig hadde sat dem ut av kraft, var forlængst løpet ut, og rundt om i Frankrike var huguenotterne under domstolenes trusel og straf for de uskyldigste handlinger. «Det at be til Gud for kongen, det at tre familier sammen synger en salme i sit hus, det at sælge et fransk testamente, en fransk bibel holdtes for strafbart av dommerne, og hver dag foretoges der arrestationer» [1]). Henrik burde ha saa meget sterkere opfordring til at ophæve edikterne, som de jo fradømte ham hans ret til Frankrikes trone. Naar han saalænge hadde gaat undav for huguenotternes bønner, var det et utslag av den utsættelsestaktik, som han fandt det nødvendig at føre, mens han krydset sig frem mellem de stridende meninger inden sit parti. Som han utsatte og utsatte opfyldelsen av sit løfte til katholikerne om «at la sig belære», saaledes utsatte og utsatte han med at bringe sine trosfæller ind under rettens vern. Nu, da sindene var i oprør over pavens banbuller, mente han at kunne vaage at gaa til det skridt. Dertil kom, at han netop i denne tid rettet de mest indtrængende henvendelser til de protestantiske magter om at yde ham hjælp, og han var klar over, at han kunde utsætte sig for den ydmygelse av disse at tvinges til at øve den retfærdighet han ikke øvet frivillig.

Henrik har fra først av været inde paa den tanke at bringe de oprevne forhold ind under en religiøs og politisk pacifikation i friere og videre betydning. Tiltrods for at hans karakter manglet strengere moralsk holdning, var en ædel og varm humanisme et grundelement i hans personlighet, og han hadde visse vidtspændende, statsmandsmæssige idealer, som i hans livs bedste øieblikke gir hans planer og handlinger virkelig storhet. Han har aapenbart nu været under indflydelse av tanken om at møte den uforsonlige ultramontanisme med en nobel og høisindet forkyndelse av en over-

[1]) Mém. de Mornay II, s. 85.

konfessionel tolerances grundsætninger. I november 1590 gav han Mornay i opdrag at forfatte et manifest som skulde gi uttryk for denne tanke, og det behøver ikke at siges, at denne var den rette mand til at gi disse synsmaater de ædle og veltalende ord[1]). Men kongens temperament var av det stof som let opglødes, men ogsaa let avkjøles. Han har, da det kom til stykket, ikke havt «le courage de ses opinions;» han er veget for den motstand de møtte hos hans katholske omgivelser. Vi ser det av de Mornays skrivelse til kongen i mars 1591, som er præget av hans dype skuffelse over at kongen hadde holdt tilbake dette manifest. «Vanskeligheterne er hos menneskene, ikke hos Gud, hvis vi paakalder og tjener ham» [2]).

Henrik indskrænket sig til at stille huguenotterne under de trange vilkaar som han selv i sin tid hadde været med at fastsætte i fredsedikterne i Bergerac og Nerac i 1577 og i Fleix i 1580. *I Mantes i juli 1591 fik han et notablemøte til at godkjende disse edikter som gjældende love.* Det gik ikke uten motstand, og kongen maatte personlig indtrængende lægge sit raad paa hjerte, hvilke farer de utsatte ikke bare ham selv for, men ogsaa deres fælles sak, ved at negte sin tilslutning til hans forsoningspolitik. Han vandt ogsaa denne tilslutning bare ved at gaa ind paa, at det nye fredsedikt kun skulde ha provisorisk gyldighet, og endda maatte han finde sig i den ydmygelse at enkelte parlamenter likefrem negtet at indregistrere beslutningen, og at andre, saaledes parlamentet i Tours, gjorde det med sterke forbehold. Som en følge herav vedblev huguenotterne at utelukkes fra en række offentlige stillinger de rettelig hadde krav paa, og det hjalp ikke at kongen selv begav sig til Tours og forlangte lydighet: «thi det gjaldt hans rikes fred og hans undersaatters enighet».

---

[1]) Mém. de Mornay II, s. 66.
[2]) Mém. de Mornay II, s. 81.

Ediktet tilfredsstillet ikke huguenotterne, som rimelig kunde være. Deres ønsker gik ut paa at faa sin religionsfrihet og sine borgerlige rettigheter sikret i overensstemmelse med de grundsætninger som hadde fundet sit uttryk i freden til Beaulieu i 1576. De fremholder dette krav i de følgende aar med stigende styrke paa sine synoder og sine politiske møter, men ogsaa under stigende motstand, ikke mindst efterat Henrik ved at gaa over til katholicismen hadde faat som kongelig pligt at vende eggen av sit sverd mot sine gamle trosfællers krav.

Én for én falder de bort de sidste gjenlevende av den store og mandige slegt, som hadde faat sin religiøse daab av dens første pinseveir, hvis tænkning var formet av Calvins «Institutions» sterke logik, som hadde stirret ind i martyriets forfærdelse og herlighet i flammerne om Louis de Berquins og Anne Dubourgs legemer, som i de stille sommerkvelder paa Pré-aux-Clercs var henført av Marats skjønne salmer, som i hellig alvor hadde bekjendt sin tro paa den første synode, som hadde set de Bèze knæle ned i Poissy, før han maalte sin reformerte theologi med kardinalen av Lothringens slepne dialektik, som hadde følt sig gjennemglødet av menneskelig harme over forbrydelserne i Amboise og Vassy, som hadde fulgt den alvorlige admiral og hans vakre brødre, den ridderlige Condé, den ubøielige Jeanne d'Albret i deres seige kamp for troens og samvittighetens ret, fra den store nat, da admiralens hustru med ord fulde av kraft og glød viet ham til de lidende trosfællers fører, og til det røde bryllup, da han sammen med disses tusener laa lemlæstet og blødende paa Paris's gater.

François Hotman, reformens skarpeste pen og store retslærer, den lærde og modige hævder av det franske folks nedarvede friheter, døde i 1590. Bartholomæusnatten hadde gjort ham til en landflygtig, Schweiz gav ham et asyl; i Basel

fandt han, som før ham Erasmus av Rotterdam, den fri luft, som hans uavhængige aand trængte, men hans hjerte var i Frankrike hos hans trosfæller til det sidste. Ogsaa en anden av reformens aandskjæmpere, *Antoine de la Roche-Chandieu* hadde fundet et fristed i Schweiz. Hans fornemme herkomst hadde ikke hindret ham i at bli reformert prest; han hadde været en av de første prædikanter ved kirken i Paris og en av de ledende mænd i de første synoder. Chandieu var en theolog av ualmindelig lærdom, en talentfuld og stridbar skribent. Han hadde en høi plads hos Henrik av Navarra, var hos denne i slaget ved Coutras, og sendtes av ham i forskjellige missioner. Han døde i Genf i 1591. *Ambroise Paré,* den store kirurg, som hadde staat ved Henrik II's dødsleie og forbundet de saar snigmorderkuglen hadde git Coligny, døde i Paris i december 1590, 85 aar gammel. Hans person stod saa høit at ingen vovet at røre ham under den frygtelige terrorisme. «Tænk paa eders værdighet og giv os fred, de stakkels mennesker kan ikke mere», var hans sidste modige ord til den furiose erkebiskop av Lyon. I samme aar døde i Bastillens fangecelle arbeideren og kunstneren *Bernard de Palissy,* otti aar gammel. Han sat i fængsel for sin tro og døde av mishandling.

Den 4. august 1591 døde *La Noue* efterat være saaret av et streifskud ved beleiringen av Lamballe. Den uforfærdede veteran hadde været med til det sidste, var nær druknet da han under Paris's beleiring paa sin hest vilde svømme over Seinen, blev saaret under forsøket paa at storme byen, og sendtes, da han blev helbredet, for at redde Bretagne for Henrik, mot hertugen av Mercoeur. Han døde av sit sidste saar med «vidnesbyrd om sit haab og sin tro» paa sine læber. «Denne store mand, hvem hans mod, hans overlegne krigsdygtighet og klokskap gjorde til likemand med aarhundredets største generaler, var de fleste langt overlegen ved sine seders renhet, ved sit maatehold, sin retskaffenhet og sit retsind». Det er den rolige de Thou som ridser denne

beundrende gravskrift over en av den franske protestantismes nobleste skikkelser.

Henrik IV har endnu om sig av den yngre slegt enkelte, som er gjennemtrængt av den første generations høie idealer. En av disse skulde han miste, ved siden av Mornay den rikest utrustede, den ridderligste, den mest uegennyttige, bæreren av den reformerte adels største navn, François de Coligny, herre til Châtillon. Denne helt døde nogle maaneder efter la Noue i sit hjem, bare 34 aar gammel. «Et liv saa kort», siger en historiker, «hadde været fyldt av en række heroiske handlinger. Han hevnet sin far ved ærlig kamp, aldrig ved forræderi». Hans sidste bedrift knyttet sig til erobringen av Chartres. Han var en betydelig mathematiker og ingeniør og var optat av sin fars store kolonisationsplaner. Hans liv forkortedes ved sorger og skuffelser. Det skjønne Châtillon blev igjen plyndret og ødelagt. Hans yngre bror d'Andelot, som ikke bar dette navn med ære, lot sig lokke over til ligørerne og forlot sin tro. Kongens holdning likeoverfor huguenotterne, hans aapenbare hensigt at forlate deres tro, hans letfærdighet i seder, og som det synes, hans kulde og likegyldighet, var en hjertesorg for den mand som satte sin ære i at forme sig efter farens høie forbillede. Châtillons hustru var av samme stof som admiralens, og hans lovende søn faldt ti aar efter i sit livs foraar i Moritz av Oraniens tjeneste. Saaledes gav Châtillonerne i tre slegtled efter hinanden sit liv som offer for den reformerte sak.

Samtidig som Henrik i Frankrike selv forbereder sig paa at opgi *protestantismen, søker han dennes hjælp ivrigere end nogensinde utenfor landet.* Det er aapenbart at han selv er i tvil om, at et religionsskifte alene vil slaa vaabnene av hænderne paa hans motstandere. Bak ligaen staar spanierne. Philips haab om den franske trone for sin datter staar mere til den uovervindelige Farnese og hans walloner og italienere

end til Valoisblodet i hendes aarer. Det er den store frygt for Spanien som ogsaa faar de protestantiske fyrster til at laane øre til Henriks rop om hjælp. For de begynder at mistænke hans protestantiske rettroenhet; vi forstaar det av de dyre forsikringer som han gir dem om sin uforanderlige kjærlighet til sin kirke. Han skriver til kurfyrsten av Sachsen i oktober 1590 at «jeg er fast bestemt paa at vedbli i min tro saalænge jeg lever», og saa sent som i september 1592 paalægger han sin gesandt hos Elisabeth at si denne, «at hans hensigt var ikke at forlate den religion som han altid hadde bekjendt og som han fremdeles bekjender».[1] Man vogte sig vel for at se et bevisst hykleri eller den rene beregning i disse forsikringer; de har været uttryk for hans meninger i øieblikket eller i ethvert fald for hans ønsker; i kampen mellem de religiøse følelser og de politiske hensyn, som utkjæmpedes i hans indre, har hine længe havt overtaket, og han har havt en trang til at berolige sin egen samvittighet ved at bekjende sin protestantisme, længe efter at han selv var paa det rene med hvad utgangen av denne kamp vilde bli.

I juni 1591 avsluttet Henrik en traktat med Elisabeth, hvorved hun forpligter sig til at sende engelske hjælpetropper til Normandi og Bretagne. Politisk forretningsmand som den engelske dronning var, forsøkte hun endnu engang at komme tilbake til spørsmaalet Calais, men Henriks gesandt Turenne svarte hende at dette krav var uopfyldelig. Fra England reiste Turenne til Holland og Tyskland, ledsaget av en utsending fra Elisabeth. Overalt faar han tilsagn om hjælp; thi der hersker en almindelig følelse av at den avgjørende kamp i Vesteuropa mellem protestantisme og katholicisme kommer til at utkjæmpes paa fransk jord. I september førte jarlen av Essex 4000 mand over til Normandi; samtidig møtte Henrik personlig den store tyske hjælpehær paa 17000 mand i Champagne; i hans umiddelbare nærhet var hertugerne av Mayenne og

---

[1]) Haag: La France prot., artikel Henri de Bourbon.

Lothringen, som mottok pavens hjælpetropper. I december koncentrerer Henrik sine tropper om Rouen, som er ligaens faste borg i Normandi. Om denne by kom i det følgende aar spændende krigsoptrin til at utvikle sig.

Den latente strid inden ligaen mellem dens folkelige og dens mere aristokratiske elementer bryter nu ut i fuld flamme og synes at skulle gjøre utsigterne for Henrik til at beseire motstanden mot hans sukcession lysere end før. De «seksten» var mere og mere havnet i det rene demagogi; de hersket over Paris ved en terrorisme, som straffet enhver gnist av uavhængighet som forræderi. Deres prester og munker slynget fra prækestolene trusler fulde av blod og død mot ligaens «politikere», de som hadde bevaret nogen likevegt i det almindelige vanvid. Den værste av disse prædikanter, Boucher, den tidligere nævnte pamfletist, præket i St. Germainkirken saaledes, at et parlamentsmedlem som var tilstede sagde, at «hvis han hadde kunnet, var han hurtig flygtet, da han var ræd for at presten i sin vrede vilde stige ned av stolen for at gripe en eller anden politiker i kraven».[1])

De mere moderate ligører, parlamentsmedlemmer og fornemme borgere, hadde under beleiringen vist tegn til at ville komme til forhandlinger med kongen. Dette opirret de «seksten» paa det voldsomste; de lot arrestere og hænge parlamentets præsident Brisson og to andre magistratspersoner, og for yderligere at hidse mængdens brutale lidenskaper blev deres lik ophængt i galger og utstillet offentlig med infamerende paaskrifter. Hertugen av Mayenne, som ikke var i Paris, og som hittil hadde undgaat at ta parti, saa sig nu nødt til at gripe ind. Han besatte Bastillen og lot gripe og hænge uten proces de værste terrorister; derpaa utstedte han en almindelig amnesti og forbød alle sammenslutninger, deriblandt ogsaa de «Seksten». For øieblikket var saaledes de revolutionære elementer bragt til taushet.

1) Mém. de l'Estoile II s. 32.

De «Seksten» hadde uten blu stillet sig under Philip II's fane. I et brev til ham av september 1591 skriver de: «Vi kan forsikre Deres Majestæt om at alle katholikers ønsker gaar ut paa at se Dem holde den franske krones scepter og regjere over os, likesom vi gjerne kaster os i Deres arme, eller ogsaa ønsker at Deres Majestæt indsætter en av Deres slegt».[1]) Mayenne saa paa sin side ugjerne det spanske kandidatur, men uten spansk hjælp var hans stilling likeoverfor Henrik IV haabløs; han vaaget ikke at motsætte sig Philip II's tronkrav, men hans planer gik ut paa at sikre sig et majordomat ved siden av den spanske infantinde. Philip hadde dog ingen tillid til Mayenne og var ikke villig til at gi ham en magtstilling som kunde komme til at gjøre hans egen og hans datters herredømme illusorisk. «Intet regentskap eller ingen hjælp fra Spanien» er hans instruktion til sin gesandt, hertugen av Feria.

En plan som paa engang kunde tilfredsstille Philip og huset Lothringen, og som samtidig kunde være en tribut til de nationale følelser og ligaens ønsker, var at la infantinden egte Henrik av Guises unge søn, som nylig ved en dristig flugt var undsluppet fra Tours. Men for at denne plan kunde gjennemføres, var det nødvendig at den godkjendtes av den eneste myndighet som i den almindelige opløsning kunde repræsentere nationens autoritet, fællesstænderne. Disse var først av ligaens raad blit sammenkaldt i Rheims, men denne forsamling var bare en karikatur av et stændermøte. Man besluttet derfor at forlægge den til Paris og gjennem nye valg gi den en saadan sammensætning og tilslutning, at den virkelig kunde siges at være repræsentativ for det franske folk.

Naar ligaens ledere viste sin villighet til at støtte Philip II's krav paa Frankrikes trone i strid med den saliske lov, var det ingenlunde deres mening uten videre at gi sig ind under den spanske absolutisme eller til at yde sin hjælp uten vederlag.

[1]) Capefigue: Hist. de la Réf. VI s. 64 efter Simancas arkiverne.

Med let hjerte var de rede til at lægge landet ind under den katholske ultramontanisme, under Trientinerkoncilets beslutninger, under den spanske inkvisition, men de vilde ingen fremmede ha i de høie stats- og kirkeembeder, de vilde sikre byerne deres frihet og forlangte at stænderne skulde sammenkaldes regelmæssig. De forlangte endvidere 30 millioner frs. i to aar for at gjøre det av med Béarneren.

Philip fandt disse fordringer mere end ublu, ja likefrem uforenlige med sin opfatning av kongedømmets guddommelige natur; men han var en mand som hadde lært at vente, og han næret ikke saa høie tanker om sine alliertes moralske utilnærmelighet, at han jo kunde haabe paa at gjøre dem føieligere. Hans drevne diplomater vilde faa den opgave paa det kommende stændermøte at bøie meningerne ind under hans vilje, og for at kunne gi sine fordringer her saa meget større eftertryk, var det ham om at gjøre at han selv, og ikke Mayenne eller de andre ligører kunde fremstille sig som seierherre og landets og katholicismens redningsmand. Av den grund gir han befaling til *hertugen av Parma om øieblikkelig med sin hær at marschere ind i Frankrike og undsætte Normandis hovedstad Rouen,* samtidig som spanske tropper førtes til ligaens generaler i Sydfrankrike.

Denne by, som i den første religionskrig var blit berømt ved huguenotten Montgomerys heltemodige forsvar, samlet nu den almindelige spænding om sig ved den seighet med hvilken dens borgere under Villars' kommando forsvarte den katholske ligas sak. Henrik IV, marschal Biron og greven av Essex drev beleiringen med stor kraft, da efterretningen kom om at hertugen av Parma i februar 1592 var i rask fremmarsch for at undsætte byen. Henrik ilte ham imøte med sit rytteri for at sperre ham veien; herunder viste han mere en uforfærdet soldats mod end en stor generals forsigtighet. Han blev selv saaret under en dumdristig rekognoscering og var nær tat til fange. Efter to maaneders uavladelige kampe lykkedes det hertugen av Parma at undsætte og proviantere

Rouen; men nogle dage efter var han ved Henriks ypperlige manøvrer nær blit avskaaret fra sin retrætlinje og trykket op mot den brede Seinebred ved byen Caudebec. Det var i saadanne farefulde øieblikke at den store spanske general viste sig uuttømmelig paa utveie. Han reddet sin hær ved at føre den paa pontoner over den opsvulmede elv, drog derpaa i ilmarscher langs dennes sydbred, gik igjen over ved Charenton øst for Paris og førte endelig sine tropper tilbake til Flandern. Han utførte dette glimrende tilbaketog, skjønt han var blit alvorlig saaret. Nogle maaneder efter bukket han under for sit saar og de overordentlige anstrengelser.

Henrik hadde for denne gang avvist det spanske angrep, og hans generaler, Turenne, nu hertug av Bouillon i Champagne og Lothringen, Lesdiguières i Dauphiné og Provence og Montmorency i Languedoc hadde seierrik hævdet hans sak, men det var allikevel ikke til at ta feil av, at kampen mellem kongen og ligaen ikke kunde finde sin avgjørelse paa slagmarken. Det nationale arvelige monarki, som under andre omstændigheter ville ha feiet al motstand bort, lammedes i sin handleevne ved kongens religion; ligaen, som var sterk, fordi den hadde gjort sig til ét med det store folks religiøse følelser, var svak ved de stridende interesser som hadde søkt sammen under dens fane, klerikalisme, municipal demokratisme, provinsiel feudalisme, og ikke mindst ved dens unationale underkastelse under den spanske politik. En uendelig krigstilstand var det perspektiv som tegnet sig som Frankrikes fremtidige skjæbne, og som dettes fjerne avslutning et blødende, lemlæstet land, et avmægtig folk, et rike i hvis øde ruiner fremmede gribbe bygget sine reder.

Den som bar Frankrikes krone, og som mente at han gjorde det med lovens ret, kunde ikke undgaa at stille sig det spørsmaal, om han ikke hadde det som pligt at søke at stanse den rullende sten, selv om det skulde ske med ofre som fik en selv til at bløde. Det hænder undertiden at mennesker stilles likeoverfor valg, hvor ens samvittighet

kommer i vildrede, hvor linjerne mellem ret og uret utviskes, eller hvor stridende pligter tilsyneladende med samme moralske styrke stiller sine krav. Henrik var nu i en saadan situation, og der er ingen tvil om at han i denne tid gjennemgik svære indre kampe. Vi kan læse i Sullys memoirer, hvorledes han gang paa gang de sene aftentimer og de tidlige morgentimer kalder denne huguenotske realpolitiker til sig for at faa hans raad. Det var klart, at han ikke længer kunde utskyte at opfylde det løfte han hadde git ved sin tronbestigelse, at opta sin protestantiske religion til ny prøvelse ved et eller andet kirkemøte. Han var under et voldsomt pres av sine katholske omgivelser, et pres som til sine tider blev likefrem truende. Der foregik fra slutningen av 1592 stadige forhandlinger mellem de ledende katholiker paa kongens side som hertugerne av Nevers, Épernon og den frække mignon d'O, og indflydelsesrike »politikere» paa Mayennes side som Villeroi og præsident Jeannin, med det maal at danne *«et tredje parti»*, som skulde gjøre det av med det politiske anarki.[1]) Dette parti var villig til at erkjende Henrik IV som Frankrikes konge, men paa vilkaar som var umulige for denne, og som viser at de store herrer hadde vanskelig for at skjelne mellem sine egne og landets interesser. Ikke alene forlangte partiet kongens øieblikkelige omvendelse og huguenotternes utelukkelse fra embeder og statsstillinger, men det opstillet saadanne indskrænkninger i den kongelige myndighet og krævet saa store rettigheter for de enkelte stormænd, at Henrik med sine utpræget absolutistiske grundsætninger maatte betragte det som en ydmygende kapitulation at underkaste sig disse vilkaar. De nye «politikere» viste da sin loyalitet ved at true ham med en tronkandidat av slegten Bourbon. Den avdøde Henrik av Condé hadde to brødre, som, i tilfælde kongen ikke bøiet sig, var brukbare kongsemner, kardinalen av Bourbon og greven av Soissons; den sidste hadde kjæmpet ved kongens

[1]) Sully: Oecon. Roy. I, s. 338 og s. 351.

side ved Coutras og var hans søster Catharinas beiler; en forbindelse med denne prinsesse, som var kongeriket Navarras regent under Henriks fravær og som hadde huguenotternes hengivenhet, vilde kunne gi ham en position ogsaa hos disse. Henrik hadde i følelsen herav motsat sig deres forbindelse.

Det er forklarlig at disse planer gjorde kongen urolig, og at han mere og mere kom under indflydelse av den tanke at løse floken ved straks at gaa over til den katholske kirke Til en saadan beslutning er han ogsaa blit paavirket av mænd som stod utenfor stormændenes ærgjerrige spil, og hvis raad utgik fra en oprigtig og uegennyttig fædrelandskjærlighet. Blandt disse var saaledes grev Schomberg, som, skjønt sachser av fødsel, hadde tjent de franske konger gjennem et langt liv i vigtige diplomatiske missioner, og historikeren de Thou. Begge disse raadet kongen til at gi landet fred ved at træ i underhandling med sine motstandere. De nævnte ikke religionsspørsmaalet, men kongen selv bragte det paa bane og gjentok forsikringen om sin villighet til at «la sig belære» [1]).

Samtidig med at saaledes kongens katholske omgivelser av mere eller mindre hæderlige motiver drev ham over til den overbevisning at et trosskifte var nødvendig, var der ogsaa enkelte av hans protestantiske omgivelser som gjorde sit bedste for at overvinde de religiøse skrupler som endnu foruroliget kongens sind. Den mand som i de mange kampens og trængslens aar hadde været hans altid vaakne samvittighet, den ubestikkelige Duplessis de Mornay, var netop i denne tid ikke hos kongen; han var i Saumur for at vareta Henriks interesser i Poitou. De som nu hadde kongens øre, var mænd av ringere karakter eller mindre befæstet overbevisning, mænd hos hvem hans dogmatiske skepsis eller tvil møtte en villigere forstaaelse. Saadanne mænd var Morlas, som av Jeanne d'Albret var opdraget til prest, men hvis ærgjerrighet ikke tillot

[1]) De Thou: Hist. Univ. VIII, s. 207 fg.

ham at bli i denne beskedne stilling, og som ved sit indsmigrende væsen hadde indyndet sig hos kongen og var blit hans intime raadgiver, og Rotan, en piemonteser og lærd theolog og filosof, en medierende natur, som søkte at forsone alle yderligheter. Disse to fandt en medarbeider i den elegante og veltalende katholik abbed du Perron, søn av en reformert prest, en skeptiker av Montaignes skole, som ved sin insinuante personlighet og sin vittige og aandfulde underholdning hadde gjort sig uundværlig for kongen. Disse og enkelte andre møttes i forkyndelsen av en rummelig og overbærende theologi som var overordentlig velkommen for Henrik i den svingende sjælsstemning, hvori han for øieblikket befandt sig.[1])

Endnu sterkere har det dog sikkert virket paa ham at Rosny, en av huguenotternes ledende mænd, om ikke likefrem tilskyndet ham til at gaa over til katholicismen, dog aapent uttalte at der ikke gaves nogen anden vei for ham til at komme i uforstyrret besiddelse av tronen, end at anta den religion som flertallet av hans undersaatter hadde, og at dette vilde sætte ham istand til ikke alene at hjælpe sine trosfæller, som hadde kjæmpet og lidt med ham, men ogsaa til at gjennemføre sine store planer om en universel kristelig republik av alle Europas konger og fyrster.[2]) Rosnys ord, som saaledes var fint parret med hofmandens tribut til kongens politiske storsyn, var som frøkornet der falder i en længe forberedt og villig jord; kongen gjorde i virkeligheten ikke længer alvorlig motstand mot et trosskifte.

Har andre indflydelser av mere personlig art været med om at drive kongen over i dette? «Spørg fru Venus», svarer Michelet den som forsker efter de dypeste aarsaker til tidens politik; den utøilede franske sensualisme er mægtigere end katholicismen, mægtigere end protestantismen, i de ledende

[1]) D'Aubignés beretning om at de tre nævnte theologer skal ha arrangert en theologisk diskussion som endte med seir for du Perron, er neppe paalidelig.

[2]) Sully: Oec. Roy. I, s. 346 fg.

personligheters handlinger.[1] Gabrielle d'Estrées vilde at Henrik skulde gjøre sig til katholik, og han bøiet sig for hendes vilje. Problemet forenkles vistnok for sterkt ved denne forklaring; men sikkert er det at denne huguenotske damernes ridder aldrig har kunnet frigjøre sig fra indflydelser som drev sit spil med hans let vakte erotiske følelser. Den skjønne og ærgjerrige kvinde hadde ét stort maal, at bli Frankrikes dronning, og det kunde bare ske ved at kongens egteskap med Margaretha av Valois, som sat ensom og glemt i Nérac, ophævedes. Den religion som kunde opfylde det ønske, var for Gabrielle den rette. Hun hadde først sat sit haab til huguenotterne, men de reformerte prester viste sig altfor uhaandterlige i den slags saker, ja var likefrem uartige mot kongens veninde. Hun satte nu sin lit til at den katholske kirke vilde vise større overbærenhet mot den menneskelige skrøbelighetssynd.

Efterretningerne fra Paris var skikket til at fremskynde en avgjørende beslutning hos kongen. *Ligaens stænder* var møtt sammen her i januar og februar 1593, og al interresse samlet sig om det store spørsmaal: hvem skal bli Frankrikes konge? Forsamlingens autoritet var ikke overvældende hverken ved tallet av repræsentanter eller ved disses aandelige eller sociale egenskaper. Den talte faa betydelige personligheter, adelen og den civile embedsstand var sparsomt repræsentert, det klerikale element var i stor overvegt, og inden dette igjen var der enkelte av ligaens mest furiose elementer som Boucher. Mange byer og provinser hadde ikke sendt delegerte. I det store og hele var dog forsamlingens karakter ikke uforsonlig, og den viste sig ikke villig til uten videre at gaa Spaniens erinder. Den franske litteratur har ved denne forsamling erhvervet en av sine vittigste satirer. Det er den berømte komedie «Satire Ménippée» eller «Catholicon», som med Aristofanisk skarphet og Rabelaisk kaat-

[1] Michelet: Hist. de France X, s. 406.

het utleverte til spot, latter og foragt ligaens mænd, deres intriger, hykleri og egoisme. Den har satirens uretfærdighet i sine karikerende overdrivelser, men den fik en overordentlig virkning paa opinionen; det er den franske «bon sens» som med sit spirituelle lune og sin rationalisme skjærer igjennem al den fanatisme og alle de fordomme som hadde fordummet og gjennem «den hellige ligas» organer hidset menneskene.

Ved sin gesandt hertugen av Feria stillet Philip krav paa at stænderne skulde erkjende hans datter som lovlig arving til den franske trone, da der ingen legitim mandlig descendent var. Men han erklærte sig samtidig villig til at motta kronen for sin datter ved stændernes valg. I saa fald vilde han stille 20 000 mand til ligaens raadighet. Den pavelige nuntius traadte i skranken for den spanske infantinde, men Philips ønske om at hun skulde indgaa egteskap med hertug Ernst av Østerrike, avkjølet merkelig stændernes stemning; to fremmede paa Frankrikes trone var vel meget av det gode. De viste sig heller ikke gunstigere stemt for hertugen av Savoyens kandidatur; de foretrak en fransk prins som infantindens gemal, en Bourbon eller den unge hertug av Guise, men disse planer motarbeidedes igjen hemmelig av hertugen av Mayenne, som ved disse saa sig truet i sin stilling som kronens generalløitnant og rikets virkelige styrer, og ogsaa av den del av forsamlingen som repræsenterte parlamenternes og de rikere borgeres synsmaater, og som mere og mere droges over til den politik at søke kongespørsmaalet løst paa den maate at Henrik av Navarra gik over til katholicismen.

Det er denne kreds som søker føling med de katholske royalister i kongens leir. Det var allerede lykkes den, før hertugen av Feria var kommen til Paris, at faa forsamlingen til at gaa med paa en konference mellem ledende mænd paa begge sider, og det spanske parti kunde ikke faa hindret at denne konference fandt sted.

I de sidste dage av april 1593 *møttes deputerte fra begge sider i Suresne,* vest for Paris. Stændernes mænd hørte ropet

«fred, fred» ringe i sine ører fra den store mængde som hadde samlet sig ved byporten, og landsbyernes folk knælte ned langs veiene og forlangte krigens ophør med foldede hænder.[1]) Der utvikler sig nu en eiendommelig situation. Mens i Paris Philips utsendinger med løfter om tropper og penger og ved subtile fortolkninger av den saliske lov søker at bevæge stænderne til at vælge hans datter til Frankrikes dronning, forhandler man i Suresne i møte paa møte om at løse kongespørsmaalet til gunst for Henrik. Det klerikale og det nationalmonarkiske princip tørner sammen i veltalende foredrag av erkebiskoperne av Lyon og Bourges, og motsætningerne var saa skarpe, at enighet syntes umulig. Da meddeler den sidste i det fjerde møte under almindelig bevægelse, at han netop har faat meddelelse om at *Henrik har erklært sig villig til at forsones med den katholske kirke.*

Saken forholdt sig rigtig. Allerede før møtet i Suresne traadte sammen, hadde Henrik tat sin beslutning; den 26 april hadde han skrevet til storhertugen av Toscana at han agtet at «gi en offentlig erklæring og bekjendelse av den katholske religion efter kirkens grundlove, saaledes som Frankrikes konger, mine forgjængere, har gjort før». Da han frygtet for at forhandlingerne skulde bli avbrutt, hadde han ilt med at gjenta denne erklæring i sit geheimeraad i Mantes 16. mai, og meddelelse herom blev øieblikkelig sendt til Suresne.

Hadde Henrik næret nogen illusion om at hans erklæring straks skulde jevne ham veien til almindelig anerkjendelse som konge, skulde han snart rives ut av denne. Stændernes repræsentanter i Suresne forlangte øieblikkelig en utsættelse av forhandlingerne for at kunne raadføre sig med pavens legat, Spaniens gesandter og rikets stænder; de var uhøflige nok til at nære tvil om denne omvendelses oprig-

---

[1]) Pierre de l'Éstoile, Mém. II, s. 112.

tighet, da den var opnaadd «ved menneskelig tryk» og diktert av politiske hensyn, og da kongens nye edikter til gunst for protestanterne stred mot «de herlige løfter, og da handlingerne ikke svarte til ordene». [1])

Det blev snart klart, at ligaens uforsonlige fløi ikke vilde bøie sig, og at heller ikke Mayenne, som først og fremst hadde øie for sin personlige magtstilling, var tilsinds straks at falde i armene paa Béarneren. Allikevel hadde dennes erklæring gjort sin virkning; fredspartiet i stænderforsamlingen vokste, den antispanske stemning fik mod til at ytre sig og viste sig langt dypere og sterkere, end man hadde grund til at tro. De spanske gesandter fordoblet sine anstrengelser og sine løfter, men det viste sig umulig at faa stænderne til at gaa med paa at erkjende infantindens arveret eller vælge hende til dronning; selv med den indrømmelse at hun skulde egte en fransk prins, som Philip selv skulde vælge. Paa den anden side gik heller ikke stænderne med paa at erkjende Henriks kongeværdighet; hans omvendelse var ikke en politisk, men en religiøs sak, som paven alene kunde gi sin sanktion; før denne forelaa, kunde stænderne ikke handle. Efter uendelige forhandlinger og under en stigende ophidselse blandt alle aktørerne i dette intrigespil og i det store Pariserfolk besluttet stænderne at utsætte kongevalget, men at gaa ind paa en vaabenstilstand. Henrik hadde just eftertrykkelig mindet dem om, at om han end var rede til at bekjende katholicismen med sin mund, var hans tænder derfor like skarpe. Den 6 juli hadde han erobret Dreux og sprængt dets fæstningsverker i luften.

Henriks erklæring om at gaa over til katholicismen *gjorde, som tænkelig er, det smerteligste indtryk paa den store mængde av det huguenotske parti.* Hvad hadde de ikke ofret

[1]) Cfr. Haag: La France prot., artikel Henri de Bourbon, og De Thou: Hist. univ. VIII, s. 261.

for denne konge, som de nu saa forlate bibelens kirke, sin mors religion, for at knæle ved alteret i den kirke som hadde forfulgt dem med baal og sverd. I krig paa krig hadde de git sit liv og sit blod, sin eiendom indtil den sidste trevl for at verge hans ret; ja de hadde gjort mere end det; de hadde for at opretholde denne ret i virkeligheten fornegtet sin egen lære om at folkets suverænitet var høiere end kongedømmet av Guds naade. De var rede til at tjene kongen til sit sidste aandedrag, og de var sikre paa at Gud tilsidst vilde gi dem seiren; nu saa de sig forlatt av sin fører, sin baat igjen drevet tilhavs omtumlet av de oprørte bølger og utsat for at opslukes av disse.

Vi ser disse følelser i de breve og henvendelser som strømmet ind over kongen, saasnart hans erklæring til forsamlingen i Suresne var blit kjendt; de er uttryk for sorg, harme, modløshet og trods, de var fulde av bebreidelser, bønner og trusler. Mornay, som følte kongens beslutning som den største personlige sorg, skriver til ham disse værdige og skjønne ord: «Jeg er overbevist om, Deres Majestæt, at hvad man end siger, kan De ikke glemme de naadeshandlinger Gud har vist Dem. — Deres Majestæt, tænk paa at alle de som fordum var i vaaben for Dem mot Deres fiender, idag er i taarer, paa knæ for Gud for at bønfalde ham om at styrke og bevare Dem i hans ord»[1]. Den steile Gabriel d'Amours, presten fra Coutras og Ivry, hofprædikant uten at være hofmand, lagde, som han pleiet, ingen filt om sine ord. I et brev skrevet den 20. juni 1593 siger han: «Hvis Deres Majestæt hørte Gabriel d'Amours, Deres prest, som De hører Gabrielle, Deres elskerinde, saa vilde jeg altid se Dem som en ædel konge, der triumferer over sine fiender. — Fortalte jeg Dem ikke nylig i en præken hvad Dalila gjorde med Samson, at hun gjorde ham foragtelig i filisternes tanker? — De vil belæres av den romerske kirkes biskopper, men De

[1]) Mém. de Mornay II, s. 307.

er ikke den konge som trænger at belæres; De er større theolog end jeg som er Deres prest; De mangler ikke kundskap — science — men samvittighet — conscience —». Men den samme prest tilføier ogsaa disse ord, som er en ære for den ubrytelige huguenotske troskap: «Selv om De glemmer Dem selv, saa De gaar til messen, vil jeg ikke ophøre at tjene Dem; kan det ikke ske som prest, vil jeg tjene Dem som soldat, for jeg har altid været ved Deres side paa slagmarken, da De endnu hadde sverdet blottet og blodig. Jeg vil føre min søn til Dem, for saalænge sjælen rører sig i dette legeme, skal jeg, og det som er mig kjærest, tjene Dem»[1].

Man har villet paastaa at den reformerte kirkes patriark, Théodore de Bèze, av politiske grunde skal ha billiget Henriks trosskifte. Det forholder sig ikke saaledes; det vilde jo ogsaa være i aapenbar strid med denne theologs hele aand og karakter. Han har tvertimot i et brev, sandsynligvis skrevet i juni 1593, i de alvorligste og mest indtrængende ord fraraadet kongen et skridt, «av hvilket der kunde fødes en altfor oprørende skandale blandt alle kirker, og som vilde føre en frygtelig gudsdom over» ham. — «Deres Majestæt maa vite», skriver han, «at i alle Deres anliggender maa De aldrig se paa Deres egen stilling og Deres egen person, uten at Gud og hvad De skylder ham kommer i Deres tanke foran alle ting uten undtagelse, i motsat tilfælde vil alt det De bygger være uten sandt grundlag». Og han minder ham om hans store mor og de ord, han saa ofte har hørt hende fremsi, «at Gud ærer dem som ærer ham, og vanærer dem som vanærer ham»[2].

Disse og en række andre lignende henvendelser til kongen viser, som naturlig er, at den reformerte kirkes fremtrædende mænd fordømte kongens trosskifte, og at der overhodet inden

[1]) Bul. de l'hist. du prot. fr. I, s. 280.
[2]) Bul. de l'hist. du protest. fr. I, s. 36 fg.

disse kredse ingen plads var for en politisk sanktion av dette skridt. Denne opfatning fik ogsaa sit uttryk i en fælles henvendelse til kongen fra reformerte prester, som erklærte sig villige til at hæve hans mulige tvil ved Guds ord i nærvær av de katholske theologer han selv maatte opnævne, og at de «forøvrig var beredt til at besegle sin tro med sit blod», en uttalelse som røber at de ikke var tilsinds at la sig betale med gode ord. Selv hos det huguenotske partis fornemme stormænd, av hvem man kunde vente en villigere erkjendelse av den politiske situations krav, kunde ikke Henrik regne paa en aapen billigelse av sin handling. Saadanne mænd som den mægtige og ærgjerrige Turenne, hertug av Bouillon, og de la Trémoïlle følte sin egen magtstilling altfor sterkt knyttet til det protestantiske partis interesser, til at de aapent vaaget at bifalde trosskiftet. En anden sak er det at de hemmelig ikke ugjerne saa et saadant, da det kunde gi dem utsigter til en førerstilling inden sit parti, som kunde sætte dem istand til at tiltvinge sig personlige fordele og øket uavhængighet.

Det kan synes paafaldende at meddelelsen om kongens hensigt at gaa over til den katholske tro gjorde et saa smertelig og overvældende indtryk paa en mand som Mornay. Ingen hadde jo været i hans fortrolighet gjennem mange aar som denne noble og uegennyttige huguenot; til ingen har han sikkert talt mere uforbeholdent om sine indre oplevelser, om sine religiøse tanker. De Mornay var med sin grundfæstede protestantisme en fri, tolerant og prøvende aand, blottet for enhver fanatisme, med en urokkelig tro paa at sandheten vilde seire ved sin egen kraft, naar kun dens røst kunde et øieblik naa menneskenes øren gjennem vaabnenes klirren. Lad de kjæmpende retninger faa hinanden i tale under like vilkaar, i et frit koncil, hvor paa begge sider de bedste mænd kunde prøve hinandens grunde, og det kunde ikke slaa feil at de vilde komme til enighet i de væsentlige ting, at en kirke vilde staa frem, fyldt av kristendommens

aand, den sande katholske kirke, bygget op paa den hellige skrifts faste grund uten menneskelige tilsætninger gjennem tiderne. Det er ut fra denne tankegang at han i de oprop, erklæringer og breve som han efter sin konges opdrag forfatter, saa tillidsfuld henviser spørsmaalet om kongens religiøse belærelse til en saadan upartisk kirkelig forsamling. Utfaldet av en meningsprøvelse i denne kunde ikke være tvilsomt, protestantismen hadde intet at frygte. Den skjæbne som kirkemøtet i Poissy og lignende religiøse forhandlingsmøter utenfor Frankrike hadde lidt, hadde ikke rokket Mornay i hans tro paa at sandheten tilsidst skulde bære seiren hjem fra meningernes fri kampopgjør. «Magna est veritas et prævalebit» kunde gjerne været hans valgsprog. Der er en helt naiv idealisme hos denne protestant, en idealisme som hadde gjort ham blind ikke mindst for den snu og beregnende opportunisme som var et grundelement i Henriks karakter, og som den usikre og farefulde livsseilads yderligere hadde utviklet hos denne. Sit inderste indre har Henrik ikke utlevert til Mornay, hvor stor plads han end har git ham i sin fortrolighet. Naar han talte om et frit koncil, og at han var rede til at la sig «belære», var dette et uttryk for hans ønske om at holde sig veien aapen for en overgang til katholicismen, hvis han fandt en saadan uundgaaelig; denne mulighet hadde han allerede for lang tid siden regnet med. Selv efterat Henrik hadde git sin erklæring til møtet i Suresne, slipper ikke Mornay haabet om at det endnu skal lykkes ham at vinde Henrik for den store plan, at skape en reformert fransk kirke, i hvilken de religiøse motsætninger kunde forsones. Da Henrik i sit geheimeraad i Mantes hadde forkyndt sin beslutning om at la sig opta i den katholske kirke, saa han sig, under pres av Turenne, nødt til at gaa ind paa at en forsamling av protestantiske deputerte skulde træ sammen for at fremholde sine krav. Mornay glæder sig herover;[1])

[1]) Mém. de Mornay II, s. 309. Brev til Turenne.

han haaber at man der skal kunne «uttænke en maate, hvorpaa sandhetens lys skal gjennembryte mørket», ja han foreslaar endog at utsendinger fra andre reformerte magter skal møte frem til denne forsamling. Kongen kunde ikke gaa fra sit ord, ja var vel ogsaa interessert i at hans omvendelse foregik under saadanne forhold, at dens oprigtighet og alvor ikke blev draget i tvil. Den 25. mai lot han ogsaa Mornay meddele de reformerte kirker at han vilde sammenkalde et møte av fremtrædende mænd av begge religioner til den 20. juli i Mantes for «at bistaa os med sine raad i de ting som er foreslaat til statens og vore undersaatters vel»[1]). Mornay, som i denne forsamling saa et ypperlig middel til at virkeliggjøre sin store tanke om et almindelig theologisk opgjør mellem de to kirker, med en religiøs union som det vinkende maal, satte sig i bevægelse for at gjøre den reformerte repræsentation saa fremragende som mulig. Hans haab skulde ikke komme til at opfyldes. Da det kom til stykket, er Henrik kommet i frygt for at en theologisk turnering kunde komme ham paa tverke i en situation, hvor han allerede hadde truffet sit uigjenkaldelige valg; heller ikke har de katholske biskopper havt nogen interesse av at krydse klinge med de bibelsterke reformerte prester. Kongen vilde overhodet slippe fra det hele uten nogensomhelst ceremonier.

«Mine venner», sagde kongen til sine huguenotter, «bed til Gud for mig; om jeg gaar tapt for eder, vil jeg i alfald gjøre eder det gode, at jeg ikke vil taale nogen form av belærelse for ikke at skade den reformerte religion, som hele mit liv vil være min sjæls og mit hjertes. Jeg vil vise hele verden at jeg ikke er blit overtalt av anden theologi end statens vel»[2]). Disse ord var ikke til at ta feil av, og der var under disse omstændigheter ingen grund for de reformerte prester til at møte frem; mange fik ikke engang indkaldelsen i hænde før efter at «spranget» allerede var gjort.

[1]) Mém. de Mornay II, s. 312.
[2]) D'Aubigné: Hist. Univ. III, s. 293.

Den 18. juli var kongen for sidste gang tilstede ved den reformerte gudstjeneste. Den 23. juli hadde han sin første samtale med de katholske theologer i Saint Denis. Han søkte at bevare den ydre anstand til det sidste; han viste sig at være en saa belæst theolog og en saa skarp dialektiker, at selv den drevne du Perron ikke kunde maalbinde ham. Det hele var en opvisning for galleriet; tingen var avgjort paa forhaand. Samme dag skrev han til Gabrielle d'Estrées: «Paa søndag skal jeg gjøre det farlige sprang»; selv de alvorligste øieblikke kunde ikke tæmme hans gascognske tunge. Uten sindsbevægelse har han dog ikke gjort sit sprang. Han vilde saaledes ikke bøie sig for argumenterne for transubstantiationslæren; og han endte forhandlingerne med disse ord: «Vel, jeg lægger min sjæl i eders hænder; jeg ber eder, tag vare paa den, thi det sted, hvor I nu fører mig hen, forlater jeg først ved døden». Og hans øine fyldtes med taarer[1]).

De katholske prælater var fast bestemt paa at kongen ikke skulde slippe med en erklæring holdt i almindelige ord om at han godkjendte deres kirkes lære. De hadde sat op et langt dokument med alle dens trosartikler, iberegnet skjærsilden, billeddyrkelsen, avladen o. l. Dette var formeget paa engang for hans rationalisme og hans kongefølelse. Han beklaget sig for parlamentspræsidenterne over at man vilde tvinge ham til «besynderlige edsavlæggelser og undertegne og tro paa snak som han var sikker paa heller ikke de trodde paa». «Sig dem», tilføiet han heftig, «at jeg har gjort nok, og at gaar de videre, kan der komme noget værre ut av det»[2]). Prælaterne saa sig nødt til at avdæmpe formen for trosbekjendelsen og begrænse dens omfang, og i denne nye skikkelse blev den undertegnet av Henrik og offentliggjort[3]).

[1]) Cfr. L'Estoile: Mém. II, s. 140.
[2]) L'Estoile: Mém. II, s. 137.
[3]) Ordlyden findes i Cimber & Danjou: Arch. Cur. XIII, s. 351.

Den er ganske kort; i Sullys memoirer er der imidlertid en meget vidtløftigere version, som forfatterne av disse — hans sekretærer — opgir at ha fundet i denne statsmands papirer, og som efter deres paastand kongen skal ha undertegnet. Dette beror paa en misforstaaelse, da dette dokument netop medtar de ting kongen har negtet at underskrive; det er derfor sandsynligvis biskoppernes oprindelige utkast. Man har paa dette bygget en uberettiget anklage mot kongen for hykkelsk dobbeltspil, idet man har ment at det vidtløftigere dokument var bestemt for paven[1].

Kongens høitidelige optagelse i den katholske kirke fandt sted søndag den 25. juli 1593 i Saint-Denis-kirken. Biskopperne og kongen møttes i ønsket om at denne ceremoni skulde foregaa i former som kunde gjøre indtryk paa folkets følelser. Den blev en opvisning av kongelig pragt: Henrik selv klædt i hvit silke, med en sort kappe kastet løst over den ene skulder, et riktklædt følge av prinser, adelsmænd, officerer og embedsmænd, de franske, schweiziske og skotske garder i sine paradedragter og med sine blinkende vaaben, hvirvler av trommer og fanfarer av trompeter, gaterne blomsterstrødde, fyldt av en tæt mængde, skulder ved skulder, ropende leve kongen! leve kongen!, kirkens indre prydet med guldvirkede silketepper, biskoppen av Bourges sittende som en kirkefyrste paa en stol, dækket med hvit damask, og med kardinaler, biskopper og andre geistlige i sine pragtfulde embedsdragter i halvkreds om sig. Kongen knælte, fremsagde sin trosbekjendelse, fik sin absolution, mens de herlige toner av «Te Deum Laudamus» vibrerte under kirkehvælvet. Efter den høitidelige messe forlot kongen kirken under mængdens jubel, som ikke blev mindre ved det skinnende guld og sølv som med fulde hænder østes ut til den. Og da aftenen kom og vespergudstjenesten var forbi, forkyndte glædesbaal fra Montmartres høider for Paris's urolige tusener, at nu var

[1]) Sully: Oec. Roy. I, s. 387 fg.

Jeanne d'Albrets søn avtvættet sit kjætteri og optat i den hellige apostoliske, romerske og katholske kirke[1]).

Henrik IV's trosskifte er en politisk handling; den er ikke fremgaat av en indre overbevisning, det dypt sanddru menneskes trang til at bringe sin ydre trosbekjendelse i overensstemmelse med en opfatning som er vundet i alvorlig og smertelig indre kamp. Han vilde, sagde han, gjengi det ulykkelige og lidende franske folk den fred, hvorefter det sukket, han vilde forene dets splittede kræfter og paany skjænke landet den storhet det hadde havt før religionskrigene, og kongedømmet den magt og værdighet som var forspildt av et døende kongehus's forbrydelser og laster. Naar man til disse ædlere motiver ogsaa har føiet personlig interesse og ærgjerrighet, ønsket om endelig engang at komme i ubestridt eie av kronens glans og magtfylde, er dertil at si, at den menneskelige natur er saa sammensat, at selv hos de bedste karakterer vil der i de store og uegennyttige hensyn som bestemmer deres tanker og handlinger, kunne findes en legering av personlige følelser og ønsker som virker sammen med disse. Henrik var ingen stor karakter og endnu mindre en stor moralsk personlighet. Han var litet motstandsdygtig likeoverfor uædle indflydelser som smigret hans letstrømmende instinkter, og hans begjær efter magt for magtens privilegiers skyld var ikke ringere end hans begjær efter kvinder og kjærlighet. Der er ingen tvil om at kronen har lokket ogsaa hans lavere natur. Ikke desto mindre vil det være at gjøre ham uret at mene, at ikke hensynet til store og almene interesser har været den sterkeste kraft til at føre ham til en handling som han sikkert selv ikke har kunnet faa til at stemme med en strengere morals krav. Henrik har følt dypt og sympathisk med det franske folk, og han

[1]) Cimber & Danjou: Arch. Cur. XIII, s. 113 fg.

har ikke bare havt høie forestillinger om den kongelige magt, men ogsaa om de kongelige pligter, og naar han atter og atter i sine breve og i sine taler fremhæver, hvor sterkt folkets vel og rikets ære ligger ham paa hjerte, hvorledes han føler det som sin kongelige opgave at komme dette folk tilhjælp og gjengi Frankrike sin høie plads blandt staterne, er dette sande uttryk for hans virkelige følelser.

Det er ogsaa disse følelser og disse motiver som tvinger historien til varsomt at lægge sin haand paa en handling som ellers sterkt utfordrer vore moralske idealer. Et religionsskifte er i og for sig en moralsk uangripelig handling, naar det er uttryk for en overbevisning, vundet gjennem alvorlig indre prøvelse. Men ingen vil kunne paastaa at Henrik IV's omvendelse var en religiøs samvittighetssak. I enhver anden situation vilde han sikkert ikke følt nogen trang til at forlate den protestantiske kirke, hvor frit han end stod til denne ved hele sin udogmatiske opfatning. Irreligiøs var Henrik ikke; hans breve bærer noksom vidnesbyrd derom; men hans religiøsitet var av en impulsiv, stemningsbestemt karakter, mere øieblikkets hengivelse end en gjennemarbeidet erkjendelse som gir livet sin tone og sin retning. Montaigne har ret, naar han siger: «Kongen av Navarra er ikke meget av en protestant», naar dette begrep knyttes til en bestemt kirkelig opfatning. Men han var rigtignok endnu mindre meget av en katholik, og det er netop dette som gjør at hans religionsovergang ikke kan undlate at fremkalde det moralske ubehag som man altid føler likeoverfor en handling, som ikke «er i sandhet». Lad være, at Henrik i og for sig uten vanskelighet har kunnet overbevise sig om, at den katholske kirke som den ældste og som traditionens kirke kunde gjøre fordring paa at være Kristi egentlige kirke. Men han kunde ikke efter hele sin tankegang tillægge den katholske kirkelære med alt dens tilbehør det samme privilegium. Betragtet som religion har protestantismen staat for ham som en høiere form end katholicismen; denne har, som vi ogsaa har set, støtt hans rationali-

stiske sindsretning tilbake ved læresætninger og former som for en saadan maatte fremstille sig som overtro og menneskelige misbruk.

Den glødende ligør, presten Boucher, har mere træffende end kanske nogen anden rammet det centrale i Henriks aandelige væsen, naar han mente at brændemerke ham ved at kalde ham en discipel av Rabelais. Den rabelaiske naturalisme er netop Béarnerens; den som ikke vil finde sig i kalvinismens strenge moralske disciplin, men ogsaa den som gjør oprør mot middelaldersk theologi og kirketvang, som ryster i de lænker som pavelige encyklikaer og dekretaler og koncilers ukaser hadde lagt paa tankens fri bevægelser. Det er klart at en saadan aand, ikke uten at ta sin egen samvittighet fangen, bøier sig ind under en lære som kræver tankens selvopgivende lydighet under en absolut autoritet.

Man er ofte tilbøielig til at dømme om politiske handlingers ret eller uret efter deres følger. Man har git Henrik moralsk absolution, fordi han ved sit religionsskifte gjengav Frankrike freden, saa det igjen kunde reise sig og gjenvinde sin velstand indad og sin anseelse utad. Ingen vil kunne negte at dette er store og gode ting. Men hvem kan paa den anden side maale hvad der er tapt? Først og fremst hvad han personlig har tapt? Ingen undgaar at ta skade paa sin sjæl, som ikke er i fuld sandhet i livets høieste avgjørelser; Henrik undgik det heller ikke. Vi ser det mere end én gang i hans senere liv, hvorledes denne første usande handling sløver hans samvittighet og gjør hans moralske rygrad bøieligere, hvorledes han ikke gik fri konvertitens ret sedvanlige skjæbne at vise sin ny tros oprigtighet ved en overivrig katholicisme, som gjorde ham uretfærdig, ja hensynsløs mot gamle fæller, endog mot et saa herlig menneske som Mornay.

Og dernæst, hvem kan maale hvad der gik tapt ved den smitte som utgik fra det kongelige eksempel, i det almindelige forhold til religiøse og moralske værdier? Religion blev for mange en uniform som man kunde bytte bort for en

anden, naar denne gav større materielle og sociale fordele, og overbevisning og samvittighet holdtes som besværlige hindringer av dem, som fandt det at være deres første pligt at gjøre efter mægtigeres svingninger[1]. En moralsk og religiøs skepsis av den art som ikke tar noget forhold alvorlig, et Tartufferi som forbinder de letfærdigste principer og seder med en utvortes fromhets gebærder, et bigotteri med utaalsomhetens onde glimt i øiet er fremtrædende træk i det fysiognomi som det franske samfund paa høiderne i de følgende tider vender mot os, og i dette fysiognomi har Henrik IV's religionsskifte ridset en av de bestemmende linjer.

Hadde han ikke ogsaa hellige pligter mot det reformerte folk, som hadde bundet sin skjæbne til hans med en trofasthet og offervillighet som spændtes til grænsen av de menneskelige evner? Det følte hans frafald som et smerteligere slag end de værste forfølgelser. Det var som det igjen var støtt ut i ørkenen, efterat det et øieblik hadde stirret ind i det forjættede land. Intet under at hans gamle trosfællers ord faldt haarde og skaanselløse. Den gamle prest Jean de l'Espine dristet sig til følgende ord til kongen: «Ak, maa vi da si om Dem, hvad den hellige skrift siger om de daarlige fyrster: Gud gir os konger i sin vrede. Deres Majestæt, vor største sorg er at vi ser Gud saa daarlig tjent, hvilken bebreidelse, hvilken skam at se en konge av den reformerte religion midt i saa utartede seder».

Men ikke bare huguenotter, ogsaa katholiker følte kongens trosskifte som en handling der ikke stemte med religionens hellighet. En av de biskopper som Henrik hadde kaldt til Saint-Denis, og som altid hadde hørt til hans parti, sagde siden til en ven av l'Estoile: Jeg vilde ha fundet det like saa godt, ja bedre at kongen var blit i sin religion; thi der

[1]) Nogle dage efterat Henrik hadde avsvoret sin protestantiske tro, søkte to adelsmænd fra Navarra audiens hos ham for at meddele ham at de hadde fulgt hans kongelige eksempel. Henrik viste dem døren. Men der kom andre efter. Cfr. Ambert, Duplessis Mornay, s. 310.

er en Gud over os, som dømmer os; alene ærefrygten for ham bør tvinge kongernes samvittighet, og ikke ærefrygten for kroner, heller ikke frygten for mennesker; jeg venter kun ulykker av det» [1]).

Endnu et spørsmaal reiser sig: Var i virkeligheten ogsaa Henriks religionsskifte en politisk nødvendighet; hadde han ikke paa anden maate kunnet sikre sig tronen og gjengi landet freden? Flere historikere har ment, at det ikke hadde været nødvendig, at Henrik, hadde han været en ubøieligere karakter, eiet mere utholdenhet, større motstandsevne mot det sterke tryk av sine omgivelser, vilde han i det lange løp ha seiret uten at ha behøvet at bøie hodet under portalen i Saint-Denis kathedralen. Michelet peker saaledes paa den antispanske stemning inden ligaens stænderforsamling og de mange prætendenters selvødelæggende intriger; husene Guise og Lothringen hadde ikke færre end fire, som «trasket om i Paris's smuds rundt omkring stænderne». Han peker paa spliden inden ligaens ledere, Mayennes avtagende magt, hungerens virkninger paa massen — Henrik holdt Paris i sin jernklo —, den almindelige træthet. Naarsomhelst kunde det øieblikkets utbrud komme som altid har været saa mægtig i Frankrikes historie. «Med denne pludselige explosion, dette anfald av royalisme, tror jeg, at hvis kongen kunde ha ventet litt, vilde man tat ham, likegyldig hvad han var, huguenot eller tyrk» [2]).

Henri Martin er tilbøielig til at tro at Henrik som repræsentanten for de nationale og monarkiske principer hadde litet at frygte av de ubetydelige prætendenter, men erkjender at uten religionsskiftet vilde krigen være fortsat i det uendelige, og med den folkets lidelser indtil dets fuldkomne avmattelse [3]).

---

[1]) Mém. de l'Estoile II, s. 147.

[2]) Michelet: Hist. de France X, s. 404 & 405.

[3]) Henri Martin: Hist. de France X, s. 329 & 330.

At utpræget protestantiske historikere har den mening at trosskiftet ikke alene var moralsk forkastelig, men ogsaa politisk unødvendig, er forklarlig, og de mener at Henriks vindende personlige egenskaper og et paa engang vist og kraftig styre vilde ha forsonet hans katholske undersaatter med den huguenotske konge[1]).

Betingelsen for at Henrik skulde seiret uten at gaa over til katholicismen var, at han fremdeles kunde regne paa støtte av de royalistiske katholiker. Huguenotterne hadde vist sig sterke nok til ikke at beseires, men de var ikke sterke nok til at seire. Det er mulig at de nationale og monarkiske følelser hos disse katholiker vilde ha vist sig sterkere end de religiøse; sikkert er det ikke, i ethvert fald ikke for alles vedkommende; mange hadde sluttet sig til ham, fordi de mente at hans protestantisme var av den art som kunde overvindes, saaledes de geistlige. Henrik maatte for at seire, ikke alene beholde sit parti usvækket, men han trængte ogsaa ny tilgang. Denne kunde han kun faa, enten ved en grundig utmattelse av sine motstandere, eller ved en almindelig erkjendelse av at han var den eneste frelser fra et almindelig anarki. Dette sidste var i virkeligheten ogsaa et væsentlig moment til hans seir, og et moment som ogsaa kunde gjort sig gjældende, om kongen var blit i sin reformerte religion. Henrik var i virkeligheten den eneste mulige konge, den, hvis legitimitet var mest uangripelig, den eneste som hadde vist kongelige egenskaper, den eneste som hadde forstaat at slaa de strenge som hadde git gjenklang i folkets hjerter, den eneste som i sin personlighet mindet paa engang om den gode kong Ludvig og den ridderlige Frants.

Men engang uanfegtet paa tronen, vilde det saa ha lykkes Henrik at hævde sin stilling likeoverfor den overmægtige katholicisme? Selv i vor tid kræver staternes grundlove som regel overensstemmelse mellem kongens officielle tro og

[1]) Cfr. Haag: La France Prot., Artikel Henri de Bourbon.

statens officielle kirke. I det 16de aarhundrede var det en absolut statsgrundsætning at konge og folk skulde dele bekjendelse. En protestantisk konge i et katholsk folk vilde været et brud paa denne grundsætning, som ikke kunde undgaa at reise konflikter av den alvorligste art — man tænke bare paa hvilken opfordring der vilde ligge i dette forhold for pavestolen til at gripe ind i Frankrikes indre politik. — Naturlig temperament og politisk klokskap vilde ha diktert Henrik den politik overfor det katholske folk og den katholske kirke, at disse uanfegtet hadde beholdt sin priviligerte stilling; spørsmaalet var om han allikevel kunde ha bevaret sin uavhængighet personlig og vundet dem for en saadan tolerancepolitik, at huguenotterne kunde fortsætte sin tilværelse i en statsretslig betrygget stilling. Disse spørsmaal lar sig naturligvis ikke besvare. Om en og anden av Jakob II's skjæbne i Englands historie hundrede aar senere vil ta sig ret til at gi den kjendelse, at Henrik IV som protestantisk konge før eller senere vilde være tvunget til «se soumettre ou démettre», er dertil at si, at der mellem de to konger var den uhyre forskjel som er mellem forstand og uforstand, mellem statsmandsdygtighet og evneløshet, mellem tolerance og fanatisme; hvad Jakob II ikke evnet, kunde Henrik IV ha evnet. Men paa den anden side, naar man betænker at protestanterne nu ikke var mere end en tolvtedel av Frankrikes folk, hvor overmægtig den katholske kirke var, hvor dypt det snit gik som religionskrigene hadde skaaret i det franske folks moralske samfølelse, synes det litet sandsynlig at en huguenotsk konge ikke skulde været følt som en anomali, der i længden vilde været utaalelig.

Dermed lar vi ligge et problem, som er interessant ved de moralske, psykologiske og politiske refleksioner det kalder frem, men som i og for sig ligger utenfor en historisk prøvelse, fordi det ligger utenfor de historiske kjendsgjerninger.

KAPITEL XV

Ligaens Opløsning. Huguenotterne mot Kongen.

Vending til gunst for Henrik inden det katholske Frankrike — Uvilje mot ham hos de protestantiske fyrster og det huguenotske parti — Protestantisk forsamling i Mantes — Kongen lar sig krone i Chartres — Paris aapner sine porte for kongen — Ligaens opløsning — Reformerte møter i Sainte-Foy, Saumur og Loudon. — Toleranceforordning i Saint Germain — Kongen faar pavens absolution — Henrik erklærer Spanien krig — Forsamlingen i Loudon — «Frankrikes reformerte kirkers klager».

Henriks høitidelige overgang til den katholske kirke hadde sin øieblikkelige virkning. Den gav magten i ligaens stænder til den parlamentariske opposition som hadde motsat sig at den saliske lov krænkedes, ved at en kvinde opstilledes som fransk kongsemne, den lamslog de spanske gesandters handleevne i den grad, at de tilsidst havnet i den barokke tanke at formæle infantinden med Henrik selv, den fremtvang en forlængelse av vaabenstilstanden, som kongen var klok nok eller svak nok til at indrømme i en form som smigret Mayennes ærgjerrighet, idet den betegnedes som en traktat «mellem de to partiers chefer» og saaledes satte denne partifører paa like linje med sin kongelige motstander, den gav det avgjørende støt til den utskillelse av de borgerlige elementer fra ligaens demokrati som allerede før var begyndt.

Men de «Seksten» i Paris og deres fæller i de store byer var endnu sterke og steile i sin demokratiske klerikalisme.

De dype rækker brændte endnu i uforsonlig fiendskap til den «saakaldte konge» under indflydelse av de glødende og hadefulde ord som slyngedes ut over dem fra kirkernes prækestoler eller fra hidsende flyveskrifter. Det er betegnende for vanviddet i sindene at kongens omvendelse gav støtet til nye attentater mot ham. Og pavens legat hadde ilt med at svække den moralske virkning av hans handling ved at opslaa i alle ligaens byer en høitidelig proklamation, som erklærte den hele omvendelse uten betydning og virkning, saalænge den ikke hadde faat den hellige faders sanktion; det var den hellige fader som hadde banlyst kongen av Navarra, ingen anden end den hellige fader kunde ophæve exkommunikationen. Henrik var selv saa følsom for styrken i denne paastand, at han øieblikkelig hadde skriftlig forkyndt paven sin underkastelse og lydighet, og latt denne følge av en høitidelig ambassade til Rom med hertugen av Nevers som ordfører.

Allikevel ser vi i det hele en avgjort vending til gunst for Henrik inden det katholske Frankrike. Flere av ligaens byer slutter sig til ham, saaledes i Nordfrankrike Meaux, som den samme Vitry, der hadde forlatt ham i 1589 av religiøse grunde, nu utleverte, det rike Lyon og Midtfrankrikes mægtige byer Orléans og Bourges. Ogsaa flere av ligaens stormænd fandt det patriotisk eller opportunt at forlate dens synkende skib.

Men samtidig satte Henriks religionsskifte hans protestantiske allianceer i fare og reiste en mørk og truende uvilje mot ham inden Frankrikes reformerte parti, som voldte ham ængstelse og frygt. Elisabeth hadde i sidste øieblik søkt at bevæge Henrik til at bli standhaftig i den protestantiske tro. Da dette mislykkedes, flammet hendes lidenskabelige temperament, det aarene ikke hadde magtet at dæmpe, op i ubehersket harme, og gav sig uttryk i ord som har trukket røde strimer i den kongelige konvertits sind: «Aa hvilken smerte, aa hvilken sorg og hvilke kvaler jeg har følt i min sjæl ved lyden av

de efterretninger som Morlans — Henriks gesandt — har bragt mig. Min Gud, er det mulig at noget verdslig hensyn kan utslette den skræk som ærefrygten for Gud maa indgyde! Kan vi, selv efter den menneskelige forstand, vente noget godt av saa uretfærdige handlinger! — Det er farlig at gjøre en ond handling i haabet om at der skal komme noget godt ut av den. — Gud lede Dem paa den rette vei og en bedre sti. Deres hengivne søster, efter den gamle skik; med den nye vil jeg ikke ha noget at bestille»[1]).

I sin første opbrusen truet den engelske dronning med at trække sine tropper ut av Frankrike. Henrik lagde ikke skjul paa sin ængstelse, og lot sin gesandt gjøre indtrængende forestillinger mot et saadant skridt, som bare kunde gavne Philip II. Rømmet de engelske tropper Bretagne, var der intet som kunde hindre ham i der at faa den utfaldsport mot England, som kunde sætte ham istand til med større held at sende en ny armada mot dets kyster. Elisabeth, som altid forbeholdt sig ret til at gi det aapenhjertigste uttryk for sine følelser, men som aldrig tillot sin protestantiske nidkjærhet at ta magten til skade for hendes politiske interesser, erkjendte at Henriks religionsskifte ikke gjorde nogen ændring i deres fælles opgave: at bekjæmpe Spanien, den som i virkeligheten likesaa meget som deres religion hadde været cementet i deres alliance. Hun gik ind paa at opretholde denne, men benyttet situationen til at gjøre et sidste forsøk paa at vinde en fast plads i Frankrike, denne gang ved utløpet av elven Somme; forsøket blev dog ogsaa nu avvist[2]). Det er ogsaa frygten for Spanien som opretholder forbundet mellem Henrik og Nederlandene. Henrik forsikrer prins Moritz av Nassau om at han «aldrig vil slutte fred eller overenskomst med kongen av Spanien uten for-

[1]) Cfr. Bul. de l'hist. du prot. fr. VII. s. 260.

[2]) Henri IV. Lettres missives IV. Forskjellige breve til de Beauvoir, hans gesandt hos Elisabeth.

handling med generalstaterne», og for disse var denne erklæring tilstrækkelig til at dølge den uvilje de naturlig maatte føle for hans religionsskifte. Ogsaa de schweiziske kantoner, pfalzgreven, hertugen av Würtemberg, og de andre reformerte og lutheranske fyrster og byer i Tyskland, som hadde laant Henrik sine penger eller reitere og lansknegter, for religions eller fordels skyld, fandt sig, om end ikke uten bitre ord til den nyomvendte katholik, i at opretholde den gamle alliance med den franske konge, den magt som gjennem snart hundrede aar hadde været de frygtede habsburgeres seige motstander.

Henrik hadde gjort regning paa at hans trofaste huguenotter ikke vilde svigte ham, hvor smertelig de end maatte føle hans frafald fra deres tro. Men at han har været i stor ængstelse for at de skulde ta skridt som kunde svække hans autoritet ved en sterkere stramning av deres organisation, ja muligens endog ved valg av en ny protektor, kan vi se av den iver hvormed han forsikrer dem om sine uforandrede følelser, og den villighet hvormed han paa Mornays bøn gir sit samtykke til at de reformerte holder det møte i Mantes som han selv tidligere hadde berammet, men ogsaa selv hindret ved at fremskynde sit religionsskifte. Den retskafne og loyale Mornay blir igjen Henriks tilflugt i denne uvisse situation; han kalder ham til hoffet i brev paa brev: «Kom, kom, kom, skynd Dem, jeg har saameget at tale med Dem om, der er ingen jeg har elsket saa høit som Dem; jeg maa nødvendigvis tale med Dem», disse og lignende uttryk varieres i en række breve i august 1593 [1]). De Mornay kom, men det var ham om at gjøre paa forhaand aapent at gi uttryk for sine og sine trosfællers følelser over de sidste begivenheter. Han sendte kongen et uforfærdet og mandig brev, i hvilket han uten omsvøp fremlægger huguenotternes berettigede klagemaal og den frygt de nærer for at kongen av sine katholske

---

1) Henri IV. Lettres missives IV, s. 5 fg.

tilhængere vil tvinges til nye forfølgelser mot dem. «Vi kan ikke skjule for Deres Majestæt at sindene er i oprør, gaar fra haabet om noget godt til forventningen om noget ondt, fra den lange og unyttige taalmodighet til at søke botemidlet. Og De, Herre Konge, vi vet det godt, De er ikke uten frygt, De vil ikke glædes ved at se en protektor, De vilde bli skinsyk, hvis man henvendte sig til en anden end til Dem. Vil De, Herre Konge, fjerne ønsket om en protektor? Fjern da behovet for en saadan. — Imøtekom deres bønner med en rummelig handling, deres retfærdige krav med en frivillig indrømmelse av det som er nødvendig»[1]).

Dette brev har git Henrik noget at tænke paa. Naar Mornay kunde skrive saaledes, hvilke følelser maatte saa ikke holde tilhuse hos de andre, hos de stormænd, hvis fronderende lyster han ofte hadde klaget over, eller hos de konsistorielle, kollokviernes og synodernes alvorlige, ubøielige og trossterke prester og ældste? Han fandt det nødvendig personlig at møte de protestantiske deputerte, som traadte sammen i *Mantes* 8. oktober 1593. Han indfandt sig i forsamlingen i december og holdt en lang tale, i hvilken han forsikret dem om at hans religionsskifte ikke i mindste maate hadde forandret hans følelser for sine gamle trosfæller; der vilde ikke bli sluttet nogen fred til deres skade. «Men enighet mellem alle, saavel katholiker som protestanter ønskes av alle vise og retskafne mennesker og skal ikke hindres ved ondskapsfulde personers intriger»[2]).

Som sedvanlig svarte de kongelige handlinger ikke til de kongelige ord; Henriks katholske ministre gav ham ikke længere tøiler end deres egne interesser tilsagde dem. Forsamlingen i Mantes opnaadde intet uten løfter utover edikterne av 1577. Man erkjendte at protestanternes ønsker var retfærdige, ja nødvendige, men man erklærte at de for tiden

---

[1]) Mém. de Mornay II, s. 346.

[2]) Anquez: Hist. des Ass. pol. etc., s. 58.

ikke kunde opfyldes. Tro mot den loyalitet de altid hadde vist kongen, tok forsamlingen ingen beslutning som kunde se ut som en utfordring, men i det bønskrift som den overrakte ham, idet den opløstes, bar hver sætning præg av den stolte selvfølelse som utgik fra deres urokkelige tro paa sin saks retfærd. «Konge, Deres lydige undersaatter av den reformerte religion takker Gud og ogsaa Dem, fordi deres fiender, som har fjernet Dem fra disse undersaatter i religionens ydre bekjendelse, ikke har kunnet berøve Dem disses oprigtige kjærlighet, hvorpaa deres deputerte har git nyt og overflødig vidnesbyrd. Derfor er det svært, ja helt umulig for Dem saa snart at utslette av Deres minde dem, hvem fællesskap i religion, fællesskap i farer og forfølgelser, den fælles glæde i den samme befrielse, og den lange erfaring om saamange tro tjenester har indgravet i dette minde med en diamantgriffel. Erindringen om disse ting følger og ledsager Dem overalt, avbryter Deres vigtigste statssaker, Deres heftigste glæder, Deres dypeste søvn for som i et maleri at fremvise Dem for Dem selv, ikke som De er idag, men slik som De var, da De, forfulgt paa liv og død av Europas mægtigste fyrster, førte til frelsens havn dette lille skib, mot hvilket uveir og storme hadde reist sig». I ord, som mere har den utfordrende klang av dommernes og makkabæernes aand end av kristelig sagtmodighet, erklærer de sig rede til at forsvare kongens og sin egen sak mot fienderne. Hvis disse ikke vil holde fred, hvis de forlanger uretfærdighetens ulikhet, vil huguenotterne møte dem slik at frygten skal lære dem beskedenhet og billighet. «Vi vil kræve av dem øie for øie, tand for tand, haand for haand, fot for fot. Hvis de jager Jesus Kristus fra de byer, hvor de er sterkest, vil vi banlyse deres avguder fra de byer, hvor vi er sterkest; hvis de sætter os utenfor loven, vil vi sætte dem utenfor loven; vi vil gi dem like for like. — Kristus er med os, kampen uten fare, seiren sikret os. Vi vil si med profeten: Hvis den evige ikke hadde været for os, da menneskene reiste sig mot os, vilde de ha

opslukt os alle levende». Og tilslut klinger det, midt oppe i deres ærbødige ord, som en trusel mot selve kongen, naar de ber ham lægge tøilen paa deres fiender: «Lad dem ikke vente mere taalmodighet av os. Hvis De, Konge ikke holder dem i tømme, hvis de ikke viser os retfærdighet, vil vi ta vor tilflugt til Gud, som øieblikkelig vil gi os den» [1].

Henrik hadde al grund til at fare varlig mot dem som kunde føre et saadant sprog; han vidste bedre end nogen anden at der stod mænd bak ordene, og det skulde heller ikke vare længe før ordene slog over i handling. De anstrengelser kongen gjorde for at trække paven over paa sin side, satte huguenotterne i uro; kunde ikke den mand som hadde forlatt deres tro, ogsaa ofre deres velfærd for pavens venskap?

Henrik hadde sendt hertugen av Nevers som sin ambassadør til Clemens VIII. Men denne pave, som var helt under spansk og jesuitisk indflydelse, avslog at gi Henrik den ønskede absolution. Han hadde ingen tillid til kongens katholicisme, han forlangte endog at de prælater som hadde sluttet sig til kongen, skulde se sit forhold bedømt av storinkvisitoren, og han tilsagde fremdeles ligaen, som ogsaa hadde sine utsendinger i Rom, den hellige stols beskyttelse. Hertugen av Nevers forlot Rom i januar 1594 med uforrettet sak.

Pavens holdning bidrog bare til at gi nyt liv til den gallikanske opposition inden den franske geistlighet og til de national-monarkiske følelser hos den franske adel. At Frankrikes konge skulde ha sin krone som et len av den romerske kirke, kunde deres stolthet ikke taale. Ligaens parti svinder sammen som fonnen under føhnvinden, Mayenne har snart hverken soldater, penger eller byer; der er frafald paa alle kanter, ligaens chefer rundt i provinserne overgir sine fæstninger og sine guvernementer, ligaens parlamenter gir disse handlinger lovens sanktion. Snart er det bare Paris og enkelte byer, spredt over det hele land, som holder fast ved den hellige union.

[1]) Cfr. Capefigue: Hist. de la Réf. VI, s. 313.

Denne bevægelse skyter yderligere fart, efterat Henrik har git sin religionsovergang kroningens hellighet. Den *exkommunicerte konge lar sig salve og krone i Chartres 27. februar 1594* under store høitideligheter, og han nedlagde ingen indsigelse mot at la den middelalderske kroningsed slippe over sine læber, den som forpligtet Frankrikes konge til at «jage ut» av det land. som stod under hans jurisdiktion, «med al sin magt de kjættere som kirken hadde fordømt». Man kan tænke sig hvilket indtryk denne forfølgelsens formel, uttalt av den konge som nylig hadde bekjendt den reformerte tro, maatte gjøre paa dennes tilhængere. Lad være at han i sit hjerte fornegtet sin ed, — i en skrivelse han sendte ut, erklærte han at den ikke sigtet til de reformerte — men den stod der som den franske konges hellige forpligtelse, og der skulde komme en konge som indfridde den.

Tre uker efter kroningen hændte den ting som slog det hele land med undren, og i virkeligheten var som dødsklokken over ligaen. *Paris aapnet sine porte for kongen*; Mayenne hadde forlatt byen; det var barrikadernes helt, Brissac, som besørget kapitulationen mot store indrømmelser til sig og sine, — penger, embeder, ærestitler, privilegier, amnesti for «de Seksten», fri avreise for den pavelige legat og de spanske ambassadører og — forbud mot protestantisk gudstjeneste i ti miles omkreds fra byen. De katholske zeloter vet, at de i dette øieblik bare behøver at forlange av den nyomvendte konge. Under klokkernes triumferende klemt, Te Deums toner dirrende under hvælvet, og folkets jubel, som efter sin natur, da den første overraskelse var over, villig hyldet den konge de nylig hadde bandet, holdt Henrik sit indtog i Nôtre-Dame kirken. Over tyve frygtelige aar laa mellem denne hans katholske triumf og den bryllupsfest som førte hans ridderlige huguenotter til offerbænken. Underlige tanker og minder maa ha blandet sig med øieblikkets lykkefølelse, og hang de huguenotske faner fra Montcontour endnu som trofæer under taket, har de kanske gjen-

kaldt i hans erindring admiralens ord til Damville om at det var paatide at andre faner, som det var en større glæde at se, indtok deres plads.

Ikke mindre underlig har det været for ham som konge at gaa ind under Louvres portal; skyggerne fra det røde bryllups rædsler og minderne om ydmygende krænkelser og uværdige glæder har her levende traadt ham imøte. Men i det øieblik da han ved Saint-Denis porten tilvinket de stolte og ubevægelige spanske gesandter og soldater sin avsked med ordene: «hils eders herre, men kom ikke mere igjen», har sikkert den glade seirsfølelse bortskyllet alle pinlige minder.

Henrik utfolder alle sine erobrende egenskaper for at føre dem som nylig var hans motstandere, ja dødsfiender, ind under sine faner. Hans aktivitet er utrættelig, hans klokskap og omtanke overordentlig, hans løfter uten sparsomhet, hans vid, hans straalende elskværdighet, hans smil, hans gaver avvæbner dem som endnu møtte ham med blikket fuldt av trods eller fanatisme. I hans raad indtar ledende ligører snart de første pladse; dem han ikke vinder paa anden maate, kjøper han; han ødsler med hundre tusener, noget som gjorde Rosny, nu hans finansintendant, fortvilet[1]). Han underskriver traktater med byer, som sikrer dem den mest utstrakte municipale uavhængighet; han sætter uten at fortrække en mine sit navn under bestemmelser som proskriberte den reformerte gudstjeneste fra deres bygrænser, fra forstæderne, ja fra bymarkerne, i strid endog med edikterne av 1577. Han befæster sin stilling hos hallernes og kaiernes rettroende ved at delta i religiøse processioner gjennem Paris's gater, «mens regnet skyllet ned», og gi skrofuløse helbredelse ved haandspaalæggelse. Parlamentet strøk en strek over alle

[1]) Det var ikke den fæstning eller den by han ikke maatte kjøpe av ligørerne i dyre domme. Et eksempel for alle andre: Villars, guvernør i Rouen, lot sig betale for denne by 1 200 000 frs., en aarlig pension paa 60 000 frs. og seks rike abbedier. Sully opgir rimeligvis noget høit den samlede sum som gik med til at kjøpe Frankrike, til 32 millioner frs.

beslutninger og ordonnancer som siden den 29. december 1588 var utstedt til skade for den kongelige myndighet, og Sorbonnen selv, den uforsonligste av de uforsonlige, betegnet sin underkastelse ved at forlange jesuiterne utvist. Pariserparlamentet dømte dem ogsaa til landsforvisning «som ungdommens fordærvere, og forstyrrere av rikets ro, kongens og statens fiender», men dommen fuldbyrdedes ikke, da det netop nu gjaldt for kongen at beseire pavens motstand.

Et aar efter kongens omvendelse var ligaen sprængt, dens største byer og sterkeste fæstninger i kongens hænder, Mayenne en forlatt hærfører, hvis eneste tilflugt er Spaniens konge, en fiendtlig og fremmed magt.

Tro mot sin loyalitet hadde huguenotterne laant kongen sine prøvede sverd i den sidste haardnakkede kamp mot ligaen og dens allierte. Men hver fredsslutning var en fornegtelse av deres retskrav, et angrep paa deres religionsfrihet, en krænkelse av edikter som kongen selv hadde godkjendt. «Jeg lægger merke til, at i alle disse traktater er der en eller anden artikel som indskrænker dem, som allerede er git os», skriver Mornay. «Gaar man slik frem for hver by, vil vi tilsidst bli stængt ute fra alle. Dette kalder man imidlertid statens vel» [1]. Huguenotterne maatte føle det som en oprørende uretfærdighet at de selv, kongens tro mænd, som hadde ofret alt indtil livet for hans sak, forfulgtes, straffedes, krænkedes i lovlige rettigheter, samtidig som hans dødsfiender fra igaar rykket ind i hans gunst, i embeder og privilegier. De reformerte kirker fandt det at være en bydende nødvendighet at slutte sine rækker tæt sammen for at møte de farer som truet dem fra den agressive katholicisme, der syntes at ha kongen ganske i sin magt. Det sidste møte i Mantes hadde bare ført til ord; huguenotterne vilde nu vise

---

[1]) Mém de Mornay II, s. 396.

at de var beredt til handling. I mai 1594 traadte en ny forsamling sammen i *Sainte-Foy* i Guyenne. Skjønt vi av kongens brevveksling med Mornay kan se at han ikke uten ængstelse fulgte de stemninger som hist og her kom til orde paa de reformerte synoder, fandt han det klokt at gi sit minde til dette politiske møte. D'Aubigné uttrykker det saaledes, at det holdtes «under kongens tilladelse, git i almindelige og ikke i utrykkelige uttryk». Mornay siger derimot at forsamlingen møtte «under kongens autoritet og befaling». I ethvert fald talte og besluttet denne ikke meget talrike men meget repræsentative forsamling helt uavhængig, alene med hensyn til hvad der kunde tjene den reformerte sak.

Spørsmaalet om at vælge en ny protektor istedenfor kongen kom for alvor under forhandling; Turenne, hertug av Bouillon, foreslog at pfalzgreven skulde vælges, men det er betegnende for hvorledes de sidste begivenheter hadde git den republikanske stemning vind i seilene, at de konsistorielle avviste denne plan som uforenlig med deres saks interesse. De var trætte av «protektortyranniet». Uten et legitimt kongelig hode var forøvrig ikke det protestantiske parti. Henriks søster *Catharina*, en værdig datter av Jeanne d'Albret, sat som Navarras styrer og ydet sine trosfæller sin virksomme støtte. Det protestantiske partis øverste ledelse blev lagt i hænderne paa et timandsraad eller direktorium, et medlem fra hver av de ti provinser i hvilke landet deltes; i dette raad skulde der være fire adelsmænd, to prester og fire av tredjestanden, valgt av de provinsforsamlinger som var fastsat paa møtet i Nîmes i 1575. Forøvrig gjorde forsamlingen i Sainte-Foy ingen væsentlige ændringer i de reglementer som var bestemt paa de tidligere fællesmøter, men utstrakte disse til at gjælde hele Frankrike, og ikke bare som før de provinser hvor det reformerte parti hadde sin hovedstyrke. Et uttryk for den spændte situation var det, at fællesmøterne skulde træ sammen en eller to ganger om aaret, «eftersom tingene gjorde det nødvendig», og at de fik en diskretionær myn-

dighet i «alt som tiden krævet». I hemmelige artikler vedtok man blandt andet at forlange chambres mi-parties, og at søke Englands og Nederlandenes støtte for «at trække kirkerne ut av en utaalelig tilstand» [1]).

I overensstemmelse med beslutningen i Sainte-Foy holdtes der fællesmøter de følgende aar i *Saumur* og *Loudon*, som yderligere organiserte den reformerte republik og sluttet dens rækker fastere sammen. En umiskjendelig demokratisk og kirkelig tendens gjør sig gjældende. Byen la Rochelle, som var den borgerlige protestantismes faste borg, gjøres til en selvstændig provins, og et forslag om at utelukke presterne fra de politiske forsamlinger forkastes; i det hele slutter den politiske organisation sig paa det nøieste til den kirkelige. De politiske forsamlinger blir i virkeligheten fra nu av og til det nantiske edikt permanente; de kan flytte fra sted til sted, stundimellem fortsættes gjennem en midlertidig komité, men de er i disse aar et altid virkende organ, som med fuld og selvbevisst myndighet forhandler om de reformerte kirkers ve og vel med den franske stat.

Saaledes aapner kløften sig dypere og dypere mellem kongen og huguenotterne. Og allikevel kan disse ikke slippe ham av sine hjerter. Som Axel Oxenstierna sagde om dronning Kristina, da hun hadde saaret protestantismen og Sverige paa det dypeste ved at kaste sig i den katholske kirkes arme: «hun er dog den store Gustavs datter», saaledes kunde huguenotterne aldrig glemme at Henrik var Jeanne d'Albrets søn, at deres blod var blandet i fælles kampe, deres sjæle herjet av fælles lidelser. Steile, ubøielige, ja truende i sine politiske og religiøse krav, ophører de aldrig at vise ham loyalitet, tjene ham, dø for ham. «De kunde ikke rive ham ut av sit hjerte», siger Michelet. Da saaledes meddelelsen om Pierre Châtels attentat kom til Saumur, hvor protestan-

[1]) Cfr. Anquez: Hist. des Ass. pol. etc., s. 60 fg. og Haag: La France prot. IV, s. 553.

terne netop drøftet en sterkt aggressiv politik, flokket de sig sammen i templet for «under bønner og taarer» at anrope Gud om at beskytte kongen. Hvor skiftende og beregnende end Henrik var i sine sympathier, kunde han ikke være ufølsom for denne uegennyttige hengivenhet. Han har i langt høiere grad, end huguenotterne mente sig at ha grund til at tro, havt dem i sine tanker. Det var ikke bare smukke ord, naar han atter og atter uttalte, at hans omvendelse ikke hadde forandret den kjærlighet som han næret for sine reformerte undersaatter, og det pietetsforhold i hvilket han endnu stod til det samfund han kunde betegne som «vore kirker». Rosny, som mere og mere blir kongens fortrolige, forsikret saaledes Turenne om at kongen «hadde svoret paa ikke at ville negte nogen av de vilkaar som kunde holdes nødvendige for huguenotternes samvittighetsfrihet og opretholdelsen av deres æresstillinger, liv, formue, eiendomme og familier saavel for den nærværende tid som for fremtiden, men at det vilde være at gaa forhastet frem og vælge en ubeleilig tid *nu straks* at ville fremtvinge saadanne indrømmelser, og endnu uklokere at forlange skriftlige tilsagn, fuld av farlige følger, i en tid da der var saamange ting at greie i Rom og i riket og saa mange slags sind at stille tilfreds» [1]. Disse ord vidner klart om kongens gode vilje, men ogsaa om kongens magtløshet under den øieblikkelige situation.

Man kan allikevel ikke fortænke huguenotterne i at de fandt denne bestandige appel til deres taalmodighet, denne evige trasseren paa fremtiden utaalelig. Saameget maatte de i ethvert fald ha ret til at forlange, indtil deres krav kunde ske fuld fyldest, at ediktet av Mantes av 1591 med de begrænsede indrømmelser dette gav huguenotternes religionsøvelse og borgerlige stilling, holdtes i hævd. Henrik, hvem det netop nu — i slutningen av 1594 — var om at gjøre at sikre sig huguenotternes gode følelser, da han hadde besluttet sig til

[1] Sully: Oecon. roy. I, s. 562.

at erklære Spanien krig — fornyet ogsaa ediktet ved en forordning utstedt i *Saint-Germain* og fik denne indregistrert av Pariserparlamentet, rigtignok under megen motstand og med saadant brud paa den sedvanlige formel, at protestanterne deri saa en svækkelse av ediktets retsgyldighet. Kongens imøtekommende holdning skal ogsaa ha havt sin grund i hans ønske om at faa utlevert den unge prins av Condé, som efter pavens forlangende skulde opdrages i den katholske tro [1]. Men hverken kongens erklæring eller parlamentets indregistrering var tilstrækkelige til at sikre ediktet respekt. Jo talrikere ligørerne flokket sig om kongen, desto sterkere blev den huguenotfiendtlige stemning i hans omgivelser, desto svakere blev kongens evne og vilje til at gjøre noget for sine gamle trosfæller; hans eneste tanke var nu, koste hvad det koste vilde, at forsones med den katholske kirke, med paven, som ikke vilde gi ham absolution, med munkene, som hvæsset morderdolkene mot ham.

Den pavelige absolution, som endelig kom den 17. september 1595, kunde ikke erhverves uten ydmygende vilkaar og former som endog fik de gallikansk-katholske følelser til at rebellere. Henriks utsendinger i Rom, abbed d'Ossat og biskop du Perron mottok knælende paa kongens vegne pave Clemens VIII's syndsforladelse paa de vilkaar, at absolutionen i Saint-Denis erklærtes ugyldig, at Trientinerkoncilets beslutninger godkjendtes, — dog med den ikke uvigtige indskrænkning, at rikets ro ikke derved skulde sættes i fare —, at den katholske kirke i Béarn gjenoprettedes, at prinsen av Condé, rikets præsumtive tronarving, blev tat fra kjætterne for at opdrages i den katholske tro, at de geistlige godser som var git til verdslige tilbakegaves kirken, at embeder og æresstillinger skulde fortrinsvis gives til katholiker, og at al kongens stræben skulde rettes mot at fremme den katholske kirke i alle hans

[1]) De Thou: Hist. univ. VIII, s. 545.

stater. Endelig maatte kongen forpligte sig til at indrette sit religiøse liv efter et meget indgaaende reglement.

Huguenotterne følte vilkaarene i den pavelige absolution som en ny utfordring og en ny retskrænkelse til de mange andre de hadde lidt. Under andre omstændigheter kunde den ha faat deres av forfølgelse og frygt hidsede følelser til at løpe over og de tusen blanke klinger fra Coutras og Ivry til at fare av skeden til vern om tro og samvittighet. Men Henrik, hvis politik midt i al denne ydmygende kjøpslaaing og uredelige opportunisme har momenter ikke alene av klokskap men av storhet, hadde like i forveien heist Frankrikes nationale farver som det store samlingsmerke over borgerkrigens og religionsstridens partifaner. Han hadde den 17. januar 1595 *erklært den spanske konge krig* «med trompetens klang og offentlig utrop til rikets provinser og grænser». Spanien hadde hittil været ligaens forbundsfælle i Frankrikes indre krige, nu blev det den egentlige fiende, mot hvilken kongen kaldte tilhjælp alle brave franske hjerter, likegyldig i hvilken leir de før hadde hørt hjemme.

Det er Colignys nationale krigstanke, som Henrik vækker tillive for at løfte sindene op over den indre strids lidenskaper. Men der var i det horn som kaldte kongelige katholiker, forhenværende ligører og huguenotter under liljebanneret, en brist som gav dets tone en urenere klang, end da den store admiral første gang lot dets røst tone. I 1572 hadde høitidelig besvorne fredsedikter grundfæstet, som det syntes for alle tider, de to religioners samliv paa rettens urokkelige grundvold; krigen med Spanien skulde cementere dette samliv. I 1595 var de religiøse motsætninger endnu ikke bragt ind under en av alle erkjendt retshellighet. Alt var oprørt, usikkert, flytende: kongelige edikter, som ikke engang agtedes av de kongelige domstole, brud paa love, overgrep, ja forfølgelser som i religionskrigenes værste tider, tvetydighet i

de kongelige handlinger, løfter og gode ord, appel til de nationale følelser hos de samme protestanter, hvis rettigheter han underhandlet om at utlevere til den katholske ultramontanisme for at kjøpe sig absolution. Henrik har haabet at han skulde, ved at nationalisere krigen, tvinge de sidste rester av ligaen til at nedlægge vaabnene. Dette lykkedes ham ogsaa efterhaanden. Han har sikkert ogsaa haabet at huguenotterne i krigen med Spanien skulde se ikke bare en national, men ogsaa en religiøs opgave og pligt, som i alfald foreløbig kunde faa dem til at la sine krav falde. Heri tok han dog feil. Den huguenotske adel gav ham sine officerer og soldater, de reformerte kirker sine subsidier; partiets høvdinger er utrættelige i at tjene ham, Turenne fører ikke alene hans hære, men gaar som hans gesandt til Elisabeth og til Hollands generalstater, Lesdiguières holder med uforandret kraft hans sak oppe i Sydfrankrike, Mornay verger hans interesser med sit sverd og sin pen mot hertugen av Mercoeur og ligaen i Bretagne og tilgrænsende provinser, og Sancy og Rosny har nu den vældige opgave at reise de summer, med hvilke kongen kunde føre sin krig med det endnu frygtelige Spanien. Men samtidig staar protestanternes politiske forsamlinger fast paa sin ret. I de korte pauser i vaabnenes tale søker de kongens øre og hjerte for sine krav, og de holder seigt og haardnakket fast ved disse fra forsamling til forsamling, indtil de endelig møttes med sin konge i det nantiske edikts store overenskomst.

Der var øieblikke da uoverensstemmelsen mellem kongen og de reformerte kirker syntes at skulle føre til et brud, hvis følger under den farlige situation kunde ha været uberegnelige. Mens Henrik i 1596 var optat av den langvarige beleiring av fæstningen la Fère i Pikardi, holdt huguenotterne sin politiske forsamling i *Loudon* i Poitou. Sydfrankrikes parlamenter i Bordeaux, Toulouse og Aix hadde likefrem negtet at utføre ediktet av Saint-Germain trods kongens befaling. Forsamlingen gjorde forestillinger herom til kongen og forlangte

at protestanterne skulde faa ret til offentlig gudstjeneste over det hele rike. Kongen blev i høieste grad forbitret og gav befaling til at forsamlingen øieblikkelig skulde opløses. Den adlød ikke, men forpligtet sig tvertimot edelig til «med al sin magt at forsvare samvittigheternes frihet og personernes sikkerhet, — ikke at tillate at gudstjeneste blev forbudt paa nogen av de steder hvor den nu holdes, eller at tillate messe paa de steder hvor nu ingen læses, — ikke at opgi nogen av de faste pladse som vi nu har, og lægge beslag paa de kongelige indtægter for at betale garnisonerne». Det var, som det træffende blev sagt, «at tale en smule tilhest». Hvorledes den almindelige stemning var, kan vi ogsaa læse i Mornays breve: «Jeg ser ikke en eneste som ikke ønsker fred, men heller ikke en eneste som ikke vil sikre og bedre de reformertes stilling, som de fleste steder endnu behandles efter ligaens edikter»[1]. «Disse folk, som har faat avslag av hoffet, er bestemte paa at søke botemidlerne hos sig selv; ja de har fuldmagt til at gjøre det, og de har ved handlinger, som ikke synes at føre dem helt paa den rigtige vei, gaat gladelig over Rubicon»[2]. Forsamlingen gik saa vidt at den sendte hemmelige breve til de huguenotske adelsmænd i kongens leir med paalæg om at meddele ham, at de heller vilde ophøre at tjene ham end at opgi at holde sin gudstjeneste.»

Dette smaker næsten av revolt; men de følelser som dikterte disse paalæg, vil forstaaes, naar de sees i lys av den uforsonlige holdning som den katholske geistlighet indtok likeoverfor protestanterne. Vinteren 1595—1596 holdtes der et almindelig katholsk kirkemøte i Paris. Dette vettok at rette krav til kongen, hvis indhold i korthet var en opfordring til ham om at utstede et edikt som skulde paalægge «dem av hans undersaatter som hadde skilt sig ut av kirken, igjen at forene sig med denne», og «efter hans eksempel la sig

---

[1]) Mém. de Mornay II, s. 654. Lettre à M. de Buzanval.
[2]) Mém. de Mornay II, s. 688. Lettre à M. le duc de Bouillon.

belære». Det var i virkeligheten en bøn til kongen om at følge Henrik III's eksempel, da han i 1585 stillet huguenotterne valget mellem at forlate landet eller inden seks maaneder omvende sig.

Det er betegnende for forsamlingen i Loudons faste beslutning om denne gang ikke at indskrænke sig til ord, men i nødsfald at gaa til handling, at den forsterket sig med fæstningskommandanterne og de indflydelsesrikeste adelsmænd i Poitou og Saintonge, saaledes at den til sine tider talte op til 80 medlemmer og i udmerket grad var repræsentativ for det huguenotske partis magt og interesser.

Tro mot sin loyale og fædrelandssindede mæglerrolle fandt Mornay det paakrævet indtrængende at henstille til kongen at sende fuldmægtige til forsamlingen for at hindre et brud. «Jeg frygter uro, hvis Deres Majestæt ikke søker at hindre det», skrev han. Henrik, hvis autoritære tankegang vanskelig lot sig forsone med at træ i underhandlinger med undersaatter som optraadte med fordringer paa at behandles som en suveræn stat, underkastet sig kun med den høieste uvilje hvad han betragtet som en ydmygelse. Han var ikke langt fra at betragte det som et forræderi, at huguenotterne i den vanskelige stilling hvori han var — Spanierne hadde erobret Calais og førte i det hele en kraftig offensiv — skjøt sine krav saa hensynsløst i forgrunden. I et brev til sin gesandt hos Elisabeth, la Fontaine, klager han i sterke ord over huguenotternes holdning, som er skikket til at «ødelægge hans affærer». — «Bare rygtet om deres overveielser er nok til at bringe mit rike i den største forvirring». Naar han lægger ansvaret, ikke paa «den reformerte mængde», men paa enkeltmænd, tar han forøvrig feil. Der er intet som tyder paa at huguenotterne ikke stod som én mand bak kravene. Han erkjender at deres klager delvis er begrundet, men han skyter skylden over paa parlamenterne, som er «revet med av altfor megen lidenskap og uvilje» [1]). Han gir

[1]) Henri IV. Lettres missives IV, s. 614.

løfter og tilsagn, men i virkeligheten vidste han godt, at han for tiden var avmægtig. Saken var, han hadde strakt begge hænder ut mot ligaen, og disse hadde svaret med at lægge dem i jern. Som den første mand i hans raad sat Villeroy, en av Catharina av Medicis kreaturer, Henrik III's statssekretær, som efter hans død gik over til ligaen. Hans fiendskap mot huguenotterne var dypt indgrodd, og hans raadsfæller, Henrik III's gamle ministre, Cheverny, Bellièvre og andre, delte hans følelser. Da Guiserne selv traadte i kongens tjeneste, strammedes stemningen mot det reformerte parti yderligere, og denne stemning fandt gjenklang hos parlamenter og embedsmænd, for ikke at tale om den katholske geistlighet og de katholske munker og de av disse ophidsede masser.

Vi har fra 1597 et berømt flyveskrift: «*Frankrikes reformerte kirkers klager over de voldshandlinger og uretfærdigheter som er øvet mot dem paa forskjellige steder i riket, og for hvilke de i al ydmyghet gjentagne gange har henvendt sig til Hans Majestæt*». Man har tillagt d'Aubigné forfatterskapet, og et og andet i stilen minder ogsaa om ham, men det hele skrift er forøvrig fremgaat av en almindelig undersøkelse som forsamlingen i Loudon satte igang. Skriftet optar 64 store sider i «Ligaens memoirer», og indeholder en overvældende mængde kjendsgjerninger, omhyggelig dokumenteret med navn, sted og øvrige omstændigheter, som godtgjør at huguenotternes stilling i de fleste egne i landet var fuldkommen retløs. «Vi nyder kun religionsfrihet», heter det, «paa de steder, hvor Guds naade i de foregaaende krige har git os midler til, som man siger, at vise tænder». — De utelukkes fra embeder, fra bystyrer, universiteter og skoler; fællesdomstolene — chambres mi-parties — var næsten alle ute av virksomhet. Protestanterne forfølges, naar de møtes til opbyggelse, ja man bryter ind i deres huse; man skyter paa dem, naar de gaar til alters sammen, negter dem at døpe sine barn, at begrave sine døde paa kirkegaardene, jager dem ut av byerne; parlamenterne

behandler dem som «hunde, tyrker, manichæer, som fortjener at utryddes», ja de gir endog kjendelser for «at alle protestanter som i de sidste ti aar er blit gravlagt paa en eller anden kirkegaard, skal graves op igjen» [1]).

Kan man forundre sig over at det reformerte parti under disse forhold viste en steil og barsk umedgjørlighet likeoverfor Henriks gode ord, løfter og jenkningsforslag? Det lagde for dagen sin faste beslutning om ikke at vige et haarsbred, ved endog at lægge beslag paa de kongelige indtægter, for med disse at betale garnisonerne i sine sikkerhetssteder de lønninger som var fastsat i de tidligere edikter. Hvad partiet forlangte, var et edikt som klart og ukrænkelig sikret det fri religionsøvelse, sikkerhet for liv og eiendom, og de rettigheter som de hadde krav paa som borgere av den franske stat og loyale undersaatter av Frankrikes konge.

Der var ingen vei utenom. I den farlige krig med Spanien, som allerede hadde vist sig at være en motstander som ikke let lot sig bøie i knæ, trængte Henrik alle sine undersaatters støtte; han fulgte Mornays raad og sendte to underhandlere til den protestantiske forsamling, de Vic og Calignon, den sidste en høit anset huguenot og hans kansler da han var konge av Navarra. Underhandlinger foregik uavbrutt den følgende tid med tilbud og avslag, nye tilbud og nye avslag. Kongen vilde falde tilbake paa ediktet av 1577; han vovet ikke at gaa videre av frygt for paven og de yderliggaaende katholiker, men dette tilfredsstillet ikke protestanterne, som forlangte utvidede rettigheter og sikrere garantier. Forsamlingen i Loudon flyttet til *Vendôme* for at være hoffet nærmere, men derpaa søkte den igjen bort derfra til *Saumur* — den 5. mars 1597 — for at være nærmere de provinser «som gav den sin skulder». — Motsætningerne

---

[1]) Utdrag av dette skrift findes i Haag: La France prot., pièces justificatives, s. 218.

syntes uløselige, Henrik fandt at der i protestanternes fordringer var «mere parti end religion», og protestanterne paa sin side fandt at hvad kongen tilbød dem, var i flere henseender stridende mot deres velfærd og ære. — Det blev landets alvorlige politiske situation som tvang de stridende parter til at møtes i en endelig overenskomst.

KAPITEL XVI

Det nantiske Edikt

Krigen mot Spanien — Henrik nærmer sig det protestantiske parti — Schomberg og de Thou sendes av kongen til møterne i Saumur og Châtellerault med fuldmagt til at forhandle — Det nantiske edikt undertegnes — Freden i Vervins med Spanien — Det nantiske edikts artikler — Det nantiske edikt som uttryk for den religiøse tolerances idé — Katholsk motstand mot ediktet

«Jeg har tre fremmede hære i mit rike. Gud vil gi mig naade til at jage dem ut, og da vil jeg komme og holde min lit de justice». Med disse ord hilste Henrik pariserparlamentets præsident, som kom for at ta avsked med ham *da han reiste til sin hær i Burgund høsten 1595* [1]. Frankrikes stilling var i virkeligheten meget alvorlig. Selv i sin uttømthet var Spanien istand til at velte store hære ind over Frankrikes grænser i nord og i øst, hertugen av Savoyen fortsatte sine uophørlige anfald mot Dauphiné, og de sidste ligører, Mercoeur i Bretagne, Mayenne i Bourgogne, hertugen av Nemours i Lyonnais, gjorde endnu ikke tegn til at strække vaaben. Dertil kom at den altid skiftende frondør d'Épernon, drevet av sin umættelige ærgjerrighet, gik saavidt at han sluttet forbund med Philip II for at føre krig mot «prinsen av Béarn», og aapnet Provence for de spanske soldater.

Naar farerne og vanskeligheterne taarnet sig sammen om ham, viste Henrik en beundringsværdig aandelig spænstighet,

[1]) Henri IV, Lettres missives IV, s. 414.

en utrættelig handleevne, en uuttømmelig opfindsomhet i at finde utveie og kampmidler. Over det hele straaler hans uimotstaaelige gascognske humør, som jager skyerne paa flugt og glatter ut de bekymringsfulde rynker hos finansministre og kreditorer og tænder ny ild i de trætte øine hos soldater og borgere. — Penger, penger, er hans stadige omkvæd til skatkammerraad og parlamenter, til byraad, til notableforsamlinger, til Elisabeth. «Hvis jeg hadde penger til at betale mine krigsfolk, kunde jeg faa sikre personer, som jeg kunde sende dit hvor faren kræver det, men jeg har ingen. Der kommer tropper nok til mig, men naar jeg har havt dem i fjorten dage, vet jeg ikke hvad der blir av dem. — Mine schweizere har lovet at komme til elven Somme, men de sætter ikke over denne uten penger. — Jeg trænger intet uten penger, ikke for at holde maskerader og balletter, men for at jage fienderne ind i deres land» [1]).

Hans gamle allierte, Elisabeth, Nederlandene, pfalzgreven var efter hans omvendelse blit kjøligere i sit venskap og sparsommere med sin hjælp. Deres protestantiske følelser var ikke uten uro for et sterkt katholsk Frankrike; men Spanien var endnu deres store fælles fiende, saa de fremdeles opretholdt alliancen med Henrik. Denne var selv tilstede overalt hvor faren var størst, og han var trods sine graa haar endnu saa meget av en ungdommelig hetspore, at han lekte met sit liv i dumdristige rekognosceringer. Ved Fontaine-Française ved Dijou er han i sin hærs avantgarde og hugger med en haandfuld ryttere gang paa gang ind paa det mangedobbelte spanske kavaleri, som han tvinger til flugt. — Vi finder ham straks efter i Nordfrankrike, hvor han fravrister Spanierne en række fæstninger de hadde besat; Mayenne og andre ligører gaar nu over til kongen. Men lykken vendte sig. Fuentes, den nye guvernør over de spanske Nederlande, slaar hertugen av Bouillon ved Doullens, erobrer Cambrai, Calais og andre

[1]) Henri IV, Lettres missives IV, s. 415 og 416.

byer. I mars 1597 tok Spanierne den store by Amiens, hvorfra de truet hovedstaden. Dette gav signalet til at hans fiender med fordoblet energi vendte sine vaaben mot Frankrikes konge. Man kan maale hvor fortvilet Henrik selv følte sin stilling derav, at han tilbød Elisabeth Calais som pant for de penger hun hadde laant og vilde laane ham, indtil han engang kunde se sig istand til at betale dem tilbake. Hun avslog, ikke av høimodighet, men fordi hun selv trængte sine skibe og tropper mot Spanien.

«Det faar være forbi med at være konge av Frankrike; nu gjælder det at være konge av Navarra! Elskede, vi maa opgi kjærligheten og stige tilhest for at føre en anden krig». Med denne hilsen til Gabrielle d'Estrées ilte Henrik for at ta Amiens tilbake.

Han viste sig i dette kritiske øieblik som en stor konge og en stor general, og Rosny viste sig uforlignelig i at fylde hans krigskasse, om end ved midler som under andre forhold vilde været uforsvarlige[1]. Efter en seks maaneders beleiring lykkedes det ogsaa Henrik at gjenerobre Amiens; den spanske hær trak sig ut av landet, Frankrike kunde igjen aande frit.

Det var under denne store fare at *Henrik indsaa at han maatte gjøre alvor av at komme til en endelig overenskomst med det protestantiske parti.* Stemningen inden dette var nu en saadan, at den strenge loyalitet som altid hadde udmerket dets holdning likeoverfor Henrik i kampen mot ligaen og Spanien, holdt paa at vige pladsen for secessionistiske tendenser. — Da efterretningen om Amiens' fald kom til forsamlingen i Saumur, foreslog hertugerne av Bouillon og Trémoïlle at huguenotterne skulde gripe til vaaben for at frelse sin kirke under den opløsning som de forutsaa vilde bli følgen av en spansk seir. Hadde forsamlingen fulgt dette raad, vilde man været midt oppe i religionskrigenes værste anarki. Men den hadde selvbeherskelse nok til at avvise denne tanke[2]. Men

[1]) Sully: Oecon. roy. II, s. 26.

[2]) Cfr. Haag: La France prot., artikel Henri de Bourbon.

da kongen under trykket av sin farefulde stilling rettet en henvendelse til forsamlingen om at opløse sig, svarte den et bestemt nei. «Det saar som er lidt ved Amiens, føltes i denne forsamling overordentlig smertefuldt; dets sande natur overvandt hos enhver de retmæssige klagemaal. Det er langt fra, Deres Majestæt, at det er trængt ind i nogen mands hjerte at fremme sin stilling ved den almindelige ulykke», skriver Mornay i et vakkert brev til kongen[1]). Men, tilføier han, de opgir ikke at forlange at behandles som kristne, franskmænd og loyale undersaatter. Mornay satte al sin indflydelse og sit uegennyttige fædrelandssind ind paa at bane vei for en endelig overenskomst mellem huguenotterne og kongen, og det lykkedes ham at opnaa dette. Legemlig og sjælelig syk som Henrik nu var under det overordentlige tryk av nederlaget og de fysiske anstrengelser, gik han til det skridt at *sende to av sine retsindigste og fordomsfrieste katholske raadgivere, Schomberg og parlamentspræsidenten J. A. de Thou til Saumur* for at underhandle med huguenotternes repræsentanter. Det er klokt, hadde Schomberg allerede før sagt til kongen, saa snart som mulig «at faa denne forsamling opløst og prøve paa at sende disse syke sjæle hjem med en eller anden imøtekommenhet».

Huguenotterne flyttet sin forsamling i juni 1597 fra Saumur til det noget sydligere *Châtellerault.* En hel del nye repræsentanter for adelen og byerne indfandt sig her, saaledes at forsamlingen i endnu høiere grad end før var repræsentativ for alt hvad det protestantiske parti eiet av magt og indflydelse. Dens ledende personligheter var hertugerne av Bouillon og Trémoïlle, begge ærgjerrige mænd, som ved at forbinde sine personlige interesser med sine trosfællers religiøse og politiske velfærd forstod at skape sig en stor position[2]).

---

[1]) Mém. de Mornay II, s. 774.

[2]) D'Aubigné fortæller om La Trémoïlle følgende træk, som viser at han ikke var av dem som lot sig kjøpe. De Thou søkte at vinde ham over paa kongens side ved at stille ham og enkelte fremtrædende huguenotter i

Henrik haabet at fjerne dem fra forsamlingen ved at kalde dem til Amiens, men de adlød ikke hans befaling. Det er betegnende for forsamlingens steile holdning, at den ikke fra først av gav adgang til Schomberg og de Thou, som maatte føre underhandlinger fra Tours, og at dens første beslutning var at lægge beslag paa de kongelige indtægter for at betale garnisonerne i protestanternes sikkerhetsstæder.

Det avgjørende grundlag for en endelig overenskomst blev lagt, da Schomberg indfandt sig i Châtellerault og den 25. juli forelagde for forsamlingen en række forslag med den erklæring «*at han hadde absolut fuldmagt til at forhandle om en traktat, gjøre utkast til, ja endog avslutte de vigtigste bestemmelser i en saadan*». De indrømmelser han gjorde protestanterne gik meget langt; de sikredes fri religionsøvelse ikke alene i de byer hvor saadan tidligere var indrømmet dem, men i en mængde nye over det hele land; deres fordringer paa adgang til statsembeder og til domstolene blev imøtekommet i stor utstrækning, og de fik tilsagn om for en længere aarrække at beholde sine sikkerhetsstæder, til hvis guvernørstillinger de fik forslagsret og hvis garnisoner skulde lønnes av kongen[1]. Forsamlingen gik med enkelte forbehold ind paa Schombergs forslag, og denne kunde skrive til kongen, at hvis han vilde gi sin sanktion til denne overenskomst, kunde han «anse traktaten med religionens mænd for sluttet og befæstet og ha sit sind rolig fra den side».

Da det kom til stykket, var imidlertid Henrik uvillig til saa vidtgaaende indrømmelser; navnlig stemte det ikke med hans absolutistiske tankegang at gi huguenotterne en saa

---

utsigt gaver og privilegier som dem han hadde skjænket ligaens førere. La Trémoïlle gav følgende karakteristiske svar: «Om De vilde gi mig halvdelen av riket, men negtet de stakkars folk inde i salen det som er nødvendig for dem for at tjene Gud, vilde De ingen vei komme. Men giv dem disse retfærdige og nødvendige ting og lad kongen hænge mig ved døren til forsamlingen, da vil han faa en ende paa saken».

[1]) Cfr. Anquez: Hist. des Ass. polit. etc. s. 74, 98, 134, 154.

uavhængig stilling i sikkerhetsstæderne. Gjenerobringen av Amiens hadde git ham friere hænder; han trængte ikke længer deres sverd saa sterkt som før. Huguenotterne paa sin side var i følelsen av sin faste stilling utilbøielig til at gjøre avslag i sine krav. Deres mistænksomhet var vakt ved rygter om at Henrik, under de underhandlinger som nu paagik med Philip II, skulde ha gjort denne store indrømmelser til skade for de reformerte kirkers rettigheter. Henrik avviste disse rygter som grundløse, men huguenotterne følte sig saa litet trygge at de sendte gesandter baade til Elisabeth og Hollands generalstater for at bevæge dem til at hindre en fredsslutning med Spanien, og til at gjøre skridt hos kongen for at stemme ham gunstig mot sine protestantiske undersaatter.

Under disse forhold sneglet underhandlingerne sig frem høsten og vinteren igjennem. Den 21. februar 1598 kaldte Henrik sine utsendinger tilbake, men opfordret samtidig forsamlingen i Châtellerault til at sende fuldmægtige til Paris for at fortsætte forhandlingerne. Denne opfordring blev efterkommet; huguenotterne forstod, at hvis de nu spændte buen strammere, vilde den briste, og de sendte fire deputerte til hoffet med uindskrænket fuldmagt. Drøftelsen av de almindelige grundsætninger for et nyt edikt og dettes bestemmelser i det enkelte foregik i henved to maaneder. I april reiste kongen til Angers for at slutte fred med den sidste ligør, hertugen av Mercoeur. Her blev man endelig enig om vilkaarene, og nogle dage efter, *den 13. april 1598 blev det nantiske edikt undertegnet.* Den 11. juni samme aar opløstes forsamlingen i Châtellerault. Den 2. mai sluttedes ved pavens mægling *freden i Vervins* mellem Frankrike og Spanien. Den fastslog i det væsentlige de fredsvilkaar mellem rikerne, som allerede var bestemt i freden til Câteau-Cambresis i 1559. Kort efter gik Philip II ind i døden, en ensom skibbrudden fra sine store planers forlis, men taus, kold, uigjennemtrængelig og ubøielig i sin overbevisning om at være den gud-

benaadede kjæmper for kirkens hellige sak. Religionskrigenes vældige og frygtelige drama er spillet tilende.

Det nantiske edikt omfatter 95 almindelige artikler; til disse føiedes 56 hemmelige artikler, som undertegnedes den 2. mai, samt to saakaldte «brevets», — dokumenter, som indeholdt mere indgaaende bestemmelser om presternes avlønning og sikkerhetsstædernes forvaltning. Som man kan forstaa, har forhandlerne anvendt et utrættelig arbeide og en overordentlig omtanke for at gjøre dette de franske protestanters «Charte», som man har kaldt det, til en urokkelig, uangripelig og uttømmende lov for forholdet mellem de reformerte menigheter og deres lemmer og kongen, staten og den katholske kirke.

En skjøn og fri tolerances aand slaar os imøte fra indledningen til ediktets enkelte paragrafer; ediktet selv fører os i sine minutiøse enkeltheter midt ind i tidens brytninger, dens væbnede følelser og skarpe konfessionalisme, men den tankegang som gir det sin indvielse, er av en ny tid, av en menneskelighet som er ædlere, av en religiøsitet som er forsonligere, av et fædrelandssind som er aapent og mere oplyst, av en tid som allerede var kommet til de enkelte, men som endnu længe skulde være en fjern fremtid i stats- og samfundsliv, hos magten og hos mængden. I det store sammenstøt av saa vigtige og farefulde stridsspørsmaal, siger indledningen, hadde det været umulig at ordne alt paa engang og til samme tid. Det hadde været nødvendig først at rette opmerksomheten paa de ting som bare kunde endes ved magt, og utsætte dem som burde og kunde behandles med fornuft og retfærdighet. Men efterat landet nu var bragt til ro, var der ingen større opgave end den at sørge for det som angaar Guds hellige navn og tjeneste, og at sørge for «at han kan dyrkes og tilbedes av alle vore undersaatter. Og om det endnu ikke har behaget ham at tillate, at det

endnu kan ske i den samme religionsform, lad det da i det mindste ske i den samme hensigt og under en saadan ordning at der ikke opstaar nogen uro eller strid mellem dem, og at vi og dette rike altid kan fortjene og bevare den hæderfulde titel meget kristelig. — Vi har derfor fundet det nødvendig at gi vore undersaatter en ærlig, almindelig, klar, grei og bindende lov — for at grundfæste en god og varig fred mellem dem; — og vi bønfalder den guddommelige godhet om at vise vore undersaatter den naade rigtig at forstaa at det gjælder om at være lydige mot denne vor forordning; thi dette er grundvolden for deres enighet, samfølelse, ro og fred og for gjenreisningen av denne stat til sin fordums glans, rigdom og styrke» [1]).

Denne indledning er et fuldkomment uttryk for Henriks store fredstanke. Han betoner denne paany og om mulig endnu kraftigere i sine henvendelser til Pariserparlamentet ved ediktets registrering den 7. og 16. februar 1599. «Det er min hensigt», sagde han saaledes i den sidste av disse, «at bevare den stat jeg har vundet; men det kan bare ske ved freden. Staten maa frelses, men det maa ske ved fred. — Der skal ikke gjøres forskjel paa katholiker og huguenotter, alle skal være gode franskmænd, og katholikerne faar omvende huguenotterne ved et godt livs eksempel» [2]).

Henrik vilde «Frankrikes egteskap med freden», og det nantiske edikt skulde være dette egteskaps lovfæstede kontrakt. Det er i denne aand at det forkynder en almindelig amnesti for alle lovbrud og overgrep som hadde sin rot i den religiøse strid, at det overantvorder til evig glemsel borgerkrigenes hadske lidenskaper og byder «alle undersaatter, av hvilken stand eller stilling de end er, at leve fredelig sammen som brødre, venner og medborgere».

Midt i sin forsoningsiver eller forsoningsidealisme var

[1]) Haag: La France prot. Pièces just. s. 228 fg.
[2]) Bul. de l'hist. du prot. fr. II, s. 132.

Henrik altfor meget en realpolitiker til at vove at trække den følgeslutning av sit grundsyn, at sideordne de to kirker i deres forhold til staten. Hans haab og hans maal var en kirkelig union, en konfessionel enhet som svarte til statens enhet. «Une foi, une loi, un roi» var en grundsætning som endnu hadde sin fulde gyldighet i statsretten, og som faldt fuldkommen sammen med Henriks hele autoritære opfatning. Men indtil denne enhet og harmoni igjen efter tidernes oprør kunde bli kirkens og religionens væsen, maatte man regne med virkelighetens kjendsgjerninger, naar man vilde finde en form for en religiøs pacifikation. Frankrikes folk var overvældende katholsk[1]) og hadde vist at det ønsket at forbli katholsk. Statens officielle og almindelige religion maatte derfor vedbli at være den katholske. Ediktet fastslaar dette i klare og bindende uttryk. Den katholske gudstjeneste kan holdes overalt, dens prester indsættes i uforstyrret besiddelse av alle sine eiendele, alle sine privilegier, altsaa ogsaa i Béarn, hvor protestantismen hadde været statsreligion siden 1569, og i La Rochelle og andre huguenotske sikkerhetsstæder, hvor den praktisk hadde været lukket ute siden 1585; alle rikets undersaatter, altsaa ogsaa protestanterne, forpligtes til at betale tiende til den katholske kirke o. s. v.

Ediktet fastslaar forsaavidt de to kirkers retslige ulikhet. Paa den anden side fastslaar det likesaa ubetinget den protestantiske kirke som en retslig anerkjendt og retslig beskyttet institution, tillater offentlig gudstjeneste efter dens ritus inden nærmere bestemte grænser og paa nærmere bestemte vilkaar, gjør samvittighetsfriheten ukrænkelig og indrømmer protestanterne alle borgerlige rettigheter.

---

[1]) Bul. de l'hist. du prot. fr. 1889, s. 557 angir tallet av de franske protestanter i 1598 efter en statistik fra den tid, som den mener er paalidelig, til 1 250 000, fordelt paa 274 000 familier, av hvilke 2 468 var adelige. Forfølgelser, krige og blodbad hadde decimeret deres tal. Efter det nantiske edikt vokser dette igjen.

De som bekjendte den reformerte religion, kunde frit og uhindret leve og bo overalt i riket, skulde ikke forulempes for sin tro og skulde være fritat for andre ydelser til de katholske kirker og deres formaal end tienden.

Retten til at holde gudstjeneste tilkom adelsmænd med høiere domsret for dem selv, familie, husstand og andre, og ogsaa andre adelsmænd, hvis huse ikke laa i en by eller landsby som tilhørte en katholsk godseier, for deres familie og andre til et tal av tredive. Endvidere skulde protestantisk gudstjeneste frit kunne holdes i alle de byer hvor den allerede var ordnet i 1596 og 1597, i de byer hvor den var tillatt efter ediktet av 1577, og yderligere i en by — ville eller bourg — for hvert amt — baillage — dog uten indgrep i de traktater som kongen hadde sluttet med ligaens byer. Der blev gjort enkelte andre indskrænkninger; saaledes blev reformert gudstjeneste forbudt i Paris og i en omkreds av fem mil fra denne by.

Overalt hvor reformert gudstjeneste var tillatt, kunde protestanterne bygge templer og indrette sine særegne kirkegaarde, hvis de ikke fik bruke de katholske. Universiteter og skoler og hospitaler skulde staa aapne for dem, og de hadde ret til at oprette saadanne selv i sine byer, til at bestemme over sine barns opdragelse, og til frit at utgi sine bøker. For at kunne lønne sine prester fik de ret til at beskatte menigheterne, likesom kongen bekræftet alle legater som var git til dette formaal og yderligere skjænket de reformerte kirker 135000 frs. Dette var overordentlig vigtige indrømmelser; den reformerte kirke blev sat istand til at gi sine prester en grundig utdannelse og en anstændig løn, en nødvendig betingelse for at dens lære kunde opretholdes og utbredes. De var dog ikke mere end billige, naar man tar i betragtning at protestanterne var forpligtet til at betale tiende til den katholske kirke.

Paa alle de steder hvor protestantisk gudstjeneste var tillatt, kunde man samle folket «selv med klokkers ringen» og holde

konsistorier, kollokvier og synoder. Derimot indeholder ediktet ingen bestemmelse om protestanternes politiske forsamlinger, uten forsaavidt som det tillater forsamlingen i Châtellerault at fortsætte i Saumur som et utvalg paa ti medlemmer, indtil ediktet var indregistrert av Pariserparlamentet. Dette «abrégé» blev sittende utover denne handling helt til 1601. Det har selvfølgelig været stemmende med Henrik IV's ønske at disse politiske forsamlinger fra nu av skulde ophøre, men paa grund av det protestantiske folks eiendommelige organisation som et særegent statssamfund i den franske stat — den forfatning som forsamlingen i Sainte-Foy hadde formet, vedblev at bestaa — fortsatte disse forsamlinger ogsaa i den følgende tid, men med kongens uttrykkelige tilladelse, og naar vigtige forhold gjorde dem ønskelige.

Spørsmaalet om huguenotternes adgang til statsembederne og domstolene var et av de punkter som ved tidligere fredsunderhandlinger altid hadde vakt den skarpeste strid. Tidligere edikter hadde oftere, som vi har hørt, sidestillet huguenotterne med katholikerne i statens embeder og søkt at sikre dem en upartisk retspleie ved oprettelsen av blandede parlamenter av forskjellig art. Disse edikter var dog yderst ufuldkomment blit til virkelighet; gjentagne ganger blev de avløst av rene proskriptionsedikter, som stillet huguenotterne utenfor ikke alene stillinger og borgerlige goder, men utenfor loven selv. Vi ser hvorledes Henrik IV efter sin tronbestigelse vedblir at drage nytte av fremtrædende huguenotters talent og indflydelse i sit raad og i høie kommandoposter, men den store mængde holdtes ogsaa i denne tid utenfor statsstillinger og æreshverv, og selv en saa stor og fornem herre som Turenne maatte finde sig i at bli dadlet for sin religions skyld, da han indtok sin plads i Pariserparlamentet.

Det nantiske edikt fastslaar huguenotternes uindskrænkede ret til at indehave «alle stillinger, værdigheter, embeder og offentlige tillidsposter»; parlamenter og andre dommere paalægges ikke at avkræve dem anden ed end den «vel og tro

at tjene kongen», og den sætning som tidligere fandtes i embedsbestallingerne, at «søkeren tilhører den katholske, apostoliske og romerske religion», skal herefter slettes. Alt dette forordnes for, som det heter, «at forene saa inderlig som mulig vore undersaatters vilje, og fjerne alle klager for fremtiden».

To arter av domstole skulde herefter dømme i saker som angik protestanterne: 1) De saakaldte *Chambres de l'Édit*, i Paris, Rouen og Rennes, for Nordfrankrikes provinser, hvis medlemmer kongen selv valgte. Det i Paris skulde efter ediktet bestaa av en præsident og seksten assessorer, hvorav seks skulde være protestanter. Paa grund av Pariserparlamentets motstand indskrænkedes de sidste til kun et medlem. 2) Blandede domstole — *Chambres mi-parties*, tre i tal for Languedoc, Guyenne og Dauphiné og Provence, med et like tal katholiker og protestanter. Saksbehandlingen i disse domstole skulde foregaa i de samme former som i rikets almindelige parlamenter. For øvrig blev der fastslaat en række andre bestemmelser med det formaal at sikre protestanterne en upartisk retspleie.

Endelig ordnedes det vigtige spørsmaal om huguenotternes saakaldte sikkerhetsstæder ved ediktets hemmelige artikler. Paa dette punkt hadde vanskeligheterne ved at komme til enighet været særdeles store, da kongen betragtet det som et indgrep i sit kongelige prærogativ at hans myndighet over disse stæder i en eller anden form blev indskrænket. Han hadde naturligvis helst set at sikkerhetspladsene blev ophævet, men han erkjendte at de under øieblikkets forhold var nødvendige, og han sikret sig derfor alene at de ikke helt blev unddraget hans indflydelse og øverste myndighet. Ediktet bestemte at alle de byer og faste pladse som huguenotterne indehadde i august 1597, skulde bli i deres besiddelse for et tidsrum av otte aar «under kongens autoritet og i lydighet mot ham». Deres garnisoner skulde lønnes med en aarlig sum av 540000 frs. av de kongelige indtægter.

Kongen selv skulde utnævne deres kommandanter, men først efterat de hadde fremlagt sit kollokviums vidnesbyrd om at de tilhørte den reformerte kirke og var hæderlige mænd. Efter de otte aars forløp skulde kongen ikke være forpligtet til utelukkende at ansætte protestanter i kommandantstillingerne, men han skulde ikke tilsidesætte eller avsætte de officerer som allerede indehadde disse. Sikkerhetsstædernes tal var i 1588 omkring 50, hvortil kom endel byer og faste pladse som stod under protestantiske adelsmænds jurisdiktion, og hvis garnisoner ikke betaltes av kongen[1]).

Disse er det nantiske edikts vigtigste bestemmelser. De indrømmer i virkeligheten ikke huguenotterne væsentlig større friheter end tidligere f. eks. januarediktet av 1562, freden i St. Germain av 1570 og freden i Beaulieu av 1576, men det fremtraadte med en ganske anden autoritet; det nantiske edikt har ikke som de tidligere edikter karakteren av en provisorisk fred, en vaabenstilstand mellem fiendtlige magter, som for et øieblik nok stikker sverdet i skeden, men som samtidig sørger for at det sitter løst ved fæstet. Det forkyndes at være «varig og uigjenkaldelig» og fremtrær med den fulde karakter og hellighet av en rikets grundlov, som for alle tider fastslaar den reformerte kirkes tilværelsesret under statens vern. Det er de l'Hôpitals og Colignys store forsoningstanke: de to bekjendelsers ikke likestillethet, men fredelige samliv inden det samme monarki, som saaledes endelig sker fyldest i lovens bindende uttryk. Gjennem næsten firti aar hadde blodstrømme vædet Frankrikes jord, før denne grundsætning kunde fra de enkelte ædle og store mænds tanke føres over til at bli en statslov. Det nantiske edikt fyldestgjør ikke vor tids opfatning av religionsfrihetens begrep, men det stiller Frankrike først i rækken av Europas stater, som det land *der heiser den religiøse tolerances fane*, som det land hvor avvikelse fra

[1]) Cfr. Anquez: Hist. des ass. pol. etc., s. 162 fg.

statens officielle religion ikke medførte tap av borgerlige rettigheter. Selv ikke i de protestantiske lande, som efter sin religions tilblivelse og idé skulde kunne forutsættes at erkjende samvittighetsfrihetens grundsætning, møter vi en saa fuld og hel erkjendelse av statens forpligtelse til at stille alle sine undersaatter under den religiøse tolerances ret. Ikke i Tyskland og i de nordiske lande, ikke i England og Skotland, end ikke i Nederlandene og Schweiz, hvor dog de særegne vilkaar nødvendiggjorde en praktisk religionsfrihet. Først den westfalske fred sikret de forskjellige religioner en tilsvarende retslig likestilling i Tyskland, og i det politisk fri England skulde dette i virkeligheten først ske i det 19de aarhundrede.

Saaledes er det nantiske edikt en av historiens store og merkelige handlinger, indvarslingen av en ny opfatning av forholdet mellem stat og kirke, mellem det religiøse og det borgerlige, den dype og faste indridsning paa lovens tavler av den kristne religionsstifters myndige og dype ord: Giv Gud hvad Guds er og Cæsar hvad Cæsars er. Denne monumentale sandhet, som den første kristendom saa snart selv hadde viet til glemsel, skulde atter mere end engang senere fornegtes i Frankrike som i den øvrige verden, profane hænder prøver at slette ordene ut av tavlernes metal, stat og kirke møtes i at avvise dem, men langsomt og sikkert baner erkjendelsen av deres sandhet sig vei i menneskelige sind og i menneskelige love. Deres almene seir, religionsfrihetens store seir vil være fuldbyrdelsen av den tanke som fik virkelighet og form i det nantiske edikt.

Det ikke mindst merkelige ved dette edikt er at det ikke er fremgaat av en almindelig erkjendelse av religionsfrihetens princip som en av menneskets ukrænkelige rettigheter, som et uttryk for selve religionens væsen og begrep, at altsaa ikke idéen har skapt kjendsgjerningen, men at det tvertimot snarest maa siges at kjendsgjerningen har skapt idéen. De protestantiske kirker var i virkeligheten paa

dette punkt likesaa absolute som den katholske. De gjorde ikke alene fordring paa alene at sitte inde med sandheten, men i principet erkjendte de ikke engang andre kirkesamfunds ret til at kalde sig kristne og at eksistere som retmæssige forkyndere av kristendommens lære. Det var i virkeligheten religionskrigenes frygtelige erfaring om at de to hver for sig like autoritære kirker ikke kunde tvinge den anden iknæ, som i Frankrike fremtvang den religiøse tolerance som en nødvendighet.

Det nantiske edikt er ofte i historiske fremstillinger betegnet som en gave av Henrik IV til huguenotterne. Det heter ret almindelig, at kongen efter sin omvendelse «ikke glemte sine gamle trosfæller» og skjænket dem det nantiske edikts rettigheter. Man vil av den foregaaende fremstilling ha set at dette er en urigtig eller ufuldstændig gjengivelse av det virkelige forhold. Det er huguenotterne selv som ved sin ubøielige holdning fremtvang, eller lad os heller si, gjorde det mulig for Henrik IV at sætte sit navn under det store pacifikationsdokument. Æren tilkommer i første række de reformerte kirkers politiske forsamlinger og de karakterfaste og kloke mænd som hadde ledelsen i disse, mænd der som Duplessis de Mornay stod urokkelig paa sin religions faste grund, men som samtidig gjennem aartiers frygtelige erfaringer hadde lært at opgi absolute doktriner og bøie sine krav ind under det mulige og det opnaaelige. Men det skal allikevel erkjendes at det nantiske edikt ikke alene i sin aand og i sin form er et fuldgyldig uttryk netop for Henriks fri og tolerante religiøse og politiske syn, men ogsaa har faat denne aand og form direkte bestemt av hans personlige indflydelse. Man behøver bare at mindes hvorledes han blandt sine katholske omgivelser til underhandlere med de reformerte valgte de enkelte, som de Thou og Schomberg, hos hvem en vid og fordomsfri humanisme forbandt sig med streng retsfølelse og levende fædrelandskjærlighet. Og der tilkommer Henrik ogsaa den ære, at han har formaadd at overvinde sin

monarkiske absolutisme like til at indrømme huguenotterne en politisk retsstilling i riket, som i flere henseender betegner en indskrænkning i den kongelige myndighet, fordi han erkjendte dette som et nødvendig vern for deres trosfrihet.

Henrik viste ogsaa iver, kraft og klokskap for at føre ediktets bestemmelser ut i virkeligheten. Han var uten illusioner med hensyn paa de kræfter som vilde spænde sig til det yderste for at gjøre dets artikler til intet. Om end borgerkrigene var forbi, sat endnu deres uforsonlighet i sindene, og den overmægtige katholske kirke og dens indflydelsesrike mænd i dens egen og i statens styre var uvillige til at finde sig i et edikt, som krænket hvad de ansaa for en hellig grundlov, religionens enhet. *Vi ser ogsaa hvorledes pave, geistlighet, parlamenter og universiteter formelig sammensvor sig om at hindre at ediktet førtes ut i livet;* det saa et øieblik ut til at Paris skulde bringes i oprør som i barrikadernes værste dage. Særlig skarp og seig var Pariserparlamentets motstand, og Henrik maatte lægge hele sin personlighets tyngde i vegtskaalen for at tvinge denne selvfølende og magtkjære domstol til at bøie sig og indregistrere ediktet; dette skete dog først den 25. februar 1599. Kongens optræden ved denne leilighet gir os et saa interessant billede av de mange facetter i hans egenartede aandelige fysiognomi, at det har sin interesse at fastholde det et øieblik. Det er paa engang béarneren og franskmanden, krigeren fra Coutras og Fontaine-Française og kongen av Guds naade, som taler til de skarlagenklædte, korrekte, selvfølende jurister der har faat befaling til at møte op i hans private kabinet for at høre hans kongelige vilje. De finder Henrik der i sin daglige dragt, for han vilde tale til dem som til sine venner, og de kan ikke beklage sig over mangel paa oprigtighet. Der er et spillende liv og lune og en indtrængende appel over hans optræden i denne hjemlige lit de justice, saa utenfor alle former. Han bevæger, han spotter, han befaler, han karesserer i hurtig skiften; han taler til deres fantasi, til deres følelse, deres retfærdssans, deres undersaat-

lige pligt, deres frygt; men bak det hele fornemmer vi som den dype underklang hans myndige og autoritære kongefølelse. Han kunde tale som han gjorde, fordi sverdet var slaat av ligaens hænder, fordi huguenotterne hadde spændt av kyradset, fordi ingen fiendtlig soldat længer traadte Frankrikes jord, fordi han var forsonet med den hellige stol.

Han begynder virkningsfuldt med at fortælle sine overraskede tilhørere den merkelige historie om sit terningspil med Henrik av Guise, da der viste sig bloddraaper paa bordet, «et daarlig varsel mot dem som hadde utgydt blod». Efter denne henspillen paa Bartholomæusnattens forbrydelse gaar han over til at tale om ediktet, som han ber dem indregistrere. Parlamentet skylder ham lydighet; han har bragt staten igjen paa fote, og uten ham vilde de ikke sitte i sine stoler. Man har sendt ivei prædikanter for at oprøre folket; det var veien man gik for at reise barrikader og dræpe hans forgjænger; men han skulde vite at ta sig iagt; han vilde gjøre urostifterne et hode kortere. «Jeg har hoppet over bymure, jeg skal nok ogsaa hoppe over barrikader». Det maatte ikke skyte sig bak den katholske religion, han var bedre katholik end de var, og han vidste alle deres hemmelige tanker og planer; han hadde en dæmon som hvisket dem i øret paa ham. De som motsætter sig ediktet, vil ha krig mot protestanterne, men den vilde han ikke erklære, selv om de alle kom i procession, som kapucinerne, i sine røde kapper. «Jeg er konge nu og taler som konge. Jeg vil adlydes. I sandhet, rettens folk er min høire arm, men naar der sætter sig koldbrand i den, faar den venstre hugge den av». — «Der er ingen», fortsætter han, «som ikke finder at jeg er et godt menneske, og allikevel er I saa onde mot mig som er god». — «Lad os ikke tale om den katholske religion, heller ikke om alle disse katholske og geistlige skraalhalse. Naar jeg gir den ene et embede til to tusen frs., den anden en pension, holder de sin mund». Efter at ha rost Mayenne for den loyalitet han hadde vist efter fredsslutningen, ber han dom-

merne følge hans eksempel, ikke bare for kongens skyld, men ogsaa for deres egen og for fredens skyld.

Saa indtrængende end kongens ord hadde været, var der fremdeles en sterk opposition mot ediktets registrering. Særlig var protestanternes ret til offentlige embeder en torn i øiet paa mange, og kongen maatte endnu engang personlig frem i slaglinjen for at beseire parlamentets motstand. Hans tale til dette den 16. februar er særlig merkelig ved hans voldsomme angrep paa jesuiterne. «Jeg er katholik», siger han, «katholsk konge, romersk katholsk, ikke jesuitisk katholsk. Jeg er ikke av samme sind som disse folk og deres like, som fabrikerer kongemordere». — «Det er den jesuitiske fromhet, som har fordærvet den snigmorder som ifølge den lothringske jesuits raad nylig har prøvet paa at dræpe mig» [1]). Ogsaa denne gang veksler trusler og bønner, pathos og skjemt; han taler som konge og som ven, faderlig og fortrolig. «Det er isandhet mit edikt», slutter han, «gjør nu en ende paa saken efter min vilje». Han fik ogsaa sin vilje, men først efterat han hadde maattet gaa ind paa at Paris's Chambre de l'Édit kun skulde tælle en eneste protestant i sin midte.

Ogsaa de øvrige parlamenter, særlig de i Bourdeaux, Toulouse og Rouen gjorde haardnakket motstand mot at indregistrere det nantiske edikt. De sendte deputerte til kongen for at protestere mot flere av dets artikler. Utsendingerne fra Bordeaux fandt kongen i fuld lek med sine barn i Saint-Germain. De høitidelige dommere stod forbløffet over denne ukongelige situation, men kongen tok tingen med sit sedvanlige overlegne lune. «I maa ikke finde det underlig at jeg saaledes muntrer mig med mine barn. Jeg kan baade spille gjæk og vismand, jeg kan baade gi mig av med barn og

[1]) Sigter til at en lothringsk kapuciner hadde planlagt et attentat mot kongen, tilskyndet som han sagde av sin jesuitiske skriftefader. Det var det tredje attentat mot Henrik siden hans tronbestigelse.

gjøre det av med mænd. Jeg har været gjæk med mine barn, nu skal jeg være vismand med eder».

Henrik lagde ikke fingrene imellem med disse haardhalsede parlamenter. Han kaldte dem oprørere, disciple av kardinalen av Lothringen, folk som endnu hadde «spanieren i livet». Han erklærte kort og godt at han vilde adlydes, men saa seig var parlamenternes opposition, at de ikke vilde indregistrere uten reservationer av forskjellig art; først i 1609 bøiet parlamentet i Rouen sig helt for kongens vilje [1].

Først efterat Pariserparlamentet hadde indregistrert det nantiske edikt, blev dettes indhold meddelt pave Clemens VIII. Av kardinal d'Ossats breve fra Rom ser vi at han blev yderst forbitret, og at han betragtet ediktet som en personlig fornærmelse, som «gjorde ham til en fabel for alverden og fik alle til at gjøre nar av ham». — «Samvittighetsfrihet for enhver var den værste ting i verden». Han gik i sin harme saa vidt, at han truet med at ta sin absolution tilbake. D'Ossat fandt sig opfordret til at mildne pavens vrede ved at forestille ham at kongens virkelige tanke var at gjøre alle sine undersaatter til gode katholiker, men dette kunde ikke ske straks og uten omveie. Henrik fandt det klokt at godkjende denne fortolkning.

Tiltrods for den mægtige motstand Henriks pacifikationsverk saaledes møtte, gik det sin sikre gang. Henrik vaaket personlig over dets gjennemførelse ved at sende kommissærer, katholiker og protestanter, til de forskjellige provinser. Da det merkelige 15de hundredaar, dette idéernes, følelsernes, lidenskapernes, de store handlingers vældige tidsrum løp ut, syntes paa Frankrikes jord en ny og stor erobring at være vundet for menneskene, erkjendelsen av den religiøse samvittighetsfrihet som en menneskelig ret, den religiøse

[1]) Cfr. om disse ting. Bul. de l'hist. du pr. fr. II, s. 128 fg.

tolerance som et ukrænkelig statsprincip. Vi vet at paa den samme jord skulde Henrik IV's sønnesøn igjen, mindre end hundrede aar efter, slette disse principer ut av statens lov og liv. Men de hadde faat tid til at slaa rot i menneskenes sind; og nye hundrede aar efter skulde de paany uutslettelig ridses ind paa «menneskerettigheternes» store grundlov.

Huset Valois.

François I, † 1547, g. m. Claude de France (Louis XII's datter)

Henri II † 1559, g. m. Cathérine de Médicis.

François II, † 1560, g. m. Marie Stuart	Charles IX † 1574, g. m. Elisabeth d'Autriche	Henri III † 1589, g. m. Louise de Vaudémont	François d'Anjou † 1584	Elisabeth g. m. Philip II	Marguerite, g. m. Henri IV

Huset Bourbon.

Charles de Bourbon † 1536.

Antoine, konge av Navarra † 1562, g. m. Jeanne d'Albret	Charles, kardinal av Bourbon, † 1590, ligaens konge	Louis de Condé † 1569, g. m. 1. Éleonore de Roye, 2. Françoise d'Orléans			
Henri IV † 1610 g. m. 1. Marguerite de France, 2. Marie de Médicis		1. Henri de Condé † 1588.	François de Conti † 1614.	Charles, kardinal de Vendôme † 1594	2. Charles de Soissons † 1612

Huset Guise.

Claude, hertug av Guise.

François, hertug av Guise † 1563	Charles, kardinal av Lothringen † 1574	Marie de Guise, g. m. James V.	Claude, hertug av Aumale † 1573	Louis, kardinal av Guise † 1578	René, marki av Elboeuf † 1566	

Children of François, hertug av Guise:

Henri, hertug av Guise † 1588	Charles, hertug av Mayenne † 1611	Louis, kardinal av Guise † 1588	Catharina g. m. hertugen av Montpensier

Henri, hertug av Guise → Charles, hertug av Guise † 1640

Marie de Guise → Marie Stuart † 1588

Claude, hertug av Aumale → Charles, hertug av Aumale † 1631

René, marki av Elboeuf → Charles, hertug av Elboeuf † 1605

Huset Montmorency.

Guillaume de Montmorency

Anne de Montmorency, konnetable av Frankrike † 1567 | Louise de Montmorency, g. m. François de Châtillon

François de Montmorency, marschal av Frankrike † 1579 | Henri de Montmorency, greve av Damville, konnetable av Frankrike † 1614 | Thoré de Montmorency | Eléonore, g. m. François de Turenne

Henri de Turenne, hertug av Bouillon † 1623

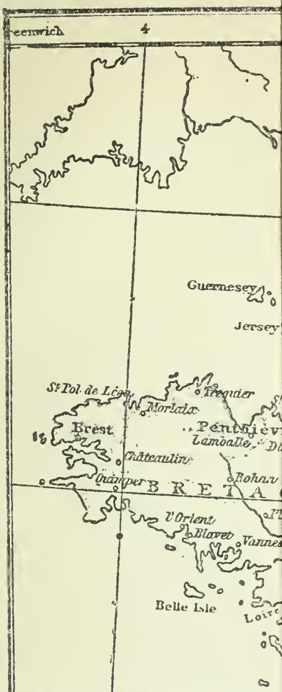
Huset Châtillon.

François de Châtillon,
marschal av Frankrike,
g. m. Louise de Montmorency.

Odet de Châtillon, kardinal † 1571 | Gaspard de Coligny, admiral av Frankrike † 1572 g. 1 m. Charlotte de Laval 2 - Jaqueline d'Entremont | François d'Andelot † 1569

1. François de Coligny, greve av Châtillon † 1591 | 1. Louise de Coligny, g. 1. m. Charles de Téligny, g. 2. m. Vilhelm av Oranien

Henri de Coligny † 1601

KART OVER

FRANKRIKE

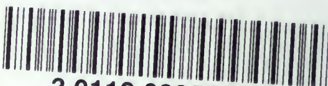
I

DET 16DE AAR-
HUNDREDE

KART OVER
FRANKRIKE
I
DET 16DE AARHUNDREDE
ENGLAND
Wight
Guernsey
Jersey
Cherbourg
Havre de Grace
Rouen
Caen
NORMANDIE
Brest
Bretagne
Rennes
Nantes
Belle Isle
Mayenne
MAINE
ANJOU
Angers
TOURAINE
Tours
Blois
Orléans
ORLÉANS
PARIS
CHAMPAGNE
PICARDIE
Amiens
ARTOIS
Calais
Boulogne
Lille
Arras
FLANDERN
Brugge
Gent
Antwerpen
Brussel
Lüttich
LUXEMBG.
Trier
Coblenz
Mainz
Frankfurt
Bonn
Aachen
Heidelberg
Worms
Speyer
Stuttgart
Strassburg
Metz
Toul
Verdun
Nancy
BAR
Rheims
Soissons
Troyes
Langres
Dijon
BOURGOGNE
FRANCHE COMTE
Besançon
Basel
SCHWEIZ
Zürich
Bern
Genfer See
Genf
BERRY
Bourges
POITOU
Poitiers
la Rochelle
AUNIS
Thouars
LA MARCHE
LIMOGES
Limoges
ANGOULÊME
Angoulême
BOURBON
Moulins
AUVERGNE
Clermont
Lyon
Vienne
Grenoble
SAVOYEN
Chambery
DAUPHINÉ
Valence
PIEMONT
Turin
Vercelli
Casale
Alessandria
Genua
Nizza
Monaco
PROVENCE
Aix
Marseille
Toulon
Avignon
VENAISSIN
Arles
Nimes
Montpellier
LANGUEDOC
Narbonne
Toulouse
ROUERGUE
GUYENNE
Bordeaux
PERIGORD
Cahors
GASCOGNE
Bayonne
Pau
Tarbes
ALBRET
ROUSSILLON
Perpignan
SPANIEN
Corsica
Corte
Aiaccio

Tidligere er utkommet

Dr. Otto A

De franske h

1559 — 1572.

Med indledning. Pris kr. 6.00.

Bogen er oiensynlig efter hele sit anlæg bestemt ikke bare for en snævrere kreds af faglærde, men for det store almendannede publikum. Den er fra forst til sidst overmaade underholdende. Man læser den næsten som den skulde være en morskabsbog og faar dog samtidig et bestemt indtryk af, at den er bygget paa omfattende, omhyggelige og selvstændige studier, og at den forsaavidt har en tuldt ud videnskabelig karakter. — Forfatterens stil er behagelig og grei og hæver sig ikke sjelden til en virkelig elegance. — Man ser, at han har gaaet i fransk skole.

Av en anmeldelse av *professor J. E. Sars i „Verdens Gang“ 3 5 07.*

Det er ikke alene et i vor hjemlige Literatur sjeldent Arbeide, som her bydes Læseverdenen, men et Verk, der hvor som helst vil forsvare en smuk Plads. — At den rent almenmenneskeligt og literært horer til det bedste, vor historiske Bogavl ejer, derom kan enhver overbevise sig ved at kjobe Bogen og læse den. Ti den er skrevet i et behageligt og smidigt Sprog og giver i en fængslende Form et levende Billede af en af Historiens mest dramatiske Episoder. — Det er vanskeligt at fremhæve noget enkelt Afsnit af Bogen som særligt vellykket og fængslende. Man læser og lever i Spænding den hele Tid. Ingen digtet Roman kommer op mod selve Livets. Og den Tidsperiode, som denne Bog behandler, horer til Verdenshistoriens mest interessante, mest gribende. — Det er længe siden der paa norsk Forlag og af norsk Forfatter er udkommet et saa værdifuldt Arbeide som Otto Anderssens „De franske Huguenotter“.

F. B. H. i „Bergens Tidende“.

Billeder av dannelsesarbeidets historie I.

Humanisme og reformation.

Pris kr. 2.75, indb. kr. 4.75.

Kjendskab til hvad store Aander har tænkt og skrevet om Opdragelse, er ikke bare noget for Opdragere af Fag. I Virkeligheden er vi alle interesserte i Opdragelsens vanskelige Problem, og Spørsmaalet er stadig nyt og brændende. Dr. Anderssens Bog er en virkelig Berigelse og bor læses af enhver oplyst Mand og Kvinde Den er baade lærerig og underholdende. Ikke mindst maa det fremhæves, at den er skrevet i et klart, elegant Sprog. Forfatteren er en Formens Mester, under hvis Haand Billeder og Tanker trær levende og anskuelig frem Fremstillingen er grupperet om de mest fremtrædende Skikkelser inden Humanismen og Reformationen, Vittorino da Feltre, Erasmus, Vives, Rabelais, Montaigne og Luther, Melanchton, Sturm samt Jesuiterne. Men disse Skikkelser er ikke behandlet isoleret; de er set i Forhold baade til sin egen Tid i det Hele og i Forhold til Nutiden, og gir saaledes et klart Helhedsbillede af vedkommende Tidsafsnit og Udviklingstraadene op til vor Tid. *S. M. i „Verdens Gang“.*

Billeder av dannelsesarbeidets historie II.

Den ældre realisme til filantropinismen.

Pris kr. 3.25, indb. kr. 5.25.

For almindelig dannede Læsere vil Kapitlerne om „Port-Royal“, „Fyrsteopdragelse og Ridderakademier“ og „Ludvig Holberg“ forekomme at være særdeles interessante som almene Kulturbilleder fra Fortiden. Forovrigt vil netop Ikke-Fagfolk med stort Udbytte læse Professor Anderssens velskrevne Fremstilling af Opdragelsesproblemernes historiske Udvikling.

Chr. B i „Aftenp“.

Det er yderst sjelden herhjemme, at videnskapelig Literatur har en saa letfattelig, tiltrækkende og fængslende Form.

G. i „Landsbl“.